

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
БОЛГАРСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

ШУМЕНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЄПІСКОПА КОНСТАНТИНА
ПРЕСЛАВСЬКОГО

Матеріали

II Міжнародної славистичної
конференції, присвяченої

пам'яті святих Кирила і Мефодія

Київ – Софія – Харків – Шумен
Харківське історико-філологічне товариство

18 травня 2022 року

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
БОЛГАРСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

Інститут української мови Національної академії наук України
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні
Національної академії наук України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Інститут літератури Болгарської академії наук
Інститут болгарської мови імені професора Любомира Андрейчина
Болгарської академії наук
Шуменський університет імені Єпископа
Константина Преславського
Науковий центр православної культури і мистецтв
«Святий Архангел Михаїл» (Шумен)

*Присвячено 300-річчю від дня
народження Григорія Сковороди*

МАТЕРІАЛИ
II Міжнародної славистичної конференції,
присвяченої пам'яті
СВЯТИХ КИРИЛА І МЕФОДІЯ

Київ — Софія — Харків — Шумен
Харківське історико-філологічне товариство

18 травня 2022

Матеріали II Міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія / за заг. ред. О. О. Маленко. Харків – Шумен : ХНПУ; ХІФТ, 2022. 375 с.

Рекомендувала до друку вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 5 від 24 червня 2022 року)

ISBN 978-966-1630-55-9

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Редакційна колегія:

Маленко Олена, докт. філол. наук, проф.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Корнієнко Світлана, канд. філол. наук, доц., докторант; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Нестеренко Наталя, канд. філол. наук, доц.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Полозова Олена, канд. філол. наук, доц.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Петришина Ольга, канд. філол. наук, доц.; ТНПУ імені Володимира Гнатюка

Рецензенти:

Нелюба Анатолій, докт. філол. наук, проф.; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Горголюк Ніна, канд. філол. наук, доц., заступник директора з наукової роботи; Інститут української мови НАН України
Кравець Лариса, докт. філол. наук, проф.; Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

У «Матеріалах» уміщено доповіді українських, болгарських, польських, словацьких мовознавців, літературознавців, істориків, педагогів-методистів, магістрів, магістрантів, які взяли участь у II Міжнародній славістичній конференції, присвяченій пам'яті святих Кирила й Мефодія, що відбулася в Харкові 18 травня 2022 року. Питання наукового обговорення висвітлюють основні напрями сучасних досліджень у мовознавстві, літературознавстві, історії, дидактиці.

Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти всіх рівнів, учителів.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, Україна, 61002

© Автори доповідей, 2022

© Дизайн Т. Лисиченко, 2022

ЗМІСТ

Привітальне слово учасникам конференції ректора Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди доктора педагогічних наук, професора, член-кореспондента НАПН України Юрія Бойчука	12
Приветственно слово за участниците в конференцията от ректора на Харковския национален педагогически университет «Г. С. Сковорода» професора Юрий Бойчук	13
Привітальне слово учасникам конференції директора Інституту літератури Болгарської академії наук, доктора, доцента Пенки Ватової	14
Приветственно слово за участниците в конференцията от директор на Института за литература на БАН, доктор, доцент Пенка Ватова	15
Welcoming remarks to the conference participants by the Deputy Director of the Institute for Literature at the Bulgarian Academy of Sciences, Doctor, Associate Professor Elka Dimitrova	16
Привітальне слово учасникам конференції заступниці директора Інституту літератури, доктора, доцента Елки Дімітрової	17
Привітальне слово учасникам конференції завідувача кафедри історії та теорії літератури Шуменського університету імені Єпископа Константина Преславського, доктора, професора Цанова Страшимира	18
Приветственно слово към участниците в конференцията от ръководителя на катедра «История и теория на литературата» в Шуменски университет «Епископ Константин Преславски» доктор, професор Страшимир Цанов	19

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ
СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ**

**АКТУАЛНИ ВЪПРОСИ ЗА НАУЧНОТО ИЗУЧАВАНЕ
НА СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ**

Беценко Тетяна, Тележкіна Олеся

МОВНО-ОБРАЗНІ ЗНАКИ В ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ
ОЛЕКСИ ЮЩЕНКА 20

Бибик Світлана

ІДЕАЛЕМА «СВІЙ – ЧУЖИЙ» У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ
ПРО МІГРАНТІВ І МІГРАЦІЮ: ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ 23

Борисов Володимир

ПРОБЛЕМА РЕЦЕПЦІЇ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТЕРМІНІВ
СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ДИСКУРСУ 30

Вагаршакян Яна, Ткач Ольга

ВЕРБАЛІЗАТОРИ КОНЦЕПТУ *ЩАСТЯ* В ХУДОЖНІЙ
КАРТИНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (НА ТЕКСТОВОМУ МАТЕРІАЛІ
МІНІАТЮРИ «ЩАСТЯ») 33

Гаравалова Илияна / Гаравалова Іліяна

ЄДНА СЪВРЕМЕННА ПРОЯВА НА АПОТРОПЕЙНАТА
ФУНКЦІЯ НА ЕЗИКА 40

Георгієва Світлана

БОЛГАРСЬКІ ГОВІРКИ ФРАКІЙСЬКОГО ТИПУ В УКРАЇНІ 44

Гладка Валентина

РОЛЬ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ
В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ДИВО» 48

Голобородько Костянтин

ДОМІНАНТНІ КОНЦЕПТИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ
ПОЕТИЧНОМУ МОВОМИСЛЕННІ 51

Головата Лариса

ЯВИЩЕ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРОФЕСІЙНОМУ
МОВЛЕННІ СПОРТОВЦІВ 56

Головченко Марина

ПАРТИКУЛИ ЯК ЗАСІБ СТИЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНСЬКИХ
НАРОДНИХ КАЗКАХ 59

Голтвеницька Маргарита

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ В ХУДОЖНЬО-ПОЕТИЧНІЙ ОПОВІДІ
ВІКТОРА ТИМЧЕНКА 63

Дрофяк Богдана

ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНІЗМИ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВІЙ КОМУНІКАЦІЇ
РЕЛІГІЙНОГО ДИСКУРСУ: ТЕКСТ ПРОХАННЯ 66

Єрмоленко Світлана

ПЕРЕКЛАД У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ ЯК МЕХАНІЗМ
МІЖКУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ 73

Шієва Донка / Ілієва Донка

SIMPLE SENTENCES WITH RELATIVE SEMANTICS
IN THE NOVEL «CHRONICLE OF THE TIME OF TROUBLES»
BY VERA MUTAFCHIEVA 81

Каруник Катерина

ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТЕРМІНА *КОЙНЕ*
В СЛОВ'ЯНСЬКОМУ ЛІНГВІСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ 88

Котева Маргарита / Котева Маргарита

ДИАЛЕКТОЛОГІЯТА В ІНТЕРНЕТ 95

Lytvynenko Olha / Литвиненко Ольга

ANGLICISMS IN UKRAINIAN COMMUNICATIVE SPACE 102

Мадей Єлизавета / Мадей Єлизавета

СПОСОБИ ПЕРЕДАЧИ КАЛАМБУРОВ, ВСТРЕЧАЮЩИХСЯ
В СЛОВАЦКИХ АНЕКДОТАХ, НА РУССКИЙ ЯЗЫК 106

Маленко Олена

РОЗВИТОК ТЕЗИ В. ФОН ГУМБОЛЬДТА «МОВА — ЦЕ ДУХОВНА
ЕНЕРГІЯ НАРОДУ» В ПРАЦЯХ ПРОФЕСОРІВ ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ І ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. 111

Петрова Озель Лілія

ВЛАСНІ НАЗВИ В РОМАНІ ВОЛОДИМИРА МАЛИКА «ТАЄМНИЙ
ПОСОЛ»: КУЛЬТУРНО-РЕПРЕЗЕНТАТИВНА ФУНКЦІЯ 118

Pirogowska Ewa / Піроговська Єва

NAZWY WŁASNE I ICH DERYWATY JAKO NARZĘDZIA
ARGUMENTACJI W POLSKIM WSPÓŁCZESNYM DYSKURSI
O TEMATYCE ŻYDOWSKIEJ 126

Плеханова-Пелері Марина

ХАРАКТЕРНІ РИСИ КАЛЧЕВСЬКОЇ ГОВІРКИ
ЧИЙШИЙСЬКОГО ДІАЛЕКТНОГО ТИПУ 131

Полозова Олена, Саламанюк Наталія

ПРОЯВИ ЯКІСНОЇ АСИМЕТРІЇ НА РІВНІ СКЛАДНОСУРЯДНИХ
ЗІСТАВНО-ПРОТИСТАВНИХ РЕЧЕНЬ 136

Сазонова Ярослава

ГРАМАТИЧНА МЕТАФОРА В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ
(НА ПРИКЛАДІ ЗАЙМЕННИКА *ВОНО*) 141

Сінна Людмила

ПОЛІАСПЕКТНІСТЬ НАУКОВОГО ОМИСЛЕННЯ
ТЕРМІНА *НАРАТИВ* У ГУМАНІТАРНІЙ ПАРАДИГМІ 145

Скоробогатова Олена

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ЗНАКОВИЙ КОМПЛЕКС
«СВІТОВЕ ДЕРЕВО» В УКРАЇНСЬКИХ КОЛЯДКАХ
ТА ЩЕДРИВКАХ 150

Соприкіна Вікторія

НАУКОВИЙ ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ:
ШКОЛИ, ПЕРСОНАЛІЇ, ПРОБЛЕМАТИКА 156

Степаненко Микола

МЕТОДОЛОГІЙНІ ПРИНЦИПИ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПISY:
ДІАХРОННО-СИНХРОННИЙ ВИМІР 161

Степаненко Ніна

ЕПІСТОЛЯРНИЙ ТАНДЕМ «КОЧУР – ЛУКАШ» КРІЗЬ ПРИЗМУ
ЗНАКОВИХ ШТРИХІВ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ПРАКТИКИ 173

Сюта Галина

ТЕКСТИ ВІЙНИ: СИТУАТИВНО МАРКОВАНА АНОРМАТИВНІСТЬ
І НОВІ АКЦЕНТИ НОРМИ 179

Ткач Людмила

ДЖЕРЕЛА СТИЛІСТИЧНОЇ ДОСКОНАЛОСТІ МОВИ УКРАЇНСЬКИХ
ПЕРЕКЛАДІВ У ТВОРЧОСТІ ЛІТЕРАТУРНИХ ПОКОЛІНЬ ХХ СТ. 188

Турко Ольга

ГРАМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ
У СВІТЛІ ТЕОРІЇ СИНТАГМАТИЧНОГО ЧЛЕНУВАННЯ 195

Штефан Антон

ЩО ПРИХОВУЄ НАЗВА ТЕКСТУ ЛАЗАРЯ БАРАНОВИЧА
«NOTIJ RIĘĆ, RAN CHRYSYUSOWYCH RIĘĆ»? 199

Штонь Олена

МОВНІ ЗАСОБИ РОЗМОВНОЇ СТИЛІЗАЦІЇ В ХУДОЖНІЙ ОПОВІДІ
ОЛЕКСАНДРА ВІЛЬЧИНСЬКОГО 202

**СЛОВ'ЯНСЬКІ ЛІТЕРАТУРИ У СВІТОВОМУ
КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ.
ІСТОРІЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ**

**СЛАВЯНСКИТЕ ЛІТЕРАТУРИ В СВЕТОВНИЯ
КУЛТУРЕН КОНТЕКСТ.
ІСТОРІЯ НА СЛАВЯНСКИТЕ НАРОДИ**

Антонова Александра

ЛИТЕРАТУРНА ІСТОРІЯ І ЛИТЕРАТУРНО ІСТОРИЗИРАНЕ
(ВАСИЛ ПУНДЕВ І БОЯН ПЕНЕВ) 206

Бойчева Мая

ПЕРСОНАЖ І НАРАТИВ: БЕРКОВСКИ В «МИНАЛОТО»
НА СТОЯН ЗАИМОВ 215

Василенко Яна

СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР ТОПОСУ РІКИ: ДНІПРО 223

Налбантова Елена

БЕСАРАБЦИ — ПРЕВОДАЧИ
НА ПЪРВАТА ДРАМА НА БЪЛГАРСКИ 231

Грицак Наталія

У ПОШУКАХ ВЛАСНОГО «Я» (НА МАТЕРІАЛІ
РОМАНУ «БУБА» БАРБАРИ КОСМОВСЬКОЇ) 235

Шіев Ivelin / Ілієв Івелін

СВ. АЛЕКСИЙ, ЧОВЕК БОЖИ — ПЪТЯТ НА СВЕТОСТТА
МЕЖДУ ИЗТОКА І ЗАПАДА 240

Левченко Наталія

ПЕРЕКЛАД БІБЛІЇ ЯК ЛІНГВІСТИЧНО-ГЕРМЕНЕВТИЧНА
ПРОБЛЕМА 246

Маринова-Панова Марія / Маринова-Панова Марія

ПРИКАЗКАТА ЗА «ХЕНЗЕЛ И ГРЕТЕЛ» В СЕРИАЛА «ИМАЛО
ЕДНО ВРЕМЕ» — ТРАДИЦИОННИ МОТИВИ И ФИЛМОВА
ИНТЕРПРЕТАЦИЯ 254

Мілтенова Анісава

ИЗ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРО-УКРАИНСКИТЕ
ЛИТЕРАТУРНИ ВРЪЗКИ ПРЕЗ XVI–XVIII ВЕК 259

Муслієнко Олена

ВОЛОДИМИР ДРОЗД. ПОВІСТЬ «ИРІЙ»:
АБСУРД У СТРУКТУРІ ХИМЕРНОГО ТВОРУ 266

Нестеренко Наталя

УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКЕ КУЛЬТУРНЕ ПІДНЕСЕННЯ В XIX СТ.
У КОНТЕКСТІ «СЛОВ'ЯНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ» 271

Пилева Марія / Пілева Марія

МОРАЛНИ ИНРАВСТВЕНИ НОРМИ В НАЧАЛОТО
НА БЪЛГАРСКАТА БЕЛЕТРИСТИКА 278

Радченко Яна

ЛИТЕРАТУРА ДЛІЯ ПІДЛІТКІВ: ПРОБЛЕМА ЖАНРУ 287

Румянцева-Лахтіна Оксана

ДЕКОНСТРУКЦІЯ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОСТМОДЕРНОГО РОМАНУ:
СІМЕЙНА САГА ОЛЕГА КОЦАРЕВА «ЛЮДИ В ГНІЗДАХ» 290

Слободян Назарій

ОБРАЗ «ЧУЖОГО» В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ
(НА ОСНОВІ МАТЕРІАЛІВ ПРО НІМЕЧЧИНУ) 298

Спасова Андриана / Спасова Андріана

КИРИЛ И МЕТОДИЙ ВЪВ ВЪЗРОЖДЕНСКАТА ПАМЕТ:
СПОДЕЛЕНИ ФИГУРИ НА СПОМЕНА 303

Стоянов Светлозар / Стоянов Світлозар

КЪМ ТОПОГРАФИЯТА НА СРЕДНОВЕКОВНАТА

БЪЛГАРСКА СТОЛИЦА ПЛИСКА 310

Цанов Страшимир

ОБРАЗ ВІЙНИ В ПОЕЗІЇ ДИМИТРА ПОДВИРЗАЧОВА 317

Shalaverova Galina / Шалаверова Галина

«COMPANIONS» OF GEORGY RAICHEV AND SYMBOLISM 324

**ОСВІТОЛОГІЯ. МЕТОДИКА НАВЧАННЯ МОВИ
В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ТА ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ****ПРОСВЕТОЛОГІЯ.
МЕТОДИКА НА ЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ
ВЪВ ВИСШИТЕ И ОБЩООБРАЗОВАТЕЛНИТЕ
ИНСТИТУЦІЇ****Корнієнко Світлана**

ИЗУЧАВАНЕТО И ПРЕПОДАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

В ТАВРИЯ: ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ПЕРСПЕКТИВИ 329

Криськів Мирослава

ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ 334

Марцин Світлана

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ЧИТАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ

МОВИ В ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ НА СЕРЕДНЬОМУ РІВНІ 339

Мельничин Наталія

ФОРМУВАННЯ ІНФОМЕДІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ НА УРОКАХ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 5–6 КЛАСАХ НУШ 346

**Миланова Евеліна, Заркова Полина /
Міланова Евеліна, Заркова Поліна**

ПРОФЕСІОНАЛЬНОГО ПОРТФОЛІО НА ПЕДАГОГІЧЕСКІЯ
СПЕЦІАЛІСТ – СЪЩНОСТ И ФУНКЦІИ 350

Паланська Ганна

ДО ПИТАННЯ ПРО ВЕРБАЛІЗАТОРИ
КОМПЛІМЕНТАРНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ
ПЕРСОНАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ 354

Петришина Ольга

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ МАЙБУТНЬОГО
ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА В УМОВАХ ВІЙНИ 358

Пігур Мирослава

СИНТАКСИС І СЛОВОТВІР: МІЖРІВНЕВІ ЗВ'ЯЗКИ
В НАВЧАННІ МОВИ 362

Сергієнко Катерина

РОЗВИТОК УСНОГО МОВЛЕННЯ В УЧНІВ 5 КЛАСУ
НА ІНТЕГРОВАНОМУ УРОЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ТА ЛІТЕРАТУРИ 366

Фатєєва Яна

КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД У ВИВЧЕННІ ГРАМАТИКИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМИ-ІНОЗЕМЦЯМИ 369

Ягнич Мар'яна

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В 5–6 КЛАСАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ 371

**Привітальне слово учасникам конференції
ректора Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
професора Юрія Бойчука**

Шановні друзі!

Вітаю вас на науковому форумі, який попри складний час зібрав учасників з усієї України й багатьох країн Європи: усього для участі в конференції надійшло 158 заявок від представників 35 наукових та освітніх закладів із Києва, Харкова, Полтави, Тернополя, Запоріжжя, Чернівців, Мелітополя, Херсона, Одеси, Берегова (Закарпаття); Софії, Шумена, Познані, Братислави, Стамбулу.

Радий з того, що міжнародна славистична конференція, започаткована минулого року українськими й болгарськими вченими-гуманітаріями й проведена на базі найдавнішого педагогічного вишу в Україні — Сковородинівського університету, отримала свій розвиток. 2022 року всі наші університетські заходи присвячені 300-річчю від дня народження великого українського філософа Григорія Сковороди, який так само, як і канонізовані святі Кирило та Мефодій, був просвітителем. Він ніс людям світло знань, віри, любові й головне — свободи, розуміючи її як найвище благо людства.

Зараз, як ніколи, європейській науці та освіті важливо рухатися вперед, не зупиняти свій поступ, щоб засвідчити стабільність і неперервність тих гуманістичних ідеалів, на яких тримається цивілізований світ. Які є важливими для всіх, хто цінує свободу, мир, перспективне майбутнє.

Українці — це нація волелюбних і миролюбних людей, освічених, творчих, працьовитих, здатних до інтеграції в сучасний світовий простір. Сьогодні ми дякуємо світові, Європі, Болгарії за допомогу українцям у такий жорсткий час, коли найбільшою цінністю є сама Україна як вільна, незалежна, демократична держава з перспективами стабільного розвитку.

Тож ця конференція — це ще один крок до перемоги України, адже саме освіта і наука здатні зберегти цивілізацію та найвищі людські цінності. Я бажаю вам, дорогі друзі, плідної наукової праці, продуктивної дискусії, цікавого спілкування однодумців. Ми віримо в перемогу світла й знань. Зичу всім здоров'я, міцного духа, удачі! Разом — ми сила!

**Приветствено слово за участниците
в конференцията от ректора на Харковския национален
педагогически университет «Г. С. Сковорода»
професора Юрій Бойчук**

Скъпи приятели!

Поздравявам ви на научния форум, който въпреки трудното време събра учасници от цяла Украйна и много европейски страни: бяха получени общо 158 заявки от представители на 35 научни и образователни институции от Киев, Харков, Полтава, Тернопол, Запорожие, Черновци, Мелитопол, Херсон, Одеса, Береговое (Закарпатие); София, Шумен, Познан, Братислава, Истамбул.

Радвам се, че международната славистична конференция, стартирана миналата година от украински и български учени-хуманисти и проведена в Сковородиновския университет, се развива. През 2022 година всички наши университетски мероприятия са посветени на 300-годишната от рождението на великия украински философ Григорий Сковорода, който подобно на канонизираните светци Кирил и Мефодий, е бил просветител. Той донесе на хората светлината на знанието, вярата, любовта и най-важното — свободата, разберирайки я като най-висше благо за човечеството.

Сега, повече от всякога, за европейската наука и образование е важно да вървят напред, да не спират напредъка си, да докажат стабилността и приемствеността на хуманистичните идеали, на които се основава цивилизованият свят. Които са важни за всички, които ценят свободата, мира, обещаващо бъдеще.

Украинците са нация от свободолюбиви и миролюбиви хора, образовани, креативни, трудолюбиви, способни да се интегрират в съвременното световно пространство. Днес благодарим на света, Европа, България, че помогнаха на украинците в такъв труден момент, когато най-голямата ценност е самата Украйна като свободна, независима, демократична държава.

Затова тази конференция е още една стъпка към победата на Украйна, защото именно образованието и науката са в състоянието да запазят цивилизацията и най-високите човешки ценности. Пожелавам ви, скъпи приятели, ползотворна научна работа, продуктивна дискусия, интересно общуване на съмишленици. Вярваме в победата на светлината и знанието. Заедно — ние сме сила!

**Привітальне слово учасникам
конференції директора Інституту літератури
Болгарської академії наук, доктора, доцента
Пенки Ватової**

Дорогі колеги, дорогі українські друзі!

Організувати науковий форум у ці страшні дні є як свідченням виключної відданості покликанню — вибору бути вченими і викладачами, так і знаком неймовірної людської сили протиставити себе віроломному посягання Росії на незалежність України, руйнуванню і смерті, які вже майже три місяці тяжіють над усім українським народом.

Протиставити життя смерті, здоровий глузд божевільному знищенню, творчу енергію руйнівній стихії, є проявом інтелігентності, духовної і моральної переваги!

Протягом трьох місяців зневаженої свободи і людяності вчені Інституту літератури при Болгарській академії наук разом із колегами всієї Академії, болгарською інтелігенцією і більшою частиною болгарського народу живемо вашим болем і стражданнями, долею тих, хто воює за Україну, і тих жінок і дітей, що тікають від війни! Ми безумовно підтримуємо вашу боротьбу проти агресора, від усього серця бажаємо вам миру і справедливості.

Участь у сьогоднішньому форумі — це найменше, що ми можемо зробити, щоб висловити своє співпереживання, підтримку, повагу та захоплення!

Бажаю вам, щоб ваша енергія не згасала, бажаю вам не втрачати своєї сили і, перш за все, врятувати життя своїх близьких та друзів. І не переставайте вірити, що свобода нам дана від народження, а справедливість вреші-решт завжди перемагає.

Слава Україні! Героям слава!

**Приветствено слово за участниците
в конференцията от директор на Института
за литература на БАН, доктор, доцент
Пенка Ватова**

Скъпи колеги, скъпи украински приятели!

Да се организира научен форум в тези страшни дни, е колкото свидетелство за изключителна вярност към призванието и избора ви да бъдете учени и преподаватели, толкова и знак за невероятна човешка сила да се противопоставите на вероломното посегателство на Русия върху независимостта на Украйна, на разрушенията и смъртта, които вече три месеца тегнат над целия украински народ.

Да изправиш живота срещу смъртта, смисъла срещу безсмислието, съзидателната енергия срещу разрушителната стихия, е проява на интелигентност, духовно и морално превъзходство!

В тези месеци на погазената свобода и човешчина ние, учените от Института за литература при Българската академия на науките, заедно с колегите от цялата Академия, българската интелигенция и голяма част от българския народ, живеем с вашата болка и страдание, с участието на воюващите за Украйна и на бягащите от войната жени и деца! Подкрепяме безусловно борбата ви срещу агресора, желаем в сърцата си мирът и справедливостта да са близо.

Участието ни в днешния форум е най-малкото, което можем да направим, за да заявим своето съпричастие, уважението и възхищението си от вас!

Пожелаваме ви да не стихва енергията ви, да не ви напускат силите, но преди всичко да опазите живота — на вашите близки и приятели и своя собствен живот! И не спирайте да вярвате, че свободата ни е дадена по рождение, а справедливостта винаги накрая тържествува!

Слава на Украйна! На героите слава!

**Welcoming remarks to the conference participants
by the Deputy Director of the Institute for Literature
at the Bulgarian Academy of Sciences,
Doctor, Associate Professor
*Elka Dimitrova***

Dear colleagues, dear Ukrainian people!

It is an honour and a pleasure for me to participate in this event. On behalf of the Institute for Literature at the Bulgarian Academy of Sciences and on my own behalf, I would like to express our strong support and deep sympathy to the cause of the Ukrainian people in their fight for independence, freedom, normal life and in their defense of the fundamental values of civilization.

We deeply sympathize you for your troubles, sufferings and losses! All that is happening now in your land is beyond the borders of normal human existence, beyond the borders of what 21st century in the civilized world should be, beyond any borders of any human normality. And yet you keep giving us — day after day, month after month (strongly hope that this time counting will end up soon and triumphantly for you) — you keep on giving all the world a huge, though too expensively paid, lesson in courage, dignity and high spirit!

Respect to you!

Long live Ukraine!

May the forces of reason, justice and peace prevail in mankind's destiny!

**Привітальне слово учасникам
конференції заступниці директора Інституту
літератури, доктора, доцента
Елки Дімітрової**

Шановні колеги, шановний український народ!

Для мене велика честь і задоволення брати участь у цьому заході. Від імені Інституту літератури Болгарської академії наук і від свого імені я хотіла би висловити нашу рішучу підтримку і глибоке співчуття справі українського народу в його боротьбі за незалежність, свободу, нормальне життя і в його захисті основних цінностей цивілізації.

Ми глибоко співчуваємо вам за ваші біди, страждання та втрати! Усе, що зараз відбувається на вашій землі, виходить за межі нормального людського існування, за межі того, яким має бути ХХІ століття в цивілізованому світі, поза будь-якими кордонами будь-якої людської нормальності. І все ж ви продовжуєте давати нам — день за днем, місяць за місяцем (сильно сподіваємося, що цей відлік часу закінчиться невдовзі та тріумфально для вас) — ви продовжуєте давати всьому світу величезний, хоча й надто дорого оплачуваний урок мужності, гідності і високий настрій!

Респект Вам!

Хай живе Україна!

Нехай у долі людства панують сили розуму, справедливості та миру!

**Привітальне слово учасникам конференції
завідувача кафедри історії та теорії літератури
Шуменського університету імені Єпископа
Константина Преславського, доктора, професора
Страшимира Цанова**

Дорогі колеги!

Як представник Шуменського університету імені Єпископа Константина Преславського я дуже радий вітати учасників II Міжнародної слов'янської конференції, присвяченої пам'яті святих апостолів Кирила і Мефодія. Вірю, що наша конференція й надалі збиратиме щорічно науковців з України, Болгарії та інших слов'янських країн. Вірю, що обмін ідеями допоможе нам розвиватися як науковцям і сприятиме розвитку славістики.

Я пропрацював вісім років в Україні, викладаючи болгарську мову та літературу в чотирьох різних університетах. Я люблю Україну і маю честь мати можливість підтримувати живий зв'язок з Україною та українською наукою.

Наша конференція проходить під час війни. Сьогодні всі люди світу, для яких політика — це не лише інтерес, а й мораль, — на боці хороброго українського народу, який захищає свою Батьківщину, бореться за свою честь і гідне майбутнє. Сила — це не істина, а праведність — це сила. Правда з вами, друзі українські. Жодна сила не може перемогти Праведність. Справедливість восторжествує. Україна переможе! Слава Україні!

Хочу завершити словами прекрасного болгарського поета-символіста Дмитра Подвирзачова:

*Душа моя — смиренна — не ридай,
що в дні війни жила яскраво,
засяяла — простила — віддала
скарби свої рідному краю («Загиблому товаришеві»)*

Нехай наша конференція буде успішною, а святі брати Кирило і Мефодій благословлять наші зусилля на ниві науки.

**Приветствено слово към участниците
в конференцията от ръководителя на катедра «История
и теория на литературата» в Шуменски университет
«Епископ Константин Преславски» доктор, професор
Страшимир Цанов**

Уважаеми колеги!

На мен, като представител на Шуменския университет «Епископ Константин Преславски», ми е много приятно да приветствам участниците във Втората международна славистична конференция, посветена на паметта на светите равноапостоли Кирил и Методий. Вярвам, че нашата конференция ще продължава ежегодно да събира учени от Украйна, България и други славянски страни. Вярвам, че споделянето на идеи ще ни помага да се развиваме като учени и да допринасяме за развитието на Славистиката.

Аз работих в продължение на осем години в Украйна, преподавах български език и литература в четири различни университета. Обичам Украйна и за мене е чест, че мога да поддържам жива връзка с Украйна и украинската наука.

Нашата конференция се провежда по време на война. Днес всички хора по света, за които политиката не е само интерес, а е и морал, са на страната на храбрия украински народ, който защитава своята родна земя, воюва за честта си и достойното си бъдеще. Силата не е Правда, но Правдата е сила. Правдата е с вас, украински приятели. Никоя сила не може да надделее над Правдата. Правдата ще победи. Украйна ще победи! Слава на Украйна!

Искам да завърша с думите на прекрасния български поет-символист Димитър Подвързачов:

*Душата ми — смирена — не ридай,
че в дните бранни светло заживяла,
тя възсия — простила — и отдала
сърковищата си на родний край («На падналия другар»).*

Да е успешна нашата конференция и нека светите братя Кирил и Методий благословят нашите усилия на попрището на науката.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

АКТУАЛНИ ВЪПРОСИ ЗА НАУЧНОТО ИЗУЧАВАНЕ НА СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ

МОВНО-ОБРАЗНІ ЗНАКИ В ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ОЛЕКСИ ЮЩЕНКА

Беценко Тетяна

*доктор філологічних наук, професор,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
tpb2016@ukr.net*

Тележкіна Олеся

*доктор філологічних наук, доцент,
Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова
o_tele_o@ukr.net*

Поетичне слово Олекси Ющенко — співця Слобожанської землі, щирого українця-патріота — пісенно-ліричне, проникливо-щемке, правдиво-урочисте, пройняте духом рідної землі, української дійсності, наповнене слобожанськими мотивами, думами, мріями. Митець закарбував у рідному слові безмежну любов до Батьківщини, увіковічнив національні святині — мову, пісню, материнську любов, рідну землю, рід, родину, народ, звичаї і культуру. У кожному рядку відчутна пам'ять поколінь.

Актуальність розгляду окресленої теми вбачаємо в потребі усвідомленого й критичного осмислення внеску сучасного українського майстра слова Олекси Ющенко в розбудову поетичної системи національної мови, у збагаченні літературної дійсності образами-символами, художніми мовно-естетичними знаками.

Мовностилістична система письменника ще не була предметом спеціальних наукових студій. Натомість доробок митця — самобут-

ній, сповнений словесно-образних деталей, оригінальних художніх засобів.

Поетичну систему Ющенкових творів складають топонімічні знаки-символи. Митець безмежно залюблений у рідний край — Роменщину, Сумщину, Слобожанщину. Він не втомлюється оспівувати і возвеличувати малі й великі річки — Сулу, Роменку, Псел, Сейм: *І щоб красу лугів, **Роменки** / І стародавнього **Ромна**...; Кунався в тихім **Сеймі**, / В **Роменці** та в **Сулі**, – / Прозористі, співучі / Красунечки мої; Вечорова імла, / Тихо шепче **Сула**, / Вітерець шелестить осокою; Вже скільки літ **Сули** ясну блакить / Я н'ю охоче. І весняні зливи / Я слухаю на березі **Сули** [Ющенко, 2008]; села, містечка, міста рідної землі, зокрема Ромни, Суми, Широкий Яр, Засулля, Пустовійтівка, Недригайлів, Охтирка: *Ромни, або Ромен, казали...; Наші **Суми**, місто **Суми** / На козацькому Валю; «Біля вчорнілих залишків церкви, збудованої на кошти останнього кошового Запорозької січі в рідному селі **Пустовійтівці**»; **Широкий Яр** – то Дудки хутирець; **І Ромен**, й містечко **Сміле**, / І найменші хутирці / Не минали, скрізь ходили / Непокорені співці [Ющенко, 2008].**

У кожній назві закодована історія народу, яку митець поетично узагальнює, кожний топонімний знак концентрує мікро- і макросвіт, космос буття письменника.

Показово, що топонімний простір органічно поєднується з антропонімним. Топонім своєрідно прив'язується до антропоніма. Рідномовна, національно свідома особистість у центрі уваги митця. Це завжди відображено в назві твору: *«Шевченко на ярмарку в Ромні», «Шевченко над Сулою в Ромні», «Біля пам'ятника Шевченку в Ромні», «Ігор Рачок з хутора Лавіркове біля Ромна»* та ін. Поет пов'язує з рідною дійсністю особистість, яка є її продовженням, і разом вони постають як цілісність із непорушними внутрішніми зв'язками.

Антропонімічні знаки — візитівки Слобожанського культурно-історичного простору, оспіваного митцем: Петро Калнишевський, Павло Ключина, Степан Шкурат, Йосип Дудка, Євген Адамцевич, Єгор Мовчан: *...Розповіла легенда: з того краю, / Де **Калнишевський** в дальніх Соловках, / З холодної темниці кам'яної / В село літав невтомний сивий птах; Всім дарує рідну пісню / Наш земляк **Олесь**; Дні теперішні і давні славлять кобзарі. / Поміж них славетний нині / **Адамцевич** наш [Ющенко, 2008].* Поетичні портрети Олекси Ющенка стали своєрідною енциклопедією рідного краю.

Окрім того, у центрі уваги письменника — митці різних поколінь: Тарас Шевченко, Антоненко Давидович, Анатолій Мокренко, Іван Кавалерідзе та ін.: *...В дорозі Кобзареві звично... / Зустріне десь нова сім'я, / Надійде ще жаданий Час... / В дорозі вічний наш Тарас!; А Шевченка сонцеслово / І на серці, й на струні...* [Ющенко, 2008].

Як бачимо, антропонімний знаковий простір письменника — самобутнє і неперевершене узагальнено-символічне бачення духовного осердя рідної землі.

Фундаментальну основу поетичної творчості митця формують і фітономени — мовно-естетичні знаки української культури, що є символічними позначеннями національної дійсності, своєрідними згустками образно-духовної парадигми народного світогляду: м'ята, материнка, євшан-зілля, медунка, ромен-цвіт, калина, верба: *Де звучать кобзарські думи, / Верби кланяються Пслу; У веснянім ромен-цвіті / Височить Ромен; Дивився на Сулу сріблясту, / До нього тягся цвіт-ромен; Ой м'ятечко, м'ято, / Добре, що багато / Твого цвіту виника / Біля річки і ставка; Євшана-зілля хто не зна, / Якась чарівна в ньому сила...* [Ющенко, 2008]. Прикметно, що й рослинний світ в уяві митця свіввіднесений із людським буттям. Так, поезія «Презентація євшана» присвячена Анатолієві Мокренку.

Без перебільшення можна сказати, що поетичний обшир Олекси Ющенка — художнє увіковічнення рідної прадавньої дійсності, залишеної в спадок поколіннями предків. Знаковість художнього слова митця — у його одвічній естетичній значущості, що його ревно плекає національна пам'ять (це відображає, за О. Потєбнею, внутрішня форма слова-образу).

Отже, топонімний та антропонімний простір співця Слобідського краю, як переконаємося, — це своєрідний художньо-образний код рідного континууму, що постає у його творах мозаїчно безмежним і різноликим.

Література

1. Ющенко О. Нев'янучий ромен-цвіт. Київ: СВС Панасенко, 2008.

Беценко Тетяна, Тележжина Олеся. ЕЗИКОВО-ОБРАЗНИ ЗНАЦИ В ПОЕТИЧЕСКИЯ ДИСКУРС НА ОЛЕКСА ЮЩЕНКО

ІДЕАЛЕМА «СВІЙ – ЧУЖИЙ» У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ ПРО МІГРАНТІВ І МІГРАЦІЮ: ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Бибик Світлана

*доктор філологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник,
Інститут української мови НАН України
sbybyk2016@ukr.net*

Мовні портрети мігрантів-переселенців, внутрішніх мігрантів, депортованих осіб формує здебільшого т. зв. заробітчанська чи еміграційна література. З-поміж поетичних і прозових творів, що вийшли друком у перші роки після 2000-го, увагу привернули рейтингові тексти — письменників-емігрантів Марини Левицької та Василя Махна, а також українських материкових авторів Ірени Роздобудько, Артема Чапая, Андрія Куркова.

Власну інтерпретацію принципів вивчення текстів про мігрантів і міграцію вироблено на базі лінгвософського наповнення різних соціальних рефлексій, які об'єднують такі концептуальні асоціативно-семантичні лінії (далі — КАСЛ): «Я і вони у світі», «Я і ми в Україні», «Я і мій світ». Останні тяжіють до ідеалеми «свій — чужий». І це не випадково, адже «я»-центричне сприймання світу вимагає моделювання таких конкретно-чуттєвих словесних образів, які б оприявнили мовомислення українських мігрантів та мігрантів інших національностей. Зауважмо, що під ідеалемою розуміємо філософську інтерпретацію співвідношення абстрактної моделі соціальних відносин та їх реалізацій; у проєкції на лінгвістику — модель ключових КАСЛ текстів як інтерпретація соціальних кореляцій (бачення лінгвостилістом взаємодії між науковою моделлю світу та її словесним образом в кожному конкретному текстовому вираженні).

У цьому огляді вибрано для представлення ідеалеми «свій — чужий» вербалізатори КАСЛ «**Я і вони у світі**», оскільки вони є базовими в розгортанні художнього потрактування глобальної проблеми міграції та соціально-культурної, психологічної адаптації людини в іншому середовищі життя — «чужому» за природними умовами, «чужому» за мовним оточенням, «чужому» за культурними традиціями.

1. Номінації мігрантів. Наприклад, персонажам чоловічої статі в контексті «я»-центризму, «я»-розуміння А. Чапай у романі «Понаїхали» надав функцію характеризувати всіх чужих як таких, що поприїздили і стали помітними в середовищі «своїх». Нагадаємо, що дієслово «понаїжджати» означає «приїхати в яке-небудь місце, зібратися в якомусь місці; прибути куди-небудь для постійного проживання» [Словник української мови, т. 7, с. 146]. Звичне для розмовно-побутової мови слово «понаїхали» стосовно багатьох закріпилося в суспільній напівофіційній мовній практиці та за останні два десятиліття років здобуло додаткові конотації — негативну емоційну і соціально-психологічну, екзистенційну як оцінку скупчення чужих людей у звичному для «своїх» середовищі життя: *Хм. Понаїхали тут і качають права.*

На позначення людей, які з'їхалися кудись і які є небажаними «гостями», вживається і віддієприкметниковий суржикізований субстантив «понаїхавші», варіант «понаєхавші»: *А як Білий попробував заговорити, шо нада в натурі боротись із **понаєхавшими**, загнобили його.* Ядерне для окремого тексту А. Чапая поняття «понаїхавші» здобуває ряд синонімічних відповідників з узагальненою семантикою: стилістично нейтральні назви *мігранти, заробітчани*, негативно оцінені *нелегали, зневажливі номінації неруські чурки; всякі хачі, кавказці*. Наприкінці ХХ ст. у цьому ряду були універби-сленгізми «еміки», «екзоти»: — *Як ти сказала — «еміки»? Тобто емігранти? — зареготала Марина. — Ага, це мій лінгвістичний винахід!; — Та ким завгодно! Коридорним! Портсье! Ліфтером! Офіціантом! Якщо пощастить, упадеш на хвіст багатій дамочці, адже ти для них — **екзот**. І доля твоя вирішена! Хіба ні?* (І. Роздобудько). Пересмислена і назва «квартирант»: *Ми стали шостими, але не власниками, а **квартирантами*** (В. Махно).

Уживання субстантива «наші» на позначення українців в інших країнах — це також стилістична ознака роману А. Чапая: *наші* протиставлені іншим, зокрема й корінному населенню: *Триповерховий коричневий будинок. У п'ятикімнатній квартирі живуть п'ятнадцятеро **наших**. Бригада з Косова; іноземцям-мігрантам, яких наші почасти сприймають негативно, зневажливо іменуючи, ці: **Наші** так не поводяться! — Як «так»? — **Ботанти**. От буде Білий Сад переповнений **цими*** (А. Чапай).

Наприкінці роману А. Чапая «Понаїхали» один із головних персонажів, захищаючи власне життя як заробітчанина в Росії, пояснює поліцейським свою національну належність так: — **Укра-а-а-инец**, — *протягували менти з наголосом на «а» й гортали паспорт. — А прописочка есть? Сергій почув: — Чурка кончена. І спробував порятуватись: — Я не чурка. Я свой, свой! Його почули: — Какой свой? — Славянин. Паспорт, паспорт в кармане!* Адаптація відбулася — змінена мова спілкування; змінилося національне самоусвідомлення: вже це не «я»-українець, а «я»-слов'янин (читай: брати-слов'яни!), протиставлений темношкірим народам південно-східної частини Східної Європи.

Ідентифікатами чужого в романі А. Чапая є назви національностей і народностей. У КАСЛ «Я і вони у світі» вищу сходинку в градації «позитивне — негативне» здобувають європейці: *Я ж не якась азіатка чи африканка та американці: Юра їхав у Новий Орлеан перекладними Грейхаундами. З ним їхали переважно негри та мексиканці; Найсмішніше з мексиканцями та іншими гватемальцями й гондурасцями — у Новому Орлеані всіх їх без розбору називали мексиканцями.*

Так само в оповіданнях В. Махна «Бруклін, 42 вулиця», «Капелюх, дактилі, оливи», «Коли на шию надівають вінок чорнобривців» концептуально навантажені назви націй і народностей, які підкреслюють і активність міграції у світі загалом, і мультикультурність американського континенту, який приваблює емігрантів — Азії, Європи, Африки: *Мабуть, він був пакистанцем або навіть бангладешцем, але ми з Марією називали його індусом; На першому поверсі мешкали дві родини — пуерториканки бабця Габрієла, мама Аманда та внучка Ніколь, а також євреї з Латвії — двоє старих із білим песиком і возиком; Ну казала, що за п'ять штук полька зробить фіктивний шлюб... — П'ять штук... Ого!; Диви, китайози знову дивляться бойовик; Поляк був на тому ж становищі, що й Генік, але він працював у хасида давно; Афроамериканець запрошував до себе на Флетбуш (В. Махно).*

2. Назви міри кількості. Одним із засобів вимірювання великої кількості мігрантів є метонімія: *Виглядало, що Чортків їхав у гості до Нью-Йорка.* Таке конкретно-чуттєве сприймання еміграції 10–20-х рр. ХХ ст. із Західної України у В. Махна.

3. Актуалізація займенника. Словесно-образна картина буття мігрантів як частини народу й цілого українства супроводжує протиставлення: інтимізованого займенника «ми» внутрішньому «я» конкретного мігранта. Адже ті, що виїхали на заробітки — це ті старші із сучасних поколінь, які, як їм думається, працюють в ім'я тих, хто лишається в Україні, — дітей: **Ми**, старші, вже якимось добудемо. **Ми** віддамо все заради наших дітей. А **наші діти** хай уже трохи перетерплять — зате виб'ються в люди. Хай діти отримують шанс на гідне майбутнє (А. Чапай).

КАСЛ «Я і вони у світі» актуалізує інтимізувальну стилістичну функцію займенника «наш», усе означене ним маркує точку оцінки «іншого», «чужого». Протиставленими стають у широкому контексті «наша країна — країна перебування персонажа»: *І міністр внутрішніх справ розповідає, як **нашу** країну перетворюють на відстійник для нелегалів, які не доїжджають до Шенгену; «наші рослини — рослини іншої країни»: Праворуч по віалє Вольтурно росли велетенські сосни, які від **наших** відрізнялися круглими кронами. Дуже гарно, але по-чужому. Сумно* (В. Махна).

Концептуальний зв'язок «там — наше» виявляється й у тому, що мігранти не втрачають зацікавлення тим, що відбувається в Україні, грань «наше — не-наше» розмивається між «нашим», своїм внутрішнім світом особистості й «нашим своїм» у державі Україна. Пор., як на цій грі смислів будує діалог І. Роздобудько: — *Бачила, що робиться в нашому парламенті?* — *увірвав її Саня, вмикаючи телевізор. — **Нашому?** — розгублено перепитала Соня, розуміючи, що Санькові зовсім не цікаво слухати її балачки про фрау Шульце. <...> — **Нашому!** — роздратовано підтвердив Саня. — **Адже, ми поки що громадянство не змінили!*** (І. Роздобудько).

У романі «Сірі бджоли» А. Куркова протиставлення «вони — ми», «наше — їхнє» набуло іншої соціокультурної рефлексії. В умовах російсько-української війни актуалізоване значення медійного образу «іншого» (іншої, ворожої країни). Займенники маркують протиставлення культур, яке закорінене в мовомисленні пересічних громадян: «наше» (українське) постає як непривабливе, на відміну від «їхнього» (російського як зразкового), пор.: — ***Так це ця!** — упізнав Сергійович даму в зеленці. — **Це ж наша!** Як її? **Королевська!**; — **От бачиш!** У **них** хоч по телевізору таке не показують! — мотнула крушно головою баба Настя. — У **них** тільки **за столом культурно***

сидять! Говорять грамотно! Може, заночуеш уже? Чого у глупу ніч іти? (А. Курков).

4. Поняттєві соціально марковані означення — засіб національно-культурної ідентифікації. Наприклад, простежуємо в романі А. Куркова «Сірі бджоли», як паронімічні прикметники *російський* (російськодержавницький) і *руський* (= православний + російськодержавницький) недостатньо диференційовані в мовній свідомості кримчаків-росіян. Це й уможливило насаджування офіційною владою іншої держави, сплітання в самосвідомості і національно-культурної, і релігійної, і територіальної тощо ідентифікацій російськомовного населення Криму всіх відзначених ототожнень, як-от: — *Ну ви — це не ми. Ми руські, вони нашу владу — російську — не поважають. Змусять їх, мабуть, по своїм узбекистанам повернутися! Сиділи б там спокійно, чого сюди їхати було...* — *Ну, це є їхня земля!* — *Яка їхня!* — *обурилася незлобливо жінка.* — *Споконвіку руська земля православна!* (А. Курков).

Ідеалема «свій — чужий» вербалізована й за допомогою ключових епітетів, виражених прикметниками на позначення ознаки за місцем народження / проживання, як-от: тернопільський, косівський, вижницький — італійський; лос-анджельський — московський: Після лос-анджелеського, московський аеропорт нагадував вокзал у Білому Саду (А. Чапай).

5. Аксіологічне наповнення поняття «мова». У прозі про мігрантів особливо зацентровано увагу на мовному питанні, на сприйманні чужої мови в іншомовному середовищі, де опиняються персонажі-мігранти, пор.: *Не знаю ... Але мені хочеться говорити. Напевно, тому, що я втопився від чужої мови; Щось заважало мені бути собою до решти! Для цього потрібно було занадто багато: змити із себе накуп чужої мови, зчистити всю банальщину, суєту, закам'янілість побуту* (І. Роздобудько). Говорити українською — це значить говорити по-нашому, вдаватися до рідної мови навіть там, де тебе не зрозуміють, але ти мусиш вербалізувати себе, свої думки, почуття, емоції, своє ставлення, бо інакше ніяк, говорити своєю мовою в чужомовному середовищі означає не втрачати себе самого: — *Через терни до зірок, — сказав Юра. Він сказав це крізь зуби й по-нашому, бо пояснювати культурні конотації ламаною англійською було б надто довго, та й усе одно Ельвін не зрозумів би* (І. Роздобудько).

В аналізованих текстах за переваги української («нашої солов'їної»), стилістично навантажені ще англо-, італо- та російськомовна побутові стихії, а то й мова жестів (*Трохи побазарили ламаною сумішшю кількох мов, а більше жестами. Мейдин, правда, тримався на відстані, щоб якшошо, я не з ним (А. Чапай)*). Заробітчанин Юра в Нью Орлеані зачудований англійською, яку він не знає дуже добре: *Ух, яка у нього мелодійна, ритмічна мова. Ніби співає. Ваша мова солов'їна! Це тобі не мій акцент. Москоу ін'яз*. Він прислухається до вимови і може ідентифікувати корінного американця і мігранта: *Ельвін мислив іспанською й перекладав свої думки на погану англійську*. Так само мовну специфіку відразу підмічає його дружина Ольга, яка їде на заробітки до Італії: *Роберто, чорнявий молодий чоловік, заговорив швидко-швидко, Оля нічого не розуміла, тільки блаблаблаци-конощі-парляці. Стільки шиплячих. Оце — милозвучна італійська? Бо всі це від школи знають, що наша солов'їна друга за милозвучністю після італійської (А. Чапай)*.

Автор роману «Понаїхали» загострює проблему варваризації української мови, мовомислення українців нашого часу, однією з причин яких є спорадичне заробітчанство. Тому не встигає «перемкнути мовний код» Юра, який тільки-но приземлився в Росії: *— Эй, по-од ноги с'три! — почув він. — Соррі, дьюд, — сказав Юра. — Че? З мовою він засвоює соціокультурні кліше, життєві сентенції: Як мене навчили в Америці, лет байгонз бі байгонз. Що минуло, того не повернеш (А. Чапай)*.

У романі А. Куркова мовне питання набуло соціально-політичної оцінки. Основні посили автора: «говорити російською для українців зі Сходу неприродно, непатріотично»: *— Та я ж не росіянин, а українець, — сказав він тихо і не дуже розбірливо. — Але ж ви там російською говорите, — сказала Айсилу, і голос її трохи голосніше прозвучав*; «російська мова заповнила побутовий та офіційний простір Криму»: *А от коли вдень чи увечері <...> перед його очима те саме Куйбишеве, яке російською, тобто «по-куйбишевськи» говорить, на південну рослинність уваги не звертати (А. Курков)*.

Не оминають письменники і питань особливостей вимови представників тих чи тих етносів: А. Чапай відтворює мовлення західних та східних українців: *— Хлопче, який зараз руфінг? — сказав Юрі вусатий дядько. Навіть у слові «руфінг» відчувається западенський акцент (А. Чапай)*; А. Курков фіксує в художньому тексті уривки

з мови кримських татар, потомків депортованих колись: — **Anam, kim anda?** — долинув дзвінкий голос [Мамо, хто там? — С.Б.] (А. Курков).

6. Варваризми, екзотизми. Позначення реалій «чужого» світу своєю мовою — це важлива міжкультурна проблема. У творах В. Махна перемикання фонетико-орфографічних кодів ніби не спричинює такої напруги, «співжиття» різних мовних знаків у мовомисленні прототипів персонажів стає визначальною ознакою їхньої комунікативної культури, а самі назви-топоніми, ергоніми — мовно-предметними знаками «чужого» простору. Наприклад: *До Брукліну залишалося не більше двадцяти миль, і об'їзною дорогою Бруклін Квінс Експрес Вей ми обминали Мангеттенський і Бруклінський мости, виїжджаючи просто на Бруклінську дорогу праворуч до нічного Даунтауна; Фільм «Henry and June» ми передивилися кілька разів. Тому що - Генрі й тому що — Париж* (В. Махно).

У текстах літератури про міграцію персонажі номінують реалії так, як призвичаюються до цього в реальній мовній практиці, бо «так прийнято там». Отож, *сабей* — метро (*Геник із Зеником пройшли платформою сабвею до кінця перону і стали чекати потяга*); *руммейт* — співмешканець; *делівері* — доставка; *хендтрок* — візок (В. Махн); *Двері дансингів були відчинені навстіж і, як завше, в темних залах товклося чимало народу* (І. Роздобудько) тощо.

Отже, вивчення художніх текстів про міграційні процеси допомагає конкретизувати асоціативно-семантичне наповнення ідеалами «свій — чужий»: виявити як конкретні часові знаки мовно-культурної ідентичності переселенців, так і конкретно-чуттєві маркери соціальних відношень між переселенцями, їхнього світовідчуття, світосприймання.

Література

1. Словник української мови : в 11 томах / за ред. І. Білодіда. Том. 7. Київ : «Наукова думка», 1976.

Бибик Светлана. ИДЕАЛЕМАТА «СВОЙ — ЧУЖД» В СЪВРЕМЕННАТА УКРАИНСКА ПРОЗА ЗА МИГРАНТИТЕ И МИГРАЦИЯТА

ПРОБЛЕМА РЕЦЕПЦІЇ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТЕРМІНІВ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ДИСКУРСУ

Борисов Володимир

кандидат філологічних наук, доцент,

проректор з навчально-наукової роботи,

Харківський національний університет імені Г. С. Сковороди

vandreevich83@gmail.com

Сучасний освітній дискурс у своєму термінологійному влаштуванні становить інтегративну, почасти еклектичну лексико-семантичну площину, де поєднані терміноназви українського походження, іномовні неологізми, а також авторські новотвори. Сприймання цих номенів, їхня смислова інтерпретація залежить від таких чинників: дискурсивна частотність використання, фахова (галузева) й методична компетентність освітян, їхня орієнтація на своє/чуже в терміносистемі. Дискурсивна частотність використання забезпечує термінові його релевантне розуміння та ідентифікацію за цим синхронно актуалізованих понять, явищ, структур (установи, заклади), розпорядчих та регламентаційних документів, учасників (суб'єктів) освітнього процесу. Сьогоднішній стан української термінологійної організації освітнього дискурсу, на думку науковців, характеризується низкою маркерів, що віддзеркалюють загальні тенденції впорядкування галузевих метамов, а також сприймання й інтерпретацію репрезентованої ними професійної інформації в умовах глобалізованого суспільства.

Серед них варто окреслити такі, що властиві суто освітній комунікації: інтернаціоналізація фахової термінології; строкатість освітніх понять; неоднозначність і неуніфікованість смислової інтерпретації термінів; експансія англізмів та відповідних дериватів; наявність авторських термінів [Серебрянська]. Також має місце орфографічне невпорядкування термінів освіти, тобто відсутність чіткої, лексикографічно закріпленої правописної норми щодо писемного відтворення того чи того терміна в дискурсі. Особливо це торкається термінопонять на позначення сучасних освітніх технологій, методів, прийомів [Омельчук].

Якщо зосередитися на такому аспектові, як сприймання й інтерпретація термінів освітнього дискурсу, то насамперед слід прокоментувати функціонування самого терміна *освіта*, який в українському фаховому тезаурусі більшою мірою не визначений і не уніфікований законодавчо, тож має надто широке тлумачення, множинність дефініцій і розумінь. Це спричинене насамперед тим, що українське законодавство у сфері освіти (Закон України про освіту; 2017) у своєму фаховому глосарії не містить дефініції визначального терміна *освіта*, яка є, наприклад, у Глосарії Інституту статистики ЮНЕСКО: «Процеси, за допомогою яких суспільства передають свої накопичені інформацію, знання, розуміння, ставлення, цінності, навички компетентності та поведінку між поколіннями. Це передбачає комунікацію з метою навчання» [Glossary]. Натомість у Законі є положення про те, що «Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави» [Закон України про освіту, 2017].

Тобто поняття *освіти* тлумачиться через опис його іманентних характеристик, що є не бажаним і не коректним для будь-якого терміна, адже може спричинювати розбіжності в його сприйманні та інтерпретації. При цьому в чинному Законі України про освіту прописаний термін *система освіти*: «сукупність складників освіти, рівнів і ступенів освіти, кваліфікацій, освітніх програм, стандартів освіти, ліцензійних умов, закладів освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органів управління у сфері освіти, а також нормативно-правових актів, що регулюють відносини між ними» [Закон України про освіту, 2017]. Хоча, на думку проф. В. Бахрушина, українське освітнє законодавство не вимагає чіткого визначення поняття *система освіти*, однак є потреба дефініювання його основних складників, які регулюються законодавством [Бахрушин].

Важливим є акцент на тому, що система освіти торкається публічної, а не приватної освіти, тобто процесу, регульованому соціумом та його інституціями. Відповідно до цього суспільством встановлені складники публічної освіти, зокрема, її рівні від дошкільної, загальної середньої, вищої до післядипломної

освіти, враховуючи також проміжний рівень професійно-технічної освіти. Для всіх цих складників освіти як окремих термінопонять (дошкільна освіта, загальна середня освіта, вища освіта тощо) має бути чітка, прописана в Законі дефініція, яку мають освітні законодавства багатьох країн, але не містить українське законодавство.

Звісно, що ці проблемні ситуації сприяють неоднозначності в розумінні деяких термінів освітнього дискурсу, але динаміка щодо дефініювання основних понять освіти є, що можна простежити, порівнюючи Проект Закону про освіту (2015) та версію затвердженого 2017 року Закону з внесеними правками 2018, 2019, 2020, 2021 років. Маємо визначення таких актуальних на сьогодні термінів, як *формальна освіта*, *неформальна освіта*, *інформальна освіта* (Ст. 8), яких не було в Проекті. Також у Законі прописані дефініції термінів — базових понять освітнього дискурсу, що торкаються суб'єктів навчання, видів навчання, закладів освіти, основних документів освіти, форм здобуття освіти та її результатів (кваліфікація, компетентність) тощо [Закон України про освіту].

Тож чітке визначення терміна галузевого дискурсу є запорукою його релевантного сприймання, адекватної (однозначної) смислової інтерпретації та відповідного функціонування як інструмента впорядкування й вирішення фахових ситуацій.

Література

1. Бахрушин В. Терміни та визначення в правовому регулюванні освіти. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/609-termini-ta-viznachennya-u-pravovomu-regulyuvanni-osviti>.
2. Закон України про освіту. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>
3. Маленко О., Борисов В. Сучасна лінгводидактична термінологія в науковій інтерпретації: питання мовного впорядкування й нормативності [рецензія]. *Український світ у наукових парадигмах : збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. Випуск 8. Харків : ХНПУ; ХІФТ, 2021. С. 189–192.
4. Серебрянська І. М. Освітній дискурс як платформа для міжкультурної комунікації. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. URL: <https://www.researchgate>.

net/publication/350327513_Osvitnij_diskurs_ak_platforma_dla_mizkulturnoi_komunikacii

5. Омельчук С. А. Сучасна українська лінгводидактика: норми в термінології і мовна практика фахівців. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019.
6. Glossarry: URL: <https://glossarry.uis/unesco/org/glossarry/en/home>.

Борисов Володимир. ПРОБЛЕМЪТ ЗА РЕЦЕПЦИЯТА И ИНТЕРПРЕТАЦИЯТА НА ТЕРМИНА НА СЪВРЕМЕННИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЕН ДИСКУРС

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ЩАСТЯ
У ХУДОЖНІЙ КАРТИНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
(ТЕКСТОВИЙ МАТЕРІАЛ МІНІАТЮРИ «ЩАСТЯ»)**

Вагаршакян Яна

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.01 Середня освіта (Українська мова і література)
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
yv082018@gmail.com*

Ткач Ольга

*кандидат філологічних наук, доцент,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
olga-korelyat@ukr.net*

Творча лабораторія Лесі Українки привертала неодноразово увагу як літературознавців (В. Агеева, М. Зушман, М. Кармазіна, С. Кирилюк, О. Кордонець, М. Крупка, Л. Скупейко, Т. Третяченко та ін.), так і мовознавців (І. Білодід, М. Досенко, С. Єрмоленко, Н. Іваницька, Ж. Колоїз, Л. Лисиченко, О. Маленко, Л. Мацько, М. Плющ, Л. Сердюк, О. Сидоренко, Г. Сюта, В. Шинкарук та ін.).

Переважна частина науковців обирали предметом своїх студій поетичний і драматичний доробки письменниці, оскільки саме вони, за словами М. Крупки, вважаються найвагомішою частиною творчості авторки [Крупка, 2004]. Проте проза посідає вагоме місце у творчій спадщині Лесі Українки. Тому цілком погоджуємося із думкою С. Кирилюк, яка вважає, що «без ґрунтового дослідження прози Лесі Українки не можемо вибудувати цілісну концепцію творчості письменниці, чие ім'я стало знаковим для української культури ХХ століття» [Кирилюк, 2005, с. 124].

На думку Т. Третяченко, цінність прози Лесі Українки полягає «в умінні письменниці відчути, побачити й художньо відтворити нового героя, нову тематику, нові форми психологічного аналізу, модернізувати манеру викладу» [Третяченко, 1983, с. 287]. Головне для митця — дослідити психічну організацію людини, охопити внутрішні обшири особистості, мотиви її поведінки, її почуття й неусвідомлювані пориви, простежити діалектику свідомого та підсвідомого [Кордонець, 2015].

Серед тих, хто вивчали мову Лесі Українки і писали про неї, такі науковці: І. Білодід, С. Бирик, С. Богдан, М. Бойко, Л. Бондарчук, Г. Гаджилова, А. Ганжа, Н. Голікова, Н. Давиденко, Н. Данилюк, І. Дацик, Й. Дзензелівський, С. Єрмоленко, В. Заханевич, Н. Іваницька, Т. Коць, Л. Лисиченко, О. Маленко, Л. Мацько, Н. Нос, І. Олійник, Т. Панько, А. Петренко, О. Пілько, М. Плющ, В. Покальчук, І. Самойлова, О. Сидоренко, Х. Стецик, П. Тимошенко, О. Штонь, Л. Шулінова та інші. Як слушно зазначає мовознавиця О. Маленко: «Лінгвістичне студювання мови поетичних і драматургійних текстів Лесі Українки націлене сьогодні на актуальні парадигми (концептологія, прагмалінгвістика, теорія мовної особистості, лінгвокультурологія, лінгвістика тексту), що сприяє глибшому розумінню творчого феномену мисткині» [Маленко, 2020, с. 38].

Мовні засоби, які вербалізують концепт *щастя* в художній картині Лесі Українки, зокрема в її прозових творах, не були предметом спеціального дослідження мовознавців. Це й зумовлює актуальність обраної для розгляду наукової проблеми і прозового твору авторки — оповідання-мініатюри «Щастя» (рік написання 1895, першодрук 1896).

Сучасні лінгвістичні студії активно звертаються до аналізу концептів — базових одиниць культури, які кодують певні способи концептуалізації світу. Базові одиниці нашої культури розглядають

І. Голубовська, В. Жайворонок, В. Кононенко, О. Малярчук, А. Огар та ін. Наприклад, В. Жайворонок виокремлює в українському фольклорі серед інших концептів і концепт *щастя-доля* [Жайворонок, 2002, с. 51–52]. За іншими даними, ядро мовної свідомості українців формують тридцять лексем, серед яких: *життя, радість, любов, щастя, спокій, гарний, краса, зло, світло* та ін.

В аспекті лінгвокультурології в концепті *щастя* закладено історичну, культурну, інтелектуальну й емоційну інформацію. Щастя як концепт має відображення в об'єктивній реальності, впливає на фізичний і психоемоційний стан людини, містить ресурси логічного й чуттєво-образного пізнання світу, є естетичною й морально-етичною категорією.

Щастя разом зі страхом, радістю, гнівом та сумом вважається базовою емоцією, первинною за своїм походженням і елементарною, соціалізованою за природою.

Внутрішня форма слова *щастя* простежується за допомогою слівників. Слово *щастя* тлумачиться як сприйняття суб'єктом об'єктивної реальності, як його участь у сприйнятті довкілля, де суб'єкт є творцем свого буття. Звідси виникає сценарій участі суб'єкта в цьому процесі, спроможність його до переживання, сприйняття обставин об'єктивного світу. Слово *щастя* вербалізується в цьому разі в загальнолюдському вимірі. Філософський енциклопедичний словник тлумачить поняття *щастя* як категорію моральної свідомості, що позначає стан повного і тривалого вдоволення від життя загалом.

В етимологічному словнику зазначено, що слово *щастя* має праслов'янське коріння і дослівно позначає «хороша доля, частина» [Загоруйко, 2010, с. 665]. З погляду етимології *щастя* — це загальнослов'янське слово, яке означає того, «хто залишився з частиною, зі здобиччю». Щастя визначається і як побутове поняття, спираючись на приклади *безкінечне щастя, без щастя і в ліс по гриби не ходи*, і як поняття, яке існує в континуумі *безкінечне щастя, вічне щастя, швидкоплинне щастя, коротке щастя*. За визначенням, поданим у «Великому тлумачному словникові сучасної української мови» українське слово *щастя* означає: 1) стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення й безмежної радості, яких зазнає хто-небудь; 2) досягнення, успіх, удача; 3) доля, талан [ВТССУМ, 2002, с. 1637].

Концепт *щастя* характеризують такі групи, або фрейми: *фактори щастя* (напр., чесноти, бажання робити щасливими інших тощо — чинники, що створюють відчуття щастя, визначають фундаментальні ознаки цього поняття); *ознаки щастя* (напр., щедрість, відсутність заздрості тощо); *тривалість щастя* (напр., мінливість — щастя співвідноситься з часом); *суб'єкти щастя* (наречена, здорова людина, розумна людина, мудра людина, той, хто вдовольняється невеликим); *об'єкти щастя* (явища нашого життя та свідомості, на які впливає щастя). При цьому кожна з категорій має такі підкатегорії: поняття добра і зла, моральні цінності, емоційна забарвленість.

Репрезентація концепту *щастя* в мові відбувається через різні лексичні засоби, фразеологізми, словосполучення, прості речення та ін. Зокрема, репрезентації лексичних одиниць на позначення концепту щастя вивчали такі вчені, як С. Воркачов, А. Семилетова, С. Мусячук, У. Дробішевська, О. Малярчук, Т. Братусь ін. Дослідники розглядають концепт в українській, англійській, польській, російській та німецькій мовах.

Ядром концепту є лексема *щастя*, до приядерної зони якої належать похідні слова *щасливий, щаслива, щасливі, пощастило*. До ядерної частини концепту належить така концептуальна ознака, як *задоволення, безмежна радість*.

Спробою власної інтерпретації складного філософського феномену *щастя* є однойменне оповідання-легенда Лесі Українки «Щастя». Письменниця прагне осмислити саму суть цього явища, використовуючи для цього оригінальні символічні образи.

В оповіданні-мініатюрі «Щастя» Леся Українка порушує проблему: чи можливо досягти щастя в житті або це тільки примара? Авторка дає своєму творові жанровий підзаголовок «легенда» і таким чином відсилає читача в далекі, казкові часи, коли людство жило безтурботним і ситим життям. Умовно твір Лесі Українки можна вважати й своєрідною відповіддю на те, чому ж не вдається здобути «щастя». Справедливою є думка О. Кордонця про те, що мініатюра «Щастя» має притчевий характер, а відтак і ознаки позачасовості та алегоричної умовності [Кордонець, 2015, с. 57].

Леся Українка в прозових творах, зокрема оповіданні «Щастя», використала широкий спектр вербалізаторів почуття щастя. Як виявило проведене нами дослідження, концепт *щастя* в однойменній мініатюрі письменниці має свою специфіку вербалізації: щастя —

це і життя в спокої; щастя — це й безтурботне життя людини; щастя — це й відсутність бентежності; щастя — це й гармонія; однак щастя — це й отрута (за оригінальною інтерпретацією письменниці, щастя — це творіння зла, що має на меті позбавити людство спокійного, безтурботного життя).

З перших рядків твору постає картина «біблійного раю»: *«Новостворений світ сяв чудовою красою, скрізь була гармонія, ясне, повне життя. Цвіла Божа мрія, розкішна й лагідна. Людське життя плыло тихими хвилями і зливалось з тією мрією в одне осяйне, спокійне море. Великий **спокій** був на землі, й люди жили в спокою. Так було довго»* [Українка, 1976, с. 133]. Ключовим образом-символом вираження емоції щастя в аналізованому тексті Лесі Українки є слово спокій.

Джерелом виникнення емоції щастя є краса, гармонія, мрія, повнота, розкіш, тиха мінливість, що характеризують людське життя і світ навколо. Концепт щастя уособлюють також просторові назви *хвилі, море, земля, світ*, вербалізовані метафоричними засобами *світ сяв красою, життя плыло хвилями, зливалось з мрією в море*, що допомагають увиразнити емоцію.

Відповідно до дихотомічного принципу побудови світу — верхів і низів, світла і темряви, добра і зла — в аналізованому творі письменниці Божому творінню протистоїть злий дух, який у підземній країні не може заспокоїтися, бачачи безтурботне життя людства: *«Душа моя рветься, нема мені спокою! А там, на землі, панує ясний спокій, мрія ворога мого цвіте і витає — і ніщо не бентежить її. Чи маю я носити сам мою тугу огненну, чи маю ховати мій смуток темний? Ні, я кину тугу в серце наймиліших дітей ворога мого, я розкину над ними смуток чорним покривом, і потьмариться мрія ворога мого»* [Українка, 1976, с. 133].

Концепт щастя уособлюють також абстрактні назви *душа, мрія, спокій, смуток, туга*, вербалізовані метафоричними засобами *душа моя рветься, панує ясний спокій, носити тугу, ховати смуток, кинути тугу в серце, розкинути смуток покривалом, потьмариться мрія*, що допомагають увиразнити опозицію емоції *спокій / неспокій*. Для позначення напруги негативних емоцій письменниця використовує такі слова на позначення кольору, як *темний, чорний, огненний*.

Письменниця використовує казковий принцип трикратного повтору — трьох випробувань. Спочатку злий дух надсилає на людей голод, потім «заразу» (смерть), але з плином часу ці трагедії

забувалися, *«ярий морг зеленів, нащадки спокійно ходили по горах-полонинах, весело грали в сопілки, скликали незліченні орди. Табори білили наметами, скрізь було життя. Ніхто не згадував про лиху за-разу. Божа мрія цвіла, як і перше, і на землі був спокій»* [Українка, 1976, с. 134]. Концепт *щастя* уособлюють також конкретні назви *морг, табори, намети*, вербалізовані метафоричними засобами *морг зеленів, табори білили наметами*, що допомагають конкретизувати, увиразнити емоцію.

Тоді злий дух *«створив думкою своєю дивну постать. Вона була блискуча, як рання зоря, і міняла свій вид щохвилини, як вогонь. Злий дух дав їй життя і назвав її: щастя»* [Українка, 1976, с. 134]. Бачимо цілком оригінальну інтерпретацію Лесею Українкою поняття *щастя* як творіння зла, що має на меті позбавити людство спокійного, безтурботного життя. Як бачимо, письменниця широко послуговується виразними порівняннями як *рання зоря, як вогонь*, щоб підкреслити унікальність і небезпечність творіння злого духа. З того часу на землі не стало спокою: *«Всі прагнули щастя, а ніхто не знав його, всі хотіли бачити його, мати його на хвилинку і вмерти потім..»* [Українка, 1976, с. 134]. М. Кармазіна акцентує, що в оповіданні *«Щастя»* письменниця показала *«дух неситості»*, а також те, що *«прагнення мати щастя насправді не відкриває шляхів до нього, а веде у безвихідь. Гонитва за химерою, витвореною уявою, обертається на драму»* [Кармазіна, 2003, с. 211].

Леся Українка в легенді *«Щастя»* ніби попереджає нас: цінність становить саме життя, а не химерна гонитва за мрією, яка здатна перетворитися у постійний неспокій, біль та страждання. Дослідження тексту однойменної мініатюри письменниці дозволяє констатувати наявність таких вербалізаторів концепту *щастя*, як: іменники *життя, людина, спокій, мрія, краса, гармонія*; прикметники *чудова, ясне, повне, розкішна, лагідна, тихі, спокійне, кохані, блискуча*; дієприкметники *новостворений, осяйне, незліченні*; прислівниками *спокійно, щохвилини*; дієсловами *сяяв, панує, цвіте, витає, не бентежить, цвіла, прагнули*. Однак основним семантичним вербалізатором аналізованого концепту є абстрактний іменник *щастя*.

Література

1. ВТССУМ: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
2. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. *Культура народів Причорномор'я*. № 32. 2002. С. 51–53.
3. Загоруйко О. Я. Великий універсальний словник української мови. Харків : Торсінг плюс, 2010. 768 с.
4. Кармазіна М. Леся Українка. Київ : Видавничий дім «Альтернатива», 2003. 416 с.
5. Кирилук С. Внутрішній світ особистості в прозі Лесі Українки. *Література. Фольклор. Проблеми поетики : Зб. наукових праць*. Київ, 2005. Вип. 22. Ч. 2. С.124–140.
6. Кордонець О. А. Осмислення концепту щастя в мініатюрах Богдана Лепкого «Цвіт щастя» та «Щастя» Лесі Українки. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2015. Випуск 2 (34). С. 55–59.
7. Крупка М. Емансипаційні тенденції в українській жіночій прозі кінця ХІХ — початку ХХ століть : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2004. 20 с.
8. Маленко О. О. Леся Українка: дух і тіло (лінгвістична рецепція духовно-тілесних модусів у поезії Лесі Українки). *Культура слова : До 150-річчя з дня народження Лесі Українки*. 2020. № 93. С. 36–46.
9. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики : Словник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
10. Третяченко Т. Художня проза Лесі Українки. Київ : Наукова думка, 1983. 288 с.
11. Українка Л. Зібрання творів: у 12 т. Київ : Наукова думка, 1976. Т. 7. Прозові твори. Перекладна проза. 567 с.

Вагаршакян Яна, Ткач Ольга. ВЕРБАЛИЗИРАНЕ НА КОНЦЕПЦИЯТА ЗА ЩАСТИЕ В ХУДОЖЕСТВЕНАТА КАРТИНА НА ЛЕСЯ УКРАИНКА (ТЕКСТОВ МАТЕРИАЛ НА МИНИАТЮРАТА «ЩАСТИЕ»)

ЕДНА СЪВРЕМЕННА ПРОЯВА НА АПОТРОПЕЙНАТА ФУНКЦИЯ НА ЕЗИКА

Гаравалова Илияна

*доктор, доцент, Институт за български език «Професор
Любомир Андрейчин». Българска академия на науките
garina@abv.bg*

Езиковото табуиране е процес, тясно свързан с появата на евфемизмите, защото представлява забрана за изговаряне на названията на някои обекти от действителността, поради суеверие, страх от природни или свръхестествени сили или по морално-етични съображения и др. Именно чувствата за страх или «свещен ужас», за деликатност и приличие са причина забранените названия, които се възприемат като опасни, груби или неприлични, да бъдат заменени от словесни «смекчения», т. е. от евфемизми. Тези лингвистични явления илюстрират апотропейната функция на езика, породена от вярата в магическите сили на словото. Тя обаче се свързва най-вече с отдавна отминали времена, с тежкия, изцяло подвластен на изменчивостта и капризите на природата, човешки живот през тъмните и безпросветни векове, изпълнени със суверен страх, войни и епидемии. Счита се, че от синхронна гледна точка проява на апотропейната функция на словото се открива единствено при изолирани племена или народи, чиито начин на живот е останал непроменен в продължение на столетия, или в съвременните общества, където, наред със загрубването на словесния изказ се използват все повече евфемизми, чиято употреба надали е оправдана и представлява по-скоро проява на «вербално лицемерие» [Бояджиев, 2002, с. 86–90].

В говорната практика на различните народи едни от най-често заменяните с евфемизми лексеми са названията болестите, особено ако протичат с риск за живота или са заразни. Разглежданият процес в този случай отразява отдавнашни вярвания, че не бива да се дава повод на болестта да се разгневи, а тя трябва да бъде омилостивена и предразположена да си тръгне, без да нанесе особена вреда. Ето защо, за да избегнат разболяването, хората не назовавали страшната болест с името ѝ, а само с лични или показателни местоимения: тя, тази, оная, а веднъж заболели

от нея, я наричали с безобидни и дори нежни имена. Така чумата става «оная със сукмана» или «леля, лелка», туберкулозата е «блага» или «убава», шарката е «сладка и медена» или «баба Шарка», защото бабите не могат да бъдат лоши [Арх. БДР; Бояджиев, 2002, с. 90]. И в този случай обаче в съзнанието ни подобен тип назоваване на болестите неизменно се свързва с тъмните времена, когато науката е за избрани, а медицинската помощ е лукс.

В последните години начинът на живот в световен мащаб, дори и най-дребният детайл от ежедневието на всички, отново е грубо определен от заразна болест с често летален изход — Ковид-19, а медиите ни заливат с информация за нови щамове, огромен брой заболели и смърт. Излизането е забранено за дълги периоди, за човешки контакт се разчита на електронните устройства, защото срещата дори с най-близките може да се окаже съдбоносна. И въпреки че не става дума за «тъмни» векове, нито за силно религиозни хора без образование, старите, уж забравени, механизми отново се активизират, за да може заразата да бъде избягната или умилостивена и прогонена без сериозни последствия за заболелите с помощта на апотропейната функция на езика, дълбоко закодирана в човешкото подсъзнание и проявяваща се в опита на хората да обезсилят заплахата, като направят названията на новата болест по-малко плашещи и по-тривиални.

Едно такова название е регистрирано в Павликенско и Плевенско, където често леталната болест Ковид-19 се нарича най-често *ковиту*. Причината за това не може да се търси в лоша информираност относно името на заболяването, защото в продължение на години медийната политика по отношение на него е буквално пресираща, а всички видове електронни и печатни медии изобилстват до такава степен от страшни новини и мрачни прогнози, че много от хората отказват да следят новинарския поток в опит да съхранят психичното си здраве.

Появата на названието *ковиту* в разглеждания регион не може да бъде обяснена и с обеззвучаване в краесловие на думата *ковид* > *ковит* и членуването *ѝ* с определителен член *о*, подложен на редукция *о* > *у*. Причината за това е, че нито в белославянско-плевенския, нито в балканските диалекти, към които принадлежи павликенският говор, е характерно наличието на членен формант с вокал *о* в състава си [БДА, 2016, с. 56–60; Стой-

ков, 2002, С. 108–120; 147]. Нещо повече, незалежно че гр. Павликени се намира в близост до границата, разделяща балканските от мизийските *o*-диалекти, появата на определителен член *-o* се разпознава от всички носители на говора, който претендира да е максимално близък до книжовния език, като нещо чуждо, силно диалектно и поради това подлежащо на присмех.

Ето защо, като се вземат предвид всички лингвистични и социо-културни факти, следва да се заключи, че названието на епидемичната болест Ковид-19 в разглеждания регион първоначално се съкращава до *кови*, вероятно с оглед по-бързото и лесно произнасяне на по-кратката дума. Доказателство в подкрепа на тази теза е регистрирането на разговор, в който единият от събеседниците споделя, че не се чувства добре, а другият го пита: «*От какво си болен? Кови*». Именно съкращаването на името на опасната заразна болест стои в основата на превръщането му в евфемизъм, тясно свързан с апотропейната лингвистична функция. Причината за това е, че в българския език наличието на флексия *-и* при съществителните в единствено число е граматичен показател за среден род, към който принадлежат имената на малките на човека и животните, симпатични, безобидни същества, предизвикващи не страх, а симпатия и желание за закрила и обгрижване. Ето защо самото причисляването по формални причини на думата *кови* към анализирания номинален подклас, обединяващ названия на обекти от действителността, които в преобладаващата си част са подчертано незаплашителни, снемат до голяма степен от нея негативните конотации.

Прави впечатление също така, че в Павликенско и Плевенско се предпочита употребата на членуваната форма на съществителното, която тук се характеризира с много по-висока фреквентност. И тъй като думата *кови*, както бе посочено по-горе, е от среден род, тя, закономерно, получава типичния за този граматичен род определителен член *-то* (който поради характерната за региона редукция *o > y* звучи като *-ту*), напр.: *кѝту доди ковиту; рѝзбулях сѝ от ковиту; уткакту живеѝм с ковиту* и др. По-високата честота на употреба на членуваната форма на съществителното се дължи на привнасянето на допълнително значение 'детерминираност', характерно за маркираните членове на категорията 'неопределеност / определеност', чрез наличие-

то на което се акцентира върху факта, че назоваваният обект от действителността е добре познат и близък на хората, което също е начин за създаване на чувство за сигурност и безопасност.

В заключение следва да се отбележи и направеното в региона наблюдение, че, въпреки широката си разпространеност в анализиранияте говори, това название на Ковид-19 се употребява предимно от по-възрастното население, от хората, които попадат в т. нар. рискова група относно тежестта на заболяването след евентуална зараза и възможния летален изход. Това в никакъв случай не означава, че то не се регистрира и при по-младите, но при тях надделява усещането за диалектност на съществителното и то се избягва при разговор с непознати и особено при по-официален тип общуване.

Литература

1. Арх. БДР: Архив за Български диалектен речник към Секцията по българска диалектология и лингвистична география към Института за български език при БАН.
2. Бояджиев Ж. Увод в общото езикознание. София: Изд. «Парадигма», 2002.
3. БДА: Български диалектен атлас. *Обобщаващ том. Ч IV. Морфология* (авт. колектив). София : Издателство на БАН «Проф. М. Дринов», 2016.
4. Стойков, Ст. Българска диалектология. София : Академично издателство «М. Дринов», 2002.

Гаравалова Іліяна. СУЧАСНИЙ ПРОЯВ АПОТРОПЕЙНОЇ (ОБЕРЕГОВОЇ) ФУНКЦІЇ МОВИ

БОЛГАРСЬКІ ГОВІРКИ ФРАКІЙСЬКОГО ТИПУ В УКРАЇНІ

Георгієва Світлана

кандидат філологічних наук, доцент,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
sgeorgijevamitel@gmail.com

Дослідження болгарських переселенських говірок передбачає не лише опис структури безвідносно до інших говірок, а й зіставлення з тими говірками метрополії, які дослідники визнають як ймовірне джерело постання переселенських говірок; інша площина зіставлення — з літературним ідіомом, що дозволяє встановити набір диференційних ознак, якими говірка вирізняється на тлі літературної мови. Доводиться констатувати, що зіставне дослідження переселенських болгарських говірок на тлі говірок метрополії до сьогодні реалізовано в болгаристиці недостатньо. Сучасний стан болгарських говірок на тлі говірок метрополії та літературної мови відбито в праці «Българските говори в Украйна» [«Българските говори в Украйна»], перший том якої вийшов у 1998 р.

Болгарський діалектний континуум є одним зі складних щодо внутрішньої диференціації, що вплинуло й на долю переселенських говірок, зокрема і в Україні; говірки метрополії детермінували структурний розвиток говірок нової формації. Тому проблема диференціації континууму метрополії, принципів його членування залишаються важливими для пізнання особливостей структури та ліній розвитку переселенських говірок.

Назва **рупські** (говірки) є спільною для південноболгарських і всіх говірок східніше ятевої межі в південній частині болгарського континууму; термін належить П. Р. Славейкову, і пов'язаний з етнографічною назвою мешканців Родоп і Фракії — рупці чи рупалани. Межі рупського говору визначив К. Іречек. Сьогодні рупський тип говірок найкраще зберігся в Странджі, Родопах, Разлозі, Гоцделчеві та в Болгарській Фракії. Ці говірки творять структурну цілість; вони поширені на значній території [Георгієва, 2015, с. 70].

Визначальними є такі структурні відмінності:

1) за наявністю / відсутністю перезвуку [a] ~ [e] на місці давньо-болгарської фонемі /ĕ/ (э) після м'яких приголосних: відсутність

цього процесу у фракійських говірках (*л'ато* — *л'атен*, *л'ето* — *л'етен*);

2) відсутність звуження [а] в [е] після палатальних і піднебінних приголосних (*жаби*, *й'али*, *жеби*, *й'ели*);

3) типи змін ненаголошених голосних: у фракійських говірках зміни охопили інші голосні — /а/ та /о/ (*зел'ену*, *д'аруве*, *б'ашта*, часткова редукція — *зел'ено*, *д'арове*, *башта*);

4) характер синтагматичної зміни приголосних перед /е/ та /и/ у фракійських говірках — м'яка;

5) фонема ж у фракійських говірках зберігається в усіх позиціях, не зазнає субститування чи нульової редукції;

6) фракійським говіркам притаманна лабіалізація [и], його заступлення звуком [у] (*жуф*);

7) у фракійських говірках поширеною є регресивна асиміляція в сполучі [дн] > [нн] (*панна*);

8) фракійським говіркам притаманні вияви парокситонези (*ж'ени*, *д'ски*, *п'дле*, *м'дре*, *о'ко*), яка прогресує, зумовлюючи зміну акцентуації іменників та дієслів, що не було відомим у північно-східних болгарських говірках метрополії (*в'ода*, *г'дра*, *д'р'ь*, *б'єр'ь*, *м'длите*);

9) розгалуженою у фракійських говірках є система часток — формантів дієслів майбутнього часу (*жа*, *за*, *са*, *ке*, *ше*);

10) продуктивними у фракійських говірках є суфікси *-овам* та *-ицам* для творення форм дієслів недоконаного виду (*куп'двам*, *плад'н'двам*, *нар'ицам*, *с'бл'ицам*);

11) артикль іменників (і прикметників) чоловічого роду *-о* (*мра-зо*, *сено*, *медо*, *синуро*, *пастухо*, *санд'ько*; *малкийо*, *старийо*, *младийо*);

12) наявність відмінюваних членних форм іменників (*с'н'атого*, *с'н'атому*, *б'абетохи*, *ст'аритему*, *нашеток*) [Георгієва, 2015, с. 73].

Серед болгарських говірок в Україні до фракійських говірок належать говірки таких сіл: *Благодєве*, *Знам'янка* (*Катаржино*), *Кубанка*, *Кулевча*, *Лозоватка*, *Лоцинівка*, *Новий Карагач*, *Новосільське* (*Енік'ой*), *Острівне* (*Кот-Китай*), *Свердлове*, *Софіївка*, *Старі Трояни*, *Суворове*, *Тернівка*, *Холмське* (*Селіоглу*), частково *Василівка* (*Вайсал*), *Зоря* (*Камчик*) та деякі ін. [Колесник, Георгієва, 2016, с. 46-51]. С. Б. Бернштейн відзначив, що фракійські говірки, як і балканські, структурно не становлять повної єдності. Розрізняють *одеську* (села *Кубанка*, *Благодєве*, *Свердлове*, *Знам'янка*, *Кулевча*) та *ізмаїльську* (Су-

ворове, Лощинівка) групу фракійських говірок [Колесник, Георгиева, 2016, с. 47].

Членна форма іменників чол. р. *-о* поширена в болгарських говірках в Україні у селах *Катаржино, Кубанка, Свердлове, Тернів-ка*. У сучасній говірці с. *Лощинівка* членна форма *-о* майже повністю витіснена формою *-ъ* під впливом сатуновської говірки. Лише в говірці с. *Острівне* членна форма *-ъ* уживається послідовно, вона, ймовірно, для цієї говірки є давньою, вихідною. Артикль іменників чоловічого роду *-о* (крім говірки с. *Благоєве* та *Острівне*). Присвійний займенник – *незин, нензи*, вказівний займенник *тоз, тъз* і *тез*, особовий займенник *ѡа* (*аз*).

Диференціюють ці говірки і форми дієслів майбутнього часу. У говірках сіл *Суворово, Острівне, Холмське, Новосельське, Старі Тро-яни, Лощинівка, Знам'янка* наявний маркер форм майбутнього часу *жъ*, а в говірках сіл *Василівка, Кулевча, Новий Карагач* — маркер *шъ*. Частка майбутнього часу *ке* наявна в говірці села *Тернівка*.

Тенденція до збереження початкового, інтервокального та кінцевого *х*: *хора, хубаво, харесвам, муха, бяха, видяха, бях, видях, сух*; у деяких говірках збереження або заміна інтервокального *х* приголосним **Ф**: *снаха — снага, дрехи, биха — дуфа*; кінцевий *х* у прикметниках (іноді — іменниках і дієсловах) в ряді випадків замінюється звуком [Ф]: *суф, глуф, кожуф*; наявність протетичного *х* та початковий *х* на місці **Ф**: *нехин, хи* (літ. *и*); *хми* (літ. *им*); *хурка, хустанъ*.

Майбутній у минулому (бъдеще време в миналото): [//*К'еш да ида на пазаро/ ма немам пари// К'еш да умра, ма баба ми ма излекува// Ти к'еш ли да идеш с мене на р'еката//*]. Унікальними є форми майбутнього переповідного часу в тернівській говірці. Вони утворюються за допомогою дієприкметникової форми *кил, кила, кило, кили* або *кел* (від *цял*) + *да* + дієслово теперішнього часу: [//*К'ел да го прави, ма се нема време// Момч'ето кило да са учи ф Българийа// Пишат фаф писмото кили да дойдат на госте// Т'а кила да а дома неска//*].

Фракійські говірки мають специфічну весільну термінологію. Як відомо, характерною рисою болгарської весільної термінології є наявність двох заручин – *малък* и *голям годез* (тайних і офіційних). Саме назви заручин відрізняють північно-східні болгарські говірки від південних, для яких характерними є назви *главеш* і *препив*; назва нареченого і нареченої — *главеник* і *главеница*.

Обидві групи зазнали значного впливу українських говірок. Саме тут розповсюдженими є лексеми: *балакам, балачка, викно, сирники, драбина, карпетки*.

Таким чином, болгарський мовний континуум виявляється відчутно диференційованим, що є наслідком складних процесів як у самих говірках, так і тих численних міграційних процесів, які характеризували історію болгар упродовж усього їхнього перебування на Балканах. Ця диференціація діалектного ландшафту метрополії вплинула на ситуацію у мікроконтинуумі болгарських переселенських говірок в Україні.

Література

1. Българските говори в Украйна. ТОМ 1. Говорът на българите в с. Кирнички, Бесарабия / Барболова Зоя, Колесник Валентина. Одеса : «Астропринт», 1998; ТОМ 2. Българският говор в с. Червоноармейское (Кубей), Бесарабия / Барболова Зоя. Одеса : «Астропринт», 1999; ТОМ 3. Евгеновка / Арса/. Ономастика. Говор. Словарь / Колесник Валентина. Одеса : «Гермес», 2001; ТОМ 4. Говорът на българите в с. Криничне (Чушмелий), Бесарабия. Речник/ Колесник Валентина. Одеса: «Друк», 2008; ТОМ 5. Говорът на село Калчево Болградско, Бесарабия. Речник / Топалова Светлана. Одеса : «Друк», 2009; ТОМ 6. Българският говор в николаевската Терновка (Украйна) / Барболова Зоя. Одеса : «Симекс-принт», 2013.
2. Георгієва С. І. Болгарська переселенська говірка села Зоря (Камчик), Україна. Ідіолекти. Словник. Българският преселнически говор в село Заря (Камчик), Україна. Ідіолекти. Речник. Одеса : Астропринт, 2015.
3. Колесник В. О., Георгієва С. І. Болгарські говірки Півдня України. Хрестоматія. Тексти : [навч. посібник]. Ізмаїл : СМІЛ, 2016.

Георгиева Светлана. БЪЛГАРСКИ ГОВОРИ ОТ ФРАКИЙСКИ ТИП В УКРАИНА

РОЛЬ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ДИВО»

Гладка Валентина

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.01 Середня освіта (Українська мова і література)
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
v.hladka2017@gmail.com*

На сучасному етапі розвитку літературна ономастика збрала багато матеріалів із загальних проблем літературних онімів (їхніх особливостей, функцій у художньому тексті, реалізації в тропях) характеризується новими векторами дослідження. Лінгвокультурологічний підхід дослідження власних назв демонструє зв'язок ономастики з етнічною свідомістю, національним менталітетом і культурою. Ключовим питання цього аспекту вивчення онімів є аналіз мовної картини світу й кодів культури, що дає змогу простежити, як культура назвотворення фіксується в мові [Українська мова].

Літературна ономастика, як і сама література, відображає мовну картину світу, а також вдається до аналізу всіх розрядів ономастичних одиниць. Цій темі присвячені праці таких науковців: Л. Белея, В. Калінкіна, О. Карпенко, Л. Кричун, Г. Лукаш, М. Мельник, Т. Немировської та багатьох інших.

Антропоніми (власні назви людей) є найбільш кількісною групою літературно-художніх онімів, яка відіграє істотну функціональну роль у художньому тексті [Українська мова].

Мовотворчість П. Загребельного — одного з найвідоміших українських письменників, який завжди вражав і продовжує дивувати читачів своїм неординарним, глибоко філософським поглядом на події минулого й сьогодення, досі потребує системного лінгвістичного дослідження. На нашу думку, художній дискурс прозаїка науковці лише почали вивчати (Н. Голікова, І. Ільченко, Н. Карпенко, І. Ходарева) певною мірою опрацювавши лише деякі його складники.

Метою розвідки є дослідження особливостей використання літературно-художніх антропонімів в історичному романі П. Загребельного «Диво».

На думку Н. Голікової, художній дискурс П. Загребельного «увиразнює й розгалужена система реальних та спеціально створених

(оказіональних) літературно-художніх антропонімів» [Голікова, с. 8]. Літературні оніми можуть слугувати засобами тематичної організації романів, особливо коли містяться в сильній позиції — їх використано як назви романів, таким чином письменник скеровує думку читача у відповідному напрямі, зокрема йдеться про цикл історичних романів П. Загребального, де в назву винесено або видатну споруду (ергонім) — «Диво», «Первоміст», або ім'я історичної особи (антропонім) — «Євпраксія», «Роксолана», «Я, Богдан». Події, відображені в тексті, так чи так розгортаються довкола об'єкта розповіді, що до нього апелюють відповідним антропонімом. Ідеться про текстотвірну функцію онімів, які виконують роль об'єднання тексту в єдиний смисловий простір.

І. Льченко вважає, що використання П. Загребельним в історичному романі «Диво» «великої кількості фонових онімів пов'язане з особливостями просторово-часових рамок роману, а також масштабу описуваних подій» [Льченко, с. 190].

Антропоніми співвідносні з конкретним відрізком історії можуть репрезентувати напрямок часового співвіднесення дискурсу. Так, у художній простір твору «Диво» П. Загребельний вводить імена князів і княгинь роду Рюриковичів: *Рюрик Ростиславович, князь Володимир, княгиня Ольга, Ярополк, Мономах, Ярослав або конунг Ярислейф, Рогволод, Святополк, Ізяслав, Вишеслав, Мстислав, Судислав, Борис і Гліб, Позвізд, Анна, Станіслав, Марія-Доброніга, Ілля, Інгерда або Ірина, княгиня Ірина, княгиня Рогніда, Ізяслав, Єлизавета* [Загребельний]. Разом із фактами історії середньовічної Європи в контекст роману потрапляють імена відомих людей тих країн, із якими була пов'язана історія Київської Русі. Це імператори й відомі політичні діячі Візантії й Болгарії: *Костянтин Погонаті, Давид, Мойсей, Аарон, Микола Мокрий, Борис, Самуїл, Роман, Самуїл Мокрий, Петро цар, Вард Склір, Агата, Біяна, Варвара, Іван-Владислав, Василій Другий, Василій Другий Македонянин, Никифор Ксифія, Костянтин Багрянородний, Зоя Карбонопсида, тобто Черноока, Лев Шостий, Анастасо, Феофано, цариця Єлена, Гаврило-Радомир, Никифор Уран, Хакон, Торд, Рагнар, Аскелл, Інгергерда* [Загребельний].

П. Загребельний часто використовує імена діячів культури й науки як ознаку описуваної епохи або як штрихи до загальної характеристики. Завдяки емоційно-експресивного потенціалу оніми цієї групи здатні заповнювати уяву читача алузіями й асоціаціями.

Серед подібних поетонімів у романі «Диво» можна виокремити імена письменників і мислителів, учених: *Кафка, Фолкнер, Сартр, Камю, Жорж Санд, Платон, Гарднер, Кузнецов, Шіллер, Шекспір, Арістотель, Ксенофонт, Пастернак, Петрарка, Данте, Бокаччо, Гольденвейзер професор, Соболевський академік, Кант, Чарльз Дарвін, Дільтей, Вільгерт німецький вчений, Антонін Матейчик, Писарєв, Хайдеггер, Ясперс, Лютер, брати Грім* [Загребельний].

Таким чином, імена історичних осіб сприяють розкриттю загальної концепції роману, тому що кожне ім'я, прізвище реальних історичних осіб — поетів, письменників, політичних діячів — у романі «Диво» транслює закодовану інформацію, яка допомагає інтерпретації всього тексту. Також антропоніми виконують локалізаційну функцію, оскільки ці назви асоціюються з історичними постатями конкретного періоду, що мають місце в колективній свідомості українців.

Отже, окрім номінативної функції, в історичному романі П. Загребельного «Диво» літературно-художні антропоніми виконують локалізуючу, експресивно-оцінну, характеристичну, текстотвірну функції.

Література

1. Голікова Н. Мовна норма і мовостиль П. Загребельного. 2016. С. 1–12. URL : <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/82848.pdf>
2. Загребельний П. Диво : [роман]. Київ : Махаон-Україна, 2000. 576 с.
3. Ільченко І. Історична дійсність крізь фонові оніми роману П. Загребельного «Диво». С. 1–14. URL : <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/>
4. Українська мова: енциклопедія. НАНУ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Ін-т української мови; Редкол.: В. М. Русанівський (співгол.) та ін. Вид. 3-тє зі змінами і доп. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. 852 с.

Гладка Валентина. РОЛЯТА НА ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕНИТЕ АНТРОПОНИМИ В ИСТОРИЧЕСКИЯТ РОМАНЪТ НА ПАВЛО ЗАГРЕБЕЛНИ «ЧУДО»

ДОМІНАНТНІ КОНЦЕПТИ В СУЧАСНОМУ ПОЕТИЧНОМУ МОВОМИСЛЕННІ

Голобородько Костянтин

*доктор філологічних наук, професор, декан
українського мовно-літературного факультету
імені Г.Ф. Квітки-Основ'яненка,*

*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
konceptikos@gmail.com*

Процеси художньої концептуалізації в мовній картині української поезії активовані з часів Григорія Сковороди й Тараса Шевченка, у творчості яких були закладені важливі для українців ідеї, образи, смисли, що з часом сформувалися в наскрізні концепти. Головними з них є концепти *Україна, мова, народ*, а також буттєві й духовні ціннісні концепти *життя, воля, пісня, віра, любов*. Якщо взяти зріз ретроспекції української поезії, то ці концепти є в художній картині поетів-романтиків харківської та галицької шкіл, Тараса Шевченка, Івана Франка, Павла Грабовського, Лесі Українки, Олександра Олеся; поетів ХХ століття — від Тичини, Рильського, Сосюри, Зерова до шістдесятників; митців 80-90-х років і сьгоднішніх авторів. Тобто маємо і тяглість образів та смислів, втілених у цих концептах, і динаміку їхнього авторського наповнення.

Серед сучасних митців слова, для яких характерна концептуальна організація художнього простору, властива класичній українській поезії, є харківський поет Віктор Бойко, херсонський поет Анатолій Кичинський, київський поет Петро Перебийніс. Що об'єднує цих авторів? Насамперед часовий вимір — усі вони як митці формувалися в 60-70-х роках ХХ ст., але їхня мистецька зрілість припала на часи становлення незалежної України. А також вимір їхньої художньої свідомості, з її цінностями, ключовими образами, провідними мотивами, основні з яких і стали базовими художніми концептами. Творчість цих митців стала об'єктом наукового вивчення в працях молодих харківських лінгвісток Ольги Черненко (дисертація «Концептополе *ДУХОВНІ ЦІННОСТІ* в ідіостилі Віктора Бойка» (2021) та Валерії Белінської (дисертація «Концептосфера *ПРИРОДА* в поетичному словнику Петра Перебийноса та Анатолія Кичинського» (2021).

Дослідниці здійснили аналіз базових художніх концептів у поетичній творчості цих митців, виявили асоціативно-образні й ціннісні компоненти в їхньому художньо-семантичному наповненні.

Розглянемо деякі із цих концептів. Концепт *УКРАЇНА* для Віктора Бойка Україна належить до одних із найважливіших цінностей. Про це свідчить не тільки значний поетичний доробок, але й громадянська позиція майстра слова, який завжди виступав за суверенну, незалежну Україну, якому не байдужа доля рідного краю. У поетичній картині світу В. С. Бойка концепт *УКРАЇНА* найчастотніше репрезентований субстантивами *Україна, держава, батьківщина, Вітчизна, країна, край, земля*. Сміслове ядро концепту становить художньо-семантичний код **Україна — рідний край**, який охоплює строкату систему словесних образів-асоціатів, структурованих за центричним принципом: *українська земля, природа* (флора й фауна), знакові українські топоніми *Київ, Хрещатик, Опішня, Карпати, Бахмут*; гідроніми *Дніпро, Почайна*. Мають місце й гідроніми-локативи — назви річок *Лопань, Нетеча, Дінець*, які ідентифікують Слобожанщину як українську землю. Доповнює й конкретизує поетичний образ Слобожанщини й перифраз *Дике поле*, з актуалізованою семантикою роздолля, вільної вдачі слобожанців [Черненко, 2021].

Ціннісний модус цих образів, що є складниками концепту *УКРАЇНА*, одновимірний, позитивно конотований, що цілком логічно, проте є певна конотативна амбівалентність цих моделей, зокрема в контекстах, де йдеться про екологічні проблеми, про загрози українській природі. Символом екологічної травми України є топонім *Чорнобиль*, який у вузькому контексті асоціюється з лихом тоталітарним: «*А там за чорнобривцями — Чорнобиль. / А там за солов'ями — Соловки*» [Бойко: Планида, 1994, с. 5]. Привертає увагу прийом звукопису, де аудіально зближені образи *чорнобривці — Чорнобиль, солов'ї — Соловки*. Автор апелює до традиційних українських символів, адже чорнобривці та солов'ї в українській лінгвокультурі уособлюють родину, рідну оселю, рідний край. Своєрідними контекстуальними антонімами до цих символів є топоніми *Чорнобиль* та *Соловки*, що у своїй семантичній структурі містять пейоративний компонент, оскільки у мовній свідомості українців асоціюються з катастрофою й репресіями тоталітарного режиму [Черненко, 2021].

Окрім денотативного наповнення змісту концепту *УКРАЇНА*, об'єктивованого словами із семантикою конкретності, маємо й метафізичні смислові коди, це, зокрема, аксіологійний складник, пов'язаний із духовними цінностями українців: Україна — свобода; воля; Україна — віра; Україна — незламність; Україна — героїчна історія; Україна — національна ідея. Взагалі, як зазначає С. Я. Ермоленко, «поетичні тексти про Україну можна розглядати як вербалізацію наскрізної національної ідеї, утіленої в лексико-асоціативному полі «Україна» і у відповідному концепті [Ермоленко, 2009, с. 20].

Загалом концепт *УКРАЇНА* майже в усіх названих поетів у своїй структурі актуалізує насамперед розуміння України як рідного краю, рідної землі, з відповідними лінгволандшафтними кодами: *степ, поле, байрак, ліс, гай, долина, гори, полонини, джерела, річка, озеро*. Так само традиційним складником змісту концепту Україна є лінгвофітонімні коди *тополя, верба, ясен, калина, береза*; лінгвозоонімні коди: *зозуля, соловей, чайка, сокіл*, що свідчить про тяглість в українській літературній поезії народнопісенних художніх символів. Рідний край з його щедрою природою, звичним мирним буттям, народними традиціями — це справжня цінність; добро. Це Батьківщина. Тож дуже актуально звучать сьогодні слова Віктора Бойка, які кожен з українців зрозумів й пережив зараз у скрутний час російської агресії:

Батьківщина там, де добре, —

Є у нас на це причина...

Недосяжний застиг обрій...

Добре там, де Батьківщина!

[Бойко : Забілили сніги, с. 67].

Одним із важливих для української лінгвосвідомості є концепт *МОВА* в його образних модифікаціях *українська мова, рідна мова, материнська мова, калинова мова, солов'їна мова, джерельна мова*. Витоки цього концепту — у поетичному доробку представників галицької школи романтизму, літературного угруповання «Руська трійця», які заклали початок осмислення проблеми української мови в українському бутті [Маленко, 2011]. Чим є рідна мова для ментального лінгвокоду народу й загалом нації? — це питання бентежило поетів-романтиків, бентежить українців і зараз.

Так сталося, що історичний шлях української мови є драматичним, не простим у торуванні своєї долі й долі України. Тому майже в кожного українського поета актуальною є тема рідної мови. Мова є тим універсальним засобом, що здатний не тільки фіксувати думки й почуття інших людей, але й акумулювати й репрезентувати ментальну й культурну інформацію. Смысловое ядро концепту *МОВА* в поетичній картині Бойка, Кичинського, Перебийноса становить художньо-семантичне наповнення: *мова — народ, мова — життя, мова — духовна сила, мова — зброя; мова — поезія, мова — вічність, мова — національна пам'ять* [Черненко, 2021; Белінська, 2021]. Наприклад, у Віктора Бойка: *Якої мови, якої віри, / ніхто не скаже, ніхто не зна; або Найліпша зброя — слово, Богом дане; Мови — вічні, як вітри мандрівні.*

Щодо вербальної реалізації, то концепт *МОВА* найчастіше виражений у поетичних котекстах ключовим словом-іменем *мова*, а також за допомогою лексем із семантикою говоріння, мовлення, зокрема: субстантиви *балаканина, говір, говірка, наріччя, діалект, мовлення, слово*; вербативи *казати, говорити, вимовляти, висловлювати, питати, відповідати, розмовляти, бесідувати, розповідати, кричати, шепотіти.*

Також до репрезентантів концепту *МОВА* в сучасному поетичному мовомисленні уналежнюємо терміни лінгвістичної науки: назви розділових знаків, звуки й літери, фонетичні, граматичні, стилістичні терміни й поняття. На сьогодні ці лексичні моделі набувають дедалі більшої тестотвірної й сенсотвірної продуктивності, особливо в поетів модерного спрямування, зокрема Юрія Андруховича, Оксани Забужко, Віктора Неборака, Костянтина Москальця, Ігоря Римарука, Сергія Жадана.

Центром термінологійної концептуалізації мови є поняття *СЛОВО*, яке дорівнює ідеї божественної суті: *слово — істина, логос, першопричина, безкінечність, отже, вічність.* Костянтин Москалець, осмислюючи слово у вимірі його вічності й безкінечності, декларує: *Слово — рефлексія, / якій не буде кінця; / як неможливо знайти останнє число, так неможливо знайти останнє слово* [Москалець, 1998]. Ці екзистенційні виміри мови й слова визначають розуміння їхньої сутності як вагомих буттєвих основ, що було осмислено Хайдеггером у його фразі «Мова — оселя буття людини».

Висновкуючи, можна сказати, що сучасне українське поетичне мовомислення в його концептуальних вимірах доводить тяглість традицій і продуктивність новацій, але стрижневими для української поезії є ключові концепти — *УКРАЇНА* й *МОВА*, актуальність яких підтверджує й наше сьогодні, адже ми всі зараз чітко усвідомлюємо й розуміємо дихотомію: *Україна — українська мова*. Буде наша мова, буде наш народ, буде Україна.

Література

1. Белінська В. Є. Концептосфера *ПРИРОДА* в поетичному словнику Петра Перебийноса та Анатолія Кичинського : дис. ... докт. філософії. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. 230 с.
2. Бойко В. С. Планида (Книга віршів). Харків : МП «Видавець», 1994. 147 с.
3. Бойко В. С. Забілили сніги: Вірші. Харків : Майдан, 2019. 258 с.
4. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ : Ін-т української мови НАН України, 2009. 352 с.
5. Маленко О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну) : [монографія]. Харків : ХНПУ; ХІФТ, 2011. С. 210–222.
6. Москалець К. Плерома: часопис з проблем культурології, теорії мистецтва, філософії : Проект «Повернення деміургів». Івано-Франківськ : «Лілея – НВ», 1998. Випуск 3. С. 201–207.
7. Черненко О. І. Концептополе *ДУХОВНІ ЦІННОСТІ* в ідіостилі Віктора Бойка : дис. ... докт. філософії. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. 246 с.

Голобородько Костянтин. ДОМИНАНТНИ КОНЦЕПТИ В СЬВРЕМЕННОТО ПОЕТИЧЕСКО МИСЛЕНЕ

ЯВИЩЕ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРОФЕСІЙНОМУ МОВЛЕННІ СПОРТОВЦІВ

Головата Лариса

кандидат педагогічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
golovatalarysa111@gmail.com

Одним із проявів духовно багаті особистості є високий рівень її мовної культури, адже незаперечним залишається той факт, що лише рідна мова є тією площиною, з якої ми починаємо пізнавати світ, свій народ, його духовність.

Попри те, що Україна належно презентована у світі, український спорт давно вийшов на міжнародну арену, в Україні створено велику кількість федерацій із різних видів спорту — мовні та мовленнєві проблеми українських спортсменів і представників дотичних галузей і досі практично не вирішені. Український спорт на сьогодні, на жаль, не став повністю українськомовним. У багатьох випадках спостерігаємо так званий суржик (мішанину) близькоспоріднених мов, корені чого криються в сімдесятирічній історії розвитку радянського спорту.

Мовленнєвий розвиток як самих спортсменів, так і представників галузі фізичного виховання і спорту (навіть спортивних журналістів і коментаторів) свідчить про їхнє слабе володіння українською спортивною термінологією, яка й надалі продовжує шлях становлення (не так давно у футболі стали послуговуватися терміном *нападник* замість зросійщеного нападаючий).

Спортивна термінологія перенасичена запозиченнями з інших мов. У щоденному вжитку маємо велику кількість іншомовних спортивних термінів, які українцеві навіть важко вимовити: *бодибілдинг*, *керлінг*, *чирлідінг*, *сепактакрау*, *хорсбордінг*, *шорттрек*, *джоггінг*, *серфсейлінг*, *кабадді*, *сноубордінг* тощо.

Водночас суто українська спортивна термінологія (наприклад, запропоновані до вжитку Іваном Боберським слова *руханка*, *боротьба навулачки*, *спортовець*, *одягальня*, *санкарство*, *відбиванка*, *лещетарський спорт*, *копаний м'яч*, *ситківка*, *кошиківка*, *тіловиховання*) подекуди незаслужено забута [Боровська, 2004].

Найпоширеніші стилістичні вади в мовленні спортсменів пов'язані з інтерференцією російської та української мов на фонетично-лексико-граматичному рівнях організації професійного дискурсу. Тож спробуємо схарактеризувати усне мовлення спортсменів й виявити типові огріхи, встановити причини їх виникнення, запропонувати власне бачення запобігання помилок.

Відомо, що представники галузі фізичного виховання й спорту довго послуговувалися російськомовною термінологією, тому на ґрунті контактування двох близькоспоріднених мов в усному мовленні спортсменів найбільша частка помилок спричинена явищем інтерференції (у мовознавчій галузі цей термін означає взаємодію мов, яка характеризується проникненням елементів і рис однієї мови в систему іншої). В енциклопедії української мови зазначається, що головним джерелом інтерференції є розбіжність у системах взаємодіючих мов: різний фонетичний склад, різні правила позиційної реалізації фонем, їхньої сполучуваності, різні інтонації, різний склад граматичних категорій і способів їхнього вираження тощо [Українська мова, 2000, с. 209]. Огріхи в усному мовленні спортсменів спостерігаються на усіх рівнях мовної системи: фонетично-фонологічному, лексичному, фразеологічному, семантичному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному. Зупинимося на основних випадках проявів інтерференції на різних рівнях.

1. Вимова звуків: властива російській мові вимова слів зі звуком [и] (заміна на [і]): *українських борців; мексіканський спортсмен*; м'яка вимова шиплячих [ш] і [ч]: *шьцьє один гравець; чьомусь не показують результат*.

2. Наголошування слів (спостерігається серед різних частин мови): іменників (*дав обіцянку; приязність суперника*); прикметників (*українські атлети; новий рекорд*); числівників (*одинадцять сотих секунди*); займенників (*у цьому півфіналі*); дієслів (*час виходити на заміну; будемо закінчувати трансляцію*); прислівників (*пливуть наввипередки*).

3. Утворення і вживання слів: заміна українського слова російським (*виходить у четвертьфінал; слідуочим вийде на килим*); вживання слів, що за подібного звучання відрізняються значенням (*спортсмен мішає фінішувати; стартують други спортсмени; єдино вірна тактика гри; здоровий образ життя*). Кожне з цих виділених слів в українській мові має інше значення, ніж у російській. Напри-

клад, слово *вірний* має такі значення: 1. Який заслуговує довір'я; постійний у своїх поглядах і почуттях; відданий. 2. Який відзначається відданістю. 3. Який незмінно дотримується чого-небудь, не зраджує; інтерференція проникає й у сферу ідіоматичних моделей (*приймати участь у заїзді*); у власні назви (*Татьяна; спортсмен із Румунії*).

4. Утворення форм слів: зникають властиві українській мові чергування голосних і приголосних звуків (*на третій доріжжє; вправи з розгіном*); уживається називний відмінок у ролі звертання (*Яна, як склався заплив*); неправомірно твориться множина іменників (*три представника України*); неправильно відмінюються в множині та однині прізвища, зокрема на -о (*за сприяння братів Кличко; рекорд Івана Гешико*); скопійована з російської мови невідмінювана форма вищого ступеня (*американський спортсмен старше нашого*); неправильне відмінювання числівників (*він на п'ятидесятому місці*).

5. Уживання службових слів: сполучники (*позбувся медалі, так як приймав допінг; намагався обійти суперника, но не зміг*); похідні вторинні прийменники (*не дивлячись на юний вік*); уживання слів *тоже (також), также (теж)* (*він тоже вийшов у фінал*).

Не завжди представники галузі «Фізичне виховання і спорт» звертають належну увагу на лексичну сполучуваність слів (*приведу такий приклад; потерпів поразку; здав екзамен на відмінно*). Досить часто трапляються помилки, спричинені явищем інтерференції, і в уживанні синтаксичних словосполучень зі зв'язком керування (*візьміть це під увагу; спостерігаємо змагання жінок по гандболу; не візьме участі із-за травми; чемпіон дякує присутніх; завдяки низькому ступеню складності спортсмени не можуть досягти найвищих результатів*).

Схарактеризовані помилки свідчать про те, що не всі спортсменці володіють нормами сучасної української мови, що стосуються вживання іншомовних запозичень, на належному рівні. Тому тим, хто хоче послуговуватися правильним фаховим мовленням, у пригоді стануть спеціальні словники (перекладні, термінологічні, запозичених слів, з культури мовлення). На нашу думку, на часі створення довідників із професійного мовлення представників різних сфер суспільного життя. Ці довідники повинні містити відомості з усіх рівнів мовної системи (від фонетичного до синтаксичного) та ілюструватися прикладами, притаманними тій чи тій галузі жит-

тедіяльності людини. Усі ми маємо свідомо ставитися до власного мовлення, здійснювати його самоконтроль, постійно відчувати відповідальність за рідне слово.

Література

1. Боровська О. В. Співвідношення національних та інтернаціональних термінів в українській термінології галузі фізичної культури і спорту : автореф. дис. ... канд. філ. наук / 10.01.02. Київ, 2004. 17 с.
2. Українська мова. Енциклопедія. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.

Головата Лариса. ЧУЖДОЕЗИКОВИ ЗАЕМКИ В УКРАИНСКАТА ПРОФЕСИОНАЛНА УПОТРЕБА НА СПОРТОВЦИ

ПАРТИКУЛИ ЯК ЗАСІБ СТИЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗКАХ

Головченко Марина

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.01 Середня освіта (Українська мова і література)
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
golovchenkomv17@gmail.com*

У науковій літературі, присвяченій вивченню часток, цей особливий клас слів розглядається з різних позицій. Попри чималу кількість публікацій, у яких досліджують різноманітні аспекти походження, функціонування, смислової організації, синтагматичних особливостей, парадигмального впорядкування часток, або партикул, що дає підстави говорити про окрему галузь наукових пошуків — партикологію [Николаев, с. 6], частки залишаються одним із найтаємничіших об'єктів мовознавства.

Дослідженню часток приділяють увагу такі мовознавці, як Ф. Бациевич, М. Давиденко, А. Загнітко, І. Кисельов, Т. Ніколаєва, Ю. Скиба, К. Городенська та інші.

За підрахунками лінгвістів, у сучасній українській мові функціонує понад двісті часток. Попри свою мовленнєву і комунікативну активність — це один із найменш досліджуваних класів слів у реальному спілкуванні носіїв сучасної української мови. Тому актуальність дослідження полягає в необхідності ретельного функціонально-комунікативного, семантико-прагматичного опису часток сучасної української мови.

Як найвищий продукт мовного розвитку нації українська літературна мова сформувалася на народно-розмовній основі, увібравши в себе писемно-літературні традиції попереднього, донаціонального періоду й надбання усної народної творчості, тому так важливо дослідити процеси смислотворення в казці за допомогою найменших, але таких дискурсивно активних слів — часток.

Частки реалізуються в різноманітних соціопсихічних, вольових та інших антропних вимірах. Саме ці функції часток у поєднанні із семантичними ми й розглянемо, аналізуючи мову українських народних казок.

Одна з найбільш поширених у мовленні часток — частка *ОТ*. Найважливішою її комунікативною ознакою, як зазначає Ф. Бацевич, слід визнати виразну діалогічну природу: вона виявляється, передовсім, у діалогах учасників комунікативного акту або внутрішніх діалогах особистості з самим собою [Бацевич, 2014, с. 90] чи, що найбільш виразно виявляється в мовленні казок, у наративі оповідача. Одним із найуживаніших контекстів та сфер впливу є предикати, які вводять окремі вирази в повідомлення або цілі висловлення у дискурс: *Порадись, батько і оддав його у кравці вчитись. **От** він там побув день зо три та й утік; заліз на піч — знов просцем пересипається; **От** спустились у ліс, приїхали до Оха; він того коня поставив на степу, а сам пішов у хату* (Українська народна казка «Ох»).

Найтипівішими контекстами вживання частки *ТО* є комунікативний смисл, що виявляється в змісті всього висловлення: *То де ти бачила, щоб убогому те було, що багатому?; — Купимо пару волів, та своя парка, то я наберу грошей і поїду у Крим; там літо побуду та децю куплю більше, **то** не так буде знати; а то щоб люди постерегли, **то** іще буде клопіт, бо уже і так на мене поглядають, як я піду у церкву* (Українська народна казка «Убогий та багатий»). У цьому тексті частка *ТО* виражає різні смисли: у першому випадку — вказує на продовження діалогу, розгортання думки, у другому — акту-

алізує причиново-наслідкові відношення між частинами речення, у третьому має суто вказівне значення.

Частка *О* досить активна в розмовно-побутовому мовленні, яке щедро представлено в текстах казок:

Увійшов у хату — жінка побачила та й каже:

— **О!** Хвалить бога, що ти приїхав, а то я тут турбувалася, чи не случилось тобі знову яка придибашка, що так довго не було! (Українська народна казка «Убогий та багатий»).

У цьому контексті слово *О* скероване на фіксацію зорового сприйняття і його дейктичного виділення та на вираження емоції від раптової дії.

У наведених нижче прикладах частка *А* має відчутний діалогічний характер, співвідносить репліку мовця з попереднім контекстом спілкування. Комунікативний смисл частки *А* можна визначити як певне ставлення до когось чи акцентуацію обов'язкового виконання дії співбесідником або ж виокремленні питання, посилення його змісту:

Тоді вовк йому каже:

— **А** зроби так, щоб тебе хазяїн ізнов прийняв до себе!

(Українська народна казка «Сірко»)

— **Що**, як тобі здавалось, **а?** **А** він каже:

— **Так**, наче я вже неживий був.

(Українська народна казка «Яйце-Райце»).

Слово *Ну* надзвичайно поширене в розмовному мовленні. Аналіз функціонування лексеми в усному спонтанному мовленні, а також у мовленні персонажів художніх творів засвідчує той факт, що вона «як типове дискурсивне слово є носієм низки синтетичних і залежних від контексту й ситуації спілкування семантико-прагматичних смислів, які спираються на значення мовних і позамовних елементів, слів і виразів, що поєднуються в одному контексті. Ці особистісні комунікативні смисли мають нечітку природу з відчутним аксіологічним забарвленням» [Бацевич, 214, с. 165]:

— *Дозвольте заспівати!*

Дід і баба в один голос:

— **Ну!** (Українська народна казка «Дід, баба і вовк-співак»).

Лексема *Ну* в цьому фрагменті заміняє ствердну відповідь «співай», виражає модальність спонукування до дії.

У контексті *Тому чоловікові й не хотілося сідати на орла — ну, нема що робити, таки сів* (Українська народна казка «Яйце-райце»)

частка *НУ* є засобом вираження вимушеності дії, небажання персонажа виконувати цю дію.

У сучасній українській мові частка *АЖ* належить до найуживаніших. Комунікативний смисл цієї лексеми можемо сформулювати як «вияв прагматики винятковості сприйняття й інтерпретації мовцем когось або чогось, про кого або про що йдеться у висловленні» [Бацевич, 2014, с. 204]: *Як ті гроші ніп забачає, аж слинку лигає, аж попа хвороба нападає* (Українська народна казка «Похорон»).

Частка *СОБІ* має прагматичний комунікативний смисл, який загалом можна кваліфікувати як «утілення особистих інтересів адресанта»: *І з того часу жили вони собі в добрі* (Українська народна казка «Молодильна вода»).

У наведеному висловленні частка *СОБІ* — носій комунікативного смислу 'самовияв того, що позначає предикат'. Найповніше цей смисл виявляється у зачинах народних казок, підкреслюючи самочинність буттєвості її героїв, у семантиці цієї частки (як і частки *МЕНИ*) відображаються ментальні риси українського народу.

Отже, семантико-прагматичний опис низки часток, що трапляються в мові української казки, дозволяє стверджувати: частки — носії особливого типу інформації в текстах цього фольклорного жанру. За допомогою найважливішої прагматичної функції часток — антропної досягається виразний емоційний та аксіологічний ефекти, а також вимальовується низка соціальних і психологічних чинників сприйняття українського менталітету, відображеного в казці. Опрацювавши мову українських народних казок, можемо зробити висновок, що перевага в казках, як і в сучасному мовленні українців, надається частках *АЖ* і *ОТ*, які відіграють не стільки інтерактивну роль, скільки є елементами оповіді, слугують для акцентування певних її моментів. Це підтверджує мовну специфіку казки як оповідного жанру. Досить поширеним, як свідчать підрахунки, є й уживання частки *СОБІ* як специфічного елемента дискурсу українців.

Література

1. Бацевич Ф. Дискурсивні слова в комунікації: слово даже у Ф. М. Достоєвського. *Нариси з комунікативної лінгвістики*. Львів, 2003. С. 123–168.
2. Бацевич Ф. Частки української мови як дискурсивні слова : [монографія]. Львів: ПАІС, 2014. 288 с.

3. Николаева Т. М. Функции частиц в высказывании. Москва : Наука, 1985. 168 с.
4. Українські народні казки. URL: <https://kazky.org.ua/zbirky/ukrajinsjki-narodni-kazky>

Головченко Марина. ЧАСТИЦИТЕ КАТО СРЕДСТВО ЗА СТИЛИЗАЦИЯ В УКРАИНСКИ НАРОДНИ ПРИКАЗКИ

**СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ В ХУДОЖНЬО-ПОЕТИЧНІЙ
ОПОВІДІ ВІКТОРА ТИМЧЕНКА**

Голтвеницька Маргарита

кандидат філологічних наук,

Харківська державна академія дизайну і мистецтв

margarita_info@ukr.net

Доцільність розгляду синтаксично-структурного впорядкування віршових творів зумовлюється тим, що «питання репрезентації складних речень у віршовому тексті не втрачає актуальності, оскільки і мова, і поезія — явища динамічні, позаяк розвиваються і змінюються» [Тележкіна, 2016, с. 78]. Незважаючи на значну кількість розвідок, певна частина поетичного доробку українських митців обійдена увагою дослідників. До таких належить і синтаксис поетичних творів харківського поета Віктора Тимченка.

Розглянемо особливості реалізації складних речень у поетичному полотні Віктора Тимченка на матеріалі збірки «Перед обрієм». В аналізованих творах представлені складні утворення таких структурних типів:

– складносурядні різної семантики: *Та сонце неспроста на чатах, / а час не з добресеньких жрець* [Тимченко, 2019, с. 6]; *Траншея цезне, як мана, / і землю знов обніме обрій* [Тимченко, 2019, с. 89] та ін.;

– складнопідрядні відмінного значенневого наповнення: *Всі, хто жив в нашій краї не осторонь, / і в мхурну, і в ясну годину / шанували, як посланих Господом, / і вишиванку, і калину* [Тимченко, 2019,

с. 88]; *Оранки хіба ж такі бували, / коли вже ні духу, ні снаги* [Тимченко, 2019, с. 16] та ін.;

– безсполучникові, що мають неоднакове смисловим наповненням і типом предикативних частин: *Куплялося все й продавалось, / не знало ні краю, ні меж* [Тимченко, 2019, с. 6]; *А там змішалися добро і зло, / засмоктувало суєти болото* [Тимченко, 2019, с. 15] та ін.;

– з різними типами зв'язку: *Чи вирвати бур'ян під сливою, / чи огірки збирать пора – / вона усе робила лівою, / бо права десь біля Дніпра* [Тимченко, 2019, с. 17]; *Коли в дворі надихався травою, / й протупотіла за двором малеча, / вже не ляка, що десь над головою / окрім зірок ще й темна порожнеча* [Тимченко, 2019, с. 10] та ін.

Наведені ілюстрації вказують на активне вживання складних конструкцій розповідного характеру, однак комунікативна парадигма розглядуваних синтаксичних одиниць значно ширша. Митець часто послуговується питальними реченнями, що в поетичному тексті виконують різне композиційне навантаження, як-от:

– зав'язки, якій передувала експозиція, оприявлена розповідним утворення: *Звідтоді, як сонце на чатах, / а час – неосяжності жрець, / у кожнім кінці є початок, / у кожнім початку – кінець. / І скільки всього починалось, / і скільки закінчилось теж?* [Тимченко, 2019, с. 6];

– основна частина поетичної оповіді, що наближає розв'язку: *І сон уже не сон – глуха тривога: / чи є той паралельний, чи нема?* [Тимченко, 2019, с. 59];

– кінцева частина тексту, що залишає фінал відкритим і спонукає читача до роздумів та продовження розпочатої розмови: *Але над нашою рікою / ізнов удосвіта верба, / рососою вмившись, як сльозою, / згадала / не тебе хіба?* [Тимченко, 2019, с. 24]; *...Хто зна, чи так уже й щаслива, / коли у безвість поспіша, / емансипованого дива / емансипована душа?* [Тимченко, 2019, с. 42]; *І їй-Бо, не знаю, аж лячно самому, / чом перехреститись тягнеться рука?* [Тимченко, 2019, с. 44] – і такі зразки спостерігаються найчастіше.

Зареєстровані також речення окличної інтонації: *Гайнути б не в нові краї, / а прошмигнути в інший час: / егей, праправнуки мої! / Чи ви хоч є? І що у вас?* [Тимченко, 2019, с. 71], які як передфінальна фраза породжують відкритий діалог. Такі зразки поодинокі в аналізованій збірці.

Автор досягає експресивності не лише вживанням питальних та окличних конструкцій. Подеколи трапляються парцельовані утворен-

ня, що уможлиwiająть відповідний стилістичний акцент: *Крильми махали вітряки, / і водяні млини шуміли. / Бо залишитись без муки / ніколи й подумки не сміли* [Тимченко, 2019, с. 14], а також незавершені речення, які, як і питальні, запрошують «додумати-дописати» твір: *Ні, не солодку випив чашу / той, хто писав, аби як слід, / справдавна легкодухість нашу / усю напоказ, на весь світ...* [Тимченко, 2019, с. 27]. Особливо виразистими є речення, що виконують функцію інтертекстами: *Речем при будь-якій потребі, / як істину у всіх віках: / «Ніж журавля ловити в небі – / тримай синицю у руках»* [Тимченко, 2019, с. 31], відсилаючи читача «до джерел» і викликаючи додаткові асоціації, пов'язані як із текстом-донором, так і з текстом-реципієнтом.

Розглядувані речення в структурі віршового тексту здебільшого перемержуюються із простими, як-от у творі «На крайберезі»: *Туманцем легким сповита, / незбагнена, як судьба, / нахилилась сумовито / на крайберезі верба. / І немов би так і треба, / що навкіл не скрізь жура. / Крізь латаття клаптик неба / ясновидцем визира. / Може, хтось за все найвищий, / будь інакше й не могло, / чи до мене мовить віщо, / чи до світу усього* [Тимченко, 2019, с. 7]. Зразки, які б засвідчували, що поетичне полотно утворюють тільки складні речення, не зафіксовані.

За результатами опрацювання фактичного матеріалу висновковуємо, що складні речення, репрезентовані в художньо-поетичній оповіді Віктора Тимченка, виступають органічним елементом поетичної тканини, що забезпечує її структурну і смислову цілісність і зв'язність, а також послідовність і виразність викладу думки митця.

Література

1. Тележкіна О. О. Складне речення як художньо-виразальний засіб поетичного синтаксису Ліни Костенко (на матеріалі збірки «Мадонна Перехресть»). *Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. Випуск 44. Харків, 2016. С. 77–83. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.165071>.
2. Тимченко В. П. Перед обрієм: Поезія. Харків: Ексклюзив, 2019.

Голтвеницька Маргарита. СЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ В ХУДОЖЕСТВЕННО-ПОЕТИЧЕСКИХ РАЗКАЗ НА ВИКТОР ТИМЧЕНКО

**ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНІЗМИ
В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВІЙ КОМУНІКАЦІЇ
РЕЛІГІЙНОГО ДИСКУРСУ: ТЕКСТ ПРОХАННЯ**

Дрофяк Богдана

*аспірантка Інституту української мови
Національної академії наук України,
викладач кафедри Священного Писання Київської
православної богословської академії
chokaliuk@gmail.com*

Мова — одна з найважливіших ознак національної ідентичності. За мовою спілкування розпізнають належність людей до певного етносу, нації, і представники цих суспільних об'єднань відчують свою «тожсамість», тотожність завдяки спільній мові, якою вони спілкуються. Саме мова є тим наріжним каменем, що визначає найважливіші ознаки культури народу — релігію, побут, звичаї, традиції. Упродовж багатомісячної історії ці ознаки, видозмінюючись, зберігають стрижневу основу. Мова сучасного релігійного дискурсу в його жанрово-стильових різновидах історично пов'язана з церковнослов'янською мовою, з її характерним словником.

Від часів запровадження християнства в давній Русі (X ст.) київське освічене духовництво, книжники послуговувалися *старослов'янською* мовою. Її ще називають у деяких літературних джерелах — *староцерковнослов'янською*, *давньоцерковнослов'янською* мовою, в основі якої був солуно-македонський діалект староболгарської мови [Скаб, с. 3]. Упродовж багатьох століть церковнослов'янська мова еволюціонувала, що пов'язано із виникненням та зміною релігійних центрів (Київ, Москва), з природною адаптацією мови богослужіння, церковних відправ до мови народу, який сповідував православну віру.

В Україні практика перекладів грецьких релігійних текстів церковнослов'янською мовою стимулювала формування давньоукраїнської книжної мови. У ній церковнослов'янські слова набували українського звучання, засвідчуючи існування українського варіанта богослужбової мови, яку вороже сприймали в Москві — столиці імперії.

«Давньоукраїнська богослужбова мова, — пише сучасна українська дослідниця Г. Куземська, — власне та, яку ми прийняли від рівноапостольних братів Кирила та Мефодія, якою читав Святе Письмо, писав, молився наш народ і всі святі української землі з X до XVI ст., — багатьма рисами подібна до сучасної рідної мови» [Куземська, с. 8]. Традиції давньоукраїнської богослужбової мови з її церковнослов'янськими лексемами зберігаються в характерних номінаціях сучасного релігійного дискурсу.

З кінця XX століття релігійно-церковна сфера в незалежній Україні засвідчує розширення функцій державної української мови, зокрема в офіційно-діловій комунікації релігійного дискурсу. Актуальність дослідження мови офіційно-ділових документів, які використовують у сучасній релігійно-церковній сфері, мотивована потребою вироблення стандартів жанрових різновидів офіційного спілкування.

Релігійна документація представлена різними жанрами, які забезпечують комунікацію як на внутрішньоцерковному рівні так і на зовнішньоцерковному (церква — держава). Серед них розрізняємо: статут, протокол, свідоцтво, грамота, Благословенна грамота, прохання, указ, розпорядження листи, довідки.

Варто наголосити, що характерною ознакою мови релігії (як богослужбової, проповідницької, так і офіційно-ділової) є вживання церковнослов'янізмів. Аналізуючи тексти релігійних документів, зауважуємо, що хоча вони й написані з дотриманням вимог офіційно-ділового стилю, але мають чимало стильових рис і мовних засобів, притаманних церковнослов'янській мові (мовні кліше, лексичні номінації, усталені звороти, кальки та ін.). Для наочності подаємо один із найновіших текстів Прохання, який є у вільному доступі в мережі.

Насамперед звертаємо увагу на оформлення реквізитів Прохання: у відомостях про адресата продубльована модель звертання, де наступне поняття розкриває зміст попереднього — *«Його Блаженству, Блаженнішому Епіфанію»*. Така форма звертання має відтінок увиразнення та підкреслення значимості адресата. В історичному зрізі аналогічна структура звертання властива *«чолобитній»* — документіві, який подавали до місцевих чи центральних органів управління в Україні та Росії в XV–XVIII століттях (*«его императорскому величеству, государю императору»*).

*Його Блаженству,
Блаженнішому ЕПІФАНІЮ,
митрополиту Київському і всієї України
Предстоятелю Української Православної Церкви
(Православної Церкви України)
настоятеля храму святого апостола і євангеліста Луки
м. Біла Церква
ієрея Леоніда Бачинського*

Ваше Блаженство!

Бажаючи послідувати Томосу про автокефалію ПЦУ та увійти в канонічне єднання з Православною Церквою України, я, ієрей Леонід Бачинський, настоятель храму святого апостола і євангеліста Луки м. Біла Церква Київської області, прошу прийняти мене разом із усією релігійною громадою до складу Української Православної Церкви (Православної Церкви України).

На підставі Постанови Священного Синоду № 25 від 21 березня 2022 року, прошу прийняти нашу громаду безпосередньо під Ваш Першосвятительський омофор, як ставропігійну парафію Київської Митрополії та передати під тимчасову опіку Високопреосвященнішого Олександра, митрополита Переяславського і Вишневського.

25 квітня 2022 року

З проханням молитов і Першосвятительського благословення:

Голова Парафіяльної ради
ієрей Леонід Петрович Бачинський

Помічник голови Парафіяльної ради
Русаков Сергій Сергійович

Скарбник храму
Поліщук Людмила Миколаївна

З погляду логіки лексичної сполучуваності таку мовну конструкцію на позначення назви адресата треба було б побудувати за таким порядком: посада, сан, титул, ім'я. Наприклад: *Предстоятелю Української Православної Церкви (Православної Церкви України) Блаженнішому митрополиту Київському і всієї України Епіфанію*. Лексема на позначення титула «блаженніший» належить до лексичного складу сучасної української мови. Так, Словник української мови у 20-ти томах реєструє слово *Блаженніший* подає з приміткою *рел.-церк.* — один із титулів патріарха, у деяких випадках — митрополита. У церковнослов'янській мові ця лексема була прикметником вищого ступеня порівняння, про що свідчить суфікс *-ійш-* — *блаженніший*. В українськомовному варіанті вищий ступінь порівняння утворюємо за допомогою суфікса *-іш-* — *блаженніший*. Сучасні документи засвідчують варіантне написання назви цього титула.

У тексті *Прохання* виокремлюємо ще один тип звертань, у якому функціонує спільнокореневе з попередніми назвами слово: *Ваше блаженство!* Номен *блаженство* — збірний іменник, який позначає стан; у поєднанні з присвійним займенником *Ваш* така мовна модель стає усталеною формою звертання до священнослужителів. У сучасному загальномовному словнику української мови вона не зафіксована.

Залежно від сану особи обирають різні типи звертань. До священника застосовують звертання «*Ваше преосвященство!*», до єпископа (архієпископа, митрополита) — «*Ваше високопреосвященство!*», до митрополита, що є Предстоятелем Церкви — «*Ваше блаженство!*», до патріарха — «*Ваша Святосте!*», до вселенського патріарха — «*Ваша всесвятосте!*».

У тексті *Прохання* повторюється церковнослов'янське *послідувати*, який не фіксують словники української мови. У церковнослов'янській мові є спільнокореневе слово: у молитвах лексема *послідуваніє* означає *чин, порядок*. В офіційно-діловій комунікації релігійного дискурсу словосполучення з термінологічним змістом «*послідувати Томосу*», крім текстів *Прохання* фіксуємо також у «Постановах Священного Синоду» від 21 березня 2022 року: *Закликати архієреїв, духовенство, монастирі та релігійні громади, які перебувають в юрисдикції Московського патріархату в Україні, послідувати Томосу про автокефалію ПЦУ та увійти*

в канонічне єднання з Православною Церквою України. Тобто дієслівна форма «*послідувати*» в поєднанні із іменником «*Томос*» набуває значення — «*імплементувати*».

Аналізуючи текст документа зазначаємо наявність церковнослов'янських фразеологізмів — «*прийняти під Ваш першосвятительський омофор*»: *Прошу прийняти нашу громаду під Ваш першосвятительський омофор*, що означає прохання заступництва, опіки. Прикметник *першосвятительський* у цій конструкції вказує на посаду Предстоятеля. На це також вказує форма підпису від нижчого за саном до вищого: *З проханням молитов і першосвятительського благословення*. У церковнослов'янській мові прикметник *першосвятительський* мав форму *первосвятительський*, проте іншомовна частина складної назви *-перв-* була замінена українською формою. Номен *омофор* — як частина облачення (елемента священничого одягу), в інших релігійних текстах (акафістах, молитвах) також набуває переносного значення, поєднуючись із прикметниками *чесний* (*Покрий нас от всякого зла чесним твоїм омофором*), *сяючий* (*Під твої сяючий омофор з вірою і зворушливістю вдаємося*), *всемогутній* (*Покрий мене всемогутнім омофором твоїм*) тощо.

Функціонування церковнослов'янської мови в релігійному стилі зумовило входження в український лексикон слів грецького та давньоєврейського походження. Тепер ці лексеми є в активному вжитку в релігійному дискурсі як частотні номени офіційно-ділової комунікації.

Наприклад, поняття *митрополит* є фактично співзвучним із відповідником у грецькій мові, де *μητροπολιτης* означає «той, хто з митрополії». Разом із появою митрополитів (Візантійських ставлеників) на теренах Київській Русі ця запозичена назва набуло активного вжитку в церковнослов'янській мові. Пор. тлумачення слова *митрополит* в Старослов'янсько-українському словнику Л. Белея — «*титул єпископа, який очолює митрополію*» [Белей, с. 107]

Подібна історія входження в церковнослов'янську, а пізніше в українську мову таких релігійних номенів, як *настоятель*, *предстоятель*. Назва *настоятель* є фактично дослівним перекладом з грецької мови — *ἐφεστώς*, утвореного від *ἐπί* (εф) — «на» + *στάσις* — «розстановка», «встановлювання». Із цим коренем за

допомогою церковнослов'янського словотвірного префікса *пред-* утворилася назва *Предстоятель* — тобто *той, що стоїть попереду (на чолі)*.

Міжмовні зв'язки змінювали й розширювали словник української мови, в якому важливу стилістичну функцію виконують церковнослов'янізми. У текстах офіційно-ділової комунікації сучасного релігійного дискурсу церковнослов'янізми функціонують як офіційні номени. Історії входження цих назв в українську мову розширює пізнання міжкультурних зв'язків народів.

Сьогодні наш народ перебуває на зламі своєї історії. Ми знову боремося за нашу мову, культуру, самобутність та державність. І у вирі цих подій потрібно чітко розставити пріоритети в національному, зокрема церковно-мовному питанні. Завданням науковців є максимально відродити наші багатотисячлітні культурні надбання і зберегти їх як фундамент для прийдешніх поколінь. Важливо донести до суспільства, що *«церковнослов'янська мова»* — це не російська, і відповідно не ворожа, а навпаки — та, що підкреслює самобутність та автентичність українського народу. На прикладі навіть одного опрацьованого документа релігійного дискурсу можна зробити висновок, що численна кількість церковнослов'янізмів міцно увійшли в українську мову, і ми їх розуміємо як сучасні українські слова та терміни. Також чимало церковнослов'янських лексем повинні бути збережені в українському, а особливо релігійному тексті в тих випадках, коли немає відповідників в українській мові для висловлення додаткового стилістичного забарвлення.

Література

1. Бабич Н. Проблеми терміновживання і термінотворення в сучасному богословському стилі. *Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій* : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Львів, 13–15 травня 1998 р.) / Львівська богословська академія, Ін-т богослов. термінології та перекладів ; ред. кол. М. Петрович та ін. Львів : Вид-во Львівська Богословська Академія, 1998. С. 161–168.

2. Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник. Львів : Монастир Монахів Студит. Уставу : Свічадо, 2001. 317 с.
3. Куземська Г. Якою мовою молилася давня Україна: Правила української транслітерації церковнослов'янських текстів. Вид. 2-ге, доопрацьоване і значно доповнене. Київ : КЖД «Софія», 2012. 112 с.
4. Лісняк С. Проблема церковнослов'янської мови та її спадщини в українському церковному житті. *Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту*. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. Вип. 11 : Філологічні науки. Т. 2. С. 5–15.
5. Новікова Т. В. Церковнослов'янізми в сучасній українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. «Українська мова». Чернівці, 2012. 414 с.
6. Скаб М. В. Церковнослов'янська мова української редакції : історія виникнення та функціонування, графіка, орфографія, фонетика, лексика : навчальний посібник. Чернівці : Видавничий дім «РОДОВІД», 2013. 340 с.
7. Словник української мови [Текст]: у 20 т. / НАН України, Укр. мов. – інформ. фонд. Київ : Наукова думка, 2010. Т. 1, 2010. 912 с.

Дроф'як Богдана. ЦЪРКВЕН СЛАВЯНИЗЪМ В СЛУЖЕБНОТО И ДЕЛОВОТО КОМУНИКАЦИЯ НА РЕЛИГИОЗНАТА БЕССЕДА: ТЕКСТ НА МОЛБА

ПЕРЕКЛАД У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ ЯК МЕХАНІЗМ МІЖКУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Ермоленко Світлана

*доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу стилістики,
культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови
Національної академії наук України, академік НАН України
svitlana.yermolenko@gmail.com*

У сучасних художніх текстах увагу привертають численні іншомовні *вставлення*, *вкраплення* як знаки міжкультурних зв'язків у глобалізованому світі. Цей різновид іншомовних слів властивий сюжетам про мандрівки українців світом, про життя в різних країнах, про знайомство з іншими етнокультурами. У теорії іншомовних запозичень розрізняють поняття «запозичення» та «іншомовні слова»: «Іншомовні слова — слова з інших мов, які, на відміну від запозичених слів, не засвоєні повністю мовою, що їх запозичила, усвідомлюються мовцем як чужорідні й зберігають ознаки свого походження. Це виявляється як у їх формі, так і в семантиці» [УМЕ, с. 209]. Проте практика сучасної фіксації іншомовних слів, різні типи їх входження в українську мову не завжди відповідає такому розрізненню: сама наявність словників іншомовних слів, неусталений реєстр цих словників свідчить про динамічний характер і різні тенденції запозичень. Тому виникає потреба детальної класифікації запозичень, пор.: «Залежно від характеру запозичень, розрізняють також запозичені слова, інтернаціоналізми, іншомовні *вкраплення*, або *варваризми*, *екзотизми*, *кальки*» [Прасол, с. 45].

Варто наголосити на змісті поняття «міжкультурні зв'язки», застосованого до інтерпретації лексику в українських художніх текстах, присвячених описові життя українців не тільки в інших державах, а й на інших континентах. Міжкультурні зв'язки — це унаочнення буття людини через пізнання іншої мови, життя серед незвичної природи, серед характерних реалій етнічної побутової культури, в умовах нових суспільних відносин, у яких опиняються українці. Особлива роль у цих процесах належить художній літературі з її можливостями розкриття психології сприймання світу людиною та відображення цього сприймання в мові. Одним із реальних механізмів оприявлення міжкультур-

них зв'язків є переклад вставлених у художню оповідь іншомовних слів-понять, цілісних висловів.

Переклад, пояснення вставленої іншомовної назви відбувається двома способами: а) *текстовим*, з використанням кириличної української графіки для відтворення звукового образу чужого слова-поняття, супроводжуваного типовими висловами *так називають, як кажуть*; б) у формі *примітки*. Примітка поєднує в графічному відтворенні слова латинську й кириличну графіку написання слів. Основна функція примітки в художньому тексті — пізнавально-інформативна, а текстове пояснення переданих кирилицею іншомовних назв пов'язане з індивідуалізацією мовних портретів персонажів, тобто виконує у художній оповіді виразну стилістичну функцію. Від стилю художньої нарації, вибраної автором тональності спілкування з читачем залежить співвідношення в художньому тексті приміток чи текстових пояснень іншомовних вставлень.

У сучасній українській прозі звертаємо увагу на твори Марини Гримич, у яких актуалізовано тему життя українців в інших державах. На прикладі двох романів авторки: «Падре Балтазар на прізвисько Тойво» [Гримич, 2017] і «Ажнабія на червоній машині» [Гримич, 2018] розглянуто художньомовну практику використання іншомовних вставлень, які виконують пізнавально-інформативну та стилістичну функції в мові сучасної української прози. Вставлені слова з тих мов, що мають латинську графіку, відтворені в оригінальному українському тексті кириличною графікою, тобто адаптують звучання слів мови-джерела до української мови.

Художня оповідь Марини Гримич не лише показова щодо письменницького таланту будувати захопливий сюжет. Авторка наповнює текст історичною, етнокультурною, етномовною інформацією. Письменниця, як історик, антрополог, етнолог, культуролог, пропонує також філологічний експеримент для інтерпретації територіальної говірки української мови, для індивідуалізації мовних портретів персонажів.

Головний персонаж роману «Падре Балтазар на прізвисько Тойво», авантюрист Никитка, тікає від боргових переслідувань з Канади й опиняється у Бразилії, в українській колонії, де видає себе за священника. Його мова — це стилізована в художньому

тексті галицька говірка української мови з характерним словом *тойво*, у якому поєднано вказівний займенник *той* і частка *-во*. До речі, семантика цього слова співвідносна з розмовним висловом *теє-то як його*, яким «зловживає» Возний у п'єсі «Наталка Полтавка» Івана Котляревського.

На сторінках роману фіксуємо численні етноніми: *бразиліяни, русини, індіанці, португальці, поляки, німці*. Рефлексії Никитки про Клондайк, про Канаду — це перелік етнонімів у власне інформативному мікротексті: *Клондайк — це справжнісінький Вавилон: там згрудилися в одну купку американці, англо-канадці, франко-канадці, аборигени, норвежці, німці, росіяни, ірландці, шотландці, французи. Там не має ніякісінького значення — хто ти і звідки ти родом. Там ти просто золотокопач* [Гримич, 2017].

У тексті роману фіксуємо варіантні форми етноніма бразилець і бразиліан, форму множини — *бразиліяни*; варіантні форми прикметників: *бразиліанський* (спосіб лікування), *бразилійський* (світ), *у бразильських* (чагарях).

Важливу інформацію подано в примітці: *Українці Бразилії називають місцеву португальську мову «бразиліанською»* [Гримич, 2017, с. 26]. Деякі примітки про ознаки місцевої говірки пропонують додаткові відомості щодо походження слова, наприклад: *А хто мав гроші — ішов до лікарів. Але часом і до нього зверталися бразиліяни: «Падре, дайте мені консулто!», і він не відмовляв. (Консультацію (укр.-браз., з португ.). Авторка кваліфікує слово «консулто» як властиве українсько-бразильській говірці й водночас інформує про його походження з португальської мови. Тобто в примітці використано комплексну характеристику адаптованого українською іншомовного слова.*

Примітки чергуються з текстовим перекладом-поясненням: *А ось ділянка, яку падре виділив для рослин від Габріелевих хвороб. Переважно це, як то кажуть у Бразилії, для каламанте, тобто для заспокоєння..*

Розповідь про різні етнокультури — канадську, бразильську й українську — мотивує розрізнення споріднених запозичень, пор. уживані в тексті роману слова: **фермер** — в українській мові, **фармар**, як фіксує **примітка**, властиве українсько-канадській говірці. У спогадах Никитки про Канаду актуалізовані назви *фарма, фармар* (у множині — *фармарі*), а також споріднене

дієслівне утворення *фармарувати*. Одне з перших на сторінках роману іншомовних слів, пояснених у примітці, іменник *фазендейро* — *бразильський фермер, власник фазенди*. Українці узвичаїли, адаптували слововживання *фазенда* до своїх реалій (садових ділянок, дач), на що вплинув популярний у вісімдесятих роках ХХ ст. телесеріал «Рабиня Ізаура». Згодом у побутовій культурі мода на вживання назви *фазенда* минула.

У тексті роману чергується інформація про Старий світ, як називають Галичину переселенці до Канади, з якої прибув падре Тойво і з якою він порівнює Бразилію, або Нову Австрію. Згадані назви територій набувають предметної образності через стилізацію галицької говірки, що підкреслює походження переселенців до Бразилії, а також через іншомовні вставлення, які авторка перекладає, тлумачить або в тексті, або в примітках.

Розповідь про господарювання переселенця-українця в Канаді доповнено інформацією про спеціальну лексику, пор.: *Його батько на тому ранчо підробляв кілька років, а потім узяв собі гомстеда на преріях, осів на своєму кводері і почав фармарувати*. У примітках пояснено значення слів *гомстед* — *дике поле* (від англ. *homestead* — *земельний наділ розміром 60 акрів в дикій природі*) та *кводер* (*фермерська земельна ділянка* (укр.-кан., від англ. *quarter* — *чверть*)).

Цим не обмежені власне спеціальні знання авторки художнього тексту про господарювання фермерів, пор. зміст примітки: *За американською системою фермерського землевпорядкування земля ділилася на квадратні секції (sections), а ферма була розміром з чверть секції (quarter-section)* [Гримич 2017, с.56].

Від наукових пояснень-перекладів термінологічних іншомовних назв відрізняються іншомовні вставлення назв реалій бразильського господарювання на землі, пор.: *Поле, або як його тут називали, «роси», куди приземлився Никитка зі своїм Бадді, було громадським. Йому пояснили, що коли мешканці Нової Австрії задумували, як їм найкраще вижити в непрохідних жунглях, куди їх закинула доля, то вони обрали інакший шлях, ніж усі інші європейські іммігранти в Бразилії. Вони вирішили не одноосібно боротися з ворожою природою, а гуртом; Никитка з'ясував, що криві шаблюки, які він спершу прийняв за холодну зброю, — то насправді були*

фармарські знаряддя праці, що звалися «фойси». Ними селяни **фойсували** в полі траву, куці і навіть трощу [Гримич 2017].

Вибір перекладених місцевих назв продиктований, очевидно, не лише тематикою, змістом твору, а й естетичним сприйманням звукової форми вставленого іншомовного слова, його подібністю або відмінністю від українських назв. Та сама згадка в романі реалія може мати кілька назв — літературну українську, діалектну українську, місцеву бразильську із зазначеним походженням з португальської мови, наприклад, текст разом із приміткою свідчить про контекстуальний синонімічний ряд слів: **віз, фіра, карроса**: Там збоку стояли вервечкою **фіри (тут їх називали карросами)**, навантажені збіжжям,.. Примітка до **карроса**: Віз (укр.-браз., від португ. *Carrosa* [Гримич, 2017, с. 57]. Подібний контекстуальний синонімічний ряд утворюють запозичені слова на позначення того самого поняття в різних мовах: **ковбой** (укр.). **каубой** (укр.-канад.), **гаушо** (по-бразиліянському).

Підкреслена увага письменниці до звукової будови іншомовного слова мотивує й змістове наповнення конкретних приміток, зокрема до такого мінітексту: *Ох, яка ж це розкіш мати хату з **піньора**, чи бодай з іншої деревини — імбуї, перови, бракатини, з мансардо чи поверхом, вкритим гонтом.* До наведеного висловлювання маємо дві авторські примітки: а) *Так в українсько-бразильській спільноті адаптували назву **пінейрос** — на позначення бразильської кедрової сосни з кроною-парасолькою і надзвичайно цінною деревиною, що нині занесена в Червону книгу;* б) *Імбуя, перова, бракатина — породи дерев південнобразильських лісів.*

Зафіксована форма *мансардо*, очевидно, належить до місцевих назв, що звучать в українсько-бразильській говірці.

У мовному портреті падре Балтазара фіксуємо англійськомовні вставлення, адаптовані до кириличної графіки. Никитка звертається до коня: *Ще трохи, **бадді**, потерпи!*» — шепнув він коневі у вухо, і той, дарма що був бразильцем, виявив усі ознаки розуміння: *збадьорився і полетів стрілою вперед, натхненний дружнім ставленням дивного вершника...* Зміст мікротексту стає прозорим завдяки авторській примітці: З англ. *buddy* у звертаннях — *друже, брате.*

Англомовний Никитка намагається пояснити своїм слухачам-прихожанам реалії життя в Канаді, зокрема розповідає про

сніг й образно пояснює, яке має бути «снігове взуття»: *Знаєте, індіяти, щоб не провалюватися у сніг, носять такі ходаки — сноушуз називаються: то таке плетене з лози отаке-о, як вам сказати, той-во... таке, як у качок — знаєте — той-во підошва. Сноушуз — то таке, що як прив'язати до ноги, то будуть лапи, як у качки. Чи як у гуски. Отаке-о. Ото натягнеш на ноги ті сноушузи і йдеш по сніговому полю.* Примітка містить додаткову інформацію: З англ. *Snowshoes* (Гримич, 2017, с. 52). Адаптування англійських слів кириличною графікою сприяє поширенню англійських запозичень у мовній практиці українців Канади.

Стилістика роману Марини Гримич про падре Балтазара вражає прийомами індивідуалізації мови персонажів, причому акцент зроблено на інтонаційно-звукових особливостях мовлення, на поєднанні говіркових ознак вимови з іншомовними вставленнями. Загалом у романі переважає стилізація галицької говірки, яка увиразнюється на тлі нормативних літературних мінітекстів, що описують психічний стан людини чи роздуми про ідеальне людське суспільство.

Варіювання відмінностями вимови, звукового сприйняття слів іншомовного походження, слів-термінів допомагають створенню тексту з гумористичною інтенцією, у якому прочитуються філософські ідеї. Поєднання розмовної форми та викладу серйозного змісту викликає додатковий стилістичний ефект новизни інформації, наприклад: *Габріел і падре говорут. Я вдаю що роблю хоумво (Homework — домашнє завдання). Хоумво — так каже падре в школі. Дітлахи сісміют: тойво хоумво! Я на них сивизвіряю бо дітлашня — воно дурне. Габріел і падре говорут довго довго. Падре Балтазар оповідає про канаду. Шо там инакше. Там все мудро. А тутка в Бразилії безлад і caos тутка не побудуєш світле царство. Світле царство Нової Австрії не може бути в нетряг темного царства держави. То я списав слова падре. Габріел сінасунив. А потім викрикував: ти ніц не тямиш в моїй ідеї! В канаді царства не пободуїш, там закон. Влада ни дасть зробити кольонію як він Габріел того хоче. А в Бразилії то табуляраса ти можеш робити соціальні есперименто. Так казау Габріел.*

На тлі орфографічного «хаосу» мови неосвіченої людини, яка зафіксувала чужу розмову, слова й словосполучення книжного стилю — *світле царство, ідея, нетрі темного царства держави,*

соціальний експеримент, табуля раса — набувають іронічного змісту. У них можна прочитувати оцінку не лише переказаних персонажем думок, а й авторську оцінку.

Очевидно, кожний сюжет, розмова про слова — це інформація не тільки про реалії іншого світу, а й про поведінку людей, які опиняються в новому культурному, соціальному просторі. У романі Марини Гримич фіксуємо розмову персонажів про знакове для сучасної людини слово *ностальгія*. Письменниця не може відійти від свого стилю й фіксує його відповідно до місцевої бразильської вимови, пор. контекст: *Таке сі трапляє, отче. Грамотні люде називають це «ностальжія». Хороба така. Соудаде по-бразиланському, — коли людина не може звикнути до нового місця. Все їй осоружне, ніщо не тішить. Так сі стало з наших Марушков. Ми їй питаємо: «Що тобі, Марушко?», а вона у відповідь: «Хробак душу точить!». І все тут! Їй не вірут, сміют сі або сі гнівають, кажут, що вона просто не хоче робити, тому й корчит з себе слабу. А я їй вірю. Знаєте, отче, що часами зі мнов сі діє: вовком би завив!*

Никитка знав про ностальжію. Ні, не з власного досвіду. Діти іммігрантів не ностальгують. А от їхні батьки...

Принагідно зауважимо, що сучасна українська художня література актуалізувала португальське слово *соудаде*. Воно набуло символічного значення завдяки однойменній новелі Андрія Любки, поширеній в інформаційному масовому просторі. Асоціативно-семантичні зв'язки цього слова в художньому тексті сприяли естетизації відповідного словесного образу й мотивували входження цього лексичного запозичення в українську мову.

Вставлення іншомовних слів у художнє роману й українськомовний текст, як було зазначено, — характерна ознака ідіостилю Марини Гримич. Але кожний текст диктує письменниці свої правила. У назві твору «Ажнабія на червоній машині» [Гримич, 2018] можна сприйняти слово *Ажнабія* як власне ім'я. Тим часом на перших сторінках маємо примітку: *ажнабія* — у «ліванському говірковому варіанті арабської мови» означає *іноземка*. На відміну від іншомовних вставлень із мов, які мають латинську графіку, виникає проблема звукової адаптації, пристосування мов. Авторка зосереджує увагу на перекладі в примітках не окремих слів, а етикетних формул. Наприклад, ліванське ввічли-

ве запрошення заходити, передане кирилицею, — *Агля вусагля!* — означає «Ласкаво просимо!».

Читач дізнається про етикетні вислови та відповідні жести в культурі ліванського спілкування з такого мінітексту: *Жаввад через вікно показав нетерплячим водіям жест «Ляхза!»* [Почекай; жест, що супроводжує це слово, — складені у пучку три перших пальці руки], *однак ті продовжували сигналізувати. На крутому віражі U-подібного повороту дороги на маленькій круглій табуреточці незворушно сидів власник бакалійної крамнички і кури в аргілі* [кальян]. *Обмінявшись із ним традиційними «кіфаками»* [Від кіфак? — Як справи? (у звертанні до чоловіка)] *і «льхамдилля»* [Слава Богу (гаразд)], *Жаввад запитав під голосне піпикання: «Скажи, їсте* [звертання до поважного чоловіка], *де тут живе ажнабія на червоній машині?* [Гримич, 2018, с. 7].

Важливу інформацію про специфіку вимови звуків української мови ліванцями подано в діалозі про вимову власного імені *Павлина Попович*. Його важко ідентифікувати з іменем *Баулина Бубуфиш*. Так само ім'я *Віра* арабською мовою має відмінне звучання — *Уіра*.

У пізнанні міжкультурних і міжмовних зв'язків художньо-мовні джерела виконують пізнавально-естетичну функцію. Наприклад, до оцінного висловлювання — *Хто ж не знає в Соболівці Вірунчика? Це ж наш місяць!* — з'являється в тексті слушна примітка: *Там, де українці кажуть «сонечко», ліванці кажуть «місяченько»* [Гримич, 2018, с. 32].

Отже, сучасні художні тексти слугують джерелом пізнання різноманітного світу культур і світу мов. Саме в художніх текстах використовують різні механізми ознайомлення читачів з новими вставленими іншомовними словами. У текстових формулах і в примітках автори фіксують інформаційно важливі доповнення до змісту оповіді, розкривають мовні портрети персонажів, використовують переклад іншомовних вставлень як механізм збагачення української літературної мови, як мовно-текстовий інструмент міжкультурних і міжмовних зв'язків. Практика іншомовних вставлень узвичаює запозичення понять з інших мов.

Література

1. Гримич М. Падре Балтазар на прізвисько Тойво : [роман]. Київ : Нора-Друк, 2017. 256 с.
2. Гримич М. Ажнабія на червоній машині : [роман]. Київ : Нора-Друк, 2018. 176 с.
3. Прасол О. М. Історія дослідження явища запозичення в українській мові: проблемні питання. *Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2014. Вип. 37. С. 42–49.
4. УМЕ — Українська мова: енциклопедія / О. О. Тараненко, В. М. Русанівський (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Вид. 2-ге, випр. і доп. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

Ермоленко Светлана. ПРЕВОД В ХУДОЖЕСТВЕН ТЕКСТ КАТО МЕХАНИЗЪМ НА МЕЖДУКУЛТУРНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

SIMPLE SENTENCES WITH RELATIVE SEMANTICS IN THE NOVEL «CHRONICLE OF THE TIME OF TROUBLES» BY VERA MUTAFCHIEVA

Illieva Donka

candidate for doctor's degree at Ruse University Angel Kanchev,

Department — Silistra

ilieva_d@mail.bg

Sentences expressing concessive relations are among the objects that continue to attract research interest in modern times. An explanation of this can be found in the fact that there is an unlimited number of variability of sentences with concessive semantics in the Bulgarian language. Excerpts from the Bulgarian fiction were used for the research and — in particular — the article presents simple concessive sentences from the novel *Chronicle of Troubled Times* by Vera Mutafchieva.

1. Specifics of concessive semantics and ways of expressing it in a simple sentence

Concessive sentences provoke research interest by combining two opposing entities, with the «collision» between two phenomena, actions, etc., that build the nature of concessive semantics. It is the existence of a causal relationship that gives them a place among the relationships that express conditionality. Here, in the space of conditionality, fall the conditional sentences, which are also structured on the basis of counteraction. The distinction between the concessive and conditional relations consists in the following: in the case of the conditional the action or phenomenon takes place in the presence of some specific condition, while in the case of the concessive the event takes place regardless of the counteraction of some obstacle.

The most common way to express the concessional relations in a simple sentence in the Bulgarian language is the *adverbial of concession*. It can be expressed through different parts of speech, but the most typical representatives of the parts of speech that perform the syntactic function of an adverbial are *adverbs* and *participles*. In the Bulgarian language there are other parts of speech (besides adverbs and participles), to which signs of adverbial modifiers are often «attributed». A common model for expressing concession in a simple sentence is the inclusion of an *adverbial expression, which creates* the notion of contradiction, counteraction.

A simple complicated sentence is also an interesting object of study, as the concessive semantics finds different expressions here (in the form of separate parts, homogeneous parts, participles, etc.), demonstrating a rich variety of combinations of elements that make up the syntactic structure. It is important to note the fact that the semi-predicative character is manifested under certain conditions, ie. *the presence of specific prerequisites activates the advertising of predicativeness*. It is in such a combination – in the presence of the indicated interactions and linguistic context, that the attitude of conditionality we are interested in is formed, and in particular – the concessional attitude, which should function within the sentence.

2. Presentation of the novel *Chronicle of the Troubled Times* – specifics of the portrayed

Vera Mutafchieva's prose is characterized by the unique intertwining of the scientific (historical) and the artistic (fictional). The two aspects do not contradict, but complement each other, creating completeness and monolithicity in the descriptions of the era, the characters, the actions, the events.

Among the works of Prof. Mutafchieva, the novel *Chronicle of Troubled Times* stands out through the panorama of the image. Extremely intriguing is the fate of the Bulgarians in a troubled time, when they gradually begin to «see» in the darkness of slavery and realize that their salvation is in their own hands. The author cuts deep not only into the fabric of time as a historical fact, but also penetrates deep into people's souls. Here we find not only the external description of the epoch through the presentation of life and morals, but also the philosophical and moral orientation in shaping the appearance of the characters and the psychology of the characters. The depicted acquires final outlines through the language used by the author, too – the language is specific, among the vocabulary stand out archaisms and Turkisms, which successfully convey the spirit of the era.

3. Simple sentences with concessive semantics in the novel.

The excerpted sentences are categorized according to the *specialized formal indicator*, which signals the existence of concessive relations. Here, due to the limited amount of the work, only a small part of the simple sentences are included, their characteristics being emphasized. The analysis also highlights *the position of the adverbial expression* within the simple sentence of concession.

As a result of the research, it was found that among the excerpted sources the sentences in which the preposition «despite» is used as a formal indicator predominate. The adverbial expressions acquire a concrete expression through the combination of the preposition «**despite**» with *a noun or with a substantivized part*. In the combinations the preposition **despite** is made meaningful with the meaning of: *overcoming, surmounting some circumstance or condition or not complying with it*. [Radeva, 2015, p. 107].

Combinations of the preposition *despite* with abstract nouns associated with temperature trends, human states and sensations,

natural phenomena, dimensions, elements of the world around us and more stand out among the sentences.

Despite the heat (*Yusuf Pasha — D.I.*) he felt shivers and chill.

In the sentence, the adverbial expression includes the noun heat, which within the sentence structure forms an antonymous pair separately with each of the other two nouns: shivers and chill. The opposition is semantically interpreted on two separate levels: it is demonstrated once by the preposition *despite* signaling the concession, and secondly by the meaning of the lexeme heat, which, creating a feeling of being hot, opposes the lexemes of shivers (*meaning as shivering from cold*) and chill (*with the meaning coldness*). The adverbial expression is at the beginning of the sentence.

In the next sentence the concession is demonstrated by a *prepositional combination* and a noun expressing a psychological state.

Despite his fears, *Yusuf Pasha saw no blood anywhere.*

Here the syntactic function of an adverbial modifier is performed by the abstract noun *fear*, used in the plural. The concessive attitude is signaled by the specialized formal indicator *despite*, forming a short combination (of one lexeme — *fears*), which is located at the beginning of the sentence structure, ie. in front of the word being illustrated.

Despite the arshin-thick walls of the Inn Sofu Mehmed, the evening was stuffy.

Stylistically, in the sentence we can see the use of colloquial vocabulary — arshin (Turkism) as a testimony to the era in which the action of the novel takes place. From a syntactic point of view — again the presence of a *prepositional combination*, referring to the size of the walls. The prepositional adverbial expression is detailed in composition (including definitions: *thick* — in concord with *walls*; of the *inn* — not in concord) and it presents additional information: *arshin-thick walls of the Inn Sofu Mehmed*, should be understood: walls as thick as arshin, ie. about 68 cm thick. After the transformation, the sentence became complex, highlighting even more clearly the concessive semantics: Cf. *.: Although the walls of the inn were thicker than an arshin, the evening was stuffy.*

He (*Abdul Hamid — DI*) did not have a child for fifty years or more **despite** his hundreds of wives.

The sentence attracts research interest from several points of view. Here again, the adverbial expression combines the use of the preposition *despite* and nouns: *hundreds* and *women*. *Hundreds* is a noun with a meaning of about a hundred objects (persons) of the same type – in this case *hundreds* is used with the semantics of an indefinite (but quite large) number of women. The adverbial phrase is in postposition. Another interesting combination – *fifty years or more* is used within the sentence structure – the numerical noun *fifty* in combination with the adverb *more*, expressing a comparative degree, demonstrates length, duration in time.

Regarding the stylistic perspective: the sentence uses colloquial vocabulary – did not have a child, ie. no child was born. Here, too, colloquial vocabulary fully reflects the spirit of the era and the trends that characterize it: through the colloquial expression, the obligation to provide an heir is emphasized.

With the following example, we make a transition to the concessional relations highlighted in simple complex sentences. They are characterized by the use of separate parts, through which the opposition is much more clearly stated, and the concession gets an additional modal nuance.

Despite his repulsive ugliness, despite his almost gray sideburns, he (Lambro – DI) dressed like a dandy, like a mobile goldsmith's stall.

In the sentence there is a re-use of the preposition *despite*, signaling the presence of concessive semantics, which is built through the presence of two separate adverbial expressions: 1. *Despite his repulsive ugliness*, and 2. *despite his almost gray sideburns*. The double use further emphasizes the opposition between Lambro's ugliness and his way of dressing – foppish.

Approaching the sentence from another point of view – stylistic, we find that the use of the second adverbial expression includes the lexeme *skolufi* (sideburns) (locks in front of the ears) – Turkism, again in order to describe in detail the reflected era, as well as the fact that within the sentence the author has also used a comparison: foppish, as a mobile goldsmith's stall. These features clearly demonstrate the rich figurative language of Vera Mutafchieva.

In the following lines are included simple complex sentences with ***although*** as a specialized formal indicator. According to researchers, *although* is of Greek origin, it belongs to the group of prepositions

[GSBKE, 1994, p. 202] or to the group of conjunctions: *a simple conjunction* [Popov, 1963, p. 304] or *part of a complex conjunction* [Genadieva-Mutafchieva, 1979, pp. 302, etc]

It should be noted that in the excerpts, *although* is used as a simple concessive conjunction, referring to the realization of a concessive attitude in a simple complex sentence with the help of a separate part.

The following sentence highlights the presence of the separate part, introduced by a reduced complex concessive conjunction *although* in combination with the noun *harvest*.

Although *at harvest time, no scorching heat was hanging above the Sofia fields.*

In the case of transformation, the complex concessive conjunction is restored, thus emphasizing the opposition on the basis of which the concession is built. It refers to a state of nature — hot, dry weather (people harvest in the fields), *which implies* a kind of vibration of the air in hot and windless weather. But this expectation is not coming true.

*Cf. **Although it was** harvest time, there was not scorching heat above the Sofia field of Sofia.*

The use of *although* in the separate part introduces the presence of a circumstantial nuance, which allows the separate part to be defined as *qualifying with adverbial-qualitative semantics* [Georgieva, 1983, p. 71].

A separate part, located in the preposition, is also observed here:

(This year, Kabakcioglu had appeared uninvited in Istanbul dozens of times, had changed a guilty vizier or cut down a captured arsonist.)
Although *from his poor hut in Rumeli Phanar, Kabakcioglu remained the supreme authority in the capital.*

Although is a part of a reduced complex conjunction, which is restored during the transformation.

*Cf. **Although** he was in his poor hut in Rumeli Fanar, Kabakcioglu remained the supreme authority in the capital.*

The semantically separate part contains circumstantial nuances and is also (as in the previous case) defined as qualifying, meaningful as adverbial-qualitative.

In the next sentence *although* is combined with the adverb unspoken, building a qualifying separate part in preposition. Here,

too, *although* is a reduced version of a complex conjunction, which is restored during the transformation.

(*If he was one, it was obvious who he was.*) **Although** unspoken, the riot already had a leader.

Cf. **Although** it was unspoken, the riot already had a leader.

The presence of adverbial-qualitative semantics as a distinctive feature of the separate part assigns it to the expressions containing circumstantial nuances.

The article highlighted a small part of the sentences with concessive semantics in the novel *Chronicle of Troubled Times*. Also interesting for research are the complex compound sentences, in which the subordinate adverbial clause for concession is introduced through a rich variety of concessive conjunctions.

Literature

1. Генадиева-Мутафчиева З. Отстъпителните съюзи в съвременния български език. *Помагало по български синтаксис*. София, 1979. [Genadieva-Mutafchieva, Z. *Otstapitelnite sayuzi v savremenniya balgarski ezik. Pomagalo po balgarski sintaksis*. Sofia, 1979].
2. Георгиева Е. Обособените части на изречението от синтактично и от стилистично гледище. София, 1983. [Georgieva, E. *Obosobenite chasti na izrechenieto ot sintaktichno i ot stilistichno gledishte*. Sofia., 1983].
3. Граматика на съвременния български книжовен език. т. 3. Синтаксис, София, 1994. [Gramatika na syvremenniiia bylgarski knizhoven ezik. t. 3. Sintaksis, Sofia, 1994].
4. Каневска-Николова Е. Синтаксис на съвременния български език, Смолян, 2020. [Kanevska-Nikolova, E. *Sintaksis na syvremenniiia bylgarski ezik*, Smolian, 2020].
5. Попов К. Съвременен български език. Синтаксис. София, 1963. [Popov, K. *Syvremenen bylgarski ezik. Sintaksis*. Sofia, 1963].
6. Радева П. Записки по синтаксис на съвременния български книжовен език. Словосъчетание и просто изречение. УИ «Св. св. Кирил и Методий», ВТ, 2015. [Radeva P. *Zapiski po sintaksis na syvremenniiia bylgarski knizhoven ezik*.

Slovosychetanie i prosto izrechenie. UI «Sv. sv. Kiril i Metodij», VT, 2015].

Лієва Донка. ПРОСТІ РЕЧЕННЯ З ВІДНОСНОЮ СЕМАНТИКОЮ В РОМАНІ «ХРОНІКА СМУТНОГО ЧАСУ» ВІРИ МУТАФЧІЄВОЇ

Илиева Донка. ПРОСТИ ИЗРЕЧЕНИЯ С ОТСТЪПИТЕЛНА СЕМАНТИКА В РОМАНА «ЛЕТОПИС НА СМУТНОТО ВРЕМЕ» ОТ ВЕРА МУТАФЧИЕВА

ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТЕРМІНА *КОЙНЕ* В СЛОВ'ЯНСЬКОМУ ЛІНГВІСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Каруник Катерина

*кандидат філологічних наук, старший викладач,
Харківська медична академія післядипломної освіти
katerynka8@ukr.net*

Слово «койне» походить від назви спільного аттичного діалекту (κοινή διάλεκτος), поширеного в Греції у IV ст. до н.е.; згодом розвинулося й похідне значення: «будь-яка загальна народна мова, що виникла на ґрунті панівного діалекту» (СУМ). У лінгвістиці терміном койне позначають мовний варіант, утворений з діалектів однієї мови, або, подеколи, з генетично чи типологічно споріднених мов. У слов'янському лінгвістичному дискурсі *койне* виступає одним із засадничих понять. Запровадження його приписують Олександрові Веселовському, який 1899 р. вдався до окреслення *народно-поетичне койні*. Цей вислів він використовував двоїсто: як набір спільних фольклорних образів, символів і формул (у поетиці), або як певну діалектну одність, що перетворюється в літературну мову [Веселовский, 1899, с. 184–187].

Серйозне вивчення слов'янських мов та розроблення теорії літературних мов розгорнулося на зламі 1950–1960-х рр. Перші дискусії щодо виокремлення переходової ланки на шляху від

діалектної форми побутування мови до її літературної форми точилися на IV Міжнародному з'їзді славістів (1958). Після виступу Станіслава Урбанчика про виникнення польської літературної мови чеський колега Богуслав Гавранек висловився на підтримку деяких почутих тез: «Я поділяю його думку про культурні мови чи койне <...>. Слід усвідомити, що до виникнення писемних літературних мов існувало койне, яке задовольняло культурні потреби тієї чи тієї доби» [IV съезд, 1958, с. 65]. У своїй доповіді Б. Гавранек оперував лише словосполученням *культурна мова* [там само, с. 25]. Самуїл Бернштейн правив про міждіалектну *культурну мову* або вдавався до словосполучень, на кшталт, *розмовне койне* чи *міждіалектне койне* [там само, с. 63]. Хорватський учасник Людевіт Йонке уживав у цьому ж значенні окреслення *інтердіалект*: «<...> щодо словацької літературної мови можна говорити не про діалектну основу, а радше про наддіалектну основу — середньословацький інтердіалект» [там само, с. 74].

Подальше й глибше теоретичне опрацювання цих проблем здійснено на V Міжнародному з'їзді славістів (1963). Перед початком форуму Міжнародний комітет славістів уклав питальник для всіх секцій. Десять запитань адресовано секції слов'янських літературних мов. Зокрема, дев'яте питання сформульовано так: «Створення койне в слов'янських мовах і його вплив на літературні мови» [От советского комитета славистов, 1962, с. 148]. Теоретичне обґрунтування цього пункту дав Нікіта Толстой, увівши терміни *міське койне*, *поетичне койне* та *міждіалектне койне*. Останнє окреслення — це взагальнене поняття, що підкреслює міждіалектний характер вироблюваної спільної мови. Тоді як перші позначають два різні шляхи витворення літературної мови: чи то на основі народної мови, поширеної в крупних культурно-економічних центрах, роль яких міцнішала «зі зростанням державності» — *міське койне*; чи то на основі міждіалектної форми, відбитої в усній народній творчості — *поетичне койне* [Толстой, 1963, с. 45].

Хорватський мовознавець Далібор Брозовіч запропонував тим часом свою типологічну класифікацію слов'янських літературних мов. Розглядаючи в ній питання про діалектну основу, що витворює проміжний, долітературний наддіалектний варіант, дослідник виокремив *фольклорний інтердіалект* (вла-

стивий південним і східним слов'янським мовам) та культурний *інтердіалект* (властивий деяким західнослов'янським мовам). До окреслення *фольклорний інтердіалект* автор прийшов через визначення *новоштокавського фольклорного койне*, з якого постала сербохорватська літературна мова. Також фольклорні інтердіалекти, на його думку, відіграли помітну роль у витворенні македонської та української літературних мов [Brozović, 1965, s. 8].

У 1966 р. американський славіст українського походження Юрій Шевельов торкнувся схожих питань у двох доповідях, недовзі оприлюднених у пресі [Шевельов, 1966; 1967]. Правлячи про шляхи розвитку української літературної мови, він зауважив, що упродовж XV–XVII ст. рівночасно з формуванням південно-східного наріччя творилася на його ж основі й українська народна творчість. Цей процес позначився передусім на мові народних дум, «хоча, звичайно, на думках воно не обмежується, а охоплює й інші жанри фольклору». Певну роль відіграв тоді й козацький рух. Отож, підсумовує Ю. Шевельов, до кінця XVIII ст., «не без зв'язку з Запоріжжям і козацтвом, витворювалося те, що я назвав фольклорним койне» [Шевельов, 1966]. Вироблена фольклорна, зокрема, й пісенні традиція істотно вплинула на українську романтичну поетику. Шевченкові ранні твори, що «були значною мірою наслідуванням української народної пісні», Шевельов уважав «першим кроком до мовної синтези». Позаяк у мові народних пісень «уже є діалектна синтеза», то мову їхню «можна назвати *фольклорне койне*», яке й спонукало до розвитку української поезії на початку XIX ст. [Шевельов, 1967, с. 8]. Перегодом термін *фольклорне койне* він братиме як загальновідомий: «Хоча пісні мали багато локальних говіркових рис, їх переважно фіксовано в мовному втіленні, що його можна окреслити як фольклорне койне, наближене до південно-східного наріччя» [Shevelov, 1979, p. 710]. Отож, у концепції Шевельова наддніпрянський варіант літературної мови розвинувся з фольклорного койне.

Сам лінгвіст іще на початку 1940-х рр. підносив роль фольклорної мови для традиції XIX ст. У Шевченковій ліриці «мітологічні вирази співіснують з формулами фольклорної мови», а пізніші його поезії взагалі зближуються з народною піснею

[Шевельов, 1943, с. 95, 106]. Як загальну тенденцію, притаманну романтизмові, Ю. Шевельов уважав значне поширення мови фольклору в XIX ст. Та найпримітнішим у ранніх писаннях Ю. Шевельова з цієї проблематики, було його власне визначення *койне*, сформульоване ще 1940 р.: «Койне <...> — спільна мова літературних і ділових зносин на [основі го]вірок, мова, що стоїть, так би мовити, над говірками, даючи змогу спілкування представникам різних говірок» [Шевельов, 1940, с. 10].

Під ту саму пору він сканцептуалізував західноукраїнський міського типу міжговірковий варіант кінця XIX — поч. XX ст. як *інтелігентське койне* [Шерех, 1949, с. 6]. Далекі пізніше автор назве його *галицьким* або *галицько-буковинським койне*, сформованим на основі наддністрянських говірок, або ще *львівським койне* [Шевельов, 1987, с. 86, 88, 120, 141, 185–187, 196, 210, 215]. Ці синоніми позначають те, що в типології стандартних мов називають *міським койне*. Сам термін *міське койне* здавна був відомий Ю. Шевельову. Зачепивши теоретичний бік дослідження у рецензії на монографію Я. Рудницького, він зауважив: «Діалект чи міжговіркове койне з специфічними літературномовними, чужомовними й жаргонними нашаруваннями — так стоїть питання. <...>. Але вся методологія роботи — це методологія дослідження говірки, а не койне. За це, правда, не можна обвинувачувати автора: методологія діалектологічного дослідження міських койне ще зовсім не вироблена» [Шевельов, 1944].

У подальші роки дослідження історії слов'янських літературних мов ґрунтовно посунулося вперед. Приміром, на питаннях про становлення албанської літературної мови зосередилася Агнія Десницька. На її переконання, уживані сучасниками окреслення, на кшталт *койне*, *інтердіалект*, *культурний діалект* чи *напівдіалект*, мають «дефект невизначеності», очевидно, через не досить чіткі межі самого об'єкта дослідження. На її думку, найбільш нейтральним і загальним є термін *койне* [Десницька, 1970, с. 5]. Замість *фольклорного койне* вона вподобала еквівалент *епічне койне*, хоча в її книзі йдеться передусім про впливи фольклору на становлення літературної албанської мови [там само, с. 40, 46, 79, 82, 84, 86]. Але в описі спільної наддіалектної форми албанської мови вживаються ще й такі означення: *інтердіалектне койне* та *наддіалектне койне*, *епічне койне* та *поетичне койне* [там само,

с. 27, 35, 88]. Крім того, дослідниця протиставила *міське* та *епічне койне*, припускаючи, що більшість літературних мов постали з місцевого міського койне, та бувають літературні мови (як-от, сербська), сперті у своїй основі на народно-поетичні традиції [там само, с. 27, 94]. Таке розрізнення наводить на міркування про *міське койне*, утворене навколо сталого і розвинутого культурно-економічного центру, на відміну від *фольклорного койне*, яке формується за відсутності такого осередку.

Власний погляд на основу української літературної мови запропонувала Світлана Єрмоленко. Покликаючись на Д. Брозовіча, вона провела паралелі між сербохорватським фольклорним койне та Шевченковою лірикою [Єрмоленко, 1987, с. 34]. Утім, авторка не наважилася застосувати термін *фольклорне койне* для основи української літературної мови, хоч і наголошувала, що «мова усної народної творчості розглядається звичайно як джерело формування літературної мови». За рівнозначник узято вислів *народнописенна мова*; а замість уваги до діалектного синтезу, властивого мові фольклору, дослідниця перенесла акцент на «тенденцію до стирання діалектних відмінностей» [там само, с. 11–12].

Дедалі частіше поняття *фольклорне койне* зринає в дослідженнях інших слов'янських літературних мов. Скажімо, Костянтин Ліфанов, заходившись коло історії словацької літературної мови, вдається до терміна *фольклорно-поетичне койне*: наддіалектний варіант словацької мови, чи то пак *фольклорно-поетичне койне* або *центральнословацьке фольклорне койне* виробилося під кінець XVIII ст. [Лифанов, 1990, с. 47, 53]. Завдяки своєму значному впливові на тогочасну поезію центральнословацьке фольклорне койне вже у 30–40-х рр. XIX ст. переросло в поетичне койне [Лифанов, 2015, с. 108]. Науковець оперує поняттями *фольклорне койне* та *поетичне койне* без жодного їх теоретичного осмислення, як терміни загальноприйняті й широковідомі.

Білорусистка Вікторія Ляшук дає порівняльний огляд історії словацької та білоруської літературних мов. У формування обох мов вона віднайшла чимало паралелей і показала, що білоруська літературна мова зазнала істотного впливу фольклорної традиції. Важливим в історії її становлення був період збирання та друку фольклорних матеріалів. Письмова фіксація казок і легенд

розглядається як елемент кодифікації мови фольклору [Ляшук, 2003, с. 75]. В. Ляшук вважає, що «фольклорне койне як усталена структура наддіалектного характеру співвідноситься з ідеєю синтезування й концентрації мовних ресурсів, які закладають основи мовної стандартизації» [L'ašuková, 2009, s. 17].

Виводячи початки сербської, хорватської та чорногорської мов із новоштокавського фольклорного койне, Людмила Васильєва дає визначення самого терміна *фольклорного койне*, що ним «позначається наддіалектна форма мови, що розвинулася на базі одного чи декількох діалектів/говірок (зокрема, міське чи фольклорне койне), яка є важливою передумовою формування літературної (загальнолітературної) мови» [Васильєва, 2002, с. 7]. Водночас авторка вдається ще й до синонімічних висловлень, як-от, *літературномовне койне* та *народно-поетичне койне* [там само, с. 15, 116].

Поняття *фольклорне койне* в теорії літературних мов вживається від середини 1960-х рр., дарма, що деякі автори використовують і рівнозначники, як-от *фольклорний інтердіалект*, *народно-поетичне койне*, *поетичне койне*, *усно-поетичне койне* тощо. Історики слов'янських мов з'ясували вирішальну роль фольклорного койне у формуванні словацької, хорватської, білоруської, чорногорської й албанської мов. У свою чергу Ю. Шевельов обґрунтував становлення наддніпрянського варіанту української літературної мови на основі фольклорного койне, а західноукраїнського варіанту — на основі міського койне.

Література

1. IV Международный съезд славистов. Материалы дискуссии. Москва, 1962. Т. 2 : Проблемы славянского языкознания.
2. Васильєва Л. Штокавські літературні мови: проблеми становлення, розвитку, сучасний стан. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2002.
3. Веселовский А. Три главы из исторической поэтики. СПб, 1899.
4. Десницкая А. Наддиалектные формы устной речи и их роль в истории языка. Ленинград : Наука, 1970.
5. Єрмоленко С. Фольклор і літературна мова. Київ : Наукова думка, 1987.

6. Лифанов К. «Национальные песни» Я. Коллара как источник изучения среднесловацкого фольклорно-поэтического койне. *Советское славяноведение*. 1990. № 5. С. 47–53.
7. Лифанов К. Кодификация Л. Штура в контексте языковых процессов. *Stephanos*. 2015. No. 4. P. 105–112.
8. Ляшук В. М. Фальклорнае кайнэ ў фармаванні славянскіх літаратурных моў. *XIII Міжнародны з'езд славістаў. Мовазнаўства. Літаратура. Культуралогія. Фалькларыстыка*. Мінск, 2003. С. 70–86.
9. От советского комитета славистов. *Известия Академии наук СССР. Отделение литературы и языка*. 1962. Т. XXI. Вып. 2. С. 147–156.
10. Толстой Н. Създаване на койне в славянските езици и неговото влияние върху литературните езици. *Славянска филология: Материали за V Международен конгрес на славистите*. София, 1963. Т. 1. С. 44–46.
11. Шевельов Ю. Шевченко — клясик? *Український Засів*. 1943. Ч. 4. С. 94–107.
12. Шевельов Ю. [Конспект лекції з історії української літературної мови. Рукопис]. [1940]. Columbia University. Rare Book and Manuscript Library. George Y. Shevelov Archival Collection. Box 21. Folder 22.
13. Шевельов Ю. Новітня українська літературна мова, з типологічного погляду. *Українські Вісті*. 1966. Ч. 26 (26 липня).
14. Шевельов Ю. Перша спроба дослідити міську говірку. *Український Вісник*. 1944. Ч. 10 (18 червня).
15. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині дев'ятого століття (1900–1940): Стан і статус. Б. м. : Сучасність, 1987.
16. Шевельов Ю. Шевченкові традиції в українській мові. *Слово на сторожі*. 1967. Ч. 4. С. 8–10.
17. Шерех Ю. Галичина в формуванні нової української літературної мови. Мюнхен, 1949.
18. Brozović D. Vuk i novoštokavska folklorna Koine (Prilog tipologiji slavenskih standardnih jezika). *Slavia*. 1965. Roč. XXXIV. Sešit 1. S. 1–27.

19. L'ašuková V. Folklórny vektor v kodifikácii bieloruského a slovenského jazyka. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej university, 2009.
20. Shevelov G. Y. A Historical Phonology of the Ukrainian Language. Heidelberg : Winter, 1979.

**Каруник Катерина. ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТЕРМИНА
КОЙНЕ В СЛАВЯНСКИ ЛИНГВИСТИЧЕН ДИСКУРС**

ДИАЛЕКТОЛОГИЯТА В ИНТЕРНЕТ

Котева Маргарита

*главен асистент, доктор, Институт за български език
«Професор Любомир Андрейчин», Българска академия на науките
m.koteva@ibl.bas.bg*

В днешния технологичен век съвременният човек е все по-зависим и привързан към използването на най-модерни средства за комуникация и трудно може да си представи ежедневието си без тях. С развитието на съвременните технологии се появяват и нови медии, сред които Интернет засега е най-успешният проект [Коробко, 2022].

Тук се представят някои възможности за публикуване и популяризиране на български диалектоложки трудове, статии и материали в интернет, като са приложени и съответните линкове за по-лесен достъп до тях.

Има три начина, чрез които може да бъде съхранена и разпространена диалектоложката продукция: а) чрез дигитализация, б) чрез сканиране, дигитализиране и съхранение в електронни библиотеки, в) чрез създаване на интерактивни продукти.

1. Дигитализиране на научни трудове, статии и материали.

Един от начините за публикуване и разпространение на диалектоложки текстове в Интернет е тяхното първично създаване

в дигитален формат. Такъв платформено независим дигитален формат е PDF-формата, който освен текст, запазва също графики и шрифтове и е продукт на дигитална конверсия [Върбанова-Денчева, 2012, с. 133]. В такъв формат се публикуват по-голяма част от по-новите диалектоложки изследвания.

Огромн брой диалектоложки трудове не са дигитализирани. Повечето от тях съществуват само на хартиен носител, което значително затруднява бързия достъп до тях. По-често в дигитален формат са разпространени отделни диалектоложки статии, студии и рецензии на учени, които са публикувани в е-платформи, е-сборници, е-списания. Такива статии и изследвания могат да се прочетат в интернет, като се потърсят по заглавие или автор в мрежата или на страниците на периодични издания и сборници от национални и международни конференции [в лит. под №1–2; 5–8; 11–13; 15; 17].

От българските лингвогеографските трудове може да се посочи електронното издание на Български диалектен атлас. Обобщаващ том, Част I–III. Фонетика. Акцентология. Лексика, Част IV. Морфология, качено на сайта на Института за български език [<http://ibl.bas.bg/bda/>], където могат да се разгледат цветните карти на атласа с ареалите на разпространение на различните диалектни явления, коментарите към тях и списъците с регионални карти, които са използвани при картографирането на тези явления.

Български диалектни материали са картографирани и в Общеславянский лингвистический атлас (ОЛА). На уебсайта на атласа [<https://www.slavatlas.org/comission.html>] се публикуват лингвогеографски карти заедно с лингвистични материали под формата на индекси от всички славянски страни. Дигитализирани са и публикации, свързани с работата по томовете.

Участието на България в международния проекта Европейски лингвистичен атлас (ЕЛА) може да бъде проследено в сайта на Румънската академия на науките, където е създадена страница на ЕЛА [https://lingv.ro/?option=com_content&view=article&id=81&Itemid=107]. На нея са публикувани излезлите томовете на атласа, както и материали от работата на отделните международни комисии.

В електронното пространство съществуват и други диалектоложки дигитални публикации (отзиви, коментари, становища и т.н.), в които се представят и дискутират актуални езикови въпроси. Голяма част от тях могат да се открият в сайтовете на някои национални информационни агенции, сайтовете на телевизионни медии, в някои е-платформи, лични блогове и др. [в лит. под № 3; 14; 16].

2. Сканиране, дигитализиране и съхранение на научната продукция в електронни библиотеки.

Основната цел на сканирането на диалектоложки трудове и материали и последващата им дигитализация е свързана с тяхното опазване и дълготрайното им съхранение под формата на дигитални копия, както и осигуряване на достъп до тези копия чрез дигитални устройства и мрежи и събирането им в дигитални библиотеки.

Най-старата електронна библиотека е т.нар. проект Гутенберг, създаден по инициатива на Майкъл Харт през 1971 г., а един от най-мощните проекти в света по създаването на дигитални библиотеки е WorldDigitalLibrary под егидата на Конгресната библиотека на САЩ и ЮНЕСКО [www.wdl.org]. Дигитални копия на публикации на български писатели, журналисти, учени, общественици се предоставят в България в Дигиталната библиотека на НБКМ [www.nationallibrary.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis] и Българската виртуална библиотека «Словото» [<https://litmedia.wordpress.com/>].

Много трудове по диалектология на бележити български езиковеди като Любомир Милетич, Беньо Цонев, Александър Теодоров Балан, Стойко Стойков, Йордан Иванов, Стоян Романски, Стефан Младенов, Цветан Тодоров, Благой Шклифов, Рангел Божков са съхранени чрез дигитализация и са достъпни в електронните библиотеки у нас и в чужбина.

В електронната библиотека Книги за Македония е пълнодостъпен в дигитален формат единственият засега основополагащ труд по българска диалектология и настолна книга за поколения диалектолози «Българска диалектология» на проф. Ст. Стойков (подобрено и разширено издание, 1993) [<http://macedonia.kroraina.com/jchorb/st/index.htm/>].

В бібліотека Internet Archive и в електронния портал Истoрия-БГ са запазени старопечатните издания на трудовете на проф. Б. Цонев: «История на българския език» (1919) [<https://archive.org/details/istoriianablgars01tsonuoft>], «Резултати от моите изследвания на Моравските говори» (1917) [http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/B_Conev_Moravskoto_narechie.pdf] и «Произход, име и език на моравците» (1918) [http://www.bulgari-istoria2010.com/booksBG/B_Conev_Moravcite.pdf].

В електронната библиотека Родопски старини са дигитализирани още две негови произведения: «Поправки и допълнения към Милетичевата книга «Източните български говори» (1905) [http://www.rodopskistarini.com/2011/12/1905_19.html] и «Увод в историята на българския език» (1901) [<https://www.rodopskistarini.com/search?q=>].

В Националната академична библиотечно-информационна система НАБИС репозиториум е публикувана студията на Цв. Тодоров «Северозападните български говори», отпечатана в Сб-НУНК (1936) [<http://digilib.nalis.bg/dspviewerb/srv/viewer/>].

В библиотека Родопски старини са архивирани и две диалектоложки книги на проф. Л. Милетич: «Източните български говори» (1905) [<http://www.rodopskistarini.com/2011/12/1905.html>] и «Родопските говори на българския език» (1912, на немски) [<http://www.rodopskistarini.com/2011/03/1912.html>].

В библиотека Книги за Македония е дигитализирано едно сравнително ново издание на Бл. Шклифов и Ек. Шклифова – диалектоложкият труд «Български диалектни текстове от Егейска Македония» (2003) [<http://macedonia.kroraina.com/shklifovi/index.html>].

Електронната библиотека Струмски включва в своя каталог две значими книги за българската диалектология на проф. Й. Иванов: «Българите в Македония. Издирвания и документи за тяхното потекло, език и народност с етнографска карта и статистика» (1915) [<http://www.strumski.com/books/>] и студията «Северо-западните македонски говори — Тетовско, Скопско и Кратовско» (1909) [http://www.strumski.com/books/Jordan_Ivanov_Severozapadni_Makedonski_Govori.pdf].

В дигиталния архив Стари Цариброд може да се прочетат части от монографията на Р. Божков «Царибродският (Димитровградският) говор» (1984) [<http://staricaribrod.org/bg/2016/10/04/caribrodskiat-govor/>].

В електронната библиотека Българско езикознание на сайта на Института за български език са достъпни в дигитален формат непубликуваните в периода 1982–2005 г. български лексикални материали за четири тома от ОЛА: Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Болгарские материалы. Выпуск 1. Животный мир. Выпуск 2. Животноводство. Выпуск 3. Растительный мир. Выпуск 8. Профессии и общественная жизнь, 2013 [https://ibl.bas.bg/lib/Atlas_OLA/#page/1/mode/1up].

Тези дигитализирани стари и по-нови диалектоложки трудове са изключително ценни за българската диалектология, защото в тях се изследват различни особености на българската диалектна реч. Дигиталното битие на тези трудове улеснява по-пълноценно им ползване от наши и чужди учени (езиковеди, слависти, българисти, диалектолози, етнолингвисти, историци, краеведи, учащи се).

3. Създаване на интерактивни продукти.

А. Карта на диалектната делитбата на българския език.

Благодарение на различни научни проекти с целево финансиране се реализират много продукти, свързани с опазване на българското диалектно културно наследство. Такъв един продукт с висока културна стойност е Карта на диалектната делитбата на българския език (2014, второ преработено издание 2016 г.), създадена по проект на Института за български език «Интегриране на нови практики в обучението по компютърна лингвистика». На интерактивната карта интернет потребителите могат да видят границите на българските диалекти и да чуят автентичен говор от повечето диалектни области. С избиране на определена диалектна зона, се появява информация за основните характеристики на всеки един диалект с примери от неговата фонетична, морфологична и лексикална система. Картата съществува в книжен и в електронен вид на сайта на Института за български език [http://ibl.bas.bg/bulgarian_dialects/].

Б. Интерактивна кулінарна карта на българската езикова територія.

Друг интересен лингвогеографічний продукт є Інтерактивна кулінарна карта на българската езикова територія, створена по проєкт, фінансований від ФНІ. Карта є розроблена від співробітників в Секції за българська діалектологія і лінгвістична географія в Інституті за българський мовний спад з допомогою на комп'ютерний спеціаліст. За цією метою проведені теренні експедиції в межах і за межами країни, записана є автентична мова від българських діалектів і є направлено відеозаписи, пов'язані з приготуванням традиційних страв в окремих географічних регіонах. Додатково до спостереження за діалектною інформацією є направлено знімки на страву і на предмети побуту, записані є також кулінарні рецепти.

Благодарення на мультилінійній структурі, що включає різноманітні елементи як картина, звук, відео і текст, ця карта викликає великий інтерес у нас і в світі [https://ibl.bas.bg/kulinar/kulinarna-karta.html].

Всі ці дигітальні діалектологічні продукти, як і дигіталізовані наукові праці і матеріали в інтернеті, є створені з єдиною метою — задоволення всіх потреб суспільства. Българська діалектологія також адаптується до змін часу. В ХХІ ст. вона переживає своєрідний Ренесанс і знову є актуальною [Керемидчиева, 8, с. 53]. В цьому сенсі нові комунікаційні технології можуть бути інструментом для полегшення доступу до культурної спадщини і її поширення.

Література

1. Антонова-Василева Л. Актуальні данні за българські мови в Північній Греції. URL : <http://tksi.org/SUB/papers/3-1/3-1-6.pdf>
2. Антонова-Василева Л. Склонення імен в българських мови в області Гора, Республіка Албанія. URL : <http://www.ptpn.poznan.pl/Wydawnictwo/czasopisma/gwary/Gwary-7-05-Vasileva.pdf>

3. Антонова-Василева Л. В България има около 40 диалекта. URL : https://www.actualno.com/society/v-bylgarija-ima-okolo-40-dialekta-news_592520.html (дата на достъп 12.05.2022)
4. Върбанова-Денчева Кр. Дигитална конверсия. Дигиталните медии. Речник на основните понятия. Състав. и науч. ред. М. Пешева, М. Петров, М. Попова. София: Изд. «Фабер», 2012.
5. Василева Л. Българско диалектно словообразуване. URL : http://bgslo.ibl.bas.bg/files/Doklad_LILI-2.pdf
6. Василева Л., Керемидчиева Сл., Витанова М. Болгарские полевые материалы для Общекарпатского диалектологического атласа. Карпато-балканский диалектный ландшафт. Язык и культура. URL: http://inslav.ru/images/stories/books/КарпBalkanPamjati_Klepikovej2008.pdf
7. Гаравалова Ил. Членуването на съществителните имена в българските говори (2014). URL : http://www.abcdar.com/magazine/IV/Garavalova_1314-9067_IV.pdf
8. Керемидчиева Сл. Лексикографско представяне на българската кулинарна лексика. URL: <file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD-48460/Downloads/450-Tekst%20artyku%C5%82u-823-1-10-20200120.pdf>
9. Керемидчиева С. Диалектното през XXI в. Материали IV Міжнародного науково-методичного семінару з болгарської мови, літератури, культури та історії (22–23 травня 2015 р.) : [збірник тез]. Бердянськ: БДПУ, 2015, с. 50–54.
10. Коробко Д. Естетика на дигиталната литература. URL : <http://litclub.bg/library/kritika/deniskorobko/eliteratura/4.html> (дата на достъп 02.05.2022).
11. Котева М. Кулинарна терминология в българских диалектах и ее лингвогеографическая проекция в Общеславянском лингвистическом атласе (ономасиологические и словообразовательные модели). URL : [https://doi.org/10.31912/pvrl. \(2017.15.7\)](https://doi.org/10.31912/pvrl. (2017.15.7))
12. Кочев И. За т. н. «помашкия език» в Гърция. URL : http://macedonia.kroraina.com/statii/mp_1996_4_kochev.html
13. Кочева А. За народната основа на старобългарския език. Върху материал от реликното склонение в българските диалекти. URL : <https://www.academia.edu/17671029/>

14. Кочева А. 15 млн. души по света говорят български език. URL : <https://www.24chasa.bg/novini/article/5534434> (дата на достъп 10.05.2022)
15. Кяева Е. Универбизацията при nomina attributive в българските говори. URL:https://books.google.bg/books?id=F7Bees_VvAC&pg=PA146&lpg=PA14
16. Митринов Г. Така нареченият помашки език е диалект на българския. 13. 11. 2013, 24 Родопи. URL : http://rodopi24.blogspot.com/2013/11/blog-post_8733.html
17. Тетовска-Троева М. Българският диалектен атлас. Обобщаващ том — пространствено-времеви модел на българския език. URL : <http://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/26-Tetovska.pdf>

Котева Маргарита. ДИАЛЕКТОЛОГИЯ В ИНТЕРНЕТИ

ANGLICISMS IN UKRAINIAN COMMUNICATIVE SPACE

Lytvynenko Olha

PhD (Philology), associate professor

National University of Civil Defense of Ukraine. Kharkiv

olytv@yahoo.com

The problem of the study of anglicisms has recently gained considerable popularity in Ukrainian and world linguistics and journalism [Баган; Дьолог; Чернікова]. If some scholars consider anglicisms to be a fairly natural linguistic phenomenon, emphasizing that «Anglicisms are an integral part of the vocabulary of any language. They penetrate into various areas of language use and have certain advantages. In particular, they concisely denote new special concepts, ensure the same perception of them, free native speakers from the «torments» of word formation and nomination» [Баган], while others, on the contrary, see this as a negative feature for the development of the Ukrainian language, a tribute to fashion, etc.:

«The use of Anglo-American barbarism is a negative phenomenon of the modern period. In English, all these names are based on semantics understood by native English speakers. Getting into the Ukrainian word usage, borrowed names have absolutely no internal form for native speakers of the Ukrainian language» [Дьолог].

According to Wikipedia, anglicism is a type of linguistic borrowing: a word, its special meaning, expression, etc., which is borrowed or translated from English, as well as formed on its model [Англiзми]. A variant of anglicism is americanism, a borrowing from the American version of English. Anglicisms have been penetrating the Ukrainian language since the 19th century through the mediation of Polish, German, Russian. Since the second half of the XX century, the number of English words in the Ukrainian language has increased due to the process of direct borrowing, for example: *business, image, marketing, producer, summit, service, speaker*, etc. As we know, borrowings from the English language are characterized by the following sound combinations: *-j-*: *javelin, gentleman, jumper, joker*; *-oi-*, *-ei-*: *life hack, hockey*; suffix *-ing*: *dumping, coaching, tubing*.

According to some researchers [Баран], the English language will hold its position for at least another half century. It is currently owned by about two billion people. Mostly English-speaking countries are advanced in science, technology and cultural development, so most of the borrowings for different languages that come from English. The Ukrainian language also does not stand aside from these processes. Recently, the dictionary of the Ukrainian language has been increasingly enriched with lexical borrowings from English. The use of English words is most pronounced in everyday life, especially in the media, the Internet and youth's speech.

New processes in the modern Ukrainian lexical and semantic system, caused by the emergence of a significant number of borrowings, require a thorough study of their adaptation, features of use and functioning in modern Ukrainian, as well as studying their impact on phonetic, lexical and morphological levels. Beyond doubt that the development of borrowings takes place at different levels of the language system, among which lexical-semantic and word-forming are the highest degrees of assimilation of lexical borrowings, and graphic, phonetic and morpheme learning are their basis.

In our research we aim to investigate how exactly the anglicisms differ from the borrowings from other languages and what communicative functions they have. In addition, we will try to find out the impact of English on the modern Ukrainian communicative space, and determine whether it is possible and appropriate to replace them specifically with Ukrainian words without significantly changing the context. In our study we use descriptive and analytical methods with elements of statistical and comparative analysis. We follow a synchronic approach to the study of new borrowings from English to Ukrainian, supplementing it with a diachronic comparison with the previous stages of learning foreign language vocabulary.

In modern communication, new foreign words repeated in the media are assimilated by speakers faster than in previous periods and move to the category of borrowed and later mastered. In the course of nominative activity, i.e. naming new realities taken from the English language on the basis of English, the language is synchronized at its nominative-lexical level with the conceptual picture [Чернікова]. Assimilation of borrowings, thus, occurs at many levels of the language system, in particular, at higher — lexical-semantic and word-formation, as well as at the levels that are graphic, phonetic and morpheme basis for their adaptation.

In the late twentieth — early twentieth century. Ukrainian-English language contacts intensified, which resulted in a significant number of borrowings in various fields: in economics (*fundraising, buyer, lot*); in the socio-political sphere (*applicant, ombudsman, newsmakers, speechwriter*); in means of communication, computers (*roaming, banner, e-mail, online*); in science, culture, education (*edition, performance, college, gender*), in particular in the youth subculture (*DJ, rave culture, chill-out*), in mass culture (*thriller, blockbuster, happy end*); in sports (*streetball, mountain boarding, skating*); in everyday life (*flips, hot dogs, stapler*); in the media (*copywriter, interviewer*); in advertising (*slogan, big board, publicity*); in design (*styling*), etc. [Англiцизми в сучасній українській мові].

In general, the role of the English language component in Ukraine can be both positive and negative, in both cases, however, its nature will not be linguistic, but political. We follow a descriptive rather than a prescriptive orientation towards linguistic data. If the phenomenon is «systematic, it indicates the evolution of language, not the bad

intentions or mistakes of speakers» [Баган]. The task of the philologist is to observe, study and interpret such phenomena, and not to assess or try to «correct» the language situation to their liking. After all, it is quite probable that in modern conditions, in the current international political situation, in the conditions of war and closer cooperation with foreign partners — representatives of the English-speaking world, elements of English will penetrate more densely and actively both into media speech and language science and education, as well as everyday communication, which will certainly be an interesting ground for further linguistic and sociolinguistic studies.

Obviously, this is due to many non-verbal factors, objective and subjective: the revival of cultural ties, fashion for foreign words, the development of economic relations, the influence of American lifestyle, the achievements of English-speaking countries in certain fields, the prestige of English, some stereotypes about the US and UK ordinary citizens, the use of English to demonstrate education or originality, as well as internal language need: the need for names for new subjects, processes, concept (*pager, hacker, paintball, modem*), the desire for language economy (*label* — trademark with a trademark; *chill-out* — a place to relax in dance halls), the need to replenish expressive means (*oops, okay*), to clarify, detail the concept (*high-tech company, web designer*), division spheres of semantic influence (*badge* — identity card at conferences, forums; *renting* — short-term car rental; *realtor* — a real estate agent) [Англiцизми в сучасній українській мові] etc.

Literature

1. Англiцизм. [Електронний ресурс]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%>
2. Англiцизми в сучасній українській мові. [Електронний ресурс]. URL: <https://ukrlit.net/article/984.html>
3. Баган М. П. Англiзація сучасного українськомовного комунікативного простору: причини, основні вияви та наслідки. URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/1_20/6.pdf
4. Дьолог О. С. Лексичні англiцизми як особливість сучасної мовної моди. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 1. Вип. 13. С. 43–47.

5. Чернікова Л. Ф., Смілик Т. І. Англiцизми в сучасній українській мові. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34810/36-Chernikova.pdf?sequence=1>

Литвиненко Ольга. АНГЛІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ

Литвиненко Ольга. АНГЛІЦИЗМИТЕ В УКРАИНСКОТО КОМУНИКАТИВНО ПРОСТРАНСТВО

СПОСОБЫ ПЕРЕДАЧИ КАЛАМБУРОВ В СЛОВАЦКИХ АНЕКДОТАХ НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Мадей Елизавета

магістр, аспірант,

Університет ім. Коменського в Братиславі, Словачія

lizaveta.madej@uniba.sk

К числу наиболее трудно переводимых текстов как в переводеведении, так и в самом переводческом деле относят шутки и анекдоты, юмористический компонент которых зачастую основан на игре слов, или каламбуре. Исследованию *каламбура* как литературного приема посвящено большое количество отечественных работ, направленных на изучение различных аспектов его функционирования: формальной стороны, внутренней структуры и принципов построения (В. З. Санников; О. Е. Вороничев; А. Н. Николюкина), типологии и классификации (М. В. Ушкалова; А. С. Игашева), стилистических целей и стилистического эффекта (М. А. Помозов; А. В. Уразметова; Р. Ю. Юнязов;) сфер применения (О. А. Корниенко; О. В. Рогожина; Р. Ю. Юнязов; Е. С. Зинченко; В. М. Мошкович), способов передачи на иностранные языки (М. С. Чиж; И. И. Данилов; Н. В. Якименко; Ю. Ю. Козловская; Л. М. Батдалова; К. Ц. Рogaцевич, П. И. Самсоник, А. С. Ткаченко) и др. Мы же остановимся на проблематике перевода словацких каламбуров и рассмотрим способы воссоздания языковой игры на русском языке.

В. З. Санников дает следующую дефиницию каламбура — «литературный прием с использованием в одном контексте разных значений одного слова или разных слов или словосочетаний, сходных по звучанию» [Санников, 1995, с. 56]. Сущность каламбура заключается в разительном контрасте между смыслом одинаково звучащих слов — в неожиданном объединении двух несовместимых значений в одной фонетической или графической форме. В связи с тем, что в лингвистической основе каламбура чаще всего скрыта омонимия или полисемия, различают каламбуры, построенные на:

- использовании значений двух омонимов или нескольких сем одного полисеманта,
- созвучии слов в узком контексте,
- использовании переносного значения слова,
- шуточной этимологизации [БСЭ, с. 672].

К основным стилистическим целям каламбура, как правило, относят создание комического эффекта и привлечение внимания к определенной проблеме. Так, каламбур нередко встречается в различных жанрах художественной литературы, публичных выступлениях, рекламных текстах и статейных заголовках, но чаще всего — в анекдотах.

С точки зрения переводчика анекдоты на каламбурной основе представляют собой проблемный отрывок текста, требующий максимума усилий, немалых временных затрат, поиска креативных приемов и сложных переводческих трансформаций. Настоящие трудности связаны, прежде всего, с тем, что всякая игра слов усложняет решение основной задачи переводчика — «передать средствами другого языка целостно и точно содержание подлинника, сохранив его стилистические и экспрессивные особенности», при этом под «целостностью» следует понимать единство формы и содержания на новой языковой основе [Рецкер, 2010, с. 10].

В отличие от перевода обычного текста, при котором его содержание нужно влить в новую языковую форму, при переводе каламбура перевыражению подлежит и сама форма подлинника — фонетическая и графическая [Чиж, 2012, с. 168]. Алгоритм адекватного и эквивалентного перевода состоит из нескольких этапов: выделения ядра, формирования каламбурного контекста и адаптации полученной языковой игры к тексту анекдота.

Рассмотрим те переводческие приемы, которые, по нашему мнению, наиболее эффективно позволяют придерживаться настоящего алгоритма: поиск эквивалентного соответствия и компенсация.

Поиск эквивалентного соответствия в языке перевода (реже называемый *буквальным переводом*) сохраняет не только содержание, но и форму и считается наиболее оптимальным видом воссоздания каламбура. Применение настоящего метода чаще всего подходит в случаях, когда игра слов основана на созвучии двух интернационализмов, которые в схожей форме были заимствованы в исходный и целевой языки:

а) *Je kanibalizmus, keď zje kiwi kiwi? — Будет ли считаться каннибализмом то, что киви съело киви?*

б) [текст, сопровождающий картинку с изображением нескольких коал, обнимающих друг друга]: *Koaličná rada — Коалиционный совет.*

За счет омонимии слов иноязычного происхождения *киви* — фрукт, *киви* — птица и благодаря созвучию слов *коала* — *коалиция* в переводящем языке достигается необходимый комический эффект, не наносящий ущерба образности целевого текста.

Реже прием поиска соответствия возможен благодаря лексико-семантической тождественности коррелятов, возникшей в результате параллельного либо схожего развития двух языков:

в) [текст на картинке, изображающей, как ученики выносят из класса стулья, парты, географические карты, мел и пр.]: *Dúfam, že aj z tejto hodiny každú niečo odniesol. — Надеюсь, что с сегодняшнего урока каждый из вас что-то для себя вынес.*

г) [текст на коллаже, состоящем из двух картинок. На первой картинке изображена влюбленная пара, обедающая за столом, на второй женщина в сварочном шлеме в процессе сварки]: *Tak čo, chutilo? — Hej, dobre si navarila. — Ну, как? Вкусно? — Да, отлично сварено.*

д) [текст на картинке, изображающей, как женщина, сидящая около унитаза в окружении ваз, плохо себя чувствует]: *Je mi z váz zle. — Меня от ваз воротит.*

В примере в) возможность применения эквивалентного соответствия обоснована схожестью сем двух полисемантов *odniesť*

и *вынести*, в примере з) — омонимией глаголов *navariť* — *сварить*, а в примере д) — омофонией форм *z váz / z vás* — *от ваз / от вас*.

Несмотря на родственность русского и словацкого языков возможность нахождения равнозначных межъязыковых соответствий предоставляется крайне редко. Задачей переводчика является оптимальным образом перенести каламбур (так же, как и другие выразительные средства либо интертекстуально обусловленные явления) в другой социокультурный контекст, сохранив при этом значение и вызывая у рецептора равнозначные либо аналогичные ассоциации [Загорак, 2021, с. 67].

Более же частым и наиболее классическим приемом перевода каламбуров является *компенсация*. Под компенсацией следует понимать «замену непередаваемого потерянного элемента элементом иного порядка», а также «перевод, осуществляемый путем выражения той же мысли с помощью иных, чем в оригинале, средств» [Нелюбин, 2003, с. 83-84]. Компенсация признается одним из наиболее сложных приемов достижения адекватности перевода, требующим креативности и остроты ума переводчика:

д) [текст на картинке, изображающей калькулятор]: *Ak sa na vás všetci kamoši vykašľú, so mnou môžete stále počítať* — (букв.) *Если всем друзьям станет на вас наплевать, то со мной вы все равно можешь «считать»*.

В настоящей шутке обыгрывается многозначность словацкой лексемы *počítať*, т. е.: 1) совершать арифметические действия (считать); 2) полагаться на кого-л. (рассчитывать). Несмотря на то, что в русском языке существует однокоренная пара слов *считать* — *рассчитывать*, синтаксическая валентность и принципы глагольного управления не позволяют сохранить буквальности каламбура. Пытаясь оставить в языке перевода корень *-счит-*, переводчик мог бы перевести это как *Если ваши друзья наплевали на вас, я помогу вам свести с ними счет*, однако произойдет смещение смысла, что при переводе любых видов текста считается одной из ключевых переводческих погрешностей.

В таких случаях переводчик вправе прибегнуть к приему компенсации, выбор средств которой будет строго определен особенностями идейно-художественного характера исходного текста и условиями текста перевода. Это значит, что если позволяет контекст размещения и демонстрации анекдота (напр.,

социальная сеть, юмористическое сочинение и др.), то переводчик вправе заменить калькулятор, например, на подушку, сопровождая ее изображение новым текстом: «Если вашим друзьям на вас наплевать, то на меня вы всегда можете положиться.»

е) [текст на картинке, изображающей красивую природу, деревья, кусты и водопад; за кустами около водопада прячется молодой человек. Девушка обращается к нему, а он ей отвечает]: *Prečo sa skrývaš za krom? — Pretože som zákerný.* (букв.) Почему ты прячешься за кустом? — Потому что я подлый.

Каламбур построен на созвучии слов в узком контексте и шуточной этимологизации (*ker — za krom — zákerný*). При отсутствии в русском языке слова, соответствующего такой же словообразовательной модели и содержащего в себе корень *-куст-*, *-дерев-* и пр., переводчик может сосредоточить внимание на другом объекте, находящемся на картинке — водопаде, создавая новый диалог двух людей: «Почему ты прячешься за водой? — Потому что я заводной!»

Так, при работе с текстами, содержащими каламбуры, переводчик обязан помнить о главном принципе перевода — функциональной эквивалентности, за счет которой достигается такое «качество перевода, при котором смысловое содержание оригинала передается на языке-рецепторе таким образом, что реакция рецептора перевода в основном подобна реакции исходных рецепторов» [Nida, 1982, с. 202].

Литература

1. БСЭ: Большая советская энциклопедия. Москва : Сов. энцикл., 1969–1978.
2. Загорак А. Интертекстуальные элементы в переводе художественного текста (на материале эссе В. Ерофеева «Василий Розанов глазами эксцентрика»). *Вестник Российского нового университета. Серия: «Человек в современном мире»*. Выпуск 1. Москва, 2021. С. 63–69.
3. Нелюбин Л. Л. Толковый переводоведческий словарь. Москва : Флинта, Наука, 2003.
4. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода. Москва : Р. Валент, 2010.

5. Санников В. З. Каламбур как семантический феномен. *Вопросы языкознания*. Выпуск 3. Москва, 1995. С. 35–62.
6. Чиж М. С., Данилова И. И. Особенности перевода каламбура. *Успехи современного языкознания*. Выпуск 5. Москва, 2012. С. 159–172.
7. Nida E., Taber C. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill, 1982.

**Мадей Єлизавета. ЗАСОБИ ВІДТВОРЕННЯ РОСІЙСЬКОЮ
МОВОЮ КАЛАМБУРІВ У СЛОВАЦЬКИХ АНЕКДОТАХ**

**Мадей Єлизавета. СРЕДСТВА ЗА ВЪЗПРОИЗВЕЖДАНЕ НА
КАЛАМБУРИ НА РУСКИ В СЛОВАШКИТЕ ВИЦОВЕ**

**РОЗВИТОК ТЕЗИ В. ФОН ГУМБОЛЬДТА
«МОВА — ЦЕ ДУХОВНА ЕНЕРГІЯ НАРОДУ»
В ПРАЦЯХ ПРОФЕСОРІВ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ХІХ СТ.
(ВИМІР СУЧАСНИХ ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ)**

Маленко Олена

*доктор філологічних наук, професор,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
malenalingva@gmail.com*

Європейська інтелектуальна рефлексія кінця XVIII — початку XIX ст. сприяла формуванню гуманістично орієнтованої філософії, ідеї якої розвинулися й закріпилися в тогочасному теоретико-практичному досвіді вивчення мови насамперед як мисленнєвої діяльності й духовної творчості людини та етноспільноти. Ідеологом такого отнологічного розуміння мови став Вільгельм фон Гумбольдт (1767 – 1835), через що його вважають засновником лінгвістики й такої її галузі, як філософія мови (праці «Über das Denken und Reden»; 1795 («Про мислення й мову»); «Zum Einfluss der Sprachenvielfalt auf Literatur und spirituelle Entwicklung»; 1821 («Про вплив мовного розмаїття на літературу та духовний розвиток»); «Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und seinen Einfluss auf

die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts»; 1830–1835 («Про різницю в структурі людських мов та їхній вплив на духовний розвиток людства»).

Досліджуючи мову як природний, іманентно властивий людині феномен, реалізований у її духовному й соціальному бутті, Гумбольдт вивів формулу, що стала прецедентною: «Мова — це дух народу», вклавши в поняття «дух» розуміння об'єднаної духовної енергії етносу (народу, нації), «у дивовижний спосіб закарбованої в певних звуках» [Гумбольдт, 1985, с. 349]. Мова, зазначав мислитель, завжди втілює в собі своєрідність цілої нації, тому в її надрах ми «повсючас знаходимо сплав власне мовного характеру з тим, що сприйнято мовою від характеру нації» [Гумбольдт, 1985, с. 73]. Також учений наголошував на загальному визнанні того, що «різні мови є для націй органами їхнього оригінального мислення й сприймання», зазначаючи при цьому, що «вивчення залежності або незалежності нації від своєї мови й впливу, який нація може здійснювати на мову, або зворотного впливу мови на націю є відкритим полем діяльності» [Гумбольдт, 1984, с. 324–326].

Зосередження суспільної уваги в I половині XIX ст. на поняттях *нація* та *національне* (історія, героїка, культура, мова, фольклор, література) було спричинене насамперед подіями Великої французької революції та оприлюдненою декларацією прав людини і громадянина. Свого часу, С. Єфремов відзначив, що під впливом цієї події та цього документа, з одного боку, й американської війни за визволення та низки європейських війн початку XIX ст., з другого, «викристалізовується потроху саме розуміння нації. Перед народами встало питання про власну долю, про свою майбутність <...> саме як націй. Постають національні організації з визвольними завданнями, народжується сама теорія й обґрунтування національності у філософії Фіхте Старшого, відбувається серед поневолених до того часу націй потужний процес романтичного захоплення ідеєю народності й національного відродження» [Єфремов, 1995, с. 306]. Цей рух окреслив вектор розвитку європейської мовознавчої думки того часу, для якої органічними стали положення В. фон Гумбольдта про мову як засіб втілення духовної (у широкому розумінні — ментальної, культурної) своєрідності цілого народу, нації. Усвідомлення В. фон Гумбольдтом духовної сутності мови було спричинене ідеями

«феноменології духа» Георга Гегеля (1807), інтерпретацією його діалектики й учення про протилежності як основу суцього й буття загалом. Енергетичний потенціал мови має природне (онтологічне) походження, а сама мова є сукупною духовною енергією народу, що впливає на його культурні коди, з яких формується матриця національної культури. Звідси — зацікавлення національним лінгвокультурним досвідом, різножанровим фольклором, паремійним корпусом національних мов.

Відбувається активізація польових досліджень європейськими вченими мов корінних народностей і племен, що мешкають на американських, азійських, австралійських теренах. Формується порівняльно-історичне мовознавство, апологети якого, зокрема Ф. Бопп і Я. Грімм, порівнюючи мовні факти різних лінгвокультур, прагнули встановити історичні шляхи походження відповідних мов. Як світоглядна й лінгвістична проблема постає питання рідної мови, якою структурована свідомість людини, що, своєю чергою, окреслює суспільно важливу проблему здобуття початкової (шкільної) освіти рідною мовою. Загалом, гуманітарна наука починає впроваджувати нові філософські ідеї, що зазнали популярності не тільки в університетах Європи та Америки, але й на теренах України, зокрема в Харківському імператорському університеті з часу його заснування (1805).

Історія формування викладацької, а відтак й інтелектуальної еліти Університету пов'язана з діяльністю німецьких професорів, які були запрошені в Харків для викладання із самих початків існування закладу (загалом перші десятиліття в Університеті навчали переважно іноземці). Тож синхронний теоретико-практичний досвід європейської професури забезпечив Університету його органічне входження в спільний для тогочася світоглядно-науковий континуум. Особливого розвою в Університеті зазнають ідеї німецької лінгвістичної школи, трансльовані німецькими філософами, зокрема й Гумбольдтом, його сучасниками та послідовниками (Й. В. Гете й В. фон Гумбольдт були почесними докторами Харківського університету).

До плеяди харківських професорів-словесників, наукові праці яких постають теоретичними витоками східнослов'янського мовознавства, належали І. Рижський (перший ректор Університету), І. Орнатовський, І. Тимківський, Із. Срезневський, М. Костомаров,

А. Метлинський, а пізніше О. Потебня як засновник Харківської філологічної школи. До речі, проф. Л. Лисиченко вважає, що думки про мову як засіб відтворення дійсності в кожного конкретного народу відповідно до умов його проживання, світогляду, звичаїв, висловлені 1806 року І. Рижським у праці «Введение в курс словесности» [Рижский, 1806], хоча й не були оформлені цілісно, передують ідеям Гумбольдта, який сформулював і розгорнув їх у системній, науково обґрунтованій концепції [Лисиченко, 2015, с. 59]. І. Рижський, наголошуючи на відмінностях у сприйманні й мовному вираженні явищ довкілля різними народами, вочевидь, перший спрогнозував етнолінгвістичний напрям у мовознавстві, який виходить на когнітивні виміри мови як семіотичної системи й духовно-інтелектуальної діяльності.

Ідеї про мову як «створеного людьми способу висловлювати свої думки різними звукозмінами, прийнятними в кожного народу окремо, або певним ужитком слів, притаманним одному лише народові» [там само] закладені і в працях проф. І. Орнатовського [Орнатовский, 1810], який, і всі професори-словесники Харківського університету того часу, мав тісне спілкування з європейськими й зокрема німецькими мовознавцями і був обізнаний з новітніми тенденціями щодо розуміння мови та її вивчення в порівняльно-історичному ракурсі. Радикал історичного взорування на розвиток і функціонування мови наявний у думках проф. І. Тимківського щодо нерозривності історії народу та його мови, і саме в історичних анналах буття того чи того етносу (народу) міститься й історія його мови [Тимковский, 1811].

Дещо пізніше ці ідеї знайшли втілення в наукових концепціях Із. Срезневського, М. Костомарова, А. Метлинського. Так, Із. Срезневський розумів мову як органічний складник буття народу, як його невід'ємну ознаку, що поєднує світоглядні, ментальні, духовні рівні й суто діяльнісні, об'єктивовані історичними подіями, фактами, героями, культурою кожного народу. Еволюція свідомості (ментальності) й світогляду народу зумовлює еволюцію мови: «Змінюються народи, змінюються й мови їхні» [Срезневський, 1849]. У річищі цих постулатів Срезневський сприймав і розвиток української мови, одним із перших розглядаючи її як окрему східнослов'янську мову (язык украинский), історія якої розгортається на тлі українського історичного досві-

ду (випуски «Запорожской старины»). До речі, висловлені Гумбольдтом на початку ХІХ ст. положення про системний характер мови, закріпилися в твердженнях Срезневського щодо системного характеру історичних змін у мові. Тобто, на думку вченого, мова є системою, функціонування якої позначене діахронійно-синхронійними характеристиками, що забезпечують мові її цілісність у часовому континуумі [Глущенко, 1998]

Узагальнюючи теоретико-практичний досвід Із. Срезневського, Л. Лисиченко й Т. Лисиченко виокремлюють з-поміж цього доробку загальнотеоретичні питання в царині тогочасного мовознавства й з огляду на панівні лінгвістичні ідеї; питання порівняльно-історичного вивчення російської та української мов як близькоспоріднених східнослов'янських; а також популярне на той час осмислення мови в культурологічних вимірах (сучасний формат етнолінгвістики й лінгвокультурології) [Лисиченко, 2015]. Мовознавчі ідеї Із. Срезневського підтримав і розвинув його студент, згодом професор М. Костомаров, який так само стверджував, що мова українського народу нерозривно пов'язана з його історією й віддзеркалює психологію українського етносу [Костомаров, 1994].

Найпошлідовніше й системніше концепції Гумбольдта щодо мови як духовної енергії народу, щодо взаємозв'язку мови й мислення розвинулися в працях О. Потебні, який розумів мову як домінуючий чинник формування думки, свідомості, буттєвих орієнтирів як окремого індивіда, так й етносу загалом: мова є настільки ж творенням людини, наскільки народу (праця «Мысль и язык» [Потебня, 1993]). Для осмислення своїх душевних порухів, зовнішніх сприйнять «людина мусить об'єктивізувати їх у слові, і слово це узгодити з іншими словами» [Потебня, 1993, с. 156]. За Потебнею, мова виконує вагомую функцію при творенні духовного світу етносу на найдавніших етапах його становлення й розвитку, при вибудовуванні його світоглядних засад, сприяє інтеріоризації його життєво-буттєвих площин [Потебня, 1993]. Ці положення Потебні корелюють з думками Гумбольдта про співвіднесеність характеру мови з характером мислення й світосприймання (праця «Характер мови й характер народу»): «різні мови за своєю суттю, за своїм впливом на пізнання і на почуття є насправді різними світобаченнями» [Гумбольдт, 1985, с. 370]. Власне, у цих рефлексіях маємо предтечу лінгвістичної теорії картини світу — концептуальної

й мовної, які розглядаються як інструменти й водночас продукти кожної конкретної лінгвосвідомості. Сучасні науковці трактують картину світу як суму найзагальніших уявлень народу про світ, яка «завжди має національно-культурний відбиток і як національно самобутня сукупність знань про світ фіксується в специфічній організації фразеології, лексики, граматики рідної мови» [Кришко, 2015, с. 127].

Згенеровані В. фон Гумбольдтом майже два століття тому ідеї світоглядного розуміння феномену мови, знаходять розвиток у міркуваннях сучасних етнолінгвістів і лінгвокультурологів про те, що саме мова дає «чудовий ключ до розуміння тих обставин, у яких живе народ. Адже мова не просто опосередковує світосприймання, але й відповідним чином структурує й активно конструює специфічний етнокультурний, пракселогічний і психічний досвід своїх носіїв. Породжена мовою, через мову і з допомогою мови унікальна мовна картина етносу сама стає дієвим системоутворювальним і формотворчим чинником отих обставин, однією з інтегральних умов усієї життєдіяльності етносу. Вона <...> також «єднає» ментальність і повсякденну практичну діяльність — трудову, побутову, комунікативну тощо» [Кісь, 2002, с. 206]. Мовний код подекуди виступає домінуючим у диференціюванні етносів: поняття етнічної стереотипізації пов'язане як із поняттями «нація», «національний характер», «національна свідомість», так і з поняттям «мова», яка однією із перших залучена до реєстру кодів етнічної культури [Миронова, 2003, с. 204].

Інтегруючи положення Гумбольдта й професорів Харківського університету XIX ст. в сучасний лінгвістичний дискурс, можна висновкувати, що саме в мові (загальнонародній, національній) міститься невичерпний ресурс вербальних артефактів — знаків, символів, образів, що є результатами пізнавальної й лінгвокомунікативної діяльності народу, і за допомогою яких зазнають інтерпретації й кодуються різні явища, традиції, звичаї, спосіб життя конкретного народу, створюється його ментальний портрет.

Література

1. Гумбольдт В. фон. О влиянии различного характера языков на литературу и духовное развитие. Москва, 1984.
2. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. Москва, 1985.

3. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / відп. ред. О. Б. Ткаченко; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Рідна мова ; Донецьк : КІТІС, 1998. 221 с.
4. Єфремов С. О. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995.
5. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність. Львів : Літопис, 2002.
6. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. Київ : Либідь, 1994.
7. Кришко А. Ю., Бріт Н. М. Вплив ідей Вільгельма фон Гумбольдта (1767–1835) на мовну освіту в Україні XIX – початку XX століття : [монографія] Умань : ФПО Жовтий О. О., 2015. 179 с.
8. Лисиченко Л. А., Лисиченко Т. Ю. Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції. Харків: Видавництво «НТМТ», 2015.
9. Лисиченко Т. Микола Костомаров й історико-філологічні традиції Харківського університету. *Український світ у наукових парадигмах : Зб. наук. праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди*. Харків : ХІФТ, 2017. Випуск 4. С. 53–58.
10. Маленко О., Борисов В. Українське мовознавство як науковий дискурс: історія, теорія, практика [навчальний посібник]. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. С. 10–17.
11. Метлинский А. Заметки относительно южнорусского языка. *Думки і пісні та ще децо Амвросія Могили*. Харьков, 1939.
12. Миронова Г. До питання «якого ми роду-племені?» (національна психологія, етнічна пам'ять, мова, культура). *Ukraina medzy jezykiem a kultura*. Krakow, 2003. S. 199–205.
13. Орнатовский И. Новейшее начертание правил российской грамматики, на началах всеобще основанных. Харьков, 1810.
14. Потебня А. А. Мысль и язык. Київ : СИНТО, 1993.
15. Рижский И. С. Введение в курс словесности. Харьков, 1806.
16. Срезневский И. И. Мысли об истории русского языка / Читано на акте імператорського Санкт-Петербурзького університета 8 февраля 1847 г. Москва, 1959.

17. Тимковский И. Ф. Опытный способ к философскому познанию русского языка. Харьков, 1811.

Маленко Олена. РАЗВИТИЕТО НА ТЕЗАТА НА В. ФОН ГУМБОЛДТ «ЕЗИКЪТ Е ДУХОВНАТА ЕНЕРГИЯ НА НАРОДА» В ТРУДОВЕТЕ НА ПРОФЕСОРИТЕ ОТ ХАРКОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX В. (ИЗМЕРЕНИЕ НА СЪВРЕМЕННИ ЕТНОЛИГВИСТИЧНИ КОНЦЕПЦИИ)

**ВЛАСНІ НАЗВИ В РОМАНІ
ВОЛОДИМИРА МАЛИКА «ТАЄМНИЙ ПОСОЛ»:
КУЛЬТУРНО-РЕПРЕЗЕНТАТИВНА ФУНКЦІЯ**

Петрова Озель Лілія

кандидат філологічних наук, доцент,

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

liliantukr@ukr.net

Власні назви належать до багатоаспектних і різнопланових мовних одиниць, за визначенням М. Торчинського, «мовних універсалій» [Торчинський, 2008, с. 3], специфічність функційних представлень яких особливо яскраво виявляється в літературно-художньому та фольклорному дискурсах. Характеристикам багатоманітних проявів онімів у різних мовних стилях присвячено чимало розвідок провідних як вітчизняних, так і зарубіжних ономастів, представників різних шкіл і напрямів, серед яких В. Лучик, С. Вербич, В. Горпинич, В. Підвойний, К. Тищенко, Т. Янко, І. Муромцев, К. Цілуйко, Л. Белей, М. Худаш, І. Фаріон, М. Торчинський, Н. Торчинська, Г. Лукаш, В. Удовенко.

Актуальність цього дослідження пов'язана з потребою узагальнення теоретичних напрацювань щодо провідних функцій власних назв, особливостей їх реалізації в літературно-художніх текстах, зокрема історичних романах, а також необхідністю опису й докладного аналізу однієї з найбільш специфічних функцій літературно-художніх власних назв — *культурно-репрезентативної*.

Матеріалом дослідження стали оніми в романі Володимира Малика, яскравого представника української історичної романістики, зокрема в його історико-пригодницькій тетралогії «Таємний посол», де в художній формі унаочнена розлога система власних назв, передусім топонімів й антропонімів, що персоніфікують й ідентифікують персонажів, інформують про результати їх суспільно-політичної й громадської діяльності та творчості, увиразнюють візуальні, психосоматичні, іміджеві характеристики, реалізують функції локалізації подій і явищ, визначають їх хронологію, як наслідок, концептуалізують та кодифікують культурно-мистецькі надбання, формуючи в такий спосіб художню парадигму національно-ментальних цінностей.

Літературно-естетичні особливості романів Володимира Малика представлені в наукових студіях М. Ільницького, В. Чумака, І. Дзюби, К. Волинського, А. Мовчун, Н. Шаповал. Художньо-стилістична специфіка, зокрема роль онімної системи для репрезентації української та інших світових культур (болгарської, польської, австрійської, турецької, татарської, вірменської), потребують більш детальної систематизації та ґрунтового аналізу, чим зумовлена перспективність розвідки.

Аналізуючи етноспецифіку онімів та їх лінгвокультурологійний потенціал, що потрапив в поле дослідницької уваги вітчизняних науковців (Л. Белея, М. Торчинського, О. Черемської, М. Федурко, І. Скразловської, Л. Удовенко), спираємося на твердження Н. Данилюк, згідно з яким ономастикон є важливим носієм національно-культурної інформації, а його одиниці кваліфікуються як такі, що мають у своїй семантиці українознавчі компоненти; зокрема відомі широкому загалу топоніми, на думку науковиці, крім найменування певних географічних реалій, містять додаткові культурно-історичні змісти, викликають в українців асоціації з подіями минулих часів [Данилюк, 2012, с. 3]. Етноментальний вимір мовної картини світу, репрезентований вербальними стереотипами, закріпленими зокрема в лексико-семантичних, граматичних, стилістичних, комунікативних ресурсах, О. Маленко пов'язує з найвищим рівнем володіння мовою — етнокультурним, що «уможливлює декодування багатьох смислів, прихованих у слові, тобто вихід на глибокі етноментальні рівні розуміння мови» [Маленко, 2021, с. 126].

Визначення поетоніма М. Доценко пов'язує зі специфікою його функціональності в художній літературі, наголошуючи на провідній ролі номінативної, характеризувальної, стилістичної, ідеологічної, алюзійної та інших функцій [Доценко, 2018, с. 3]. Поряд із номінативно-ідентифікаційною Л. Удовенко наголошує на важливості описово-зображувальної та фонові функцій онімів [Удовенко, 2012, с. 106]. Аналізуючи праці Л. Белея, Г. Лукаш, Ю. Карпенко, Л. Селіверстової, О. Пустовіт з точки зору функційних особливостей онімів, М. Торчинський виділяє такі художні ролі поетонімів, як: номінативно-диференційна, ідеологічна, емотивна, емоційно-експресивна, естетична, ідіостилістична [Торчинський, 2006, с. 300].

Спираючись на аналіз праць провідних ономастів, найперше вітчизняних антропонімістів і топонімістів, доходимо висновку, що найбільш вираженою є *інформативна* функція, оскільки власна назва повідомляє про події, явища, осіб та їхню діяльність; з нею тісно пов'язані *пізнавальна (когнітивна)* й *аккумулятивна* функції, оскільки через інформацію, закріплену за нею, власна назва дає можливість відкриття, осягнення й дослідження нового, його більш глибокого розуміння, фіксації, усвідомлення й збереження з метою систематизації й узагальнення, подальшого переосмислення; *номінативно-ідентифікаційна*, яка обґрунтовується призначенням імен називати, виокремлювати з-поміж інших; *соціально-правова*, пов'язана із функціонуванням онімів у парадигмі офіційно-ділової комунікації різних суспільних інституцій; *емоційно-експресивна* функція виявляється у сприйнятті онімів як мовних одиниць, що здатні викликати найрізноманітніші почуття, переживання, передавати ієрархію й градацію психічних проявів і реакцій; *естетичну* функційність імен представляють номінації, що репрезентують надбання мистецтва, викликають асоціації з творами літератури, фольклору, живопису, архітектури, музики й театру, називання яких актуалізує уявлення про красу, досконалість, ідеали.

Власні назви як номінанти й символи соціокультурного простору найбільш тісно пов'язані з проявами духовної й матеріальної діяльності, творчості народів, у літературних і художніх текстах яскраво й колоритно представляють світові й етнопонаціональні надбання, у всі часи залишаються предметом пильної

уваги митців слова. Як наслідок, у художньому дискурсі реалізують ще одну специфічну функцію — *культурно-репрезентативну*, а також пов'язану з нею *етноідентифікаційну*, оскільки, як свідчать зокрема етимологічні розвідки, онімна лексика з її численними різновидами глибоко закорінена в історію, традиції, звичаї, обряди кожного народу, твірні основи багатьох ономолексем пов'язані з назвами промислів і ремесел, поширеними на етнічних теренах видами господарської діяльності, специфікою побуту, народної освіти й медицини, астрології, педагогіки, вірувань, фольклору, військовими навичками, походами, національно-визвольними рухами й дипломатичними відносинами, іншими оригінальними й специфічними параметрами етнобуття.

Серед найбільш виразних маркерів болгарської національно-ментальної культури в романі Володимира Малика «Таємний посол» вагоме місце посідають художньо-літературні власні назви — антропоніми, які засвідчують типові моделі іменного фонду народу, традиційні й популярні в Болгарії називання, що ідентифікують, персоніфікують як представників народу, так і їх провідників, ватажків, героїв національно-визвольних змагань, зокрема руху болгарських гайдуків (*Младен, Анка, Ненко, Златка, Момчило Крайчев, Драган, Якуб, воєвода Вилков, Славчо Влахов, Петр Влахов, Ганчо, Кмет Петков*); топоніми та яскраві відтопонімні утворення (*Балкани, Сливен, Сливенський округ, Стара Планина, Чернавода, Чернаводська долина, Сині Камені, Бялі скелі, Ямбіль, Аглікіна поляна, Гайдуцька печера, Гайдуцький колодязь, Жеравна, старопланинський край*), що актуалізують у художньому дискурсі важливі як ландшафтні характеристики місцевості, так і локалізують та символізують визначальні в культурно-історичному, соціальному й геополітичному вимірах об'єкти, території, регіони.

Ім'я одного з головних героїв роману, сина ватажка гайдуцького руху воєводи Младена і його дружини Анки, стає знаком етнічної й національно-ментальної ідентифікації: *Ненко* — ім'я, дане при народженні батьками, але тимчасово втрачене, оскільки герой у ранньому дитинстві викрадений турецьким воєначальником Гамідом і з новим іменем *Сафар-бей* вихований у яничарському корпусі Османської імперії. Через роки ім'я повернулося до героя і стало тим знаком-символом, що спричинив

активізацію пам'яті, дозволив пригадати враження дитинства і дав поштовх духовному визволенню, поверненню до болгарської культури, родини, звичаїв, традицій: *Так, Ненко!.. Він тепер назавжди розпрощався з іменем Сафар-бей і їхав починати нове життя. Він погано уявляв, яке воно буде, але вже твердо знав, що повороту до старого нема, як нема повороту вчорашньому дню»* [Малик, т. 1, с. 462]).

Одним із лінгвостилістичних центрів у художній панорамі твору є представлення історичних подій, пов'язаних із топонімом *Сливен* як центром руху болгарських гайдуків, етнокультурна виразність якого посилена розгортанням навколо нього низки імен ватажків: *Богдана-воєвода, Тимануш-воєвода, Страхило-воєвода, Стоян-воєвода* [Малик, т. 1, с. 195], назв традицій і звичаїв, зокрема свят календарно-обрядового циклу: *Юріїв день, Хрестів день*; ритуальних предметів і дій, що ілюструють естетику народного побуту.

Зв'язок імені з етикетними особливостями етнічної комунікативної культури виявляється в контекстах передачі дипломатичного епістолярію між турецьким султаном та запорізькими козаками, де ім'я правителя Османської імперії традиційно возвеличувалося, подавалося в контексті лексики, що передає надзвичайні якості володаря, вивищеного над іншими, наділеного особливими перевагами, блискучого воєначальника, захисника, зокрема в колі топонімів, що локалізують обшири його володінь і завоювань: *«Я, султан Магомет Четвертий, брат сонця і місяця, онук і намісник божий, володар царств — Македонського, Вавілонського, Єрусалимського, Великого і Малого Єгипту, цар над царями, володар над володарями, надзвичайний лицар, ніким не переможений воїн, невідступний оборонець гробу Ісуса Христа, пестун самого бога, надія і утіха мусульман, страх і великий оборонець християн, — наказую вам, запорозькі козаки: з доброї волі піддайтесь мені без суперечки і мене вашими нападами не турбуйте. Султан турецький Магомет Четвертий»* [Малик, т. 2, с. 369].

Імена постають у супроводі лексики на означення державних, військових, адміністративно-територіальних посад і звань, родових імен і прізвищ, епітетних характеристик, порівнянь з іншими впливовими особами чи в контексті протиставлень їхній діяльності, самоназв героїв або тих варіантів, які побутували в народі

й відображали критичну оцінку діяльності особи: *Великий візир Асан Мустафа Кепрюлю, або Кара-Мустафа, як його називала вся Туреччина, поглянув на себе у велике, в позолоченій рамці дзеркало роботи венеціанських майстрів* [Малик, т. 2, с. 322]; *Родина Кепрюлю, наймогутніша родина імперії, а можливо і всього світу, з надр якої вийшов і він, Кара-Мустафа* [Малик, т. 2, с. 323].

Палацову й замкову культуру Туреччини представляють назви архітектурних споруд і їх комплексів — башт, замків, мечетей, мостів, воріт: *Семивежний замок, мечеті Сулейманіє, Ая Софія, маєток Еюб, вежа Еда Куле, ворота Айвасари-капу*, які відтворюють особливості урбаністичних ландшафтів, відображають етнічну своєрідність життєдіяльності етносу.

Поряд із макротопонімами, визначальними у вітчизняному історико-культурологічному дискурсі (*Україна, Гетьманщина*) концептуальною лексемою, з якою пов'язана низка лексико-семантичних інтерпретацій мотиву захисту батьківщини, становлення й утвердження незалежності й державності, визначення геополітичних моделей і шляхів розвитку, є топонім *Запорізька Січ*, що в художній формі історико-пригодницького роману «Таємний посол» локалізує центр козацької держави, позначає місце набуття воїнами військового досвіду, підготовки до походів, визначення дипломатичних орієнтирів, має символічне значення духовної столиці як козацтва, так і національно-визвольного руху українського народу: — *Це — вона! Мати наша ... Січ! — прошепотів старий і направив чорні діри в той бік, де, на його думку, мала бути козацька фортеця. — Добрався-таки! Аж через 25 років, а добрався! Сліпий, німецький, нікчемний... Та все ж помру серед свого товариства!* [Малик, т. 1, с. 5]; топонім зумовлює асоціації з традиційними видами діяльності, промислами й ремеслами, що стали візитівкою січового способу життя, господарювання, як-от ковальство: — *Справді, Січ! — промовив глухо. — Пахне димом із кузні... Гарячою окалиною несе... Мабуть, ковалі передержали залізо в горні... та ще свіжоспеченим хлібом...* [Малик, т. 1, с. 82]).

В антропонімному складі роману, досить різноманітному в плані семантики твірних основ, символіки й структурних характеристик (*Юрій Хмельницький, Іван Сірко, Арсен Звенигора, Товкач, Сікач, Іван Стягайло, Іван Ріг, Андрій Могила, Самусь,*

Абазин, Іскра, Палій, Корній Метелиця, кобзар Сом, Шевчик), зокрема в іменах козаків і їхніх керівників представлено як етнокультурні традиції іменування, специфіку комунікації в козацькому війську, персональні дані й особистісні характеристики, так і державно-політичну значущість козацтва: стратифікацію, військову вправність, психоментальний імідж як відчайдушного воїнства, що відзначалося освітою, знанням народного життя, духом свободи й незалежності, відрази до ворогів-поневолювачів, впливової сили, що протягом тривалого часу визначала вектори вітчизняної й міжнародної політики: *Відкинувши голову на подушку, Сірко мовчки дивися на своїх побратимів, і ніхто не здогадувався, які думи бороздять його чоло. Він переводив погляд з одного на другого, ніби прицінювався, хто чого вартий. Тут і Іван Стягайло, і Іван Ріг, і Андрій Могила, і Самусь, і Абазин, і Іскра, і Палій... І ще добрих три десятка значних козаків, відомих не тільки на Січі, а по всій Україні* [Малик, т. 2, с. 229].

Спираючись на результати аналізу власних назв у художніх текстах, простеживши логіку експлікації онімів у історико-пригодницькій тетралогії Володимира Малика «Таємний посол», відзначаємо ще одну досить вагомому стилістичну функцію онімів — культурно-репрезентативну, засвідчену специфікою власних іменувань як особливих одиниць літературного дискурсу, що представляють культурно-цивілізаційний поступ етносу, його національно-визвольні рухи, шлях до самоусвідомлення, ствердження, збереження й захисту власної самобутності.

Література

1. Белей Л. Українські імена колись і тепер. Київ : Темпора. 2010. 128 с.
2. Влахова-Ангелова В. Исследовательские горизонты болгарской ономастики. Вопросы ономастики. 2015. 1 (18). С. 216–222.
3. Єрмоленко С. Мовно-естетичні знаки національної культури. Нариси з української словесності. Київ : Довіра. 1999. С. 358–368.
4. Данилюк Н. Лексика з національним культурним змістом на початковому етапі вивчення української мови інозем-

- цями. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної* : НПУ імені Драгоманова. 2012. С. 186–192.
5. Доценко М. В. Поетоніміка модерністської та постмодерністської прози : дис. ... канд. філол. наук. Вінниця : ДНУ імені Василя Стуса. 2018. 219 с.
 6. Колесник В. О. Відтопонімні прізвиська болгар півдня України. *Слов'янський збірник. Проблеми слов'янської ономастики*. 2010. № 23. С. 17–30.
 7. Маленко О. О. Вербальні стереотипи: етноментальний вимір мовної картини світу. *Матеріали I Міжнародної славистичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія*. Харків – Шумен: ХІФТ, 2021. С. 121–127.
 8. Малик В. Таємний посол: Роман у 2-х т. Харків: Прапор. 1993. Т.1. 463 с.
 9. Малик В. Таємний посол: Роман у 2-х т. Харків : Прапор. 1993. Т. 2. 254 с.
 10. Петрова Озель Л.П., Скразловська І.А. Антропоніми як лінгвокультурне явище (на матеріалі української і турецької мов). *Львівський філологічний часопис*. 2021. № 10. С. 102–108.
 11. Пишньоха О.А., Покровська І.Л. Антропоніми як важливі кванти етнокультурної інформації (на матеріалі турецької мови). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Філологія. 2019. № 39. Том 2. С. 132–135.
 12. Торчинський М. М. Етнокультурна знаковість власних назв. *Наукові записки ТНПУ імені В. Гнатюка. Серія: Мовознавство*. 2011. № 1(20). С. 123–129.
 13. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : Монографія. Хмельницький : Авіст, 2008. 548 с.
 14. Торчинський М. М. Функціонування власних назв у художньому мовленні. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Проблеми граматики та лексикології*. Випуск 2. 2006. С. 295–301.
 15. Федурко М. Власне ім'я в романі Віктора Домонтовича «Доктор Серафікус»: функції та різновиди. *Проблеми гуманітарних наук*. Вип. 36. 2015. С. 200–212.

16. Черемська О. С. Національно-культурний компонент онімного простору української народної казки. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. Серія : Філологія. 2017. Вип. 76. С. 383–387.
17. Удовенко Л. Авторське створення топонімічного простору в художньо-історичному творі (на матеріалі роману Павла Загребельного «Диво»). *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. Серія : Філологія. 2012. Вип. 106. С. 105–109.

Петрова Озел Лилия. СОБСТВЕНИ ИМЕНА В РОМАНА НА ВЛАДИМИР МАЛИК «ТАЙНИЯТ ПОСЛАНИК»: КУЛЬТУРНО-РЕПРЕЗЕНТАТИВНА ФУНКЦЯ (ЛНГВОКОМПАРАТИВЕН АНАЛИЗ)

**NAZWY WŁASNE I ICH DERYWATY JAKO NARZĘDZIA
ARGUMENTACJI W POLSKIM WSPÓŁCZESNYM
DYSKURSIE O TEMATYCE ŻYDOWSKIEJ**

Pirogowska Ewa

*doktor, adiunkt w Instytucie Filologii Romańskiej,
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań. Polska
pirogov@amu.edu.pl*

Celem referatu jest ukazanie wartości argumentacyjnej różnych wariantów nazwy własnej, tj. imion, toponimów, pseudonimów, używanych w dyskursie związanym z Żydami, często niestety antysemitycznym, który powstał i funkcjonuje w przestrzeni komunikacji internetowej, a związany jest z działalnością polskiego dziennikarza, artysty, prosemickiego działacza społecznego Rafała Betlejewskiego i akcją «Tęsknię za Tobą, Żydzio» [Betlejewski 2004, Blacker 2004]. Akcję tę można uznać za «wydarzenie medialne» (*événement médiatique*), posługując się terminologią francuskiego dyskursywyisty Charaudeau (2000).

Analiza przykładów zaczerpniętych z dyskusji na forum internetowym prowadzi do ustalenia pewnych uniwersalnych wzorców

argumentacji (np. wzmocnienie retoryczne, różne sposoby dyskredytacji, pseudonim jako element kreowania wizerunku dyskursywnego, delokucyjne procesy derywacji). Uczestnicy interakcji używają nazw własnych i ich pochodnych nie tylko do wyrażania emocji czy w celach ludzycznych, ale przede wszystkim do przekazania określonego systemu wartości. Derywaty nazw własnych są często formalnymi wykładnikami językowego obrazu świata, zatem utrwalonymi w języku (koncepcja językowego obrazu świata wg Bartmińskiego 2006, 2007); ale są to również indywidualne, okazjonalne realizacje językowe wynikające z doraźnych celów argumentacyjnych.

W naszym badaniu przeanalizujemy kilka konkretnych przykładów, w których uczestnicy interakcji świadomie używają imion, toponimów, pseudonimów w procesie argumentacji. Ponieważ celem badania była analiza dyskursu wokół relacji społeczno-historycznych z kulturą żydowską, takie ujęcie – czyli analiza użycia nazwy własnej i jej derywatów – pozwala na nowe spojrzenie na motywację rozmówców i niewątpliwie dewaluuje pobudki antysemickie.

Jako analityk dyskursu pracujący w optyce językoznawstwa francuskiego, korzystam z ustaleń dotyczących tzw. *dialogisme* analityka dyskursu Rabatel (2005), który rozróżnia wyraźnie *énonciateur* od *locuteur*. Funkcjonowanie nazwy własnej jest wyjaśnione na podstawie prac Gary-Prieur (2009), Jonasson (1994), Calabrese-Steimberg (2009). Koncepcja językowego obrazu świata należy do polskiego językoznawcy, zmarłego w tym roku, Jerzego Bartmińskiego (2006, 2007).

Bardzo istotne jest stwierdzenie, jeśli oczywiście przyjmiemy powyższe rozróżnienie *énonciateur* / *locuteur*, że użycie takich, a nie innych nazw własnych i ich derywatów wynika z wyznawanego systemu wartości, zatem nazwy własne w dyskursie antysemickim są jednoznaczными wyznacznikami punktu widzenia. Można by je uznać często za «etykiety», nazywające nie tylko desygnaty (obiekty i osoby), do których się odnoszą, ale również określające samych autorów, dające instrukcję interpretacyjną. Spotkać się możemy również z określeniem «symbol dyskursywny».

Nazwy własne i ich derywaty są z jednej strony znakami językowymi (które jako takie podlegają regułom danego systemu językowego, czyli np. w języku polskim odmieniają się, zyskują końcówki derywacyjne w procesie słowotwórstwa, zapisywane są wielką literą), a z drugiej strony są, według Gary-Prieur, *un objet du monde*, czyli obiektami,

bytami, często funkcjonującymi niezależnie w dyskursie. Nazwa własna to własność referenta, charakteryzująca go, ale jest to także pewnego rodzaju instrukcja identyfikacji, o czym wspomniano wyżej. Instrukcja ta może być zastosowana przez odbiorcę tylko wtedy, gdy ten ostatni zna relację referencyjną ustanowioną przez daną nazwę własną.

Oczywiście, ogromne znaczenie mają tu konotacje stereotypowe, wykształcone przez językowy i kulturowy obraz — w naszym badaniu chodzi o obraz Żyda, ale też i obraz Polaka. Dla przykładu: w analizowanej interakcji pada stwierdzenie, że pewna wspólnota lokalna należy do «narodu judaszów». Tylko kontekst, czyli odniesienie użycia do systemu wartości i do faktu historycznego pozwoli na poprawną interpretację tego derywatu imienia «Judasz».

W badaniu przytaczam również przykład toponimu, czyli nazwy miejsca, które w analizowanym dyskursie odgrywa szczególną rolę. Odnosi się do wspólnoty mieszkańców, a więc do tożsamości (fr. *valeur identitaire*), a nie do konkretnego miejsca; w ten sposób staje się antroponimem.

Inne zabiegi argumentacyjne, możliwe do zrealizowania dzięki specyficznemu użyciu nazwy własnej i derywatów nazwy własnej, to: subwersja tekstu (strategia subwersywna), zastosowanie eponimów (wymazanie jednoreferencyjności nazwy własnej), użycie pseudonimu jako deklaracji wartości [Cislaru 2009, Leroy 2006], nazwa własna jako akt delokucji [Chambon 1986, Cornulier 1976, Fruyt 1997].

Analizowane przykłady dowodzą, że w dyskursie antysemitycznym istnieją «gotowce» (fr. *prêts-à-dire*, Badiou 1988: 201), konstrukcje słowne na bazie nazwy własnej. Ich występowanie i używanie świadczą o zjawisku ładnie nazwanym przez Moirand (2007) jako «pamięć słów» (fr. *mémoire des mots*), która pod postacią symbolu dyskursywnego jest przekazywana, najczęściej zupełnie świadomie, przez użytkowników języka.

Uważamy, za Leroy [Leroy, 2004: 95], że powtarzanie nazwy w dyskursie oraz wszelkie operacje dyskursywne z nią związane prowadzą do utrwalenia się wartości referencyjnej tej nazwy, swoistej «konserwacji referencyjnej». Żonglowanie nazwami własnymi i ich derywatami w dyskursie nawiązującym do tematyki żydowskiej, niestety zwłaszcza antysemitycznym, ma znaczące efekty argumentacyjne i stylistyczne.

Literatura

1. Amossy R., Koren R. Introduction : Y a-t-il des régimes de rationalité alternatifs ? . *Argumentation et Analyse du Discours*. 2020. URL: <http://journals.openedition.org/aad/4391>.
2. Badiou A. L'être et l'événement. Paris : Seui Bartmiński, Jerzy, 1988. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS. 2006.
3. Bartmiński J. Opozycja swój/obcy a problem językowego obrazu świata. *Etnolingwistyka*. 2007.
4. Betlejewski R. I miss you, Jew! *Open Arts Journal*. 2014. Issue 3. P. 165–172.
5. Blacker U. Spatial dialogues and Holocaust memory in contemporary. Polish art: Yael Bartana, Rafał Betlejewski and Joanna Rajkowska. *Open Arts Journal*. 2014. Issue 3. P. 173–187.
6. Calabrese Steimberg L. Nom propre et dénomination événementielle : quelles différences en langue et en discours ? *Corela* . 2009. №7.1.
7. Carel M., Ducrot O. La semántica argumentativa. Una introducción a la teoría de los bloques semánticos. Buenos Aires : Colihue Universidad, 2005.
8. Chambon J.-P. Les noms propres délocutifs : I. Note sur un cas inaperçu de délocutivité. *Nouvelle revue d'onomastique*. 1986. №7/8/ P. 159–166.
9. Charaudeau P., Maingueneau D. Dictionnaire d'analyse du discours. Paris : Seuil, 2002.
10. Charaudeau P. L'événement dans le contrat médiatique . *Dossiers de l'audiovisuel n°91, La télévision de l'événement, La documentation française*. Paris, 2000. URL :<http://www.patrick-charaudeau.com/L-evenement-dans-le-contrat.html>
11. Cislaru G. Le pseudonyme, nom ou discours? *Les Carnets du Cediscor*. 2009. №11. 39–57.
12. Cislaru G. Étude sémantique et discursive du nom de pays dans la presse française avec référence à l'anglais, au roumain et au russe. *Thèse en sciences du langage*. Université Paris 3 Sorbonne Nouvelle. 2005.
13. Cornulier B. (de). La notion de dérivation délocutive . *Revue de linguistique romane*. 1976. № 40. 116–144. *E-periodica*.
14. Ducrot O. Le dire et le dit. Paris : Éditions de Minuit. 1984.

15. Fruyt M. Les verbes délocutifs selon E. Benveniste. *Linx*. 1997. № 9. 61–71.
16. Gary-Prieur M.-N. Le nom propre, entre langue et discours. *Les Carnets du Cediscor*. 2009. № 11. 153–168. URL: <http://journals.openedition.org/cediscor/825>
17. Jonasson K. Le nom propre. Constructions et interprétations. *Coll. Champs linguistiques*. De Boeck Supérieur. 1994.
18. Kleiber G. Problèmes de référence : descriptions définies et noms propres. Paris : Klincksieck, 1981.
19. Kochanowska A. Les dérivés nominaux de noms propres en tant qu'insultes dans le discours médiatique polonais . *Studia Romanica Posnaniensia*. 2017. № 44/3, 87–101.
20. Krzeszowski, Tomasz-Paweł. Żydzi w Biblii, czyli uporczywy anachronizm. *Półrocznik Językoznawczy Tertium*. 2017. № 2 (1). 81–97.
21. Leroy S. Le nom propre en français. Paris : Ophrys, 2004.
22. Leroy S. Les prénoms ont été changés: Pseudonymisation médiatique et production de sens des prénoms. *Cahiers de sociolinguistique*. 2006. № 11. 27–40.
23. Madec M. Introduction à l'étude des surnoms individuels, sobriquets de la région de Saint-Hilaire-du-Harcouët. *Annales de Normandie*. Université de Caen Normandie, 1983. № 33/3. 273–288.
24. Markowska B. Jacy 'my' i jacy 'oni'? Analiza semantyczna nazw i etykiet. *To oni są wszystkiemu winni... Język wrogości w polskim dyskursie publicznym*. Warszawa : Wydawnictwo Trio, 2013.
25. Moirand S. Le discours de la presse quotidienne. Paris: PUF, 2007.
26. Pacuła J. Polskie i rosyjskie egzoetnonimy i przezwiska Żyda w kontekście stereotypu językowego. *Linguarum Silva*. № 1. 135–148. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2012.
27. Peisert M. Nazwy narodowości i ras we współczesnej polszczyźnie potocznej. *Język a Kultura*. №5. 209–223. Wrocław, 1992.
28. Pirogowska E. L'image linguistique du Juif déjouée par les pragmatèmes. Le cas du discours antisémite et antisioniste. *Neophilologica*. № 32, 146–156. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2020.

29. Rabatel A. La part de l'énonciateur dans la co-construction interactionnelle des points de vue. *Marges Linguistiques*. 2005. 115–136, M.L.M.S. Publisher. URL: <http://www.marges-linguistiques.com>
30. Rabatel A. Les relations Locuteur/ Énonciateur au prisme de la notion de voix. *Arts et Savoirs*. 2012. №2. URL: <http://journals.openedition.org/aes/510>.
31. Wierzbicka A. *Żyd, Żydzi, Żydy, Żydki* – stereotypes and judgments ingrained in the Polish language. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica*. 2015. № 49. 57–67.

Піроговська Єва. ВЛАСНІ ІМЕНА ТА ЇХНІ ПОХІДНІ ЯК ІНСТРУМЕНТ АРГУМЕНТАЦІЇ В СУЧАСНОМУ ПОЛЬСЬКОМУ ЄВРЕЙСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Пироговска Ева. СОБСТВЕНИТЕ ИМЕНА И ТЕХНИ ПРОИЗВОДНИ КАТО ИНСТРУМЕНТ ЗА АРГУМЕНТАЦИЯ В СЪВРЕМЕННИЯ ПОЛСКИ ЕВРЕЙСКИ ДИСКУРС

**ХАРАКТЕРНІ РИСИ КАЛЧЕВСЬКОЇ ГОВІРКИ
ЧИЙШИЙСЬКОГО ДІАЛЕКТНОГО ТИПУ**

Плеханова-Перелі Марина

здобувачка II (магістерського) рівня вищої освіти

спеціалізації «Слов'янські мови та літератури

(переклад включно): перша — болгарська»

(науковий керівник — к. філол. н. доц. С. І. Георгієва),

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

mpereli@ukr.net

Одним із різновидів прояву національної мови, разом із літературною, є діалекти, які мають свої специфічні риси на різних структурних рівнях. Особливе місце посідають говірки нової формації, до яких належать і болгарські говірки півдня України. Упродовж майже двохсот років вони розвивалися ізольовано від говірок метрополії та уникнули нівелюючого діалектні риси впливу літера-

турної мови [Георгієва, 2020, с. 82]. Говори болгарських етнічних анклавів України й сьогодні привертають пильну увагу славістів та болгаристів. У результаті проведених досліджень функціонування болгарських говірок побачили світ праці українських вчених І. А. Стоянова [Стоянов, 1995], В. А. Колесник [Колесник, 2003, 2016], С. Д. Топалової [Топалова, 2009], С. І. Георгієвої [Георгієва, 2015, 2016]. Факт збереження етномовної цілісності болгарами-переселенцями, як справедливо зазначає П. Ю. Гриценко, є цінним як об'єкт досліджень саме завдяки своїй унікальності, несхожості з долею інших етномовних анклавів на теренах України, передусім сербів, поляків, чехів, вірмен [Гриценко, 1995, с. 45].

Мета поданої розвідки — шляхом аналізу сучасного стану болгарської переселенської говірки села Калчево дослідити її характерні риси як структурного феномену чийшийського діалектного типу болгарської діалектної системи в Україні.

Чийшийський діалектний тип представлений мовленням мешканців таких сіл: Банівка, Калчево, Кам'янка (Ташбунар), Владичени (Імпуцита), Нагірне (Карагач), Тараклія (в Молдові), частково м. Болграда (туканська махала), Ізмаїла; крім того говірки вторинного переселення з Бессарабії — Преслава, Інзовки, Банівки Запорізької обл.

До чийшийських говірок належить і говірка с. Калчево, детально описана С. Д. Топаловою [Топалова, 2009]. Дослідниця фіксує основні особливості калчевської говірки і характерні діалектні форми, які відрізняють калчевську говірку від інших. Щодо заснування села Калчево існують чотири версії [Топалова, 2009, с. 14-15]. За даними С. Б. Бернштейна, село Калчево засноване в 1862 році [АБГ, 1958, с. 35], переселенцями туканської махали міста Болграда в 1861 році [Топалова, 2009, с. 30]. Сьогодні в селі функціонує північно-східна говірка чийшийського діалектного типу.

Структурі цієї говірки притаманна низка характерних рис. Зокрема, у фонетиці зафіксовано такі особливості: 1) північно-східний тип чергування *-а/е: б'ал-б'ели, л'ату – л'ет'ан, в'ара – в'ер'ан* і в кінці слова під наголосом вимовляється *-е: дв'е, дубр'е;*

2) чергування *а//е* і після м'яких приголосних та шиплячих: *ж'аба – ж'еби, ч'аша – ч'еши, ш'апка – ш'епки, уфч'ар' – уфч'ери, пйан – пийени;*

3) сильна редукція ненаголошених голосних: *зил' ену, диб' елу, гур' ешту, пит' ел, сул' ену;*

4) нестабільність фонем *x*: вона відсутня на початку слова і в інтервокальній позиції (на її місці може вимовлятися *й*), але зберігається у кінці слова (дієслів, іменників, прикметників), тобто: *убаф, ора, уро, дреи, б'аа і б'айа, але – сух (суф), глух, см'ах, купих*;

5) наявність аффрикат *дж* і *дз*: *п'ен'джура, чикмидж'е, дзардзъли; лексем фърл'ам, фл'аза; шъпа, житва*;

6) вимова *ъ* в закінченнях іменників жіночого роду на *-а* (*вудъ, бурунъ, главъ, пчилъ, пъчъ, уфцъ*) в артиклевій формі (*уфцътъ, пъчътъ*) та в закінченнях дієслів 1 особи однини і в закінченнях 3 особи множини теперішнього часу (*перъ, предъ, седъ, пекът, стригът*) зближує чийшійські говірки з вільшанськими і чушмелійськими [АБГ, 1958, с. 35];

7) відсутня асиміляція в групах приголосних *дн, бн*: *гладна, падна, седна, дребни*;

8) непослідовна лабіалізація ненаголошеного етимологічного *е*: *ч'ур'еши, ч'ул'ак, дж'ул'азо, ж'увей, але жиф*;

9) вимова *ъ* перед *р*: *върх, върба, въри (върви), сърце, зърну, бърз, бързам*.

Серед характерних для говірки морфологічних явищ зафіксовані такі, як:

1) вказівні займенники *тоо, таа, тва, тее; уноо, унаа, ува і унва, унее, тъкъф, толкувъ*, а також форми особового займенника 3 особи однини – *негу ден, негъ мъш, негу дите* та особливі вказівні форми на позначення близьких та неблизьких предметів: *ъйго – ъй гу, ъй га – ъй гъ, ъй го – ъй гу*;

2) частка майбутнього часу – *жъ: жъ дода, жъ кажа*;

3) артикль іменників чоловічого роду – *ъ (а): кракъ, снегъ, нусъ*.

Саме ці морфологічні особливості суттєво відрізняють чийшійську говірку від північно-східних (вільшанської і чушмелійської), що на думку укладачів АБГ свідчить про відсутність діалектної єдності бессарабських північно-східних говірок [АБГ, 1958, с. 35].

Серед характерних для калчевської говірки синтаксичних явищ відзначено такі:

1) називна займенникова форма замість непрямої: а) вживання іменникової форми питальних, заперечних та інших займенників для осіб замість непрямої: [//Кòй тръсиш? (рядко)// Ни съ нѣд'авъши нъ нѣкуй и нѣкуй ни чакъш// Ни пѣштъ нѣкуй дъ дѣ дъ съ ѹчи//]; б) пряме доповнення з особовим займенником на місці знахідного

чи давального відмінка: [//*Ас òшти мь н'амь*// *Тò тòй гу н'амьши*// *И т'а м'айкь й н'и гь зè*// *Вуйчу н'амь дь гу бьди тòй ду сьб'ал'ьнь*// *Тò вèчи н'и му й тьй*// *Чи т'и й им д'ушну, т'асну им*//];

2) особливості порядку слів: а) інвертований порядок слів: [//*Ний зьж'итучни хьз'ай б'айми*//]; б) підмет у кінці речення: [//*Тò млòгу скьп ньт'ь*//]; в) обставинне пояснення в кінці речення: [//*Кь-з'ах ти дь сид'иш т'укь*//]; г) короткі форми особових займенників і зворотної частки на початку речення або після паузи в реченні: [//*Мь бèши стр'ах д'ажи*// *Сь ск'арьм з д'аду ти Г'дцу и фс'ò*//];

3) місце питальної частки ли. Питальна частка ли змінює своє місце лише в реченнях із заперечною формою – в них вона стоїть після ударної заперечної частки н'и: [//*Н'и ли ть йстр'ах*// *Н'и ли ги вид'ахми фч'èрь*//];

4) Союзи чи та в'чи зі сполучним значенням: [//*Ас кьту ньпр'аа мьш'иньт'ь*// *чи ж д'òд'ь дь ть з'èмь дь вид'иш кьк и*// *В'чи жь рич'èш чи кьту ст'ар чул'ак прик'азьв*//];

5) багато союзів в реченні: [//*Вий'алкьт'ь вьрв'и и сл'амьт'ь сь н'òси и зьрнуту сь ст'вар'увь*// *Чи штò ни д'òйш/ чи дь с'èдниш, чи дь й рь-ск'аж'иш с'ичку*//];

6) без союзів: [//*П'єрьм с'èм гу/ уздр'èй/ укус'ьд гу/ вьрш'èм гу*//];

7) повторення окремих частин речення: а) Найпоширенішим явищем є повторення присудка (виражає тривалість, категоричність тощо): [//*Т'а òди, òди и ни пр'ай пьшк'ул*//]; б) повторення підмета: [//*Тòй с'илну тòй гь уб'йкнь*//]; в) повторення другорядних частин: [//*Тò р'азни, р'азни кн'ижи, р'азни*//].

До лексичних раритетів належать лексеми: *кутел* 'ступка'; *кут-ле* 'мізинець'; *папон* 'диня', *кълвун* 'клюв', *бурдей* 'погріб, льох', *чавре* 'вишита носова хусточка', *бубалък* 'шафер на весіллі', *мумари* 'учасники весільного обряду' та ін. Лексема *бьрна* «уста» на думку укладачів БЕР характерна для східних болгарських діалектів, зокрема для калчевської говірки [БЕР, 1, с. 103]. Лексема *баница*, майже в усіх болгарських селах листковий пиріг з бринзою або сиром має назву *милина* [БЕР, 3, с. 655]. Характерним є значна кількість запозичень з грецької: *гиран* 'колодязь', *пипон* 'диня' [БДА, 1, с. 227], *кутел* 'дерев'яна ступка'. Для власне калчевської говірки характерні лексеми *тутманик*, *кирти* або *кирдет*, *дьрп'ьници*.

Таким чином, калчевська говірка добре зберегла основні риси чийшийської говірки (ятова вимова, випадання х на початку та

в міжголосній позиції слів, вказівні займенники *тоо, тао, тее*, майбутня частка *жъ (ж)*).

Література

1. Атлас болгарских говоров в СССР/ Вступительные статьи. Комментарии к картам: сост.: С.Б. Бернштейн, Е.В. Чешко, Э.И. Зеленина. Москва : АН СССР, 1958. (АБГ)
2. Български диалектен атлас. Т. I–IV. София : БАН, 1964–1981. (БДА)
3. Български етимологичен речник. София, 1971–1996. Т. I–VI. (БЕР)
4. Георгієва С. І. Тенденції розвитку болгарської діалектної системи в Україні. *Одеська лінгвістична школа: кола реконструкцій* : колективна Монографія / за заг. ред. Ковалевської Т. Ю. Одеса : ПолиПринт, 2020. С. 83–92.
5. Георгієва С. І. Болгарська переселенська говірка села Зоря (Камчик), Україна. Ідіолекти. Словник : Българският преселнически говор в село Заря (Камчик). Україна. Идиолекти. Речник. Одеса : Астропринт, 2015.
6. Гриценко П. Ю. Болгарські говірки України як феномен культури. Київ : Наукова думка, 1995. С. 42–49. (Відродження мов і культур західних та південних слов'ян в Україні).
7. Колесник В. О., Георгієва С. І. Болгарські говірки півдня України : Хрестоматія. Тексти: [навч. посібник]. Ізмаїл : СМІЛ, 2016.
8. Колесник В. О. Дебалканізація болгарських переселенських говірок в Україні. Граматична система. Одеса : Астропринт, 2003. 352 с.
9. Стоянов І. А. Болгарська мова в Україні: проблема функціонування і розвитку лексики : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.03 «Слов'янські мови». Київ, 1995.
10. Топалова С. Д. Говорът на село Калчево Болградско, Бессарабия. Речник. Одеса, 2009. 350 с.

Плеханова-Перели Марина. ХАРАКТЕРНИ ЧЕРТИ ЗА КАЛЧЕВСКИЯ ДИАЛЕКТ КАТО НА ПРЕДСТАВИТЕЛ НА ЧИЙШИСКИЯ ГОВОР

ПРОЯВИ ЯКІСНОЇ АСИМЕТРІЇ НА РІВНІ СКЛАДНОСУРЯДНИХ ЗІСТАВНО-ПРОТИСТАВНИХ РЕЧЕНЬ

Полозова Олена

кандидат філологічних наук,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
polozoval@ukr.net

Саламанюк Наталія

учитель-методист української мови і літератури,
директор Збаразького ліцею Тернопільської обласної ради
sportsinternat@gmail.com

У вітчизняній лінгвістиці на потребі дослідження асиметричних проявів у складних конструкціях як самостійному об'єкті лінгвістичної уваги наголосила С. В. Ломакович. Аналізуючи займенниково-співвідносні речення української мови, синтаксистка ґрунтовно схарактеризувала асиметричні прояви в цьому класі складних одиниць, увівши в науковий обіг поняття «якісна асиметрія» [Ломакович, 1993, с. 200]. Для опису формально-змістової асиметрії важливим є чітке розуміння сутності структурної схеми складносурядного речення та її граматичної семантики й відмежування цієї семантики від семантики предикативних частин, яка має розглядатися як симетрична, ядерна (у разі її відповідності семантиці структурної моделі) або як асиметрична, близька чи далека периферія (у разі невідповідності семантиці структурної схеми). Такий підхід даватиме змогу констатувати якісну асиметричність конструкції, у якій «зміст не відповідає структурній схемі, відходить від зразка, заданого його структурним механізмом» [там само, с. 306].

У синтаксичній традиції речення на зразок *Іван співає, а Марія танцює та Іван співає, але душа його плаче* дуже часто уналежують до одного типу — зіставно-протиставних складносурядних конструкцій. Мотивом для цього є те, що сполучники *а* та *але* (як основні) у багатьох випадках є взаємозамінними, хоча ця група речень виразно розпадається на дві підгрупи — власне-зіставні й протиставні.

У складносурядних **зіставних** реченнях зіставляється зміст частин, указується на зв'язок неконтрастних явищ. Зв'язок між ча-

стинами кваліфікується як зіставлення-порівняння, що поєднує складові частини складносурядного речення з метою повідомлення про різницю між предметами та явищами об'єктивної дійсності, які зіставляються. При цьому зіставляювані предмети і явища співіснують як такі, що не протидіють один одному [Вихованець, 1993, с. 307–308; Слинько, 1994, с. 612; Шульжук, 2004, с. 239], напр.: *На хаті, біля комина, лелече гніздо, а поблизу телевізійна антена* (Є. Гуцало). Необхідною умовою реалізації зіставних відношень є контекстуальна інформація, що підтверджує зіставність поєднуваних частин, а тому в таких реченнях контекст, з одного боку, підтримує значення несхожості, з другого боку, указує на змістову спільність співвідносних частин.

Як наслідок специфічного лексичного наповнення в зіставних реченнях можуть актуалізуватись інші види змістових відношень, ніж власне-зіставні. Так, зіставна семантика може ускладнюватися 1) єднальним; 2) допустовим; 3) наслідковим відтінками значень.

На думку І.Р. Вихованця, зіставні складносурядні речення «являють собою перехідні конструкції між складносурядними реченнями закритої структури й складносурядними відкритої структури. Через те одна частина конструкцій перебуває в зоні власне-зіставних відношень, а інша — в зоні зіставно-єднальних відношень» [Вихованець, 1993, с. 308]. Так, сполучник *а* може нейтралізувати своє значення й наближатися до єднального сполучника і в реченнях, що передають одночасність дій або станів, напр.: *Тоді полум'я стовпом шарахає вгору, обличчя солдатів робляться червоними, веселими, а брови майже в усіх руді, поприсмалювані* (Гр. Тютюнник), пор.: *Тоді полум'я стовпом шарахає вгору, обличчя солдатів робляться червоними, веселими, і брови майже в усіх руді, поприсмалювані*. Якщо сполучник *а* втрачає своє зіставне значення й набуває єднальних функцій, він відкриває сурядний ряд предикативних частин [Слинько, 1994, с. 612; Шитик, 2014, с. 232], напр.: *А вечір палить вікна незнайомі, а синя хмара жаром пройнялася, а синій ліс просвічує огнем, а вітер квіти клонить і співає мені в ушах...* (М. Рильський). Наявність єднального значення в зіставних конструкціях доводить відкритість структури, багатокомпонентний склад, повторюваність сполучника, що є диференційними ознаками єднальних сполучникових речень відкритої структури.

Особливістю зіставних конструкцій, у яких актуалізується допустове змістове відношення, є те, що ситуація, репрезентована в одній частині, є протилежною за будь-якою ознакою тій, про яку йдеться в іншій частині, напр.: *Скільки днів підіймаєте, а воно **все** на дні сидить* (О. Гончар), пор.: ***Хоча** скільки днів підіймаєте, а воно **все** на дні сидить*. Лексичними маркерами допустового значення також можуть бути дійктичні елементи, зокрема частки вже, все-таки та ін. напр.: *Ще де ті вибори, а карлики **вже** посунули з усіх екранів* (Л. Костенко), пор.: *Хоча де ті вибори, а карлики **вже** посунули з усіх екранів*.

На зіставну семантику може нашаровуватись і наслідковий відтінок. А.П. Грищенко зауважує, що таке ускладнення семантики відбувається тоді, коли зміст наступних частин впливає безпосередньо зі змісту попередніх. При цьому наступні складові частини, приєднані сполучником **а**, повідомляють про наслідки, до яких спричинилися або за певних умов можуть спричинитися дії, стани попередніх складових частин, напр.: *В горах, мабуть, живо прибуде повінь, а тоді **трудне** було би наше діло* (І. Франко), пор.: *В горах, мабуть, живо прибуде повінь, **так що** **трудне** було би наше діло*. Лексичними маркерами зіставно-наслідкового значення є аналітичні одиниці на зразок *а тому*, *а отже*, *а значить* [Грищенко, 1969].

Таким чином, появу додаткової наслідкової семантики в зіставних реченнях спричиняє лексико-семантичне наповнення предикативних частин й ускладнення засобу зв'язку.

Для **протиставних** речень, на відміну від зіставних, притаманний контрастний зміст сурядних частин, орієнтований на відображення невідповідностей між діями, процесами або станами [Вихованець, 1993, с. 308]. Типовим засобом зв'язку в таких реченнях є сполучник **але**, який, на відміну від сполучника **а**, що може виражати і зіставне, і протиставне, і приєднувальне значення, спеціально призначений для вираження саме протиставного значення, напр.: *Доріг багато, **але** шлях один!* (М. Вінграновський). Обстежений мовний матеріал дає підстави говорити про те, що протиставні речення можуть ускладнюватися додатковою 1) допустовою, 2) часовою й 3) об'єктною семантикою.

Нерідко власне-протиставні відношення можуть доповнюватися допустовими. На думку Л. В. Шитик, протиставно-допустові речення варто кваліфікувати як сурядні й підрядні за формою та

значенням, оскільки вони мають синкретичну сурядно-підрядну семантику, хоч сполучні засоби й не контаміновані [Шитик, 2014, с. 275]. У таких конструкціях у першій частині йдеться про дію чи стан, усупереч яким відбувається те, про що говориться в другій частині, напр.: *У лісі в Степана була своя хижка, але жив він переважно не в ній* (О. Турянський), пор. синонімічне складнопідрядне допустове речення: *Хоча у лісі в Степана була своя хижка, він переважно жив не в ній*.

Маркерами протиставно-допустового значення є аналітичні одиниці на зразок *але й, але (а, та) все ж, але все-таки, але все ж таки, та все одно, та незважаючи на це* тощо.

Якщо в частинах складносурядного речення вживаються слова *це, уже*, то протиставні відношення доповнюються **часовим** значенням [Шульжук, 2004, с. 240], напр.: *Це був **це** тільки початок, але ти **вже** бачив пітьму, прощиту блискавицями* (Ю. Андрухович); ***Ще** блимають на крайці бачення три білі плями пригломшених лиць, але мені **вже** нема до них жодного діла* (М. Соколян). Таким чином, протиставні речення ускладнюються додатковою допустовою й часовою семантикою внаслідок лексичного наповнення, наявності дейктичних елементів у предикативних частинах, а також через ускладнення засобу зв'язку.

Серед речень із протиставним сполучником *але* є конструкції, що мають певну структурну й семантичну специфіку, напр.: *Прикро, але пальне в анексованому Криму дешевше, ніж в решті України* (режим доступу: <http://expres.ua>). Характерною особливістю цих конструкцій є те, що до складу першої частини входить група лексем з оцінним значенням: *дивно, прикро, дивовижно, неймовірно, парадоксально* тощо. За формальним показником зв'язку між частинами (сурядний сполучник *але*) ця конструкція є складносурядним реченням фразеологізованого типу. Однак семантично ці речення відрізняються від типових протиставних речень, зокрема саме наявністю в них оцінних предикативних лексем. На думку Н.М. Чайковської, у семантиці предикатів «подиву» «взаємодіють дві семи: невідповідності та інформаційна. Інформаційна сема, будучи валентною, не лише прогнозує, але й вимагає з'ясувальної предикативної одиниці, у якій розкривається факт, що оцінюється. Таким чином, одна предикативна одиниця виконує дві функції відносно предикативної лексеми «подиву» — обґрунтування

й з'ясування, при цьому з'ясувальне значення переважає» [Чайковська, 1994, с. 48].

Отже, подібні конструкції наближені за семантикою до **об'єктного** відношення, характерного для з'ясувальних речень зі сполучником *що*, напр.: *Дивно, але ми годинами сидимо в соцмережах замість звичайної зустрічі* (режим доступу: <https://www.facebook.com/>) / *Дивно, що ми годинами сидимо в соцмережах замість звичайної зустрічі*. Про подібність аналізованих протиставних конструкцій з'ясувальним реченням свідчить те, що вони легко трансформуються, пор.: *Дивовижно, але Людмила Мілевич не сходить зі шпальт світських хронік, хоча цікавого в ній лише несмак і вміння малювати брови фломастером* (режим доступу: <http://ragu.li/?p=23147>) / *Дивовижно, що Людмила Мілевич не сходить зі шпальт світських хронік, хоча цікавого в ній лише несмак і вміння малювати брови фломастером*.

Таким чином, проаналізовані приклади підтверджують тезу про те, що поряд із типовими зіставно-протиставними реченнями в мовленні функціонують і такі, у яких ядерне значення модифікується через лексико-семантичне наповнення предикативних частин й ускладнення засобів зв'язку.

Література

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 348 с.
2. Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. Київ : Наукова думка, 1969. 156 с.
3. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Тернопіль, 1993. 382 с.
4. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
5. Чайковская Н. Н. Предложения изъяснительного несоответствия. *Системный анализ значимых единиц русского языка: Смысловые типы предложений* : сб. науч. ст. Ч. 1. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1994. С. 46–53.

6. Шитик Л. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.
7. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

Полозова Олена, Саламанюк Наталя. ПРОЯВИ НА КАЧЕСТВЕНА АСИМЕТРИЯ НА НИВО СЛОЖНОСЪЧИНЕНИ СРАВНИТЕЛНО-СЪПОСТАВНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

**ГРАМАТИЧНА МЕТАФОРА В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ
(НА ПРИКЛАДІ ЗАЙМЕННИКА *ВОНО*)**

Сазонова Ярослава

*доктор філологічних наук, доцент,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
sazonova.yaroslava.hnpu@gmail.com*

Термін «граматична метафора», уведений Холлідеем у 1980-х роках, позначає накладання різних граматико-семантичних доменів один на одного, коли явище одного типу розглядається як явище іншого типу. Наприклад, процес може бути виражений іменником (а не дієсловом) і розглядатися (граматично) як предмет. Граматичні метафори є тим ресурсом для мовців, який розширює потенціал мови, дозволяючи людям «позначати більше ніж одну річ одночасно» [Martin, 2008, с. 803]. Холлідей наголошує, що граматики є відображенням людського досвіду і втіленням міжособистісних стосунків [Halliday, 1998, с. 185]. Асоціація між вихідним і цільовим значенням у (граматичних) метафорах «формується досвідом, перцепцією та взаємодією людей з навколишнім середовищем, їхніми культурно-специфічними віруваннями та практиками» [Panther & Thornburg, 2009, с. 16], а самі граматичні ознаки іноді мають культурні кореляти, наприклад, гендер.

Тут ми аналізуємо граматичні гендерні зміни в політичному дискурсі як граматичну метафору, яка лінгвістично реорганізує

досвід, поєднуючи граматику й семантику. У прикладах, наведених у цій роботі, слова вжиті в їхньому усталеному («буквальному») сенсі, але нетрадиційна морфологія справляє особливий ефект. Зокрема, позначення чоловіка займенником воно та граматичні маркери середнього роду в словах, що узгоджуються з ним, представляють його або як десекуалізовану людину, чи як неживий об'єкт. Заміна чоловічого роду середнім родом створює метафоричні зв'язки між непов'язаними сутностями, що вказує на одне в термінах іншого, десекуалізуючи та дегуманізуючи референта за допомогою морфосинтаксичних підказок.

Враховуючи негативний вплив дегуманізації на соціальне сприйняття своїх цілей, не дивно, що таку метафору використовують у політичному дискурсі. Зневажливі, дегуманізувальні метафори зазвичай застосовують у політичній риториці, щоб перетворити опонентів на ворогів [Sazonova, 2020; Skinner, 2018; Szilagy, 2018]. Як довів добір матеріалу, під час війни використання граматичного «кастрування» людини досить частотне. Схоже, український суспільний дискурс змінює норми прийнятності й дозволяє людям, які переживають травму, використовувати терміни, які були неприйнятними в довоєнному минулому, або повертатися до норми відповідно до зміни ставлення до суб'єкта політичної діяльності. Особливо яскраво це доводять дописи в соціальних мережах і коментарі в онлайн-видаваннях до подій, пов'язаних із особистістю Президента України Володимира Зеленського, сприйняття якого кардинально змінилося після 24 лютого 2022 року. До цього йому дорікали, що він недостатньо проукраїнський, нерішучий, необізнаний у політиці тощо. Наприклад, займенник воно широко використорвувався з метою підкреслити претензії до поведінки й досвіду президента:

Яке ж воно тупе, мало того, що блазень продовжує грати коміка, так воно доводить ситуацію в країні до абсурду.

Як бачимо, референційний ланцюжок побудований із порушенням граматичних норм: іменник блазень чоловічого роду, але займенники перед і після нього — середнього (воно).

Здається, займенник воно було звичайним засобом позначення Зеленського в середовищі опонентів; ця дегуманізувальна стратегія з'являлася знову і знову в зневажливих коментарях. Критики розглядали його як члена іншої групи, когось нижче за них, негідного

вважатися людиною. Ветеранка війни уналежнює його до категорії «менший, недорослий», застосовуючи граматичний середній рід, і виправдовує свою позицію, згадуючи про уникнення ним військової служби під час війни:

6 років, поки воно 4 рази укланялось, в мене було 3 контракти 2 роки добровільного руху...

Сучасний політичний дискурс і дотичні до нього дописи й рефлексії продовжують широко використовувати граматичну метафору, виражену займенником середнього роду *воно*. Як до 24 лютого, так і після нього нікчемність політичної фігури підкреслювалася саме в такий спосіб (причому *воно* може вказувати як на чоловіків, так і на жінок):

Воно ж не просихає: дивна повінка Савченко потрапила в об'єктив.

Наведений приклад вимагає від читача обізнаності з політичними реаліями України, адже формально прізвища на *-ко* не мають маркерів жіночого або чоловічого роду. Більше того, системно закінчення *-о* – ознака належності до середнього роду, хоча носій мови не використає таку референцію, вживаючи прізвище.

Розмовному мовленню українців притаманне вживання середнього роду стосовно людей дуже похилого віку й маленьких дітей у побутових ситуаціях з метою підкреслити їхню ментальну й фізичну неспроможність. Таке використання поширилося й на політичний дискурс:

Старому маразматіку слід дома сидіти, бо ще згадають запродацю, хто почав продаж України... [воно] сиділо вже б і не смерділо...

Як бачимо, референційний ланцюжок порушений граматично, але пропуск займенника *воно* не заважає використанню форм дієслів у середньому роді.

До і після 24 лютого ставлення до представників проросійських партій не змінилося. Спостерігаємо навіть певне зниження нормативного стилю спілкування в офіційному обігу. Наприклад, вживання займенника *воно* в референції до опонента зазвичай допускалося в неформальному контексті, як це, наприклад, сказано про Медведчука ще у 2020 році:

Поїхало за інструкціями <в Росію>, як витягнути транзитом через Україну покидьків вагнера на Росію.

Характеризуючи дії його сподвижника Мураєва у 2022 році, займенник *воно* у референційному лацюжку з прізвищем чоловічого роду використовує радник Президента М. Подоляк:

*Ще є такі суб'єкти як [Євгеній] Мураєв — **таке** ж, але це більш **агресивне, балакуче. Воно** ж теж **бігало** до Москви і щось там **казало**, що вони тут 80% мають проросійського контролю.*

Короткий огляд вживання займенника *воно* в контексті обговорення актуальних соціально-політичних проблем дводить, що політичний дискурс — це сфера актуалізації дискурсивно пов'язаних значень середнього роду, передусім несхвалення (референт «поганий»), що супроводжується різними оцінними відтінками (референт неосвічений, дурний, старий, недосвідчений, зрадник тощо). Прагматичним тригером створення оцінного сенсу є реальна дія або стан у соціально-політичному житті України, що негативно позначає референта.

Семантико-граматичні зміни роду, зокрема частота вживання та прагматичне навантаження форм середнього роду та займенника *воно*, можна вважати маркером сучасної української комунікації в суспільно-політичному дискурсі.

Література

1. Halliday M.A.K. Things and relations: Regrammaticising experience as technical knowledge. In J.R. Martin, R. Veel (Eds.), *Reading Science: Critical and Functional Perspectives on Discourses of Science*. London: Routledge, 1998. P. 185-236.
2. Martin J.R., Rose D. *Genre relations: Mapping culture*. London, UK: Equinox, 2008.
Panther K.-U., Thornburg L. L. Introduction: On figuration in grammar. In K.-U. Panther, L. L. Thornburg, and A. Barcelona (Eds.), *Metonymy and Metaphor in Grammar*. Amsterdam – Philadelphia : John Benjamins, 2009. P. 1–44.
3. Sazonova Ya. Fighting Fear with humour: the linguistic-pragmatic aspects. In N. Knblock (Eds.), *Language of Conflict. Discourses of the Ukrainian Crisis*. Bloomsbury Academic, 2020. P. 233–252.
4. Skinner A. The slippery slope of dehumanizing language. *The Conversation*. 2018. Retrieved from <https://theconversation.com/the-slippery-slope-of-dehumanizing-language-97512>

5. Szilagyí A. Dangerous metaphors: How dehumanizing rhetoric works. Dangerous Speech Project. 2018. Retrieved from <https://dangerousspeech.org/dangerous-metaphors-how-dehumanizing-rhetoric-works/>

Сазонова Ярослава. ГРАМАТИЧЕСКА МЕТАФОРА В УКРАИНСКИЯ ПОЛИТИЧЕСКИ ДИСКУРС (НА ПРИМЕРА НА МЕСТОИМЕНИЕТО *ВОНО - ТО*)

**ПОЛІАСПЕКТНІСТЬ НАУКОВОГО ОСМИСЛЕННЯ
ТЕРМІНА *НАРАТИВ* У ГУМАНІТАРНІЙ ПАРАДИГМІ**

Сінна Людмила

здобувачка ступеня доктора філософії

кафедри українознавства і лінгводидактики,

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,

sennaya1985@gmail.com

У сучасному комунікативному просторі термін «нарратив» є частотно вживаним поняттям, але в кожній ситуації використання можемо говорити про його різну смислову інтерпретацію. «Наративний» поворот, розпочавшись у 80-х роках ХХ століття, на сьогодні набирає нових обертів і постає предметом дослідження не лише в галузевих (зокрема, філологічних) парадигмах, а й вибудовує нові зв'язки як міждисциплінарний термін (літературознавство, лінгвістика, психологія, історія, філософія, соціологія, політологія тощо).

Поняття нарративу досліджується в науці поліаспектно: з погляду філософської актуалізації (Ж. Ф. Ліотар, Й. Брокмейер та Р. Харре, Л. М. Газнюк, Н. Ю. Ісак, І. В. Троцук), на підставі лінгвістичної парадигми та наратології (К. Леві-Строс, Р. Барт, Ж. Лакан, М. Фуко, М. М. Бахтін, Ж. Женет, П. Рікер, Ж. Дерріда). Дж. Брунер та Ч. Тейлор залучають цей термін для розуміння психологічного складника людської свідомості, а Ф. Анкерсміт дає обґрунтування нарративного аналізу історії. Провідними дослідниками питання наратології в літературознавстві є Р. Барт, Ж. Женетт,

Я. Лінтвельт, Дж. Прінс, С. Четмен, В. Шмід. Серед вітчизняних учених нарративними проблемами цікавляться Р. Гром'як, Г. Дьяковська, К. Коваленко, М. Ожеван, І. Папуша, М. Ткачук, З. Шелковнікова. Попри значну кількість наукових розвідок щодо нарративу, питання його поняттєвої ідентифікації досі є не вивченим і потребує систематизації наявної інформації.

Уявлення про сутність, структуру та функції нарративу люди мали ще в античні часи. Термін *narratio* позначав до I століття н. е. частину промови оратора, яка слідувала за промовою тезису, пізніше розповідання історій. Перший учений, який розглядав нарративність та опікувався нарративними ідеями, не називаючи їх нарративами, був Аристотель. Він відзначав, що найважливішою характеристикою розповідання є сюжет і що гарна історія має початок, середину та кінець [Аристотель, с. 5].

Поява терміна «нарратив» у філософському дискурсі була спричинена працями з історіографії, де нарратив ідентифікував історичну подію, яка мала місце, але відбулася не в результаті закономірних історичних процесів, а в контексті розповіді про ці процеси, що насамперед пов'язано з інтерпретацією цієї події. У роботі «Нарративна логіка» Ф. Анкерсміт наголошує, що «в історіографії цінність історичної події визначається не стільки фактами, які в ній відкрито, скільки нарративною інтерпретацією цих фактів» [Анкерсміт, с. 13].

Враховуючи полемічний характер студіювання проблеми нарративу, розглянемо декілька визначень цього поняття.

Згідно з дефініцією, поданою в словнику «A Dictionary of Narratology» нарратив — це «репрезентація (як результат і процес, об'єкт і акт, структура чи структурування) однієї чи більше дійсних або вигаданих подій, поданих одним, двома чи кількома (більш чи менш проявленими) нараторами одному, двом чи кільком (більш чи менш проявленим) нараторам» [Prince, p. 56].

Г. Дьяковська подає таке визначення: «нарратив є складним феноменом реальності, що має актуальне сучасне звучання, постає як значущий фактор суспільного життя, що викликає неослабний науковий інтерес і виробляє сенси» [Дьяковська, с. 71].

Згідно з літературознавчим словником-довідником, «нарратив» — це «об'єкт та акт повідомлення про справжні чи фіктив-

ні події, здійснюваний одним (кількома) наратором, адресоване одному (кільком) нараторам» [Гром'як, с. 476]

Філософські погляди Й. Брокмайера, Р. Харре визначають, що наратив є не описом певної реальності, а «інструкцією» щодо визначення й розуміння людей [Брокмейер, Харре, с. 31].

У наративній психотерапії об'єкт нашого дослідження інтерпретують двома способами. Перший (ширше значення) — процес породження історій як оповіді загалом, другий (вужке) — конкретна, чітко окреслена форма повідомлення, що характеризується наявністю конфлікту та його розв'язанням і, відповідно, змінами ситуації або емоційного стану пацієнта наприкінці повідомлення порівняно з початком історії [Мороз].

Наприкінці 60-х рр. ХХ ст. у рамках структурної лінгвістики, семантики та структуралістської поетики формується окрема дисципліна наратологія. Першим цей термін вводить Ц. Тодоров у 1969 році. У широкому розуміння предметом вивчення наратології є природа, форма і функціонування наратива. У вужчому значенні — наратологія фокусує увагу на можливих співвідношеннях між розповіддю і наративним текстом; наратуванням і наративним текстом; розповіддю і наратуванням. Зокрема, вона досліджує проблеми часу, способу й голосу. У теорії наратології актуальним є також дослідження певних наративів за допомогою моделей, розроблених так званою наративістикою. Беззаперечним фактом є те, що об'єктом дослідження в наратології постають наративи.

Усі наратологи погоджуються з тим, що, по-перше, наратив — це репрезентація; а по-друге, що предмет цієї репрезентації демонструє певний ряд властивостей, а саме — часові й причинні. Фотіс Джаннідіс загострює увагу на тому, що одна й та сама історія може бути репрезентована в різний спосіб і зовсім не релевантно, внаслідок неоднорідності репрезентативних можливостей цих засобів (роман, кіно, балет) [Janninis]. Проте впродовж тривалого часу наратологи просто ігнорували цю нерозділеність медій і репрезентацій. Але сьогодні це стає центром дослідницької уваги.

Вплив наративу є величезним. Він може належати персоналізованим та інституційним дискурсам. Завдяки своїм властивостям та функціям він торкається майже всіх сфер життя люди-

ни. Його функція переконання, яка побудована на роз'ясненні інформації через історію або розповідь, суттєво допомагає в політичному та рекламному дискурсах.

Беззаперечно, що наукові тексти, особливо соціально-гуманітарні (історичні, літературознавчі, психологічні, економічні, педагогічні, соціологічні та ін.) наскрізно пронизані наративами. Функції, виконувані наративами в наукових текстах, різноманітні: це впорядкування, пояснення, опис, демонстрація закономірностей буття певних явищ, предметів, об'єктів. Особливе значення саме такого виду дискурсу мають репрезентативна і конституювальна функції наративу.

Головна функція наративу — це репрезентація одиничної події або численних подій. Наратив організовує людський досвід у складений зі знаків текст. Наратив протиставляється уявленню, оскільки об'єктивується мовою. Він є універсальним інструментом як для оповідання, так і сприйняття знань та їх передачі. Наративом може бути як науковий, художній, публіцистичний або інший словесний текст, так і система знань — міфологія, релігійна чи наукова теорія [Вікіпедія].

Переважно наратив відбиває хронологійний порядок того, що відбувалося в дійсності чи уяві — від більш раннього до пізнішого, але окремі частини наративу можуть мати інший порядок. У будь-якому разі наратив подає одні події, факти й уявлення як підстави для інших. Гранднاراتиви визначають зміст менших наративів, а через них — способи організації культури та соціального життя.

Повідомлення наративу здійснюється наратором, при цьому розрізняють експліцитний та імпліцитний типи нараторів. Експліцитний — це особа, що фізично повідомляє наратив, наприклад, читець чи репортер. Такий наратор неминуче накладає на повідомлення відбиток власного досвіду. Імпліцитний наратор не існує буквально, він є відображенням у тексті позиції автора, що повідомляється через персонажів чи звернення самого автора до читачів, слухачів або глядачів. Нарація може виконуватися не одним наратором, а через їх низку: первинного та вторинного нараторів.

Тож поліаспектне дослідження наративу (нاراتивів) є актуальною науковою проблемою, цікавою для багатьох дослідниць-

ких галузей, адже все лінгвокомунікативне буття людини перебігає у відповідних наративах.

Література

1. Анкерсмит Ф. Нарративная логика. Семантический анализ языка историков / Пер с англ. О.Гавришиной, А.Олейникова. Под науч. ред. Л. Б. Макеевой. Москва: Идея Пресс, 2003. 360 с.
2. Аристотель. Поэтика. Риторика URL: <http://tululu.org/read5505015>
3. Брокмейер Й., Харре Р. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы. *Вопросы философии*. 2000. No 3. С. 29–42.
4. Гром'як Р. Літературознавчий словник-довідник. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 752 с.
5. Дьяковська Г.. Наратив як складова дискурсивної реальності. СХІД. 2017. № 5 (151). С. 70–73. URL: <https://cutt.ly/kKRr4Hh>
6. Мороз Р. Наративі у психологічній теорії і практиці. URL: <https://cutt.ly/1KRthPf>
7. Наратив. *Вікіпедія*: веб-сайт. URL:<https://cutt.ly/zKRrYII>
8. Janninis F. Narratology and the Narrative. *What is Narratology: Questions and Answers Regarding the Status of a Theory*. Edited by Tom Kindt and Hans-Harald Muller. Berlin: Walter de Gruyter, 2003. P. 35-54.
9. Prince G. Dictionary of Narratology /Gerald Prince. University of Nebraska Press: Lincoln and London, 2003. 126 p. URL: <https://cutt.ly/9KRrbDp>

Синна Людмила. ПОЛИАСПЕКТИВНОСТ НА НАУЧНОТО МИСЛЕНЕ НА ТЕРМИНА НА НАРАТИВИТЕ В ХУМАНИТАРНАТА ПАРАДИГМА

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ЗНАКОВИЙ КОМПЛЕКС «СВІТОВЕ ДЕРЕВО» В УКРАЇНСЬКИХ КОЛЯДКАХ ТА ЩЕДРІВКАХ

Скоробогатова Олена

*доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені професора Михайла Гетманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
skorobogatova.elena@gmail.com*

Українські колядки та щедрівки не лише входять до скарбниці народної творчості найдавніших часів, але й надають багатий матеріал для семіотичних і культурологічних узагальнень, що розглядаються в міждисциплінарних напрямках ученими-гуманітаристами. До таких питань належить вивчення універсальних знакових комплексів (УЗК), що досліджуються літературознавцями, культурологами, етнолінгвістами. У рамках цієї праці пропонуємо дослідження УЗК в українських колядках і щедрівках із залученням методів культурологічного, семіотичного (представленого в працях В. Топорова, Вяч. Вс. Іванова, М. Л. Гаспарова), класичного лінгвопоетичного й дискурсивно-когнітивного аналізу [Чернцова, 2019]. Основні методи – метод сучасного лінгвопоетичного аналізу та інтерпретаційний [Скоробогатова, Козлова, 2020].

Філологи зазначають: «Колядки та щедрівки є одним з небагатьох жанрів того найдавнішого шару народної творчості, з якого виростала усна поезія в усіх слов'ян» [Дей, 1965, с. 13]. Олексій Дей наголошує, що дослідники мають усі підстави вважати, що цей жанр належав до спадщини, яку зберегли й перенесли наші далекі предки в культуру нового часу. «Деякі колядки та щедрівки, записані в ХІХ– ХХ ст. у найглухіших українських місцевостях (на Поліссі, Прикарпатті та в Карпатах), ще зберегли атмосферу патріархально-родового суспільно-економічного устрою» [Дей, 1965, с. 13], — зауважує науковець. Ми намагаємося дослідити в них відлуння міфопоетичного мислення, притаманного людині з давніх-давен, яке зберіглося в народних традиціях, усній народній творчості та у художньому (зокрема поетичному) дискурсі. Образи й поняття, сформовані в прадавню епоху, відбилися в мові, віддзеркалилися у фольклорі, вони мають свої відображення в сучасному людському мисленні, мовотворчості й художньому дис-

курс. До таких феноменів уналежнюють й універсальні знакові комплекси, що характерні для різних етносів у різні часи.

Досліджуючи історію прадавнього сприйняття, розуміння й омовлення світу людиною, семіотики кінця ХХ століття виокремили декілька базових понять, що заклали підґрунтя антропоцентричних досліджень у царині культурології та постсеміотики століття ХХІ.

Одне з таких базових понять — поняття універсального знакового комплексу, що виникло при вивченні взаємодії людського соціуму та зовнішнього світу. Факти такої взаємодії семіотизувалися в межах окремої групи, конкретного мовного колективу. Але семіотизація може виходити за обмежені локацією, часом та мовою рамки, вона виявлена в різні періоди в різних мовних колективах, навіть дуже далеких один від одного й не пов'язаних у просторі або часі. Саме такі факти стали предметом дослідження лінгвокультурологів, серед яких почесне місце посідають праці В. Топорова, у яких виділено [Топоров, 2010, с. 11–24] та схарактеризовано поняття УЗК.

Учений відмовився від спроб дати безпосередню вичерпну дефініцію цього феномену мислення і його знакового втілення: він використав загальносеміотичне поняття знакового комплексу та виділив його головну рису — універсальність. Ця риса у виділених УЗК була схарактеризована на підставі чітких аргументованих доказів, серед яких головними стали такі: зазначені комплекси виникають у різних людських спільнотах у різні часи, тобто мають загальночасовий і загальнопросторовий характер; УЗК сприймаються всіма членами мовного колективу й розуміються як природні; УЗК мають чітку відповідність при внутрішньосеміотичному перекладі в межах різних знакових систем і відповідність знаковій системі одного універсального комплексу [Топоров, 2010, с. 13–14]. Учений висловив і підтвердив гіпотезу, що загальні риси УЗК пов'язані з архетипом людського мислення, поведінки й віддзеркалення світу й це відбилося в «подоланні єдиної універсальної колізії єдиним способом» ([Топоров, 2010, с. 13–14]. Переклад наш — О. С.). У зазначеній праці В. Топоров запропонував методикку реконструкції УЗК щодо типологічних прадавніх прикладів. Свою узагальнювальну роботу вчений назвав «Світове дерево. Універсальні знакові

комплекси», бо саме образ світового дерева, на його думку, став найуніверсальнішим комплексним знаком-символом навколишнього світу, частиною якого є людина. Способом опису УЗК вважають мову семантичних опозицій — протиставлень. «Світове дерево» має вершечок, середину і низ, поєднує небо і землю, світ живих і світ мертвих, майбутнє і минуле, у його кроні, віттях та корінні мешкають різні земні істоти.

Мета цієї розвідки — дослідити функціонування УЗК «світове дерево» в українських колядках і щедрівках на матеріалі збірника «Українська народна творчість. Колядки та щедрівки» (1965).

До вивчення колядок і щедрівок удавався такий знаний представник Харківської філологічної школи, як М. Ф. Сумцов [Сумцов, 1886], який продовжував традицію дослідження української обрядової поезії, започатковану П. О. Лаврівським та О. О. Потєбнею [Радзівська, 2019], [Лисиченко, 2015]. Серед сучасних дослідників цього фольклорного феномену необхідно назвати львівську науковицю Ольгу Харчишин [Харчишин], яка вивчає колядки в культурологічному полі.

Найголовніший УЗК, що зберігся в колядках, — образ світового дерева, дерева життя. Цей образ-символ є у східних і західних, південних та північних світових культурах. У слов'янській міфології та фольклорному дискурсі він наявний від перших есхатологічних феноменів до сучасних варіантів. УЗК «світове дерево» має різні варіанти культурної презентації. В українських колядках про початок світу це зазвичай явір, з якого починається усе на землі:

*Коли не було з нащада світа,
Тоги не було неба, ні землі,
А но лем було синєє море,
А серед моря **зелений явір**.*

На дереві життя сидять птахи життя — голуби, що будують і створюють світ:

***На явороньку три голубоньки,
Три голубоньки радоньку радять,
Радоньку радять, як світ сновати...***
(«Коли не було з нащада світа»)
[Українська народна творчість, с. 43].

Використання граматичного комплексу *радоньку радять* свідчить про давнє походження твору, саме так у праслов'янську епоху характеризувалися «правильні», природні дії: у поєднанні процесу й результату в спільнокореновому дублеті. На цей комплекс натрапляємо в багатьох колядках, тут активні й регулярні подібні комплекси – *сад садити, суд судити, город городити, дари дарувати*. Представлені такі граматичні дублети і в слов'янських прислів'ях та приказках.

У колядці «Ой як се було на початку світа» наявний той самий образ зеленого явору:

*Ой як се було на початку світа:
Не було тоді ні неба, ні землі,
Тільки-но було синєє море.
На тім синім морі **явір зелененький**,
На тім **яворойку** на горі гніздойко,
А в тім гніздойку три соколойки.*

Кожен із трьох птахів створює необхідні для світу й життя речі:

*Випускали вони ся в синєє море:
Перший пожитойко – вози ми житойко,
Другий пожитойко – яра пшеничейка,
Третій пожитойко – трава зеленейка.*

Кожна з речей необхідна людям: для молитов, єднання Богом, їжі, для худоби:

*Вози ми житойко людям на хлібойко,
Яра пшениченька – на проскуройки,
Трава зелененька – для худобойки.
[Українська..., с. 44].*

У цих колядках образ світового дерева редукований, ми бачимо лише птахів – творців світу. Але є колядки та щедрівки, де постає більш повний образ дерева життя, наприклад, у колядці «Стоїть яворець тонкий, високий» цей образ має докладний опис:

*Стоїть яворець тонкий, високий,
Тонкий, високий, в корінь глибокий.
А в коріньку чорні куноньки,
А в середині ярі пчіленьки,
А на вершечку сив соколенько
[Українська народна творчість, с. 168].*

Сокіл буде гніздо і створює світ.

Підкреслена стрункість і висота дерева, глибина його кореня. В інших колядках та щедрівках опис має ще вказівку на якісний показник широти: *вверху широкий, листям широкий, вітки широкі*.

Найчастіше дерево життя — це *явір*, але інколи чарівним деревом буває *сосна, груша, дуб* [Українська народна творчість, с. 316–317], або воно називається лексемою *дерево (деревице)*, як у колядці «А в ліску, ліску, на жовтім піску»:

*Росте **деревице** тонко, високо,
Тонко, високо, в корінь глибоко,
В корінь глибоко, листом широко
[Українська народна творчість, с. 381.]*

У цій колядці згадуються й казкові *гусі та лебеді*, яких фольклористи вважають птахами, що поєднують світи живих та мертвих:

*На тім деревиці **гусі, лебеді**.
Ой сидять, сидять, далеко видять* [там само, с. 381].

На чарівному дереві людина може знайти бажане:

*Ой в ліску, в ліску на жовтім піску,
Там росте **явір**, тонкий, високий,
Тонкий високий, а в гілля широкий.
На першій гілці висить колиска,
Й а в тій колисці гречная **панна**,
Гречная панна, панна Маланя* [там само, с. 316].

Це дівчина (*панна, панночка, дівочка, дівка*), яку знаходить козак (*молодець, стрілець, рибалка, панич, милий*). Така знахідка є маркером створення сім'ї, продовження роду. Дерево життя допомагає його продовжити.

Аналіз українських колядок та щедрівок дає підстави стверджувати, що вони зберегли прадавнє УЗК «світове дерево» й відтворюють його в різних варіантах. Перспективою дослідження є докладніше вивчення цього феномену, розгляд бінарних опозицій, що зазвичай закладені у УЗК різних типів, та мовні й художні засоби, якими УЗК і бінарні опозиції створюються в колядках та щедрівках.

Література

1. Дей О. Від упорядника. *Українська народна творчість. Колядки та щедрівки. Зимова обрядова поезія трудового року*. Київ : Наукова думка, 1965. С. 5–40.
2. Лисиченко Л. А., Лисиченко Т. Ю. Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції. Харків : ХТМТ, 2015.
3. Радзівєвська Т. В. Петро Олексійович Лавровський : наукова і науково-критична спадщина (до 190-річчя з дня народження) : 36. наук. праць. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019.
4. Скоробогатова О. О., Козлова А. Г. Дослідження морфологічного рівня поетичної мови в аспекті лінгвокреалогії: сучасний стан і перспективи. *Challenges and achievements of European countries in the area of philological researches. Collective monograph. Vol.2*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2020. С. 198–217.
5. Сумцов Н. Ф. Научное изучение колядок и щедривок. Київ : Типогр. А. Давиденко, 1886.
6. 6. Топоров В. Н. Мировое дерево: Универсальные знаковые комплексы. Т. 1. Москва : Рукописные памятники Древней Руси, 2010.
7. Українська народна творчість. Колядки та щедрівки. Зимова обрядова поезія трудового року / Упорядкування, передмова і примітки О. І. Дея. Київ : Наукова думка. 1965.
8. Харчишин О. Коляди — спільна спадщина українців та поляків. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/koliady-spilna-spadshchyna-ukraintsiv-ta-poliakiv> (Дата звернення 26.04.2022).
9. Чернцова Е. В. Дискурсивное варьирование когнитивной семантики слова: опыт интегрального исследования (на материале глагольных предикатов *казаться, показаться*, девербатива *кажимость*, парентезы *кажется*) : монографія. Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина. 2019.

Скоробогатова Олена. УНИВЕРСАЛЕН ЗНАКОВ КОМПЛЕКС «СВЕТОВНО ДЪРВО» В УКРАИНСКИ КОЛЕДНИ И ОБРЕДНИ ПЕСНИ

НАУКОВИЙ ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ: ШКОЛИ, ПЕРСОНАЛІЇ, ПРОБЛЕМАТИКА

Соприкіна Вікторія

*кандидат філологічних наук, викладач кафедри
фундаментальної та мовної підготовки;*

*Національний фармацевтичний університет. Харків
svd_20@ukr.net*

Розвиток будь-якої наукової галузі забезпечують теоретико-практичні дослідження як окремих учених, так і колективів, спільнот, угруповань, що розробляють певну проблему, отримують нову інформацію, доводять й аргументують її істинність, суспільну вагу й потребу. Ця спільна діяльність під керівництвом ученого-лідера (антропонімний маркер) інтерпретується в науковому дискурсі як наукова школа, що передбачає наявність конкретної проблеми, розроблюваної вченими в певній дослідницькій парадигмі з генеруванням нових ідей, підходів (методологічний маркер); заклад, де здійснюється науковий пошук (локативний маркер); наступність у науковому світосприйманні й подальша розробка теорій, положень, концепцій з опертям на наявний досвід [Маленко, 2021, с. 34].

У мовознавстві сформовані численні школи відповідно до лінгвістичної галузі, проблематики досліджень, методологій. Існують такі школи й у царині ономастики, поява якої сягає найдавніших часів (Стародавній Єгипет, Стародавня Індія, Стародавня Греція). З того часу й до сьогодні ономастика оформилася як окрема лінгвістична галузь широкого географічного функціонування (міжнародний контекст) і потужного наукового досвіду. Так, існує Міжнародна рада з ономастичних наук (International Council of Onomastic Sciences), започаткована у 1949 році в Брюсселі. Раз на три роки Міжнародна рада проводить всесвітній конгрес і щорічно випускає тематичний журнал «Онома», у якому публікує статті з різних напрямів дослідження ономастики.

Українська ономастика є органічним складником міжнародного ономастичного доробку, а українські мовознавці успішно представляють свої дослідження на міжнародних конференціях і симпозіумах з актуальних питань національної ономастики.

Знаковим для становлення галузі можна назвати 1959 рік. Тоді в Києві мовознавці провели I Республіканську ономастичну нараду. А наступного року було створено Українську ономастичну комісію, яка затвердила важливість вивчення ономастики, стала ініціатором наукових конференцій, сприяла виданню низки праць [Торчинський, с. 219].

Одним з найперших в Україні осередків ономастичних досліджень стала Чернівецька ономастична школа. Пріоритетним напрямом там було вивчення топонімії, проте мовознавці зверталися і до інших розділів ономастики, зокрема антропоніміки. На зорі отримання Україною державної незалежності була захищена (Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; грудень 1990) кандидатська дисертація випускниці Чернівецького університету Л. Тарновецької (Ткач) «Становлення українських прізвищ Буковинської Наддністрянщини (на матеріалі ревізьких сказок I-ої половини XIX ст.), що мала широкий науковий резонанс у тогочасній українській ономастиці. З'ясування мотиваційної основи українських прізвищевих назв обраного регіону та історія їх формування окреслили вектор наукового аналізу в здійсненому дослідженні.

Про буковинську антропоніміку писала також Л. Кракалія; Г. Лопушанська працювала з антропонімами «Ілліади», «Одісеї» Гомера, Р. Таїч вивчала антропонімію творів М. Салтикова-Щедріна; Л. Адамова проводила дослідження відойконімних дериватів в англійській мові [Логос ономастики, 2009, с. 110].

Одеська ономастична школа свої перші наукові кроки розпочала ще в XIX столітті. У XX столітті поживаленню ономастичної науки в Одесі сприяв приїзд Юрія Карпенка, який був уже зрілим ономастом та згодом став очільником Одеської школи. У ній працювали над питаннями топоніміки, космоніміки, зооніміки, антропоніміки, теоніміки. Зараз одеські ономасти активно вивчать літературну та когнітивну ономастику (О. Карпенко, М. Карпенко, М. Зубов, Н. Бербер, Т. Крупеньова, Г. Сенік, Л. Фоміна).

Тернопільський ономастичний осередок був заснований С. Панцьо. У сфері зацікавлень якої пріоритетним був ономастикон лемківського діалекту. Аспіранти С. Панцьо захистили дисертаційні роботи з антропонімії М. Наливайко (2011), Н. Сви-

стун (2006), С. Шеремета (2002). Діяльність Ужгородської ономастичної школи, заснованої Павлом Чучкою («Антропонімія Закарпаття»), презентують праці Любомира Белея (літературно-художня антропонімія), Олега Белея (дослідження ергонімії), С. Медвідь-Пахомової (давня слов'янська антропонімія), М. Сюська (зоонімікон), В. Баньої (закарпатські мікротопоніми), О. Негер (проблеми урбаноніміки) [Логос ономастики, 2012].

Донецьку школою опікувався Євген Отін. Він започаткував системне (лексикографічне) вивчення власних імен. У центрі уваги донецьких мовознавців аналіз походження, історії, функціонування та лексикографування онімів. Представниками є О. Антонюк (антропонімія Донецької області) В. Калінкін (поетична ономастика), Е. Кравченко (поетонім, поетонімосфера), О. Філатова (ономастика в англійській мові).

Потужний ономастичний осередок функціонує в Києві. Це відділ історії української мови та ономастики Інституту української мови НАН України (С. Вербич, В. Шульгач); учені-ономасти Києво-Могилянської академії та Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка (М. Вакулич, Д. Дергач, І. Желзняк, В. Лучик, М. Цілина). Основне коло інтересів — етимологічна ономастика, переважно топоніміка, а також онімний простір медійної сфери.

Львівський ономастичний доробок представлений працями З. Купчинської (топоніми, ойконіми), О. Сколоздри-Шепітко (літературна ономастика), Н. Сокіл-Клепар (мікротопонімія, псевдоніми повстанців), І. Фаріон (прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII — поч. XIX ст.), М. Худаша (антропонімія 16 ст.), розвідками про антропоніми в історико-етимологічному аспекті.

Окремо працюють над ономастичними темами такі українські лінгвісти, як І. Муромцев (Харків), Н. Павликівська (Вінниця), М. Торчинський (Хмельницький), Н. Щербакова (Харків), Петрова Озель Л. (Харків). Професор М. Торчинський веде курс «Українська ономастика» в Хмельницькому національному університеті. Мовознавець вивчає структуру, функціонування, типологію, особливості походження онімів української мови, пасивне та активне побутування власних назв, розробляє класифікацію онімної

лексики. Під його керівництвом захистили дисертаційні роботи з ономастики Н. Герета («Ойконімія північної Хмельниччини», 2004), І. Гонца («Ойконімія Черкащини», 2006), Ю. Фернос («Антропонімія Уманщини XVII — початку XXI століття», 2008).

Щодо закордонних ономастичних шкіл, то Польська академія наук (Polska Akademia Nauk — PAN) має у своєму складі Інститут польської мови, де є відділ ономастики. Там ретельно досліджують антропоніміку й топоніміку країни. Щорічно в Кракові виходить науковий журнал «Onomastica», у якому висвітлено нові ономастичні дослідження, подано рецензії на праці, що вийшли в Польщі чи за її межами, а також є розділ про важливі ономастичні події у світі.

В Англії ще з 1923 року існує Англійське топонімічне товариство (English Place-Name Society), яке має на меті поліаспектні дослідження географічних назв усіх англійських графств. З 1969 року вчені топонімічної спільноти друкують «Журнал Англійського топонімічного товариства» («Journal of the English Place-Name Society»), де публікують наукові статті та річні звіти. Шотландське товариство географічних назв (Scottish Place-Name Society) існує з 1996 року. Мовознавці вивчають історію й походження географічних назв Шотландії, проводять конференції, друкують серію словників «Дослідження шотландських топонімів» («Scottish Place-Name Survey») а з 2007 року видають науковий часопис «The Journal of Scottish Name Studies». Мовознавці Північної Ірландії у 2010 році офіційно запровадили Ольстерське топонімічне товариство (Ulster Place-Name Society) та публікують журнал «Bulletin of the Ulster Place-Name Society», що зараз має назву «Ainm» [English Place-Name Society].

Друкують періодичні видання з питань ономастики чехи (журнал «Acta Onomastica» з 1960 р.), італійці («Rivista Italiana di Onomastica» з 1995 р.), французи («Revue Internationale d'Onomastique» з 1949 р.). Активно досліджують ономастику вчені з Німецької ономастичної спілки в місті Лейпциг («Deutsche Gesellschaft für Namenforschung»). Вони вивчають власні назви з погляду діахронії та синхронії, аналізують особливості вживання імен у різних частинах Німеччини, а наукові здобутки висвітлюють у журналі «Namenkundliche Informationen» [Ковбасюк, 2015].

Отже, вітчизняні та світові ономастичні школи щоденною працею здійснюють внесок у розвиток лінгвістичної науки.

Література

1. Бучко Д. Г., Карпенко Ю. А., Редько Я. П. Чернівецька ономастична школа. *Логос ономастики*. 2009. № 1 (3). С. 106–112.
2. Карпенко Ю. О., Фоміна Л. Ф., Зубов М. І., Калінкін В. М. Одеська ономастична школа. *Логос ономастики*. 2012. № 4. С. 98–112.
3. Ковбасюк Л. А. Ономастика сучасної німецької мови : здобутки та перспективи німецької та української германістики. *Наукові записки Національного університету Острозька академія*. 2015. № 58. С. 152–154.
4. Маленко О. Наукова школа професора Лідії Лисиченко: спадковість харківських лінгвістичних традицій. *Український світ у наукових парадигмах : Зб. наук. праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди*. Випуск 8. Харків : ХНПУ – ХІФТ, 2021. С. 32–39.
5. Торчинський М. М. Українська ономастика : історія, сьогодення, перспективи. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2013. Вип. 6 (1). С. 217–238.
6. English Place-Name Society. Сайт Англійського товариства географічних назв. URL : <https://www.nottingham.ac.uk/research/groups/epns/index.aspx> (дата звернення: 13.08.2019).

Соприкина Виктория. НАУЧЕН ОПИТ НА ЕВРОПЕЙСКАТА ОНОМАСТИКА: ШКОЛИ, ПЕРСОНАЛИ, ПРОБЛЕМИ

МЕТОДОЛОГІЙНІ ПРИНЦИПИ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ: ДІАХРОННО-СИНХРОННИЙ ВИМІР

Степаненко Микола

*доктор філологічних наук, професор,
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка
myk_ivan@ukr.net*

...Говорячи про правопис, слід
розуміти, що це каркас літературної
мови в писемній практиці.

Олександр Скопенко

Найважливішим консолідувальним і впотужнювальним чинником національного простору є мова, зосібна унормований варіант її, а також правопис, завдяки якому передається від покоління до покоління, за образним твердженням Панаса Мирного, «сподіванки, розум, дослід, почування» народу [Мирний, 1971, с. 187], а як точніше, то вишліфувавана й канонізована орфографічна традиція матеріалізує, об'єктивує, зберігає в часі й просторі те, що залишає після себе покоління, і цим самим забезпечує поступ, формує традиції, стає одним із підмурків самодостатности, самоідентифікації, перспективної окремішности тієї або тієї етнічної спільноти.

Мова перебуває в постійному русі, динаміка узусу вимагає змін у різних ділянках літературної мови, зокрема в орфографії, яка є її одним із найважливіших маркерів. Ідеться про детерміновані дією інтра- й екстралінгвальних чинників неминучі системні та асистемні зв'язки між прескриптивною і дескриптивною нормою, трансформації з однієї сфери в іншу. Часті реформування, зумовлені зазвичай політичними причинами, міжетнічними конфліктами, імперськими й іншими рецидивами, негативно впливають на суспільство загалом, передовсім на його духовно-інтелектуальний сегмент, нерідко викликають спротив, небажане протистояння з неминучими його затятими адептами й гострими критиками. Реформування правописних систем відчутно почастишали в ХХ столітті у зв'язку з посиленням мовного контактуван-

ня, наслідком чого є вплив мов з особливим функційним статусом на інші мови. Це стосується різних лінгвосфер, а не лише лексико-семантичної, у якій результат взаємодії між мовою-донором та мовою-реципієнтом є очевидним для всіх. Досить згадати хоча б цинічне обрусительство української мови в радянський час із його потворним вислідом — суржилом чи її натеперішню англізацію, яка поширилася навіть на граматичний лад, що є тривожним сигналом, позаяк починає руйнуватися осердя української мови, заявляє про себе розхитування мовних норм ізсередини.

Цілком закономірним є той факт, що в орфографічних кодексах різних народів окреме місце відведено написанню слів іншомовного походження. Тут діють універсальні і специфічні закони. Промовисто ілюструють сказане елінізми, зокрема передавання звукосполучення **th** у словах грецького походження за європейським зразком через букву **т** (*театр*, *бібліотека*) і за неуніформним у часовій еволюції українським взірцем через букви **ф** і **т** (*дифірамб* і *дитирамб*, *ефір* і *етер*, *кафедра* й *катедра*, *логарифм* і *логаритм*, *міф*, *міфологія* і *міт*, *мітологія*; *Агафангел* і *Агатангел*, *Афіни* й *Атени*, *Борисфен* і *Бористен*, *Демосфен* і *Демостен*, *Марфа* й *Марта*, *Фессалія* і *Тессалія* та ін.; пор.: *Юхим*, *Хведір*, *квасоля*). Другий важливий складник правопису — узаконені правила, яким підпорядковано питомий ресурсу окремо взятої мови. Вони оперті на випрацювану й надійно апробовану традицію і водночас запроектовані на сучасний стан розвитку мови, тобто базуються на діяхронно-синхронних засадах.

Реформування української орфографії активізувалося в добу незалежності. Мета пропонованої студії — представлення методологічних принципів українського правопису з удокладним аналізом кодифікаційних змін (1990, 1993 і 2019 рр.). Важливо наголосити, що ці орфографічні системи й ті, які передували їм, у різні роки ґрунтовно і принагідно досліджували такі вчені, як Б. Ажнюк, Д. Баранник, А. Бурячок, І. Варченко, І. Вихованець, С. Головащук, А. Горняткевич, К. Городенська, А. Грищенко, О. Гузар, Й. Дзендзелівський, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, Н. Клименко, Г. Колесник, А. Москаленко, В. Німчук, І. Огієнко, Г. Півторак, П. Плющ, Л. Полюга, О. Пономарів, Н. Пуряєва, В. Русанівський, О. Синявський, О. Скопенко, О. Тараненко, П. Тимошенко, Н. Тоцька, І. Фаріон, Ю. Шевельов, М. Штець, та ін. Методологічною осно-

вою українського правопису в його діяхронно-сихронному вимірі є передусім такі принципи: історизму, поліфункційности, наступности, соборности, асиметрійности, варіантности.

Принцип історизму. Це один із найсуттєвіших принципів, оскільки він допомагає встановити еволюцію українського правопису від найдавніших часів до сьогодення. Українська мова має давню — понадтисячолітню — орфографічну традицію, аналіз якої — проблема не з нових, однак й не з тих, які знайшли в науці своє остаточне розв'язання і не потребують надиктованих внутрішніми та зовнішніми суспільно-політичними трансформаціями, власне мовними причинами уточнень, коментувань або й контрастних оновлень. Найавторитетнішою видається концепція мовознавця В. В. Німчука, який виокремлює три умовні, але важливі етапи в історії становлення нашого правописного кодексу:

I. Давньокиївський (X–XIV ст.).

II. Староукраїнський (остання чверть XIV–XVIII ст.).

III. Новоукраїнський (XIX–XXI ст.) [Істор. укр. правопису, с. 5].

Основою формування давньокиївського правопису була старослов'янська орфографія, що прийшла в Київську Русь після прийняття християнства. Щодо староукраїнського періоду, то він нерозривно пов'язаний з іменем видатного лінгвіста, знаного письменника, відомого церковного й освітнього діяча Мелетія Смотрицького (70-ті роки XVI ст. – 1633), який нормалізував правопис церковнослов'янської мови української редакції. Його «Грамматіки славенскиа правилое Сунтагма» стала основним підручником церковнослов'янської мови в багатьох слов'янських країнах. Норми Смотрицького «досить швидко набули всеукраїнського визнання. Їх пристосували до своїх потреб і інші слов'яни, які зберігали Кирило-Мефодіївські традиції» [Німчук, 2002, с. 5–6]; «з невеликими модифікаціями вони й нині чинні в богослужбовій сфері слов'ян там, де в літургію не введено живих національних мов <...> все з орфографії М. Смотрицького, що відповідало живому мовленню, використовувано і в українському світському письменстві до початку XIX ст., а на деяких теренах (наприклад у Закарпатті) — аж до середини XIX ст.» [Іст. укр. правопису, с. 6].

Принцип поліфункційности. Особливість новоукраїнського періоду полягає в тому, що в Україні, якій випало перебувати у складі різних держав, панував правописний різнобій: «кулішівка»,

«драгоманівка», «желехівка», «грінченківка», «максимовичівка» й ін. Ці орфографічні системи об'єднують різні принципи — історико-етимологічний («максимовичівка») і фонетичний («кулішівка», «драгоманівка», «желехівка», «грінченківка»).

Для українського правопису почасти характерний такий тип поліфункційности, як кирилично-латиничне протистояння. У цій конкурувальній сфері латиниці відведено місце крайньої периферії. Вона, як не парадоксально, дає про себе знати й сьогодні. Зокрема, у 2021 році виникли суспільні дискусії з приводу чергової спроби латинізації української мови. О. Данілов у розмові з кореспондентом Радіо Свободи І. Кузнецовою зауважив, що переведення державної мови на латинський алфавіт — «одна з фундаментальних речей», яка передбачає відмову від кирилиці [Данілов, 2021]. Цією заявою секретар Ради національної безпеки та оборони України, представник-центрист провладної партії надав нового подиху «азбучній війні», що своїми початками сягає ХІХ сторіччя, окремими спалахами еволюціонує в ХХ і ХХІ століттях. Останнє її малопомітне суспільне маніфестування сталося 2018 року, коли тодішній міністр закордонних справ України Павло Клімкін рекомендував паралельне запровадження і — відповідно — послуговування в нашій державі кирилицею та латиницею.

Неперспективність таких добутих зі схрону новацій у тому, що їхні автори діють самочинно, а мали б робити по-іншому — перш ніж доносити до народу якусь ідею, потрібно порадитися хоча б із фахівцями. Що ж до чергової канонізації латиниці, то мовознавці, церковні діячі, письменники й інші різнолікі категорії небайдужих до долі рідної мови людей висловили однастайну позицію: ця відповідальна мовна процедура не на часі, вона негативно впливає на мовну ситуацію, мовну політику, мовне законодавство, посилює напругу в суспільстві, збурює і відчутно деструктує його. Уся українська історія, сучасне та майбутнє нашої держави пов'язані з іншою системою письма — кирилицею, яку відомий клірик Православної церкви України Євстратій Зоря справедливо називає фундаментальним складником, невід'ємним атрибутом вітчизняної тисячолітньої культури та ідентичности, відмова від якого «зробить нас слабшими, позбавить унікальності, відріже наступні покоління, які не читатимуть кирилицею, від культурної спадщини наших предків» [Українська, 2021].

Збереження духовного світла, що ось уже понад тисячу літ іде з Візантії від Кирила й Методія, на думку Тараса Кременя, — «це захист традицій та забезпечення функціонування української мови як державної» [Заява Секретаріату НСПУ]. Основне наше завдання, переконує мовознавець Лариса Масенко, «полягає у розширенні сфер ужитку української мови, а внесення в суспільство обговорення конфліктної проблеми переходу на латиницю лише призведе до розколу й ускладнить виконання головного завдання <...> Кирилицею створено майже всю писемну спадщину України, і немає підстав відмовлятися від неї і робити Росію єдиною спадкоємицею кириличної графіки» [Щур, 2021]. «Якщо ми відмовимося від кирилиці, якою ... користуємося від моменту, коли вона виникла, — доповнює думку своєї колеги Орися Демська, — то <...> відріжемо велетенський пласт української писаної культури» [Данілов, 2021].

Отже, справедливо зауважують представники секретаріату Національної спілки письменників України, немає ніякої логіки й ніяких переваг, щоб цуратися «своєї багатющої історичної спадщини. Україна таким химерним чином, через перехід на латинку, не потребує «наближення» до Європи, бо Україна — це і є Європа, і Європу треба мати в серці, у душі, у свої діях і вчинках. І сам такий «перехід» на латинку не зробить українців ні заможнішими, ні щасливішими, а привнесе в їхнє життя більше клопоту, непорозуміння й абсурдності <...> пропозиція латинізувати українську абетку загрожує нашим культурним традиціям і підриває підвалини нашої національної ідентичності, яка складалася віками й тисячоліттями» [Заява Секретаріату НСПУ].

Принцип наступности. Системне впорядкування українського правопису припадає на початок ХХ століття. Особливим для української орфографії є 1918 рік, коли вийшли у світ «Головні правила українського правопису», які, на жаль, не знайшли свого практичного втілення. Отож знаковішими слід уважати наступні роки, зокрема 1919, коли УАН схвалила «Найголовніші правила українського правопису», та 1921, коли вони були видані й послужили надійною базою для всіх майбутніх орфографічних систем — 1928, 1933, 1946, 1960, 1990, 1993, 1999 («Проект найновішої редакції українського правопису», який активно обговорювався в суспільстві, проте не набув чинности), 2019 рр.

Принцип наступності послідовно відрефлексований у «Передмові» до всіх правописних видань доби незалежності. Робочі комісії, які працювали над «Українським правописом» 1990 року, «Українським правописом» 1993 року, «Українським правописом» 2019 року, послуговувалися прямо чи опосередковано багатьма спільними загальними настановами, насамперед такими: «1) не змінювати традиційної української графіки, відновивши традиційне розташування літер в абетці; 2) не ускладнювати принципи написання українських слів новими правилами й винятками, а навпаки, намагатися зменшувати їх кількість за рахунок уніфікації однотипних явищ; 3) по можливості спростити правопис складних слів, критично поставитись до правил, що регулюють уживання великої літери й под., — тобто тих правописних моментів, які не регулюються мовною структурою; 4) докладніше опрацювати правила щодо написання слів іншомовного походження, зокрема географічних назв та особових найменувань людей» [Український правопис, 1990, с. 3].

Принцип соборности. Іван Огієнко свого часу висунув одне з найважливіших гасел національної неподільности — «Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис» [Огієнко, 2010, с. 41]. Початком відліку реальної, а не задекларованої соборности українського правопису є 1928–1929 рр., коли з'явився новий варіант орфографічного кодексу, над яким працювала велика комісія на чолі з М. Скрипником і за участю представників Галичини — С. Смаль-Стоцького, В. Гнатюка, В. Сімовича. Специфіку його визначало те, що на умовах компромісу органічно поєдналися східні та західні правописні традиції. Доля т. з. скрипниківки особлива: її «ревізували» в 1933 році борці з українським буржуазним націоналізмом, вилучивши найсамобутніші питомі ознаки української мови. Вони намагалися переконати, що цим самим нібито зруйнували бар'єр, який виник між українською та російською мовами, а насправді домоглися іншого, бажаного для імперії наслідку — відкрили простір для входження російської мови в усі сфери суспільного життя з метою витіснення мови української, тобто ще раз узаконили повсюдне обрусительство.

Орфографічна система 1928–1929 рр. повносило функціює в діаспорі й дотепер. Правописний дискомфорт між материковою

Україною та діаспорою став відчутним у добу незалежності, коли розвіяні по світах українці почали гуртуватися в єдину родину й заявили про створення фундованого на засадах соборности правопису, який об'єднає материкову Україну та діаспору, який слугуватиме успішному інтегруванню багатомільйонної нації. Про це офіційно заявлено на I Міжнародному конгресі українців, який відбувся 27 серпня — 3 вересня 1991 року.

У «Передмові» до «Українського правопису» 1993 року зазначено, що «комісія одностайно підтримала постанову <...> конгресу <...> про потребу вироблення єдиного правопису для всіх українців, що проживають як в Україні, так і за її межами. Єдиний правопис має базуватися на всьому історичному досвіді його творення» [Український правопис, 1990, с. 6]. Члени Української національної комісії з питань правопису, які готували редакцію 2019 року, по-особливому заакцентували на тому, що чергова вона «є кроком до розв'язання цього завдання з позицій історичної та етнографічної соборности української мови й української нації» [Український правопис, 2019]. Зрозуміло, що треба здолати нелегкий шлях, аби досягти реальних результатів орфографічної соборности. Успіх уможливить помірковане взорування на «скрипниківський» правопис із виразно задекларованими в ньому питомими ознаками української мови — тими, що збереглися і дотепер, та тими, які свідомо витіснені антиукраїнськими силами на периферію, оголошені «шкідницькими» або й зовсім заборонені.

Принцип асиметричності. Аналізований принцип віддзеркалює присутність і до певної міри розкриває та вмотивовує природу винятків, якими рясніє правопис. Ця проблема одержала своє належне розв'язання в переконливій орфографічній версії О. Тараненка, згідно з якою універсальними, загальнообов'язковими положеннями правопису будь-якої мови є такі: 1) якомога адекватніше відрефлексування форми і змісту живої мови; 2) стабільність, що забезпечує «духовний зв'язок поколінь»; 3) витримання певної розумної межі «між відтворенням фонетичної специфіки мови-джерела та збереженнями звукового образу рідної мови»; 4) логічна послідовність та внутрішня несуперечливість, тобто правопис має «охоплювати максимально можливу кількість орфограм та пунктограм» [Тараненко, 1995, с. 5–6]. Мовиться, зро-

зуміло, про ідеальну орфографічну модель, якої фактично у «світі не існує і бути не може, хіба що для штучних мов» [там само].

Отже, насправді спостерігаємо іншу картину: реалізація кожної з вияскавлених орфографічних стратегій наражається на суперечности, унаслідок чого з'являються прикрі мовні реалії, які виходять за береги парадигми, не вклинюються в простір норми, не корелюють із кодифікаційними маркерами тощо. Яскраво демонструє цю асиметрійність флексійний набір (-а, -я або -у, -ю) семантично поліфункційних іменників другої відміни однини чоловічого роду з основою на приголосний у родовому відмінкові: 1) *атома, вектора, інтеграла, префікса*, але: *синтаксису, фразеологізму*; 2) *відмінка, восьмикутника, займенника, шківа*, але: *виду, роду, складу, способу*; 3) *живота, носа, шлунка*, але: *стравоходу*; 4) *баракка, комина, вітряка*, але: *підмурку, покою*; 5) *Бердянська, Кременця, Луцька, Піттсбурга, Миргорода, Тернополя, Житомира, Ярослава, Франкфурта, Києва, Колгуєва, Батурина*, але: *Зеленого Гаю, Кривого Рогу, Широкого Лану*; 6) *бігу, задуму, затору*, але: *ривка, стрибка, стусана*; 7) *вітру, морозу*, але: *Вітра, Мороза* (персоніфіковані предмети і явища); 8) *полку, рою*, але: *табуна*; 9) *щавлю, ячменю*, але: *вівса*; 10) *вальсу, краков'яку*, але: *гопака, козака*; 11) *будинку, вокзалу, метрополітену, універмагу*, але: *бліндажа, гаража, куреня, млина, сажка, хліва; білка, хліба* [Український правопис, 1994, с. 113–118]. Правописних «але», тобто відхилень від звичайного загального взірця, дуже багато. Їхня статусність і виправданість не повинна викликати заперечень: легше запам'ятовувати винятки, аніж атомізувати кодифікаційний процес, тиражувати правила, що зазвичай ґрунтуються на важких для засвоєння семантичних дефінуваннях.

Принцип варіантності. Варіантність — чуже явище для орфографії, яка зорієнтована на точність, конкретність, лаконічність і для якої не є бажаним вилучений із логічного ланцюга принцип «можна так і можна так». У найновішій редакції українського правопису значний відсоток варіантних норм варто сприймати як бажане зло, тому що вона постає своєрідним містком між силоміць вилученими з орфографічного побутування питомими ознаками української мови й цілком умотивованими намаганнями відновити історичну справедливість — повернути їх до активного вжитку. Час, зрозуміло, розставить свої акценти: (при)забуті,

не культивовані через об'єктивні причини ті або ті правописні норми стануть безальтернативними чи альтернативними, перспективними чи позбавленими майбуття. В «Українському правописі» 2019 року варіантність представлена таким спектром конкретних репрезентантів:

- Уже згадуване передавання буквосполучення **th** у словах грецького походження, які узвичаїлися в українській мові, буквами **ф** і **т** (*анафема* й *анатема*) [Український правопис, 2019, с. 156].
- Передавання в деяких словах, що походять із давньогрецької та латинської мов, буквосполучення **au** через **ау** та **ав**: *аудієнція* і *авдієнція*, *аудиторія* і *авдиторія*, *лауреат* і *лавреат*, *пауза* й *павза*, *фауна* й *фавна* [там само, с. 162].
- Передавання звука [g] у прізвищах та іменах людей шляхом адаптації до звукового ладу української мови – літерою **г** (*Вергілій*, *Гарсія*, *Гегель*, *Георг*, *Гете*, *Грегуар*, *Гуллівер*) і шляхом імітації іншомовного [g] –буквою **ґ** (*Вєргілій*, *Гарсія*, *Гегель*, *Геопґ*, *Гете*, *Греґуар*, *Гуллівер* та ін.) [там само, с. 156]. Ця норма постає як конкретизований варіант тієї, яка зафіксована в «Українському правописі» 1990 року, «Українському правописі» 1993 року: «У власних назвах іншомовного походження етимологічний g згідно з усталеною традицією вимовляється як г; проте збереження g у вимові не можна вважати порушенням орфоепічної норми. Отже, правильною є вимова: *Ґданськ* і *Ґданськ*, *Ґренландія* й *Ґренландія*, *Ґібралтар* і *Ґібралтар*; *Ґарібальді* й *Ґарібальді*, *Ґете* й *Ґете*» [там само, с. 20; 25, с. 17].
- Уживання початкових голосних **і** та **и** в іменниках-апелятивах *ірій* і *ирій*, *ірод* й *ирод* [там само, с. 117].
- Закріплення закінчень **-у**, **-а** (у твердій та мішаній групах), **-ю**, **-я** (у м'якій групі) за іменниками другої відміни чоловічого роду, які є назвами населених пунктів і не містять у своєму складі суфіксів **-ськ-**, **-цьк-**, **-ець-**, **-ів-** (**-їв-**), **-ев-** (**-єв-**), **-ов-**, **-ин-** (**-ін-**), **-ач-** (**-яч-**), **-ич-** та формантів **-бург-**, **-град-**, **-піль-** (**-поль-**), **-мир-**, **-слав-**, **-фурт-**: *Амстердаму* й *Амстердама*, *Гомелю* й *Гомеля*, *Лондону* й *Лондона*, *Мадриду* й *Мадрида*, *Парижу* й *Парижа*, *Чорнобилю* й *Чорнобиля* [там само, с. 117].
- Закріплення флексій **-і** та **-и** за іменниками 3 відміни однини родового відмінка, що закінчуються на **-ть** (*гідності* й *гідно-*

сти, незалежності й незалежности, радості й радости, смерті й смерти, честі й честу, хоробрості й хоробрости), а також за словами *кров* (*крові й крову*), *любов* (*любові й любови*), *осінь* (*осені й осени*), *сіль* (*солі й соли*), *Білорусь* (*Білорусі й Білоруси*), *Русь* (*Русі й Руси*) [там само, с. 128].

- Уживання закінчень **-ьові, -ю** та **-еві** в прізвищах *Іваньо, Дідуньо* в давальному й місцевому відмінках [*Іваньо — Іваньові (-ю, -еві), по Іваньові (-ю, -еві), Дідуньо — Дідуньові (-ю, -еві), на Дідуньові (-ю, -еві)*] [там само, с. 168]. В «Українському правописі» 1993 року нормативними визнано закінчення **-ьові, -ю** [Український правопис, 1994, с. 105].
- Закріплення за теонімом *Христос* варіантних форм кличного відмінка (*Хрі́сте, Христé, рідко Христóсе*) [Український правопис, 2019, с. 124].
- Закріплення закінчення **-е** та **-у** в кличному відмінкові за іменем *Олег* (*Оле́же й Оле́гу*) [там само, с. 123].
- Закріплення форми кличного відмінка за загальною назвою та прізвищем, що функціонують як звертання (*дру́же Макси́менку, коле́го Євге́не О́нищуку, пане Ковалю*), або закріплення за загальною назвою форми кличного відмінка, а за власною – форми кличного відмінка, омонімічної з називним відмінком (*дру́же Макси́менку й дру́же Макси́менко, коле́го Євге́не О́нищуку й коле́го Євге́не О́нищук, пане Ковалю і пане Коваль*) [там само, с. 124].
- Уживання префіксів **архі-, архи-** в назвах церковних звань, титулів і чинів (*архімандрит і архи́мандрит, архи́єрей і архі́єрей, архи́страти́г і архі́страти́г* та ін.) [там само, с. 38].
- Уживання на початку речення або слова перед буквою на позначення приголосного прийменників **У, В** і початкових **у, в** (*У лісі пахло квітами, Угорі яскраво сяяло сонце, Унаслідок зливи пошкоджено дерево і В лісі пахло квітами, Вгорі яскраво сяяло сонце, Внаслідок зливи пошкоджено дороги*) [там само, с. 25].

З останньою варіантною новацією важко погодитися, оскільки в лінгводидактичну, журналістську, редакторську, коректорську й інші сфери міцно ввійшла така безальтернативна норма: «Уживання на початку речення або слова перед буквою на позначення приголосного прийменника **У** і початкового **у**».

Отже, реформування правописного кодексу — одна з узвичаєних світових практик. Зміни в царині орфографії прямо залежні від дії мовних та позамовних чинників, причому екстралінгвальності відведено особливу роль. Проаналізовані методологічні принципи українського правопису — історизму, поліфункційності, наступності, соборності, асиметричності, варіантності — розкривають зв'язок нашої понадтисячолітньої орфографічної традиції зі світовими й водночас вирізняють притаманні їй специфічні особливості. Упорядкування підсистем правопису — графіки, орфографії і пунктуації — пов'язане з новоукраїнським етапом історії становлення його. Системний процес нормалізації в досліджуваній мовній сфері датований початком ХХ століття, а перманентно активізований у добу незалежності.

Література

1. Данілов підтримує ідею переходу України на латиницю. *Радіо Свобода*. 2021. 11 верес. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rnbo-danilov-latynytsia/31455662.html>
2. «Заява Секретаріату НСПУ щодо пропозиції секретаря РНБО О. Данілова латинізувати українську абетку». *Національна спілка письменників України*. 2021. 15 верес.: URL: <https://nspu.com.ua/ofitsijno/zayava-sekretariatu-nspu-shhodo-propozicii-sekretarya-rnbo-o-danilova-latinizuvati-ukrainsku-abetku/>
3. Історія українського правопису XVI–XX століття : хрестоматія / упоряд. : В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва. Київ : Наук. думка, 2004. 582 с.
4. Мирний П. Зібрання творів: у 7 т. Т. 7: Поезія. Публіцистика. Епістолярій / ред. кол.: М. Є. Сиваченко (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1971. 663 с.
5. Німчук В. В. Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст. ст. / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ : [б. в.], 2002. 112 с.
6. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рідна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2010. 436 с. (Бібліотечна серія Фондації

- ім. митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття». Серія 2. «Зарубіжні першодруки». Том 8).
7. Тараненко О. О. Лінгвістичний і соціальний комплекс проблем навколо сучасного українського правопису. *Мовознавство*. 1995. № 1. С. 3–8.
 8. Український правопис / АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. 3-тє вид., випр. й доп. Київ : Наук. думка, 1990. 240 с.
 9. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови. 4-е вид., випр. й доп. Київ : Наук. думка, 1994. 240 с.
 10. Український правопис / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови; Український мовно-інформаційний фонд НАН України. Київ : Наук. думка, 2019. 392 с.
 11. «Українську зелені хотіли би загнати у ще вужче гетто»: соцмережі про ініціативу Данілова перевести алфавіт на латинку. *Espresso*. 2021. 13 верес.: URL: <https://espresso.tv/ukrainsku-zeleni-khotili-bi-zagnati-u-shche-vuzhche-getto-sotsmerezhi-pro-initsiativu-danilova-perevesti-alfavit-na-latinku>
 12. Щур М. Українська латинка: чи можлива модернізація через латинізацію української мови? *Радіо Свобода*. 2021. 13 верес.: URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/latynka-v-ukrajini-za-i-proty/31458391.html>

**Степаненко Микола. МЕТОДИЧЕСКИ ПРИНЦИПИ НА НАЙ-
НОВОТО ИЗДАНИЕ НА УКРАИНСКИЯ ПРАВОПИС НА ФОНА
НА СЛAVЯНСКИЯ ПРАВОПИСЕН ОПИТ**

ЕПІСТОЛЯРНИЙ ТАНДЕМ «КОЧУР — ЛУКАШ» КРИЗЬ ПРИЗМУ ЗНАКОВИХ ШТРИХІВ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ПРАКТИКИ

Степаненко Ніна

*кандидат філологічних наук, доцент,
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка
stepanenkonm17@gmail.com*

Епістолярій — унікальний тип комунікації, оскільки він уможливує офіційне і приватне, авторське та анонімне, вимушене й вільне спілкування. Попри стереотипну організацію, листи дають простір для польоту думки, для висловлення найсокровеннішого, найінтимнішого. Звичною, навіть закономірною є більша відвертість в епістолі, аніж у звичайній розмові, до того ж автори послань говорять виважено, логічно, обирають переконливі, на їхній погляд, аргументи, щоб пересвідчити інших у свої правоті, а ще вони пропускають інформацію крізь серце та душу й відповідно конотують її. У листах є об'єктивна правда і суб'єктивна істина, яку досить часто супроводжують емоції — реакції на перебуле, захоплення побаченим і почутим чи засудження його, відповідь на вчинене, непогодженість із чиймись впливами, заперечення яких-небудь поглядів тощо. Адресовані окремому або колективному суб'єктові думки, побажання, прохання, пропозиції, настанови стають спонуканням до конкретних дій відразу після сприймання та усвідомлення їх або актуалізуються всім своїм аксіологічним потенціалом чи фрагментарно через певні, нерідко й досить утривавлені відтинки часу.

До листування в різних його жанрових реалізаціях через вимушені обставини або з особистих бажань удаються майже всі. Для окремих категорій людей воно — один із вельми сутнісних атрибутів буття, шлях одуховнення і переінакшення себе, рідних, близьких, опонентів, а то й недругів. Ідеться передусім про майстрів слова — письменників, критиків, перекладачів, усіх, хто пов'язує своє земне існування із цим скарбом, із мовою загалом, яка з максимальною точністю документує світ в усьому його розмаїтті й цим зберігає промовисті й менш знакові сюжети історії,

розставляє вкрай потрібні акценти в сучасному плині буття, допомагає прогнозувати завтрашнє.

Особливістю змісту й вишуканістю форми вирізняються листи, адресантом і адресатом яких є письменники. Джерельна база пропонованого дослідження — епістолярій двох видатних українських перекладачів другої половини ХХ століття Григорія Кочура (1908–1994) та Миколи Лукаша (1919–1988), над упорядкуванням якого працювали Марія Кочур і Максим Стріха. Останній є автором розлогої передмови й ґрунтовних наукових коментарів. Мета поданого дослідження — заглиблення у творчу майстерню тлумачів світової слави й вияскравлення технології роботи їх над словом як носієм інформації, репрезентантом генетичного коду, маркером етнокогнітивності і як духовно-естетичною категорією.

Григорій Кочур і Микола Лукаш сповідували різні перекладацькі принципи, але їх гуртувало нестримне прагнення проникнути в таїну материнського і всепланетарного художнього слова, єднала жага ввести його, як напучав Іван Франко, «між культурні мови». Митці дбали про те, щоб огранена національними шатами світова класика ставала надбанням і морально-духовним просвітленням українців, як говорив Борис Олійник, «на всі покоління й віки». Листування засвідчує, що знавці багатьох мов Кочур і Лукаш були вимогливими де себе й побратимів по перу. Кожен орідномовнений ними прозовий або поетичний рядок, строфа, вірш, поема, трагедія, комедія чи будь-який інший літературний жанр — це нескінченні творчі муки, ретельно проштудійовані різномовні лексикографічні джерела, сумлінно обстежений набуток попередників з оцінкою його сильних і не зовсім досконалих позицій, занурення в культурну сферу того або того народу з орієнтуванням на різні форми й часові ракурси її.

Григорій Кочур уважав великим гріхом, неприємною і приреченою на неуспіх справою «перекладати, не знаючи, що перекладаєш» [Григорій Кочур — Микола Лукаш, с. 31]. Його підтримував у цьому одностудець Микола Лукаш. Обидва вони послуговувалися нібито простими технологіями, коли «брали слова й вирази, що лежать напохваті» [там само, с. 112]. Та це лише перше враження, радше перекладацькі винятки, бо легко доступні мовні ресурси, за справедливим твердженням Лукаша, «не найкра-

щі», що «десь есть, справжні, але в ту хвилину не пригадуєш їх, не дістаєш із колодезя пам'яті. Маю на увазі не якісь там раритети, а таки звичайні слова й вирази, але кращі й відповідніші» [там само, с. 31]. І починається тривалий пошук, який в епістолярію названо «тугим поступом», що вимагає «відмовитися начисто від усіх» розваг [там само, с. 110].

Досягненнями й розчаруваннями, якими встелена дорога перекладача, щедро ділиться в листах Микола Олексійович. Його окремі послання до старшого колеги Максим Стріха небезпідставно називає перекладознавчими студіями: вони «більшою мірою зорієнтовані на його власній перекладацькій праці», у них продемонстровано «не лише <...> “моцартівський хист”, але й «невичерпну ерудицію, обізнаність з неймовірною кількістю найрізноманітніших джерел» [там само, с. 22]. В епістолярію Григорія Порфіровича знаходимо «небагато суто перекладознавчого аналізу тих або інших текстів», вони частіше «є докладною хронікою видавничих проектів і літературних подій того часу, містять безліч неоціненної інформації для мікроісторика, який намагатиметься реконструювати українську літературну й інтелектуальну панораму» періоду листування — 1958–1971 рр. [там само, с. 21]. Гармонійне поєднання думок і поглядів двох поліглотів проливає світло на таїну перекладацької творчості загалом й цінну для продовжувачів цієї справи індивідуальну практику зокрема.

Висловлено прями міркування, підкріплені промовистими конкретними зразками, про гармонію змісту та форми в перекладацькій діяльності. Зміст повинен віддзеркалювати епоху, правдиву історію, традиції, звичаї, побут народу, його самотність на часовому тлі — минулому й сьогоденні. Щодо форми, то вона стосується передусім збереження архітектоніки твору й послуговування мовними нормами в їхньому багатомірному представленні, насамперед динамічному: прескриптивна й дескриптивна норми, норма з погляду синхронійно-діахронійної кореляції, взаємодія узусу та кодифікації, лексикографічна фіксація та потенційність / okazionalnosc, альтернативність і безальтернативність тощо. Порушення гармонії, про яку йдеться, Григорій Кочур влучно назвав «дилетантською поетичною технікою і непослідовністю» [там само, с. 31] й конкретно

проілюстрував це перекладами віршів французької журналістки Мадлен Ріффо: «вона пише білим віршем, то раптом хапається за кілька випадкових, безсистемно розтиканих рим, то римує точно, то вдається до рим приблизних і просто поганих. То йде за прикладом Елюара і зрікається пунктуації, то раптом запроваджує її, але соромливо, наполовину. Це по-перше. По-друге, темних місць у <...> віршах більше, ніж у «Слові о полку Ігоревім» <...> Я так і досі не знаю, хто ходить у чорних касках, а хто носить білі кепі й хто — червоні берети <...> Не розумію численних дат, власних імен, географічних назв... і т. д. і т. п. ...» [там само, с. 31]. Навіть незначне звульгаризування, доповнює висловлені міркування Микола Лукаш, може «річ перевернути»:

*Хтось у написі на карті (або: надписуючи карту)
 “Д” з-під низу не замкнув
 І КАНАДУ ненароком
 У КАНАПУ обернув [там само, с. 40].*

Перекладам Григорія Кочура й Миколи Лукаша випало не легко пробиватися до читача. Важко було переконувати пильнувачів української мови, що архаїзми є важливим текстотвірним чинником, що використання правописних варіантів не забаганка Лукаша, а «інструмент для передачі відповідних явищ у мові італійській, зокрема у Боккаччо. Адже навіть у найновіших популярних італійських виданнях не підганяють правопис під сучасний, наприклад, пишуть *beltá*, а не *belta* і т.д., хоч це легко можна було б зробити <...> Дехто, може, обурюватиметься, що я вживаю в перекладі форму *струмент*, а не *інструмент*, властиву, як дехто думає, мові неписьменних лише дядьків, хоч її в нас завжди вживала Леся Українка, а в італ[ійській] мові *strumento* від часів Данте і до Квазімодо» [там само, с. 50–51]. Гнів і сміх у Кочура викликало те, що в його статті «Лопе де Вега українською мовою», надрукованій у «Літературній Україні» 8 січня 1963 року, вислів «словесне буйство часом веде перекладача [Миколу Лукаша. — Н.С.] на манівці» набув іншого вигляду — «словесне буйство часом спричиняється до прикрих помилок». І все тому, пояснила авторові публікації людина з червоним олівцем у руці, тобто цензор, що «на манівці говорять тільки тоді, коли хтось стає на націоналістичні позиції. А про Лукаша цього сказати не

можна» [там само, с. 45]. «Я так зрадив, — з іронією повідомляє Григорій Порфиринович, — що Лукаш тим часом не націоналіст...» [там само]. Значні зусилля витрачено впродовж багатьох років на боротьбу з тими, хто сповідував перекладацьке кредо «Ніякого мовного зухвальства — тільки умеренность и аккуратность» [там само, с. 129].

Своїми духовними наставниками Григорій Кочур і Микола Лукаш обрали знаних класиків української літератури, а також тих митців, яких було не велено або не бажано згадувати раніше і в добу «“хрущовської відлиги” та початку “брежнєвських приморозків”» [там само, с. 22], коли між перекладачами зав'язалося жваве листування. В Івана Котляревського Микола Лукаш знаходить субстантив *шарпанина* (з овечої потреби) — найкращий відповідник «назви страви, що їв преславний ідальго по суботах» («Дон Кіхот») [«в оригіналі стоїть *duelos quebrantos* (дослівно “жалі і шкоди”)»] [там само, с. 76]. У Михайла Старицького, художній контекст якого містить «цілі поклади маловивченої лексики та фразеології», — іменник *узнеб'я* — «13 синонім до слова *горизонт*, який так органічно вливається в групу слів для пейзажної характеристики — узлісся, узріччя, узгір'я, узмор'я, узвишся і т. д.», іменниково-прикметникову конструкцію *перекидний міст* (замість *звідний*) і «вже зовсім розкішний» вислів «гребці рвали хвилі з усіх сил» «замість <...> модерного “енергійно працювати веслами” або народного та досить зужитого “налягти на весла”» [там само, с. 111].

Найавторитетнішим предтечею визнано Пантелеймона Куліша — «старого Панька» [там само, с. 88], «гарячого Панька» [там само, с. 110] — із таким оцінним пафосом: «ніхто все-таки краще за нього нашої мови не знав» [там само]. Коли Микола Олексійович «перекладав вставну новелу “Повість невольника”», то «взяв із Кулішевого “Байди” не тільки деякі турецькі реалії (*капудан-баша* зам[ість] *командуючий флотом, замковий ага* — *комендант фортеці, райз капітан* (в ісп[анській] транскрипції *arredez*), а то й цілі отакі вирази — *звелів їм братись поуз саму скелю; від берега щодальше одвертаймо; геруйте деменами до лиману тощо*» [там само, с. 111].

Проведений аналіз «тандему Кочур — Лукаш крізь призму листування» [там само, с. 3] засвідчує, що ці видатні українські тлу-

мачі, свідомо обравши небезпечну для себе життєву стратегію і тактику й зазнавши тиску з боку тоталітарної системи, звершили справжній духовний подвиг. Їхній перекладацький набуток став окрасою вітчизняної та світової культури. Епістолярні розмисли двох великих друзів, яких різнить вік, темперамент, сповідувані перекладацькі принципи [там само, с. 19], — цінний внесок у перекладологію, майстерно виписані листовні сюжети — щире виказування набутого досвіду, секретів пізнання природи слова, його багатоголосого й багатомовного звучання. За розлогими та короткими почасті офіційно-приватними, а головно приятельськими, товарицькими листовними дискурсами-епістолами постає понаддесятилітній фрагмент української радянської історії з її ідеологічно-мистецькими догмами й людьми — тими, які підтримували виклики часу, і тими, які величчю свого таланту, гідною подиву працездатністю протистояли їм, наближаючи добу незалежності. З-поміж найдостойніших (без перебільшення!) — Григорій Кочур та Микола Лукаш. Їхнє листування цінне, привабливе, близьке «не лише для порівняно вузького кола обізнаних, а й для широкого загалу, що цікавиться історичними долями української культури» [там само, с. 5].

Література

1. Григорій Кочур — Микола Лукаш. Листування 1958–1971 рр. / тексти листів М. Кочур; передмова, наук. коментар М. Стріха. Київ : К.І.С., 2019. 145 с.

Степаненко Ніна. ЕПІСТОЛАРЕН ТАНДЕМ «КОЧУР — ЛУКАШ» ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА ЗНАЧИТЕЛНИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА ПРЕВОДНАТА ПРАКТИКА

**ТЕКСТИ ВІЙНИ:
СИТУАТИВНО МАРКОВАНА АНОРМАТИВНІСТЬ
І НОВІ АКЦЕНТИ НОРМИ**

Сюта Галина

*доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики,
Інститут української мови НАН України
siutagalia@gmail.com*

Здатність до самозбереження — це іманентна властивість нашої мови, яка впродовж багатовікової складної історії розвитку забезпечувала її націєтворчу життєздатність і ментально-культурну стійкість у протистоянні ідеологічним та соціальним загрозам.

Власне, проблема реагування мови на виклики позамовної реальності не нова. Однак від початку повномасштабного російського військового вторгнення в Україну до традиційних загроз соціально-політичного та соціально-економічного характеру доєдналася проблема й необхідність утримання інтелектуально-естетичного й морально-етичного стрижня мови. Адже очевидно, що реакція українців на російську агресію стала пусковим механізмом деестетизації і колоквіалізації мововираження, різкого виходу за межі комунікативно-етичних норм. Емоційно реагуючи на психологічно травматичну дійсність (окупація, обстріли шкіл, дитсадків та лікарень, руйнування інфраструктури й житлових будинків, катування й убивства мирного населення), український соціум почав застосовувати нові моделі експресивно-оцінного мововираження, які донедавна були далеко за «червоними лініями» комунікативного етикету. Можна впевнено прогнозувати, що ця тенденція коротко-ситуативна, а відповідні явища є часово маркованими фактами мовного сьогодення і не залишаться нормою. Однак окремі найбільш знакові аномативні явища залишаться в історії як мовні вербальні знаки сьогодення: «війна винесла на поверхню глибокі емоції і вони — після перемоги України — уляжуться. <...> Але фраза про «руській корабль» залишиться в історії безвідносно до того, хто і що про це думає» [<https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-viyna-matyuky-netsenzurna-leksykaruskiy-korabl/31887525.html>]. Тому одним із незаперечно актуальних завдань мовознавців залишається фіксація «живого» мовного

матеріалу, який матиме документальну, джерельну цінність для вивчення цього періоду розвитку української літературної мови.

Залишаючись упевненими в тому, що розглядувана аномативність має ситуативно-експресивний характер і не устійниться в соціумі (у цьому сенсі узус ніяк не вплине на норму), маємо все-таки констатувати, що сьогодні це ознака не тільки розмовної практики. Аномативні явища масово спостерігаємо в різностильових і різножанрових писемних текстах, передусім — публіцистичних (мілітарні зведення; політична аналітика; повідомлення й реакції інформаційних телеграм-каналів і соцмереж в їх офіційному та неофіційному сегментах; окремі сюжети загальнонаціонального новинного марафону, в ефірі якого навіть окремі офіційні особи дозволяють собі вживати обценну лексику і відверту лайку, а журналісти або толерують цю мовну поведінку, або їх спроби цьому зашкодити виявляються дуже слабкими й неефективними; соціальна та політична реклама). Крім ЗМК, у коло інфікованих вірусом аномативності входять і такі структурно лаконічні, однак масово поширювані мініжанри, як принти на одязі та різноманітних аксесуарах, наліпки на автомобілях, міські мурали та графіті, касові чеки, квитки у громадському транспорті, марки Укрпошти.

Не став винятком і також художній дискурс. Передусім ідеться про тексти народженої після 24 лютого поезії, пісень («Пісня про байрактар», «Київський привид», «Чорнобаївка», «Горить, палає техніка ворожа, рідна Україна переможе») та переспівів народних пісень «Горів москалик і палав», «Горіли танки, палали», «Їхали укропи... (пісенька про путь)», «Ой на горі москаля ждуть...» і под., упізнаваних творів української та світової пісенної культури (римейки з циклу «Пісні укриття» О. Акулової — «Чорнобривці», «Черемшина», «Києве мій», Лесі Нікітюк «Сіла птаха українська жовтокрила...», «Цей сон», Х. Соловій «Українська лють», В. Лобача «Як тебе сміли бомбити, Києве мій», А. Сеніка «Знов Бандери голос чути в лісі» та ін.).

Такі поетично-пісенні реакції на знакові для сьогоднішньої події вже з перших днів війни почали з'являтися й досі поширюються не просто активно, а навіть шквально, з гіпертрофованою інтенсивністю. Вербально та експресивно рефлексуючи й об'єктивно, і мовну дійсність, вони засвідчують що сьогодні художня прак-

тика тимчасово «пригальмувала» функцію естетичного фільтра й «формуваньниці» естетичного канону літературної мови. Водночас статус поетичної мови як інтелектуально-естетичного дискурсу стійко зберігають тексти пісень «Буде весна», «Не забудем і не пробачим», «З.С.У», «Літо без війни», «Війна 30-ї весни» та ін., вірші О. Ірванця «З міста, що ракетами розтрощене...», С. Українець «На Тарасовій могилі чорний ворон кряче...», О. Марс «Не летить в Україну, лелеки...», Л. Бурак «Побудь, мій Боже, отут, зі мною...», прозовий нарратив О. Пшеничної «Світе, не бійся! Україна на сто-рожі».

Тотальне й очевидне послаблення етично-естетичних норм мововираження — безпрецедентне не тільки за інтенсивністю поширення, а й за мірою суспільного толерування. Адже маємо визнати, що соціум не чинить принципового морального спротиву колоквіалізації, обсценізації спілкування як це можна було спостерігати, наприклад, у 90-х рр ХХ ст., на пікові популярності художньо-естетичної практики постмодернізму, що теж була знаковою з погляду розгерметизування «низьких» стилістичних реєстрів мови. Що більше — сьогодні притуплення гостроти суспільного реагування на лайку, як і самі процеси колоквіалізації частково виправдовують, умотивовуючи потребою експресивного розпруження в критичних умовах, навіть окремі представники національної інтелектуальної еліти.

Наприклад, культуролог, політолог головний редактор Незалежного культурологічного журналу «І» Тарас Возняк зауважує: «Можна зрозуміти, звичайно, емоції, які викликає війна, кров і вся мерзота, яка пов'язана із війною. Описати цю мерзоту в делікатних висловах <...> практично не вдасться» [<https://www.radiosvoboda.org/ukrayina-viyna-matyuky-netsenzurna-leksykaruskiy-korabl/31887525.html>]. Пор. також позицію мовознавця Д. Данильчука: «насиченість нашого мовно-інформаційного простору «непричесаною» лексикою <...> є тимчасовим, але наразі неминучим і в більшості випадків — доцільним» [<https://chytomo.com/chomu-vsi-pyshut-rosiia-z-malenkoi-a-matiuky-staly-normoiu-u-zmi-sposterezhennia-linhvista>]. Сучасні пісенно-поетичні тексти вповні аритикулюють ці тенденції: *Російській зайти вже моляться Богу. / Бліцкриг провалився. — Звизди їм дають. / Лежать окупанти хлєбалом в підлогу / І їх в Службу Божу на «сповідь» ведуть. / На наші*

кордони «міль» суне терором. / На смерть посилає Расея-страна. / Роздай джавеліни, мій друже майоре! / Валіть-но зі стінгерів ворога **нах!** / Росія навіки покрита ганьбою, / І стала ізгоем вся **шобла Кремля**. / Солдате російський, складай, **суко**, зброю! / Здавайся в полон, бо тут наша земля! (О. Акулова, «Друже майоре»); А ти собі думав, що підеш в атаку, / А тобі вкраїнці двинули **під с*ку**. /.../ А ти собі думав: тобі легко буде, / Що ми тобі, суці, Іловайськ забудем. /<...>/ Будеш ти ночами уві сні **всераться**, / Як тобі донецькі кіборги насняться («Іхали укропи...»).

Водночас варто відзначити потужність протилежного емоційно-оційного модусу — категоричного неприйняття сучасної деестетизації, деморалізації мововираження: «Солов'їну не потрібно засмічувати гидотою з матюків, а тим більше виставляти ті матюки на бігбордах та на каналах ТВ. Гидко і невимовно жаль. Не може бути гарною пісня з матюків, бо то вже не пісня. Не може бути місця для прославлення мови матюками, бо то вже не українська. Соловейко нецензурщини не вживає» [<https://sostav.ua/publication/solov-nu-treba-znati-vesela-aktivn-st-dlya-tikh-khto-lyubit-ukrainsku-movu-ta-91450.html>]. У цьому контексті варто згадати й про резонансну для свого часу скаргу, яку до Комісії з журналістської етики громадянин України Сергій Гордишев, стверджуючи, що виведена на телеекрани плашка «Рускій солдат, іді...» порушує морально-етичні норми української комунікації.

Природно, що максимального обниження в сучасних публіцистичних, художніх текстах, у розмовній практиці зазнають передусім асоціати (імена персоналій, топоніми, реалії, події), пов'язані з образом країни-агресора. У цьому сегменті найчисленнішими з погляду наповнення, а також найбільш переконливими щодо негативної оцінності є ряди кореферентів та забарвлених різними відтінками — від іронічного-глузливого до образливого, лайливого, інвективного — синонімів-дисфемізмів до ключових номінацій:

– **раша, рашка, расея, расея-страна, рашляндія, російська педерація, ерефія, русосія, «великая страна», московія, московська псевдодержава, мокша, мокшанський край, Мордор / мордор, мордорляндія, оркостан, країна виродків, мародерів, гвалтівників і убивць**. Пор.: Буча <...> показала всю людозжерність російської армії. Величезна кількість розстріляних цивільних. Просто

на вулицях. Багато з зав'язаними руками. Геноцид українців. Ніякого прощення. Лише помста **московській псевдодержаві** [Знай.УА. 03.04.2002]; Як «великая русская культура» породила **країну вирождів, мародерів, гвалтівників і убивць** [Українська правда. 03.04.2022]; На наші кордони «міль» суне терором. / На смерть посилає **рассея-страна** (О. Акулова, «Друже майоре»); Приповзають до нашого поля / Из **мокшанських країв** упирі. / Незавидна буде їхня доля / На моїй українській землі. / Як на соняхи ті ми поглянем / І фінальним акордом / Іловайський котел вам згадаєм, / І відправимо в пекло весь **мордор** (О. Акулова, «Чорнобривці»);

– **росіяни, російські військові — москалі, московити, російці, кацапи, русня, русаки, рашисти, руЗкі зольдатен, окупанти, агресори, російські зайди, російські бандити, російські кати, рашистська скотина, руська отара, кремлівська банда, шобла кремля, орда, мордоряни, мокшанці, потвори, упирі, орки, чмоні**. Пор.: Луганщина під постійними обстрілами. «Ми розуміємо, що це буде тепер відбуватися постійно. **Орки** готуються до прориву», — сказав голова Луганської ОВА Сергій Гайдай [Телебачення Торонто. 03.04.2022]; ЗСУ розгромили три групи **окупантів** під Харковом: захоплено штабну документацію **ворога**. Більше 60 **рашистів** здалися в полон [Знай.УА. 03.04.2002]; Те, як «завоювали» Маріуполь **окупанти** у 2022 р., увійде в історію російської ганьби. <...> Саме тут **русаки** показали себе повними нікчемами, а ніяк не воїнами [Знай.УА.13.06.2002]; А наші люди, а українці / Проти **русні** об'єднали вже цілий світ, / І скоро зовсім **русні** не буде, / А буде мир на всій землі (Х. Соловій, «Українська лють»); Те саме <...> й та сама **суча** / Суне із півночі й сходу **ворожа пітьма**. / Мучать, **katsaniv** мучать. / Тільки-но були **katsaniv** і раптом нема <...> (О. Акулова, «Katsaniv мучать»); **Російській зайди** вже моляться Богу. / <...> / Лежать **окупанти** хлєбалом в підлогу <...> (О. Акулова, «Друже майоре»); Спить натомлене місто / Мирним, лагідним сном. / **Moskali**, як намисто, / На стовпах над Дніпром (О. Акулова, «Киеве мій»); Попереджаєм **москалів**: / Ми <...> всіх попалимо дотла, / Яка **орда** би не прийшла («Горіли танки, палали..»); Ніхто не думав, ніхто не бачив, / Яка бува українська лють. / **Катів проклятих** безжально мочим, / Тих, що на нашу землю пруть (Х. Соловій, «Українська лють»); Сине небо спаскудила хмара — / Чорна хмара десанту з Москви. / По землі лізе **руська отара** /<...>/ Зупиніться, **агресори кляті!** / Не топчіть

чорнозем і траву! / Бо вояки наші завязті / Вас спрямують у чорну труну <...> («Не летіть в Україну, лелеки...»); **Орків** суне колона — / Байрактар не дріма. / Ліг снаряд, наче в лоно, / І колони нема. (О. Акулова, «Києве мій»); Люди місцеві прибїгли, / В огонь соляру плескали. / **Орки** тікати почали («Горіли танки, палали...»); Приповзають до нашого поля / Із мокшанських країв **упирі**. / Незавидна буде їхня доля / На моїй українській землі (О. Акулова, «Чорнобривці»); Воюють із світлофорами. Яка країна, такі і **чмоні** [Знай.УА.03.04.2002].

Найактивніші з проілюстрованих інвективних номінацій уже практично узуалізовані як одиниці словника війни і, на нашу думку, мають перспективу лексикографування в нових лексико-семантичних варіантах, зокрема в переносних та образних значеннях «агресор; військовий російської армії», «прихильник російської імперської ідеології».

Ще виразнішими вважаємо процеси інвективізації, а часто й відвертої обсценізації імен й прізвищ очільника країни-агресора, його прибічників у владі та публічному просторі: *Кадиров* — дон-дон, очільник тік-ток військ; *Лавров* — кінська голова путіна; *Захарова*, *Скабеева*, *Симоньян* — зливні бачки путінського режиму; *Соловйов* — солов'їний послід. Пор.: **Очільник тік-ток військ рамзан кадиров** публікує відео з Маріуполя, де загарбники роздають місцевим «гуманітарну допомогу» типу від благодійного фонду з Чечні. Як видно на цьому відео, з Чечні привезли «БОРОШНО!» [Телебачення Торонто.3.04.2022]; **Кінська голова путіна** виліз у світ і зробив кілька заяв [https://www.youtube.com/watch?v=UPXy4kuf5ig]; Російські пропагандисти продовжують пробивати дно, і коли вже здається, що далі нікуди, **Соловйов**, якого прозвали **солов'їним послідом**, видав черговий перл на ТБ <...> Заявив, що окупантів зустрічають із квітами в Україні [https://world.segodnya.ua/world/russia/solovinyu-pomet-kremlevskoy-propagandy-zayavil-что-ukraincy-vstrechayut-zahvatchikov-cvetami-1623228.html]; **Симоньян**, **Кисельову**, **Соловйову** та іншим пропагандистам є чому повчитися ще в одного білоруського **зливного бачка** Євгена Пустового [https://www.facebook.com/watch/?v=1967108180120589]; **«Зливний бачок» путінського режиму Захарова** часто виголошує ту інформацію, котру в Кремлі хочуть донести до світової спільноти офіційно. Дружуючи це оприлюднювати особі, від слів якої потім буде легко від-

хреститися [<https://glavcom.ua/columns/kaspruk/putin-golij-korol-rosiyska-nomenklatura-ne-gotova-yti-na-dno-istoriji-856437.html>].

Інвективну креативність українців найвиразніше засвідчує низка кореферентів до прізвища очільника країни-агресора — і вже відомих від 2014 року, і новітніх, створюваних і поширюваних в сьогоденному інформаційно-комунікативному просторі з гіпертрофованою активністю: **Путін – пуйло, х*ло, путя, путлер / путлєр, пу бен ладен, карлик, кремлівський карлик, карликовий фашист, кремлівський виродок (урод), ботоксний дід, бункерний дід, бункерний щур**. Пор.: *Не буде у путіна дня перемоги, путін обгадиться перед своїм народом. Депутінізація буде пришвидшена, а Белгород стане символом слабкості фашиста карликового* [Вертикаль. 03.04.2002]; *Росія обіцяє «відповісти» на нову зброю, відправлену в Україну, завдавши ударів по урядових будівлях та транспортній інфраструктурі. Паніку у бункерного діда викликала заява міністра оборони Великої Британії Бена Уоллеса, який оголосив учора, 6 червня, що вони надішлють Україні невстановлену кількість пускових установок M270* [<https://tech.segodnya.ua/ua/.../1624591.html>]; *Сиділо в бункері х*ло, / Новини з Неньки слухало, / Ботексну пику чухало. / Нащо до нас воно прийшло? («Горіли танки, палали...»); Ой, ти, путя, путя ти дурненький, / Чом ти не вдавився, коли був маленьким? / Ой, ти, Путя, Путя дурнуватий, / Замість України проковтнеш гранату! («Їхали укропи...»); **В бункері** десь **карлик** скаженіє, / Втілюється українська мрія. / Всю кремлівську банду / Десь у Нідерландах жде Гаага жде («Черемшина»); *Веде пропаганду кремлівський урод, / Слова пропаганди ковтає народ («Байрактар»).**

Із погляду нормативності проілюстровані контексти фіксують і таку прикметну рису нової мовної реальності: започаткована від 2014 р. у радикальних публіцистичних текстах **тенденція до написання назви Росія з малої літери, що аксіологізувала неприйняття українцями російської агресивно-імперської ідеології та політики, сьогодні набула масового поширення і сприймається не як порушення правописної норми, а як принципова громадянська позиція.**

Узагалі написання з малої літери — аксіологічно-орфографічний маркер, яким сьогоденна мова ЗМК миттєво реагує на реальність. Таку запроваджену вже в перші тижні війни в соцмережах та радикальних інтернет-виданнях мовноетикетну правописну

зміну як акцентований вияв зневаги до країн (*росія, білорусь, москва, офіційний мінськ, угорщина*) та осіб (*путін, лавров, кадиров, пєсков, захарова, кабаєва, лукашенко, орбан*) дуже швидко прийняли й почали застосовувати офіційні джерела, авторитетні інформаційні ресурси: *Ви можете сказати росії «ні». Але ви кажете росії «можливо». А значить, наші люди продовжать помирати. За вашої співучасті. Зупиніть **путіна**. Не попереджайте, не тисніть, не лякайте, а зупиніть [Українська правда. 4.04.2022]; Така пропозиція прозвучала на тлі багатьох розмов, які західні політики мали з **путіним** за останні місяці [ЗНАЙ. Ua]; Співчувати вбитим, підтримуючи вбивць, – це той шлях, який не зупинить війну. <...> У підручниках історії усі ці **орбани** розташовуватимуться поряд з головним катом сучасного світу [Українська правда. 04.04.2022].*

Поширилася вона і на офіційно-діловий стиль, наприклад, відбита в текстах нормативних актів і розпорядчих документів, які розміщені на офіційних сайтах органів влади України: *Міністерство розвитку громад та територій України на виконання доручення Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України <...> у рамках виконання другої частини доручення щодо опрацювання спільно з місцевими органами влади питання проведення інвентаризації договірно-правової бази міжнародних договорів України, які діють у відносинах з **російською федерацією та республікою білорусь**, просить опрацювати з органами місцевого самоврядування питання щодо розірвання будь-яких міжрегіональних угод про торговельно-економічне, науково-технічне і культурне співробітництво, які діють у відносинах з суб'єктами транскордонного співробітництва **російської федерації та республікою білорусь**. Д. Данильчук метафорично визначає це явище як вияв «граматики зневаги» і стверджує, що «це перша в історії війна, коли назву ворожої країни та прізвища її лідерів маркують на письмі невживанням великої літери» [<https://chytomo.com/chomu-vsi-pyshut-rosiia-z-malenkoj-a-matiuky-staly-normoiu-u-zmi-sposterezhenia-linhvista>].*

Особливо показовими є контексти, в яких розглядувані одиниці вжиті паралельно з українськими власними назвами, що традиційно написані з великої літери: *Будем мріяти, жити на крилах надій. / Ти **москву** відспіваєш, **Києве** мій!* («Києве мій»).

З огляду на сприйнятність у соціумі й поширеність у сучасній писемній практиці на статус оновлення граматичної норми

вже може претендувати приименникова конструкція *на росії*. На рівні словників та граматик вона ще не кодифікована, однак і в усній мові, і в писемних текстах уже майже повністю витіснила конструкцію в *росії*. Пор.: *Президент Міжнародного комітету Червоного хреста Петер Маурер, який нещодавно був у москві, прийняв дуже сумнівне рішення — організувати центр допомоги депортованим на росію* [най.УА.3.04.2002]; *На росії почали здогадуватися, куди веде їх бункерний дід* [<https://pravda.if.ua/21.05.2022>]. При цьому абсолютно незаперечним є ідеологічно-аксіологічне значення такої граматичної новації: «за межами нашої держави виникла доволі чітка, наче система розпізнавання «свій» – «чужий», лінія поділу в російському мовленні між прихильниками *В*, до яких належать симпатички України, й адептами *НА*. Для останніх форма *на Україне (на Украину)*, схоже, стала чимось на кшталт горезвісної літери *Z*. Звісно, справжнім бастионом «*НАкання*» є центральні органи рашистської пропаганди, для яких ця синтаксична конструкція, можна припустити, прописана в якихось їхніх темниках, поряд зі *спецоперація, денацифікація, українские нацисты* та іншими визначеннями такого штибу» [<https://chytomo.com/chomu-vsi-pyshut-rosiia-z-malenkoi-a-matiuky-staly-normoiu-uzmi-sposterezhennia-linhvista>]. І якщо ми усвідомлюємо, що кодифікація написання власних назв із малої чи великої літери не може бути емоційно вмотивованою, залежати від нашого ставлення, а регулюється загальними правилами орфографії (з часом проілюстровані вище графічні явища, очевидно, повернуться в річище чинної правописної норми), то розглянута граматична новація заслуговує на кодифікаційне осмислення. Принаймні її необхідно зафіксувати як факт мовного сьогодення для історії літературної мови.

Ситуативно маркована аномативність і нові акценти норми, які народжуються у новому, емоційно травматичному сьогоденні України, — це дуже очевидні виклики й загрози і для розвитку мови, і для мовців, і для мовознавців, які мають реагувати на ці виклики максимально об'єктивно, принципово й переконливо.

Сюта Галина. ТЕКСТОВЕ ЗА ВОЙНА: СИТУАЦІОННО МАРКІРАНА АНОМАТИВНОСТ И НОВИ АКЦЕНТНИ НОРМИ

ДЖЕРЕЛА СТИЛІСТИЧНОЇ ДОСКОНАЛОСТІ МОВИ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ У ТВОРЧОСТІ ЛІТЕРАТУРНИХ ПОКОЛІНЬ

Ткач Людмила

*доктор філологічних наук, професор,
Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича
lo.tkach@gmail.com*

В історії української літературної мови — у всі періоди її розвитку — перекладацька творчість та перекладацька діяльність були не лише засобом засвоєння культурних здобутків інших народів, а й одним із потужних джерел удосконалення самої мови, її стилістичного розгалуження, спонукою до активізації внутрішніх ресурсів. Для періоду ХІХ ст. — початку ХХ ст., що був вирішальним для нормування й кодифікації української літературної мови та розвитку її стилів і жанрів, «переймання іншомовних (та іншокультурних) впливів для українського мовного життя не було явищем новим, що засвідчує тяглість традиції, зокрема наявність великої перекладної літератури ХVІІ–ХVІІІ ст.; проте у ХІХ ст. цей процес набув нового змісту, став більш секуляризованим. Українська мова виявилася придатною для перекладів і переспівів з літератури античної та західноєвропейської; ця форма міжкультурного діалогу виявилася водночас живильним джерелом для дальшого розвитку української мови» [Гриценко, 2013, с. XLV].

Продуктивність цих процесів уможлиблювало кілька чинників, з яких першим і чи не найголовнішим чинником було усвідомлення важливої ролі перекладу для розвитку української культури, що його послідовно виявляли представники української інтелектуальної верстви різних поколінь (як-от: П. Куліш, І. Пулюй, С. Руданський, І. Франко, П. Ніщинський, М. Старицький, О. Потебня, А. Кримський, Леся Українка, М. Славинський, М. Зеров, М. Рильський, М. Лукаш, В. Свідзинський, В. Стус, І. Світличний, М. Стріха та багато інших). Як підкреслює М. Стріха, «величезна вага перекладу у творчості багатьох провідних українських письменників (П. Куліша, І. Франка, М. Рильського, В. Підмогильного, М. Бажана, Д. Павличка та ін.) — не випадкова, а провідні постаті українського перекладу (Микола Зеров — у 1920-і, Григорій Кочур —

у 1960–1980-і роки) ставали знаковими для всієї національної культури» [Стріха, 2006, с. 12]. Виходячи з принципових ідейних настанов збагачувати виразові можливості української мови на доказ її окремішності, самобутності як мови українського народу та завдяки своєму індивідуальному талантові українські письменники та інтелектуали інших професій не просто перекладали, а культивували перекладацьку творчість, шліфуючи свої тексти до мистецької досконалості.

Яскравим підтвердженням цього є чимало фактів, з яких достатньо буде назвати лише такі: 1) в українській культурі створено кілька повних перекладів Біблії (у перекладі П. Куліша, І. Пулюя, І. Нечуя-Левицького видано у Відні 1903 р.; у перекладі І. Огієнка — у Лондоні 1962 р.; у перекладі І. Хоменка — у Римі 1963 р.; відомі й інші переклади Біблії та її окремих книг); завдяки яким перекладачі відновили та примножили староукраїнські традиції вживання церковнослов'янізмів; актуалізували синоніміку церковнослов'янізмів та загальноновживаних слів української мови, фразеологію та образно-метафоричну символіку біблійних текстів; піднесли до рівня літературного вжитку розмовно-діалектну лексику; створили нові слова на позначення абстрактних понять тощо; 2) українською мовою переклали шедеври світової літератури: твори античної літератури (Гомера, Публія Овідія Назона, Публія Вергілія Марона, Квінта Горація Флакка, Тіта Лукреція Кара, Плутарха, Геродота та багатьох інших); епоси народів світу (Епос про Гільгамеша; «Калевала»; «Старша Едда» тощо); твори західноєвропейської літератури — «Божественну комедію» Данте; п'єси та сонети В. Шекспіра; «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі» М. Сервантеса де Сааведри; «Декамерон» Дж. Боккаччо; п'єси Лопе де Веги; сонети Ф. Петрарки; «Фауст» та інші твори Й.-В. Гете (докладніше про видання перекладів культурно-писемну й народнопоетичну традиції в практиці українських перекладацьких шкіл див. у праці: [Ткач, 2018]).

У другій половині ХХ ст., навіть за умов фактичної бездержавності українського народу, у видавництві «Дніпро» все ж побачили світ кілька серій перекладів: «Перлини світової лірики» (за період 1965–1991 рр. вийшло 52 книги); «Зарубіжна новела» (упродовж 1968–1986 рр., 48 книг); «Вершини світового письменства» (упродовж 1969–1990 рр., 67 томів); «Зарубіжна проза ХХ століття» (1988 – 1991 рр, 21 том). Натепер твори окремих авторів мають кілька

версій перекладу (як-от твори Гомера, В. Шекспіра, Й. В. Гете, Ф. Шіллера, Р. М. Рільке, П. Целана, Р. Кіплінга, Л. Керрола та ін.).

Фактично всі значні твори світової літератури (як класичні, так і сучасні), твори світової філософської, історичної та естетичної думки знайшли шлях до сучасного читача українською мовою. Особливо прикметною в цій галузі стала діяльність з 1992 р. видавництва «Основи», де вийшли друком переклади таких фундаментальних праць: *Гельвецій Клод Адріан*. Про людину, її розумові здібності та її виховання; перекл. з франц. Валер'яна Підмогильного (1994); *Михайло Орест*. Держава слова: Вірші та переклади; упорядн., та авт. передм. Соломія Павличко (1995); *Норман Дейвіс*. Європа: Історія; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. 2001 р.; *Теодор Адорно*. Теорія естетики; пер. з нім. П. Тарашук, 2002 р.; *Преславний Коран*. Переклад смислів українською мовою; з арабської переклав Михайло Якубович (Передрук першого видання — 2013 р.), Центр короля Фанда в Медині (Саудівська Аравія).

Від початку 2000-х рр. в Україні дедалі активніше видають різноманітні антології, як-от: «Загублена арфа. Антологія німецькомовної поезії Буковини» (2002); «Антологія японської класичної поезії» (2004); «Антологія єврейської поезії» (2011); «Романси без слів: антологія українських перекладів поезій Поля Верлена» (2011); «Європейське середньовіччя: літературний флорилегіум» (2020) тощо. Ширше коло читачів віднайшли переклади майже ровесників М. Ореста, С. Гординського; І. Качуровського, О. Зуєвського, що, належачи до покоління М. Лукаша, змушені були емігрувати після Другої світової війни і чий літературний доробок упродовж тривалого часу залишався за Залізною завісою.

Праця перекладачів цих двох поколінь сприяла збереженню українських перекладацьких традицій у доборі мовних засобів. М. Лукаш, зокрема, з одого боку, продовжував і збагачував традиції українського перекладу, закладені у творчості П. Куліша, І. Франка, А. Кримського, М. Зерова, працюючи над технікою слова, щоб його переклади мали всі ті прикмети досконалого тексту, про які свого часу писав М. Зеров: добра синтакса, хороший словник, словесна економія, колорит, музичність — усе те, в чому самому М. Зерову ставали у великій пригоді «праця над латинськими класиками та французькими парнасцями» [Зеров, 1924, с. 69]. Проте М. Лукаш нерідко й «українізував» переклад, використовував

у його мовній тканині народнорозмовні засоби мови, знижену лексику, просторічні та діалектні форми, що було характерним для другої половини XIX ст.

Отже, стилістичні досягнення в мові українських перекладів, з одного боку, були зумовлені формою, змістом, образно-асоціативною системою оригінальних текстів: від їх довершеності залежала й мова перекладу, зреалізована талантом перекладача. А, з іншого боку, витоки стилістичної досконалості перекладів криються у самій природі української мови – в усьому розмаїтті її територіальних виявів, у її внутрішньому потенціалі до розвитку і збагачення тих рівнів мовної системи, що забезпечують високу номінативну спроможність та стилістичну виразність (передусім — лексико-семантичний та морфемно-словотвірний рівні), синтаксичну гнучкість, інтелектуальну глибину, реалізацію експресивної та естетичної функцій тощо.

У парадигмі сучасної української культури переклади зі світових літератур виразно доводять її відкритість до світу та продовження традицій попередніх поколінь у засвоєнні культурних здобутків інших народів. Для сучасного етапу розвитку української літературної мови жанрове багатство перекладених творів доводить високий ступінь її розвитку в усіх тематичних сферах та стилістичних реєстрах.

Дедалі частіше українські перекладачі працюють з творами японської та китайської літератур. У середині XX ст. таких перекладів було обмаль, проте в сучасній Україні вже фактично сформувалася подієва традиція, коли мало не щороку виходять українською мовою твори відомих авторів Азії, як-от: «Яшмове намисто. Танка» (2013, вид-во «Фоліо»); «Нотатки знічев'я» Кенко-хоші (2017, вид-во «Либідь»); «Японські казки, легенди, оповіді» (2020, вид-во «Піраміда»). Перше в Україні сходознавче видавництво «Сафран», яке спеціалізується на перекладах прози, поезії, дитячої, історичної та філософської літератури Азії, підготувало унікальні видання: «Чайний канон» (2019), «Піднебесні пісні» (2020) — китайська поезія від глибокої давнини до XX ст. в українських перекладах Ярослави Шекери; «88 орнаментів кімоно» (2021).

Актуальним завданням для сучасного українського мовознавства й перекладознавства є системне, комплексне осмислення праці кожного літературного покоління в стилістичному вдоско-

наленні української мови саме через інструментарій перекладотворчості. У сучасному мистецтвознавстві та літературознавстві саме дискутують над проблемою покоління митців — переважно ровесників, чії ідіостилі, переплітаючись, окреслюють стильову тенденцію. На думку Н. Бернадської, «сьогодні можна стверджувати, що погляд на літературу крізь призму покоління продуктивний. Адже зі зміною картини світу трансформується і її художнє сприйняття. Це аксіома, проте — які механізми та чинники формування літературного покоління, який його вплив на динаміку літературного процесу, його ставлення до традиції, новаторських пошуків і рівень їх втілення у текстах — це коло питань, над якими варто поміркувати» [Бернадська, 2019].

Вочевидь, що й на розвиток української мови літературні покоління справили значний вплив саме завдяки перекладацькій творчості. Зі своєї енциклопедії «Львів — місто, що надихає» дізнаємося про багатьох письменників-перекладачів. Традиції класичного перекладу плекає яскравий представник покоління, народжених у 1930-і, Андрій Содомора. З покоління, народжених у 1940-і, перекладав з багатьох мов Ю. Покальчук (1941–2008), уперше переклавши з іспанської твори Х. Л. Борхеса. Відомими не лише своєю оригінальною, а й перекладацькою творчістю стали: Ю. Винничук, М. Рябчук, П. Рихло — з покоління, народжених у 1950-і; Ю. Андрухович, О. Ірванець — з покоління, народжених у 1960-і; Наталка Сняданко, Т. Гаврилів, Галина Крук, Ю. Прохасько, Ірина Старовойт, О. Сливинський — з покоління, народжених у 1970-і; Ярослава Шекера (1982–2019), Ірина Загладько, Юлія Ванда Мусаковська, Катерина Калитко, В. Чернишенко, Ніна Баликова — з покоління, народжених у 1980-і.

Дослідження внеску різних поколінь письменників-перекладачів у динаміку мовотворчого процесу, їхніх новаторських пошуків у залученні мовних засобів може бути дуже продуктивним у виявленні джерел стилістичної досконалості сучасної української літературної мови.

Література

1. Антологія єврейської поезії. Українські переклади з їдишу / Укл. та редактори: В. Чернін, В. Богуславська. Київ : Дух і літера, 2011.

2. Антологія японської класичної поезії. Танка. Ренга. (VIII–XV ст.). Переклад з японської, коментарі, упорядкування, передмова І. Бондаренка. Київ : Факт, 2004.
3. Бернадська Н. Літературні покоління: pro et contra [Електронний ресурс]. URL: <http://litakcent.com/2019/04/03/nina-bernadska-literaturni-pokolinnya-pro-et-contra/> (Дата звернення: 30.04.2022).
4. Гординський С. Колір і ритми. Поезії. Переклади. Упоряд., вступ. ст. та приміт. М. М. Ільницького. Київ : Видавництво «Час» 1997.
5. Гриценко П. Українська мова в Росії XIX — початку XX ст.: шляхи утвердження. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). *Збірник документів і матеріалів*. Відп. ред. Г. Боряк; упоряд. Г. Боряк та ін. НАН України, Ін-т історії України. Укрдержархів, ЦДІАК України. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2013, с. XXXIX–LII.
6. Європейське середньовіччя: літературний флорілегіум / Упорядник Б. Щавурський. Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2020.
7. Загублена арфа. Антологія німецькомовної поезії Буковини / Концепція видання, переклад, передмова та біобібліографічні довідки Петра Рихла || *Die verlorene Harfe/ Eine Anthologie deutschsprachiger Lyrik aus der Bukowina / Konzept, ubersetzung, Vorwort und biobibliographische Anmerkungen von Petro Rychlo*. Чернівці : Золоті литаври, 2002.
8. Зеров М. К. Камена. К.: Час, 1990 [Репринтне видання 1924 р.].
9. Зуєвський О. «Я входжу в храм...» Поезії, переклади, статті, матеріали до біографії. Упоряд. Н. Казакова. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія» 2007.
10. Качуровський І. Круг понадземний. Світова поезія від VI по XX століття. Переклади. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія» 2007.
11. Кенко-хоші. Нотатки знічев'я / Кенко-хоші; пер. З давньо-япон., передм. та примітки Н. Баликової. Київ : Либідь, 2017.

12. Львів – місто, що надихає. Література [Текст] : ілюстрований літературно-енциклопедичний путівник / Упорядниця Ольга Муха. Львів : Видавництво Старого Лева, 2017.
13. Петро Рихло: біобібліографічний покажчик. Чернівці, 2010.
14. Рільке Р. М. Сто поезій; перекл. з нім. М. Фішбейна. Київ : Либідь, 2012.
15. Романи без слів: антологія українських перекладів поезій Поля Верлена / Упорядкування О. Крушинської; вст. стаття О. Чередниченка. Київ : Либідь, 2011.
16. Сто поетів — сто пісень. Хіяку нін ішшу: збірник давньої японської поезії — танки — укладений двірським поетом Садаїе Фудзіварою 1235 р. Переклад, вступ, примітки Ігоря Шанковського. Мюнхен : На горі, 1966.
17. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націтворенням. Київ : Факт, 2006.
18. Ткач Л. О. Ставлення до культурно-писемної та народнопоетичної традицій української літературної мови в практиці українських перекладацьких шкіл ХХ ст. Slovanské spisovné jazyky od teorie k praxi: formování jazykového vědomí a postojů k jazyku: tematický blok na XVI. Mezinárodním sjezdu slavistů, Bělehrad 20.–27.8.2018 / Н. Gladkova, М. Giger, О. Bláha (eds.). Vydání první. Praha : Filozofická fakulta University Karlovy, 2018. S. 228–262.
19. Японські казки, легенди, оповіді / Переклад з японської Олександр Бондар. Львів : Піраміда, 2020.

Ткач Людмила. ИЗТОЧНИЦИ НА СТИЛИСТИЧНОТО СЪВЪРШЕНСТВО НА ЕЗИКА НА УКРАИНСКИТЕ ПРЕВОДИ В ТВОРЧЕСТВОТО НА ЛИТЕРАТУРНИТЕ ПОКОЛЕНИЯ

ГРАМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ У СВІТЛІ ТЕОРІЇ СИНТАГМАТИЧНОГО ЧЛЕНУВАННЯ

Турко Ольга

*кандидат філологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
o.turko@tnpu.edu.ua*

Структура речення української мови визначається закономірностями порядку слів у реченні, котрий, з одного боку, у нашій мові є «вільним», з другого — прескриптивним, оскільки моделювання речення зумовлене валентністю предикативного центру, модальними значеннями, інтонаційною завершеністю. З огляду на сказане, виявлення особливостей порядку реченневих компонентів дасть відповідь на питання про особливості граматичного моделювання речення, відтак синтаксичних значень членів речення (формально-граматична парадигма), теми та реми (комунікативна парадигма) тощо. У площині формально-синтаксичного підходу до аналізу граматичних понять та явищ зароджується поняття «синтагма», яка згодом із власне порядком слів стає засобом актуального членування речення, що становить предмет дослідження комунікативного синтаксису. Діалектична єдність названих понять (порядок слів у реченні, синтагма, граматичне моделювання речення) не викликає сумнівів.

У першій граматиці української мови Мелетія Смотрицького «Грамматіки славенскиѧ правилное Сунтагма» (1619) описано синтаксичну будову речення. Автор без уживання поняття «порядок слів», не акцентуючи на зв'язку між стилістичним та паралінгвістичним аспектами речення та його структурою, виявляє закономірність тодішньої мови, що властива й сучасній українській мові, — порядок слів спричинений комунікативним наміром мовця та граматичною природою мови.

До перших спроб граматичного опису порядку слів в українській мові належить праця німецького мовознавця-славіста Е. Бернекера «Die Wortfolge in den slawischen Sprachen» [Berneker, 1990, с. 155–160], який описує правила поєднання слів, зокрема

встановлює дієслово (V) головним компонентом речення, визначає його місце перед підметом (S) та об'єктом (Obj), підкреслюючи, що така позиція може бути змінена логічним наголосом, наміром того, хто пише чи говорить [там само, с. 155, 159]. Убачаємо в цих міркуваннях особливість української мови, яку згодом іменують «вільним порядком слів» [Українська мова, 2000, с. 470].

Українські граматики, у яких застосовано поняття «порядок слів» та зроблено спроби його опису, з'явилися на початку ХХ ст. У цей час у слов'янському мовознавстві формується східнослов'янська (О. Потебня, С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, В. Сімович та ін.) та західнослов'янська (В. Матезіус, Є. Курилович, Ф. Данеш, Я. Фірбас, Й. Містрік та ін.) лінгвістичні традиції: мовознавці розмежували питання порядку слів у слов'янських мовах від питань синтаксичних функцій членів речення та встановили зв'язок інверсії та звичного порядку слів зі смисловою структурою висловлювання [Мельничук, 1966, с. 251]; заклали основи актуального членування речення, оскільки розглядали мову та комунікативний акт як психічні явища [Потебня, 1888].

Термін «синтагма» в українському мовознавстві відомий з кінця ХVІ ст., зокрема М. Смотрицький включив його в назву своєї «Грамматіки славенскиа правилное Сунтагма» (1619), про яку згадано вище. Значення терміна «синтагма» в граматиці М. Смотрицького, з огляду на те, що автор під час її написання користувався грецькою граматику відомого візантійського вченого К. Ласкаріса, грецькою й латинською граматику визначного німецького гуманіста Ф. Меланхтона та латинською граматику славетного португальського філолога Е. Альвара, пов'язане з етимологією др.-грецьк. σύνταγμα, букв. «співпорядок», «порядок».

Термінологічне становлення поняття «синтагма» починається з праць Ф. де Соссюра. Учення про синтагму мовознавця суперечливе, зокрема, наголошуючи на розмежуванні мови та мовлення, Ф. де Соссюр стверджував, що синтагма — винятково мовленнєва одиниця, належить до сфери мови. Заслугою швейцарського лінгвіста є виявлення та доведення таких ознак синтагматичного членування мовлення (у трактуванні Ф. де Соссюра — мови), як лінійність; взаємозв'язок елементів з іншими, пост-

позиційними та препозиційними, елементами: значення цілого визначається його частинами, значення частин — їхнім місцем у цілому [Соссюр, 1999, с. 128]; функційність одиниць усіх мовних рівнів.

І. А. Бодуен де Куртене повертає цей термін у науку, що було зумовлено розмежуванням сфер мови і мовлення. Для слова з його узагальненим значенням вчений використовував термін «лексема», а для нього ж у мовленні — термін «синтагма». Однак у цьому значенні термін не закріпилася в лінгвістиці.

Зв'язок закономірностей порядку слів у слов'янських реченнях із синтагматичним членуванням довів О.С. Мельничук. За визначенням мовознавця, синтагма — «інтонаційно-смиловий комплекс у складі речення чи ширшого тексту» [Мельничук, 1966, с. 435]. О. С. Мельничук розрізняє синтагми за ступенем членування на синтагми першого ступеня членування щодо наявного чи уявного контексту, другого ступеня членування, третього ступеня членування і т. д. [там само, с. 256]. Мовознавець опрацював опозицію внутрішньосинтаксичного і зовнішньосинтаксичного членування речення, осмислив теорію порядку слів на інтонаційному, синтагматичному рівні і запропонував аналіз реченневої структури з урахуванням реалізованих ним ситуативних завдань.

Склад і будова синтагм, правила їх утворення, безперечно, залежать від граматичних зв'язків слів та їхніх функцій у реченні, від будови речення та словосполучення загалом, але синтагми та компоненти речення не тотожні поняття. Відтак порядок слів як носіїв різної смислової ваги в реченні розглядали в межах синтагматичного членування реченневої структури. Поняття «синтагма» в сучасному мовознавстві має два значення: 1) «сполучення або злиття двох суміжних мовних одиниць будь-якого рівня, розташованих у певній лінійній послідовності в мовному потоці»; 2) «ритмо-інтонаційна єдність, мовленнєвий такт, що складається з одного чи кількох слів, об'єднаних у смислового та інтонаційного відношенні» [Українська мов, 2000, с. 544–545].

Отже, обґрунтування поняття «синтагма» поклало початок комунікативному синтаксису, що є актуальним і для сучасного розвитку як українського, так і зарубіжного мовознавства. Речення моделюється не з окремих слів, а шляхом лінійної побудо-

ви структурно-смилових груп слів — синтагм. Відтак і зміст речення передається не окремими словами, а завдяки тим групам слів, з яких речення структурується в мовленні. Оскільки розмежування синтагм виходить за межі речення, для розуміння значення речення доцільно брати до уваги контекст, тобто виходити за межі реченнєвої конструкції.

Практичне значення ролі синтагми в мовленні полягає в тому, що синтагма конкретизує значення слів у мовленнєвій площині, дає відповіді на питання про семантику висловлювання, що вкрай важливо і для методики навчання грамоти в загальноосвітній школі, і для розуміння та об'єктивного сприйняття інформаційного контенту. Моделювання речення визначається синтагмою як структурно-змістового фрагмента: речення з його компонентами (членами речення) слугує засобом побудови синтагми. Порядок слів у реченні, спричинений комунікативним наміром мовця, визначається граматичними закономірностями.

Література

1. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ : Наукова думка, 1966. 324 с.
2. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Ч. 1–2. Харьков, 1888, 536 с.
3. Соссюр Фердинанд де. Курс общей лингвистики / ред. Ш. Балли и А. Сеше; пер. с франц. А. Сухотина; Де Мауро Т. Биографические и критические заметки о Ф. де Соссюре; Примечание / пер. с франц. С. В. Чистяковой; под общ. ред. М. Э. Рут. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. 432 с.
4. Українська мова. Енциклопедія / ред. кол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. Київ : Укр. енциклопедія імені М.П. Бажана, 2000. 752 с.
5. Berneker E. Die Wortfolge in den slawischen Sprachen. Berlin, 1900. 162 s.

Турко Ольга. ГРАМАТИЧЕСКО МОДЕЛИРАНЕ НА ИЗРЕЧЕНИЕТО В УКРАИНСКИ ЕЗИК В СВЕТИЛИНАТА НА ТЕОРИЯТА НА СИНТАГМАТИЧНОТО ЧЛЕНУВАНЕ

ЩО ПРИХОВУЄ НАЗВА ТЕКСТУ ЛАЗАРЯ БАРАНОВИЧА «NOTIJ PIĘĆ, RAN CHRYSZTUSOWYCH PIĘĆ»?

Штефан Антон

здобувач ступеня доктора філософії

кафедри українознавства і лінгводидактики;

Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

ant.shtefan@gmail.com

Одна з пам'яток XVII століття *Notij pięć, ran Chrystusowych pięć* єпископа чернігівського Лазаря Барановича до нині привертала мало уваги науковців. Поодинокі згадки про цей твір у загальному контексті творчості Лазаря Барановича свідчать про брак зацікавлення ним. Цим і можна пояснити відсутність докладних студій над цим текстом.

Ростислав Радишевський перекладає назву тексту українською як П'ять нот [Радишевський, 2014, с. 557]. Подібну ж версію перекладу подає і Юлія Рудакова: *П'ять нот про н'ять ран Христових* [Рудакова, 2016, с. 79]. Валерій Шевчук перекладає назву як *Відмітка н'яти ран Христових* [Шевчук, 2005, с. 131]. Згадані вище пропозиції перекладу, як видається, спираються на латинське слово *nota*, -æ, що й справді можемо перекласти як *нота*, *знак*, *відмітка* [Nota]. Разом з тим, вищезгадані пропозиції потребують дискусії та деяких уточнень.

Аналіз тексту дозволяє припустити, що Лазар Баранович у назві вжив інше слово, хоч і подібне за звучанням, а саме *notio*, -onis, що можемо перекласти як *ознайомлення*, *поняття*, *ідея*, *сенс*, а також *зауваження*, *догана* [Notio]. На останнє вказують кілька чинників.

1. Слово *notio* в тексті автор вживає щонайменше 70 разів (у різних формах) порівняно з уживанням слова *nota* (трапляється лише один раз).
2. Слово *notio* функціонує майже в усіх відмінкових формах. У повністю сполонізованій формі воно трапляється раз, у наз. відм. однини (*nosua*, пор. схоже *oracja*, *lekcja* тощо поряд з *notio* чи *notia*), на інші ж відмінки вказують відповідні флексії, а саме: род. відм. однини (*notiey*), зн. відм.

однини (*notię*), ор. відм. однини (*notią*), ор. відм. множини (*notiami*).

3. Значення самого слова, що впливає зі змісту тексту.

Сам іменник *notio*, *-onis* у латинській мові належить до III відміни, котра характеризується багатьма закінченнями в називному відмінку, зокрема й флексією *-io* (напр. *oratio* — мова). Флексія ж *-iu* в назві є показником родового відмінка множини іменників III відміни, що вона мала місце в період розвитку польської мови XVII століття (у різному графічному оформленні) і що її фіксуємо у давніх польськомовних пам'ятках: *historiy*, *rozmnażanie konstytuciy*, *akcyj*, *kontrowersyj*, *racyj*, *oracyi*, про що пише дослідник Ян Лось [Łoś Jan, 1927, с. 111]. Цим і спричинена відповідна форма в тексті Лазаря Барановича.

Якщо ж говорити про значення слова в тексті, то тут теж очевидно, що авторові йшлося саме про ідеї, сенси, а навіть вирок. Тут спостерігаємо досить вдалу гру слів, що властива бароковій мові. У поданому нижчі фрагменті спостерігаємо символіку п'яти ран, що також властива бароковій традиції (п'ять ран Ісуса Христа):

*Pięć to NOTIE złożyły Cię w grobie.
Z Panna, z Janem te pięć ran za Notię liczę
Pięć scholastycznych, a tak tym myśl moją ćwiczę
Te by Notie trzeba kopiją, goździami,
Wbić w głowę, i tymi się bawić Notiami [89, с. 14].*

У першому рядку можемо простежити вживання слова *notio* з показником називного відмінка множини (*-e*), у другому — у формі давального відмінка. І, як можемо простежити, вживає його автор саме в значенні *вирок*. У четвертому рядку ця лексема знову функціонує у називному відмінку множини й п'ятому в орудному відмінку множини. Однак тут уже простежуємо інше значення. Слова автора «*wbić w głowę*» *Notie* і «*tymi się bawić Notiami*» можемо розуміти як заклик взяти до уваги вчення, ідею про Христові рани, розмірковувати, розмислювати над ними.

За таке розуміння назви твору говорить також і композиція. Автор ділить працю на так звані *Notia*, тобто розмірковування, розмисли, роздуми.

Таким чином, можемо стверджувати, що в назві твору наряд чи йдеться про ноти чи відмітки. Імовірно, Лазар Баранович

у такий спосіб хотів звернути увагу на думку, переосмислення, розмірковування над п'ятьма ранами, які він сам порівнює з ви-роками. А отже, і назву праці можемо перекласти як «Роздумів п'ять, Ран Христових п'ять». Повтор у кінці числівника *п'ять* є прикладом такої стилістичної фігури як епіфори (чи її латинський відповідник *conversio*).

Література

1. Радишевський Р. П. Лазар Баранович. Історія української літератури. Т 2. Давня література (друга половина XVI–XVIII ст.) / наук. ред. В. Сулима, М. Сулима. Київ : Наукова думка, 2014. С. 553–561.
2. Рудакова Ю. К. Примірники видань творів Лазаря Барановича латинським шрифтом у фондї Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2016. Вип. 20. С. 58–89.
3. Шевчук В. О. Лазар Баранович як поет. Муза Роксоланська. *Українська література XVI–XVIII ст. : у 2 кн.* Кн. 2. Київ : Либідь, 2005. С. 128–143.
4. Łoś Jan. Gramatyka polska. Cześć III, Odmiennia (fleksja) historyczna. Lwów-Warszawa-Kraków : Wydawnictwo Zakładu Narodowego (imienia Ossolińskich), 1927.
5. Nota. URL: <https://www.online-latin-dictionary.com/latin-english-dictionary.php?lemma=NOTA100> (дата звернення 15.06.2022)
6. Notio. URL: <https://www.wordsense.eu/notio/> (дата звернення 15.06.2022)

Штефан Анон. КАКВО КРИЕ ИМЕТО НА ТЕКСТА НА ЛАЗАР БАРАНОВИЧ «NOTIJ PIĘĆ, RAN CHRYSZTUSOWYCH PIĘĆ»?

МОВНІ ЗАСОБИ РОЗМОВНОЇ СТИЛІЗАЦІЇ В ХУДОЖНІЙ ОПОВІДІ ОЛЕКСАНДРА ВІЛЬЧИНСЬКОГО

Штонь Олена

*кандидат філологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
shtonolena@gmail.com*

Стаднік Анастасія

*здобувач ступеня вищої освіти «магістр»,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
stadnik_nastenka@ukr.net*

У художньому мовленні найбільш поширеним видом стилізації оповіді є стилізація розмовності. Визначення цього поняття дослідники подають так: «стилізація розмовності в мові художньої літератури — це свідоме переймання письменником характерних ознак розмовного стилю, яке полягає в увиразненні лексичних та фразеологічних засобів живої народної мови та їх естетичних модифікацій з метою досягнення відповідного стилістичного ефекту. Метою стилізації розмовності є відтворення в художньому тексті часового і локального колориту, соціального типу зображуваного середовища, характерних особливостей мовлення персонажів» [Ткаченко, 2006, с. 20].

Стилістичний потенціал елементів розмовного стилю в мові художнього твору став предметом дослідження українських мовознавців С. Бибик, І. Білодіда, Л. Бурківської, В. Ващенко, Т. Должикової, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюха, Л. Мацько, Л. Науменко, О. Ожигової, О. Переломової, М. Пилинського, В. Русанівського, Н. Сологуб, Т. Ткаченко, Л. Шевченко та ін.

Український прозаїк Олександр Вільчинський, лауреат Всеукраїнського конкурсу романів та кіносценаріїв «Коронація слова 2002», володар Гран-прі і першої премії «Коронація слова 2003» у своїх творах («Неврахована жертва», «Суто літературне вбивство», «Останній герой», «Віагра для мера», «Дерева на дахах», «Криївка», «У степу під Авдіївкою», «Інші двері» та ін.) активно використовує прийом стилізації розмовності.

Мета поданої наукової розвідки полягає в здійсненні семантико-стилістичного аналізу лексичних, словотвірних та фразеологічних засобів стилізації розмовності у художній оповіді Олександра Вільчинського.

Основними засобами стилізації розмовності у творах письменника є розмовно-просторічна лексика, діалектизми та розмовні фразеологічні одиниці, які митець уживає з метою індивідуалізації мови персонажів, зображення їхнього життя в певному просторі та етнографічному середовищі.

Використання розмовних словотвірних моделей у романах і повістях підпорядковується загальній меті створення атмосфери розмовності; це, зокрема, властиві усномовній стихії нейтральні деривати з характерними для кожної частини мови афіксами або ж емотивно-оцінні слова, які надають мовленню зменшено-пестливого тону чи мають значення перебільшення, згрубілості, іронічності та здебільшого виражають негативне ставлення. У творах письменника найчастіше вживаються розмовно-просторічні іменники із формотворчими суфіксами: *-ик-*, *-ник-*, *-к-*, *-ань*; усічені іменники, складні іменники, як-от: *Крім нього, там ще один чувак був, веселий бородань, чи то художник, чи композитор, але і його він також бачив тоді вперше у житті* [Вільчинський, 2018, с. 23]; *А до його мамі, хімічки, Оксани Петрівни, тепер інспектори на кожен урок ходять...* [Вільчинський, 2011, с. 213]; *В основному журналістами працює молодняк* [Вільчинський, 2019, с. 65].

Найбільш чисельною тематичною групою серед усіх зафіксованих ерозмовно-побутова лексика: назви осіб, назви одягу, продуктів харчування, засобів для перевезення людей, бойових припасів, номени на позначення внутрішнього стану людини, процесів та дій, назви предметів, будівель тощо. Серед дієслів найбільш активно функціонують лексеми із суфіксами розмовності: *-ува-*, *-юва-*; дієслова утворені за моделлю «префікс + постфікс(-ся)»; дієслова утворені від вигуків та звуконаслідувань, наприклад: *– Та нічого, сепара сьогодні мінусував, – відповів Борода* [Вільчинський, 2018, с. 124]; *Дівчата йойкають, але регочуть* [Вільчинський, 2011, с. 154].

Для стилізації розмовності Олександр Вільчинський полуговується також діалектизмами. Вони становлять етнолінгвістичну основу творів митця, сприяють реалістичному змалюванню по-

буту та умов, у яких проживають головні герої. Оскільки О. Вільчинський — представник західноукраїнської мовної спільноти, то в його творах простежуємо використання рідної мови з усіма її особливостями, зокрема територіальні діалектизми. У романах «Дерева на дахах», «Інші двері», повісті «Криївка» діалектизми належать до галицько-буковинської групи: *–Ну, а **кобіта** нормальна?* [Вільчинський, 2019, с. 27]; *До речі, мій **вуйко** десь тут воював на Волині* [Вільчинський, 2021, с. 97]; *Того вечора, коли Славко ночував у нас і мама постелила нам на старій перині на підлозі у **ванькирі*** [Вільчинський, 2011, с. 70]; *Він дістає із внутрішньої кишені **маринарки** складений учетверо аркуш у клітинку і починає роззиратися* [Вільчинський, 2011, с. 26]). А в повісті «У степу під Авдіївкою» — до різних територіальних груп, оскільки описуються воїни, вихідці із різних частин України: *Рома, **прівет!** почув голос **Веру*** [Вільчинський, 2018, с. 153]; *Заодно і **город** покажу, — сказав **Зяблик*** [Вільчинський, 2018, с. 21]).

Розмовні фразеологічні одиниці в художній оповіді О. Вільчинського відзначаються метафоричністю, образністю, емоційністю та експресивністю, як-от: *– Гнида, – **цвиркає крізь зуби Володька.** – Давай йому солону спалимо!* [Вільчинський, 2011, с. 133]; *Луїс **відірвав погляд** від вікна, кинув пакетик у чашку, залив кип'ятком* [Вільчинський, 2018, с. 89].

Для стилізації розмовності письменник використовує також периферійні пласти лексики — просторічні слова, деформовані з погляду літературної норми, лексеми, що за сферою вживання межують з позалітературними елементами — вульгаризми і слова інвективної лексики. Функціонування таких одиниць у творах митця є строго вмотивованим, О. Вільчинський не зловживає цими засобами і включає їх здебільшого в репліки персонажів для мовної характеристики героя чи змалювання його емоційного стану. Мову персонажів характеризують також елементи суржикового мовлення, які свідчать про правдиве відображення живого народного слова, на якому негативно позначилось явище інтерференції української і російської мов. У повісті «У степу під Авдіївкою» та «Криївка» просторічні елементи виконують, окрім функції мовної характеристики, ще й експресивно-оцінну функцію.

Отже, розмовно-просторічні слова, діалектизми та розмовні фразеологізми — це основні засоби стилізації розмовності в ху-

дожній оповіді Олександра Вільчинського. Майстерність володіння художнім словом засвідчує уміння письменника послугоуватися усім багатством рідної мови, виражати власне ставлення до світу завдяки збагаченим контекстними конотаціями стилізованим словам.

Література

1. Вільчинський О. К. Криївка. Харків : Фоліо, 2011. 219 с.
2. Вільчинський О. К. У степу під Авдіївкою. Харків : Фоліо, 2018.
3. Вільчинський О. К. ДЕРЕВА НА ДАХАХ: роман. Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2019.
4. Вільчинський О. К. Інші двері : [роман]. Київ : ВЦ «Академія», 2021.
5. Ткаченко Т. В. Засоби стилізації розмовності в прозі Михайла Стельмаха : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2006. 23 с.

Штон Олена, Стадник Анастасія. ЕЗИКОВИ СРЕДСТВА ЗА РАЗГОВОРНА СТИЛИЗАЦИЯ В ХУДОЖЕСТВЕНИЯ РАЗКАЗ НА ОЛЕКСАНДР ВИЛЧИНСКИ

СЛОВ'ЯНСЬКІ ЛІТЕРАТУРИ У СВІТОВОМУ
КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ. ІСТОРІЯ
СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

СЛАВЯНСКИТЕ ЛІТЕРАТУРИ В СВЕТОВНИЯ КУЛТУРЕН
КОНТЕКСТ. ІСТОРІЯ НА СЛАВЯНСКИТЕ НАРОДИ

ЛИТЕРАТУРНА ІСТОРІЯ И ЛИТЕРАТУРНО ІСТОРИЗИРАНЕ
(ВАСИЛ ПУНДЕВ И БОЯН ПЕНЕВ)

Антонова Александра

доктор, доцент в Институт за литература

при Българска академия на науките

alantonova@ilit.bas.bg

Настоящото изследване се спира върху обемната студия на Васил Пундев — «**Нашата художествена литература**» (сп. «Съвременник», 1922, год I, кн. 7 – 8), написана в отговор на също така обемната (и фундаментална) студия на Боян Пенев «**Основни черти на днешната ни литература**» (Златорог, год. II, 1921, кн. 4–5). Пундев извежда основни подходи в историзирането на една национална литература, очертавайки историзирането на литературата като теоретичен проблем, разширява понятието за литературна история, определяйки го чрез социалната, политическата, културната история на етноса в опит да установи мисленето за историята като мислене през етнопсихологията и оттук всъщност да дефинира взаимно понятията за история и етнопсихология, поставяйки фундаменталния въпрос за идентичността — в смисъла на специфика, на различност — на нация.

В студията си Васил Пундев очертава процеса на историзиране чрез поредица от подходи, осмисляйки го като теоретичен (философски) проблем. Критикът определя техниката на историзиране като прокарване на национални връзки между творците на една литература, с което обосновава необходимостта от историзиране като необходимост от структуриране и защитаване

на литературата в нейното критическо (само)определяне. Историзирането на една литература я укрепва, фундарайки националната ѝ идентичност чрез националния вкус към художественото, укрепва критическата мисъл¹. Когато говори за история, Пундев говори за характеристика (на литературата).

Мислите си за процеса на историзиране на една национална литература Пундев развива в диалог със студията на своя учител Боян Пенев «Основни черти на днешната ни литература» (1921). Този текст е основата, от която Пундев се оттласва и отричайки редица нейни постановки, изгражда и аргументира свое виждане. Вярата в качествата на националната литература е вяра в самата нация и оттук първият недостатък, който ученикът отбелязва в студията на своя ментор, е нейният отрицаващ тон, подложил на изпитание вярата ни в националната ни художествена литература.

Пундев превръща историзирането на литературата във философско-теоретичен проблем, като го обособява в два възможни подхода — историзиращ и типизиращ. Първият търси основните черти на литературата (ни) в процеса на развитието (и), което впрочем превръща и времето в типизиращ фактор, а вторият полага неисторично литературните творби на фона цялостния литературен процес. Първият, историчният, води към философия на дадена литературна история (и в някакъв смисъл превръща времето във фактор на художественото явление), вторият е естетически, не отчита и не интерпретира, не взема под внимание историческите фактори (и етапи, както пише Пундев). Вторият подход е Боян-Пеневият, който не взема под внимание историята на литературата като нейна философия и в някакъв смисъл подменя историята с тенденциозна селекция на естетически принцип — този подход Пундев нарича «догматичен» и избира

¹ Създаването на литературна история „е ценна заслуга за избистрянето на художествения вкус и разбиране у нашия четец, включително поета“, пише Пундев. Вж. Пундев, В. Нашата художествена литература. // Съвременник, год. I, 1922, с. 433. Впрочем към момента на написването на студията Пундев посочва само два опита за обзорна характеристика на поезията ни – статията на Пенчо Славейков „Българската поезия преди и сега“ в сп. „Мисъл“, год. XVI, и на самия д-р Кръстев в книгата му за Ботев, Яворов, Славейков и Тодоров.

първия. Ако историческият подход отчита специфично националните явления, условия и отгук — влияния, които формират пътя на литературата, естетическият (догматичният) е приложим според Пундев към завършени литератури — източните, гръцката, римската². И тъкмо тук, в избора на естетически подход към една развиваща се, незавършена литература Пундев вижда втората грешка на Боян Пенев. И не само подходът, но и тесният кръг имена, основали характеристиката на Боян Пенев, ограничава, липсата на едновременно на панорамен и диахронен поглед всъщност лишава от възможност за характеризиране на националния творчески дух и отгук — на националната ни литература.

Субективният фактор обаче е характерен и неизбежен в историзирането. Нещо повече — литературното историзиране — в смисъла му и на тълкуване — отразява духовния живот на тълкуващия и характеристиката (с която като понятие Пундев постоянно дублира «историята») «неизбежно носи чертите на автопортрет»³. Именно този автопортрет на историка се открива и в пожеланията, които Пенев отправя към родната ни поезия: «Недоближена към истинския лик на поезията ни, неговата характеристика лежи в друга плоскост, без обективни подпори. Тя е за автора удобна» [Пундев, 1922]. (Разбира се, понятието «истински» лик също е проблематично).

В литературнотеоретичното мислене на Пундев историзирането означава едновременно рефлексия назад, но и към сегашното, постоянно съотнасяне на минало и сегашност с будно внимание към новото. Изключително логично, буквално с майсторството на древногръцките логици (Пундев е бил увлечен от старогръцката култура и е изучавал старогръцки и новогръцки) критикът извежда несъответствията в структурата на Боян-Пе-

² Пак там, с. 436. Пундев не само формулира два типа подходи към характеризирането на една литература, но и отнася всеки от типове към статуса на дадената характеризирана литература, обвързва типа подход с историческия стадий на обществото, което я създава.

³ И Пундев илюстрира субективния подход с осмислянето на литературната история чрез/в разделения — славянофилство и западничество, за и против Бога и т. н.

невия подход: «Б. Пенев търси основни черти в днешната ни литература, но всъщност разглежда нашата поезия допреди десет години» [пак там, с. 436]. Тази некоректна формулировка залага пропадане в смисъла — бъдещата според Боян Пенев поезия е вече настояща, но не и с чертите, които той «задава» като насоки. Гледайки в настоящето, той вижда в миналото. Така осъществен, подходът задава некоректност на изводите — чертите, които Пенев извежда като «основни», не се откриват в «истински днешната» ни литература. Логическата литературнотеоретическа постройка на Пундев обвързва историческия с философския поглед към литературния процес, при което не е възможно да се дефинира литературният процес без исторически данни, от които да се изведат, формулират наблюдения.

Пундев атакува селективността на литературния историк, обявява се за широкообхватност, ако щете, за историческо хладнокръвие, безпристрастност (при все неизбежния субективизъм) — това историографско хладнокръвие залага възможност за извеждане на основни (или «основните», каквато е претенцията на Б. Пенев) черти, националнохарактерни. Безпристрастност не само в подбора, но и в пряко заявената оценка, израз на която е и самият подбор (защото литературната история като всяка история отрича подбора, той противоречи на нейния предмет). Говорейки за негативните характеристики, които Пенев раздава на автори, включени в неговия селективен «обзор», Пундев идва обаче до едно оспоримо твърдение: «И какво се получава: от нехудожествени признаци се явяват изводи за основните особености на художествената ни литература» [пак там, с. 437]. С други думи критикът отрича дефинирането чрез отрицание, не отчитайки възможността за негативна характеристика, равноправието на отрицателната характеристика, управлява характеристиката само чрез ценното.

Но Пундев — с хладнокръвието на типичен историк — задава един резонен въпрос, (следвайки и логиката на отрицателната характеристика като равноправна характеристика), а именно — защо от литературния процес и неговата оценка, целяща характеристика на литературата, се изключват по-слабо таланти автори: «защо да не се приеме в кръга на обекта и Узунов, Держан, Данчев, Евгения Марс? Нима в тях няма българска психи-

ка, реалізм, практицизм, глумицизм (термин на Белински) и нима произведенията им не са интересни и типични от някоя друга, не художествена, гледна точка?». Освен принципно недопустимата за литературния историк тясна ценностна селективност Пундев открива и някои частни противоречия в тезите на Пенев като например неговото убеждение в реализма на българската литература, който противоречи на Ботевия и Яворовия боготорческия дух, далеч от трезвия български практицизм.

В студията си Пундев извежда важен подстъп към литературната история чрез връзката между националната литература и литературна история и естетика и националния характер, като всъщност поставя въпроса дали може да се типизира един национален характер и, следователно, една литература: «Такъв ли е българинът не в изображението на Алеко Константинов [...] и във впечатленията на чужди и наши вестникари, а в своята история и народните песни?» [пак там, с. 439]. И тук критикът с майсторството на античен логик извежда връзката *национално — творческо*, определяйки носителите на творческия дух като носители на националния.

В хода на изясняването на проблема за литературното историзиране Пундев засяга важни естетически теми като художествената продуктивност на реализма, проблема за общите и основните черти на една национална поезия, проблематизира, най-сетне, понятието за национална поезия, за национална литература, за национална характеристика (при все, че Пундев не отрича понятието за «национално» в литературата ни и следователно за национална характеристика, но я отваря толкова, че сякаш е на крачка от това). И може би не национално характерното би следвало да търси литературният историк, а характерното за един или друг период естетическо влияние и национално характерното в неговото възприятие. В разсъжденията си критикът засяга и темата за дидактичната роля на литературния историк: «Но каква връзка има между нашата поезия, не харесвана от автора, и чуждото, което харесва? Той го посочва не само за да получи и негативна част в характеристиката си, а го дава за урок» [пак там, с. 441].

Пундев встъпва в своята «схематична» оценка с уговорката: «Не бива да си правим илюзии, че у нас може вече да се гово-

ри за абсолютни художествени ценности и че можем да определяме техния характер, както бихме направили това, разглеждайки чужди литератури» [пак там, с. 442]). Все още според критика е трудно да се определи «художественоценното» у нас⁴.

И все пак Пундев прави своя опит за «положителни отговори за основните черти на българската литература» и естествено обвързва във втората част на студията си — «Просветители и революционери» — литературната с културната история. Литературноисторическият му подход работи на впечатляващо широка основа: за да оцени развитието на литературата ни от Възраждането до своите «днешни дни», критикът привлича в анализа си културни фактори, сред които влиянията на Запада и славянските култури, вземайки под внимание дори характерно славянската негативна рецепция на Запада, от която България се отличава със своята широка просветна възприемчивост и толерантност. Тъкмо върху тази прозападна възприемчивост⁵ Пундев гради тезите си за влиянията на западната култура у нас, посочвайки проевропейската настройка на Раковски, житейския и идеен път на други големи дейци на българското Възраждане като Паисий и Берон; отчетена е ролята на географското положение на България, която няма пряка граница със западноевропейска държава и оттук няма и пряк междусъседски конфликт, фактор е и опосредстваното възприемане — чрез съседни и сродни култури —

⁴ В този смисъл литературното историзиране може да бъде схващано и като определяне на пътя към ценности — подход, който впрочем доближава Пундев до целенасочения дидактичен „историзъм“ на Боян Пенев.

⁵ В студията си Пундев прави особено важното наблюдение, повлияло и в развитието на литературата ни — наблюдение, което е валидно впрочем и до днес, що се отнася до българската култура, а именно, че българската култура, за разлика от другите славянски, не страни от «гнилия» Запад, а живее и се развива още от Възраждането с един своего рода национален комплекс, който гласи: «свести се, българино, учи се, много назад си останал от другите, побързай да ги догониш» (с. 442). «Характерна особеност на нашето Възраждане в сравнение с това на останалите славянски народи е тъкмо липсата на споменатия отпор» (с. 442). Особено важно за литературното (и културното) ни развитие е жадното усвояване на влияния, не затварянето на границите към чуждото, западното: «Сред водачите на нашата литература и култура няма нито един славянофил (не, разбира се, на политическа почва). Любовта към родината никога не е изключвала нашето ученичество в чужбина» (с. 443).

на западната. Възприемчивостта на българите е улеснена от още един литературноисторически фактор — липсата на традиции, заличени от робството: Робството изтри от паметта ни миналото, нямаше у нас самостоен живот, в който да се вкоренят навици и привързаност към неговите особености» [пак там, с. 444].

В своето литературно историзиране Пундев въвежда и психологическия фактор. изследването на литературата води съвсем естествено към етнопсихологическа характеристика, обвързано е с нея. Критикът профилира, посочвайки «началните качества на българския дух — често изтъкваната славянска способност да се усвоява и превъплътява чуждото» [пак там, с. 444]. Нещо повече, Пундев говори за целенасочване на интереса към нашата «културоспособност», термин, който въвежда в своето изследване.

Съществена теза на критика е, че развитието на литературата се движи от противоречието между две вечни психични начала — просветителско и революционно. Не една, а две и то често съжителстващи и тъкмо противодействащи си сили определят движението на културата и литературата [пак там, с. 445]. Литературното историзиране, ерго, се осъществява в един социологичен и културологичен анализ на етноса в дълга, многовековна историческа перспектива: «аз смятам, че изцяло съдържанието на нашата художествена литература може да бъде схванато под ъгъла на противоречието между посочените [...] две психични начала, добили (– поради особените условия на културното ни развитие не само във времето на Възраждането, а още в Първото българско царство –) особена проява и значение» [пак там, с. 445]. «Те, просветителят и революционерът, законните представители на българския народ, по-нататък се явяват творци на художествената ни литература [...]. Израз на първичното и трайното в националната психика, тя носи дълбоко в себе си техните образи, развива, задълбочава, усложнява противоположните им начала от първите си неуверени стъпки до днес» [пак там, с. 447]. Но не само противоречие, а и единство — според условията — на тези две начала характеризира историческите процеси и явления, движи литературното развитие. Нещо повече — Пундев говори за движение към обща цел, породено към общ произход на тези два житейски и творчески посоки: «Така се обединяват двете посоки в един общ център, от който по същина, а може би

и първоначално са произлезли, за да определят и у нас пътя на културата» [пак там, с. 452].

Изключително важна е психичната преценка за противопоставянето на началата, опитът им да се съединят и съмнението в това съединение, които включва Пундев в литературноисторическия си анализ. Противоречието, съмнението, в което се люшкат психичните нагласи, задават характерни интонации — например в стиховете на Добри Чинтулов. Чрез характера на взаимодействието между тези начала литературният историк е в състояние да характеризира, да открие, ако щете, характеристиката на дадени стихове и дори характера на цял поетически профил, в състояние е да изведе и обобщи определен профил на литературата ни. Но няма чисти типове на просветител и революционер в поезията ни, те по-скоро доминират една или друга поетическа индивидуалност [пак там, с. 448]. Пундев подкрепя етнопсихологическия си подход към литературното историзиране с персонални характеристики на писатели и поети — Добри Чинтулов, Раковски, Петко Славейков, Любен Каравелов, психопрофилирайки тях и творбите им, схващайки литературата ни като сбор от натюрели и особености, организирани около (доминирани от) някоя от двете древни психични настройки към света — просветителската и революционната, анализирайки дори съотношението и отношението на двете начала у отделния творец и то в динамиката на характерния му психонатюрел.

Литературното историзиране държи сметка и за историческите, политическите, социалните условия, които формират и се формират от характерни (може би не само за съответния етнос) психични начала⁶. Поставянето на литературното развитие в лоното на развитието на обществената мисъл определя изключително широкия контекст, който литературният историк трябва да вземе под внимание (подход, с който Пундев се противопоставя на селективността и тясната историческа перспектива на Боян Пенев). Ако развитието на цялата стара българска литература е плод на просветителското начало според Пундев, то богемилският бунт — религиозен и обществен, отразен в беседата

⁶ Затова и края на Възрожденския период от литературата ни Пундев определя с добиването на политическа свобода от Османската империя (с. 454).

на Презвитер Козма, е плод на второто. «Наред с тихата, спотайваща тъгата си народна песен ние имаме героичен епос и, главно, хайдушките песни» [пак там, с. 446]. Паисий събира в Историята си началата и на просветителя, и на революционера. Тези начала в различно съотношение живеят и у другите дейци на Възраждането ни — Чинтулов, П. Р. Славейков, Раковски, Каравелов, дори, бихме добавили към наблюденията на Пундев — и Ботев, защото неговият чист революционен патос също просвещава, «отрезвява». През Възраждането двете начала — революционното и просветителското — определят тенденциозното съдържание на художествената литература, формата ѝ на «проповед»; разделението на типове творци е условно предвид по-скоро доминиращата настройка в светоотношението, но въпреки тази условност Пундев обрисова типове художественост така: «За революционера е характерна антитезата *свобода или смърт*, [...], *война или мир*, при която изборът е категоричен в полза на първата част. А многообразието у просветителя създава неувереност, която отправя погледите на нашите дейци за духовна и политическа свобода към Русия, Сърбия, Черна гора, дори Турция (дуалистите). [Тук необуздан романтизъм, произвол, авантюра и дързост — там спокойна стъпка, реализъм, често тежка умора. Революционерът е сякаш български потомък на Дон Кихот, а просветителят — на Хамлет» [пак там, с. 455]. Присъствието, борбата на двете начала у един творчески натюрел «е извор на най-дълбоките му противоречия и страдания, а общо в поезията ни създава нейната вътрешна трагедия».

Студията на Пундев ни навежда на мисълта дали идеята за нация не е най-сетне идеята за различност, има ли наистина ценности, присъщи на една нация, или има само идея, представа, пожелание за специфична национална идентичност, за специфични, характерни за нацията и формиращи я, отличаващи я като такава, черти? И дали литературното историзиране през «характерното» не е опит за обособяване, за различност като залог за ценност? Литературното историзиране като осмисляне на поток от единици неизбежно ааопортретира, домогвайки се до «хладнокръвна», «обективна» преценка, неизбежно автопортретира в някаква степен и тъкмо в това автопортретиране е мисълът му не само на селекция на имената и явленията, но и на

подходите. В своето литературно историзиране Пундев провокира към прочит през «критика на литературната история», към метапогледа на критическата авторцепция.

Литература

1. Пенев Боян. Основни черти на днешната ни литература. *Златорог*, год. II, 1921, кн. 4–5.
2. Пундев, Васил. Нашата художествена литература. *Съвременник*, 1922, год. I, кн. 7–8.

Антонова Александра. ЛІТЕРАТУРНА ІСТОРІЯ ТА ІСТОРИЗАЦІЯ ЛІТЕРАТУРИ

ПЕРСОНАЖ И НАРАТИВ: БЕРКОВСКИ В «МИНАЛОТО» НА СТОЯН ЗАИМОВ

Бойчева Мая

*докторант, Българска литература,
Шуменски университет «Епископ Константин Преславски», България
maq_boicheva@abv.bg*

След Освобождението българското общество живее с разбирането, че големите събития, довели до подписването на Сан-Стефанския мирен договор, трябва да бъдат описани и вписани в историята. Революционното движение и Освободителната война са значимите събития, довели до мечтаната независимост. Съзнанието, че е необходимо да се запази споменът за тях, е особено актуален през 80-те и 90-те години на XIX век. Това е времето, през което активно се създава паметта за миналото. Огромно значение има мемоаристиката, а двете най-големи имена на мемоаристи са Захари Стоянов и Стоян Заимов.

Най-известната книга на Стоян Заимов е «Миналото» [Заимов, 1983]. В предисловието към нейното първо издание, завършено на 1 юли 1884 г. в Шумен, авторът, след като накратко очертава събитията, за които ще поведствува, обяснява разка-

зваческия си подход. Своите «Очерки и спомени из деятелността на българските тайни революционни комитети» той изгражда от три литературни елемента: психологически, белетристически и исторически. Най-малко внимание отделя на историческия, а «по-голяма важност» за него имат «психологически и белетристически отдел». Как се аргументира: «... 1) за нас имат важност личностите, които са действали, важен е техният умствен хоризонт и нравствен склад; 2) предпочитаме да прибягваме към картинност при изображението на събитията, отколкото сухо изброяване и протоколско описание на местата, личностите, годините, месеците и денете, с цел да запечатлим по-дълбоко в паметта, сърцето и ума на читателя личностите и събитията; 3) няма да се придържаме строго в минутите, денете, неделите и местата, где и кога са се извършвали събитията... » [Заимов, 1983, с. 18].

Стоян Заимов се придържа по протежение на целия текст към заявения подход. Описанията на персонажите са детайлни. Повествовонанието създава специфична галерия от образи. Подробното описание на персонажите показва интерес към характеристиките на личностите и стремеж да се обяснят причините за действията им. Интересно е твърдението на Владимир Свинтила, че е възможно да се създаде отделен том, включващ описание на лицата от «Миналото»: «Авторът на «Миналото» не търси документалното в плана на историческата конкретност <...> Заимов търси да документира типа мисловност, характерологичните черти на българина <...> блясват социопсихологическите типове с истински богатства. Ето това документира Стоян Заимов. И ние трябва да го следваме и тълкуваме в тези негови намерения, а го тълкуваме в намеренията на Захари Стоянов и Иван Вазов. И с това пропускаме типологично особеното у него» [Свинтила, 1983, с. 7].

В статията «Миналото» и Десетдневно царуване»: по следите на намерения жанр» Цветан Ракъовски изразява мнение, че в «Миналото» се преплитат литературата (особеностите на романа), историографията (исторически достоверното писане върху събития) и мемоарите (отразените през личностната гледна точка събития). Възможна причина за тази смесица от особености Ракъовски открива в специфика на самото време. Човекът на 80-те години на XIX век помни, възможно е да е участвал в опи-

саните събития, и същевременно чете вече написани истории за събитията. Стоян Заимов измисля диалози, събития, «изоставя едни факти, измества акцентите в други». Заимов избира «такава повествователна стратегия, която се разминава с Историята. Но пък опитва да влезе в литературата... Стоян Заимов тенденциозно романизира мемоаристичното» [Ракъовски, 2004, с. 115].

На първо четене твърдението на Цветан Ракъовски е безспорно. Но нещата могат да се видят и чрез друга оптика. Дали повествователната стратегия се разминава с историята, или авторът на «Миналото» смята, че най-адекватното представянето на историята е посредством литературния наратив? Явно е второто, след като историята за Заимов включва преди всичко мислите и страстите на хората, които действат, а фактологическите подробности и точното им реконструиране не са толкова важни. А за това, че езикът на тропите, «картинността на изображението», както се изразява авторът, не диференцират наративите на историографията и литературата, за читателят на XIX век е далеч по-ясно отколкото за съвременния.

В синкретичното обединяване на литературно, мемоарно и историографско в «Миналото» и в литературното наративизиране на мемоарното и историографското (двете начала, ориентирани към достоверно реконструиране на историята като действително случили се събития) не е задължително да виждаме отказ от Историята за сметка на Литературата, просто защото историята като *historia rerum gestarum* е същностно литературна. Показателно е, че Нобелова награда за литература през 1902 г. взема историкът Кристиан Матиас Теодор Момзен за капиталния си труд «Римска история», а Стоян Заимов, без да е чел, по обясними причини, както аргументацията на Нобеловия комитет, дал приза на Момзен, така и текстовете на Хейдън Уайт за историческия наратив като литературен акт, може да напише през 1887 г. към второто издание на втора книжка на «Миналото» следното «Вместо предисловие»:

Като се ръководим от литературното начало „белетристиката може да бъде история, непреставаящия да бъде пак белетристика; историята може да бъде белетристика, непреставаящия да си остане пак история”, то ние дадохме на записките си широк

белетристически размер, стараейки се, колкото беше възможно, да предадем вярно историческите фактове [Заимов, 1983, с. 644].

Литературността или белетристическият размер, както се изразява Заимов, при изграждането на персонажната система на книгата намира израз най-вече в имащите фикционална идентичност пространни диалози и вътрешни монолози на героите, а и в измислянето на събития, които не изменят хода на големите събития, а подчертават и открояват личностни характеристики.

Интересен е образът на Петър Берковски. Той е антипод на изключително важния за книгата образ на Димитър Общи. Авторът представя антиподната двойка Берковски — Общи, за да изобрази два различни типа поведение в революционната борба. Стоян Заимов изобразява Петър Берковски като човек, изцяло и безкористно посветен на революционното дело. Той е близък приятел с Васил Левски. Споделя идеите на Апостола и е респектиран от решенията му. Дисциплиниран е. Вярва му. Планира неговото освобождение. Берковски е човек на достойнството, а не на егото. Подобно на Волон, такъв какъвто го представя в «Записките...» З. Стоянов, той е лишен от амбиции за признание и власт, и е напълно отдаден на освободителната идея. В «Миналото» образът на Димитър Общи е двойствен. Смел революционер, но твърде недисциплиниран. Патриот, но тщеславен и себелюбив до степен, която вреди на патриотичната кауза. За него е важен не само успехът на революционното дело, но и признанието на другите за личния му принос. За автора биографичната достоверност на Димитър Общи не е толкова важна, колкото психологическата логика, по която той действа. На доказано неграмотния Общи текстът на «Миналото» приписва грамотност и известна интелигентност. Заимов го представя като човек на делото, на активното действие, а не на словото.

Литературният подход на Стоян Заимов определя Общи като драматична, противоречива личност, но повече положителна, отколкото отрицателна. Поведението на Общи по време на следствието обаче е изцяло вредно за революционната кауза и това намира оценъчен израз в Заимовото повествование чрез заплуването от Левски на «рицаря на камата» /прозвище придобиващо иронично подигравателен смисъл след залавянето на Общи/. Така «количественото» доминиране на положителното в образа

на Общи над отрицателното като че ли е заличено. Поне за читателите, за които този епизод има по-голямо характеризиращо героя значение от приписаното му предсмъртно разкаяние. Епизодът е безспорно измислен, защото не само не присъства в османските документи, а и защото НЯМА свидетел на очната ставка, който би могъл да разкаже на Ст. Заимов за нея и съответно да го излъже. Тази измисленост на епизода със заплуването не влиза в противоречие със стремежа на Заимов точно да реконструира историята на арабаконашкото приключение, защото за него историята не е случилото се с всичките си подробности, а най-важното от него, това, което е породило значими следствия за народната съдба. За разбиране на неговия смисъл не са важни толкова фактологическите детайли, а характеристиките на тези, които като ковачи или чукове, както той йерархизира революционните дейци, придават плът и кръв на националноосвободителното движение. И логично от тази гледна точка измислените епизоди, открояващи психологията на героите, в наративния контекст на «Миналото» не фалшифицират Историята, а изразяват авторовото разбиране за нейната същност и специфика. Видяни през призмата на това Стоян-Заимово разбиране за достоверно разказване на историческото минало, с аналогична семантична функционалност са например измислените сълзи и плачове на Общи в софийската тъмница преди и въобразените халюцинации в хасковската тъмница на Берковски, образ същностно различен и антитезен на т. нар. «рицар на камата». Героите на «Миналото» плачат в ключови моменти от сюжета, моменти, в които плачът не е най-адекватна реакция за твърди революционери. Плачът като мотив можем да го свържем с рефлексите на така популярната през Възраждането, а и в първите следосвобожденски години, сантиментална литература, заемаща голям дял от преводната проза и драма.

Историческият, реалният Берковски е може би най-добре лично познаваният от Стоян Заимов революционен деец, който е персонаж на «Миналото». И няма как да не прави впечатление, че той е твърде схематичен и литературен като образ от текст, повествуващ за реални събития и личности. И това е логично — избрал като най-адекватен подход към историята литературността на наратива, Заимов подчинява на тази литературност

даже тези събития и герои, за които са най-приложими похватите на документалното описание и строго свидетелското разказване. Самият Стоян Заимов представя себе си в книгата не като Аз, а като Той. Отказва се фактически от заявяването на свидетелска позиция и с третоличното повествование идентифицира литературния си подход към историческите събития.

Берковски от страниците на «Миналото» буквално «пренася» в живота си четената от него художествена литература, например уподобява възлюбената си Евгения с Гьотевата Маргарита. До каква степен героят от книгата, която най-общо можем да назовем *historia rerum gestarum*, съответства на героя от историята *res gestae*, т.е. на човека Берковски в реалността на битието му, няма как да знаем. Но, с оглед на целта си чрез олитературяване на историческия наратив да представи НЕ историческата събитийност в максималната ѝ фактологическа достоверност, а нейната същност и нейния смисъл за тези, които я четат като *historia rerum gestarum*, Заимов съзнателно използва образи и похвати, асоцииращи произведението с художествен/романов текст. Показателно е сравнението между езика, който Берковски използва в своите мемоари, озаглавени «Из възпоминанията ми» и издадени посмъртно, и езика на Стоян-Заимовия Берковски. Литературната психологизация на образа включва не само пространни вътрешни монолози, а и перфектно сюжетираната затворническа халюцинация, невъзможна като разказ за действителна халюцинация и предадена не като чути и преразказана, а от позицията на всезнаещ, т.е. литературен разказвач. В текста даже има и измислени епизоди, които не са в буквалния смисъл фалшификация на историята, защото не променят смисъла на фактите и не променят хода на историческата събитийност, която включва както елементи с каузална идентичност (елементи, чието изменение променя, т.е. фалшифицира историята, създава *historia rerum gestarum* радикално несъответстваща на *historia res gestae*), така и елементи с «фонов» характер, нюансиращ или открояващ главните исторически личности и сюжети.

Показателен като такъв фикционализиран епизод е очната ставка между Узунов и Берковски. Тя е представена като драматичен диалог между двамата, в който се включва, разбира се, и Вели ефенди. Фикционализирането на епизода не е само в използва-

нето на пряката реч. Според следствените протоколи от разпита Берковски не отрича познанството си с Узунов, но го определя като бегло. Самият Узунов не присъства на разпита, т.е., това не е очна ставка. В текста на Стоян Заимов той не само присъства, но между него и Берковски се провежда драматичен разговор на турски, немски и френски (последните два езика се използват, за да не разберат следователите какво си казват бунтовниците). Измисленият диалог е «преведен» от автора на български. Каква е ролята на това олитературяване на наратива, посветен на историческото събитие *Хасковско приключение*? Смисълът и хода на събитието не се променят, просто реално съществуващите различия между Берковски и Узунов ефектно се открояват. Фикционалното не фалшифицира *Хасковско приключение* като цялостен текст, а само един негов детайл. И това се вписва в особената жанрова синкретичност на «Миналото», сплитаща литературното/романовото, историографското и мемоарното в уникална за българската словесност цялост, която се радва на голям читателски интерес в края на XIX век.

За литературността, а можем да кажем и по-обобщително — за художествеността като компонент на тази цялост, е важна композиционната идентичност на образа на Берковски. В книгата Левски е персонално въплъщение на идеала за свобода, той е Апостолът на свободата. Неговият помощник Димитър Общи е «раздвоен» между храбростта и енергичността си и себелюбието, раждащо авантюризм и противоположна на нелегалната революционна дейност недисциплинираност. Берковски с лишешната от тщеславие отдаденост на революционната кауза и своята дисциплинираност е антипод на Общи. Така двамата герои, чрез различността си и чрез различната си съотнесеност към идеализирания Левски, се отнасят помежду си като **протагонист** и **антагонист**, персонажна сдвоеност, присъща за много творби от ред фолклорни и литературни жанрове. Съзнателно ли авторът е ситуирал образа на Берковски в тази роля или така го конструира инерцията на зададената литературност на текста не можем да знаем, а и не е толкова важно. Важно е, че тя е безспорна даденост на наратива на «Миналото».

Литература

1. Берковски П. Из възпоминанията ми. Лом : Скоро-печатница на Цонов, Божинов и Лилов, 1894.
2. Димов Н. Петър Берковски — живот и дело 1852–1892. Хасково : Исторически музей — Хасково, 1992.
3. Заимов С. Васил Левски. Дяконът: Кратка биография, написана по повод откриване на паметника. София : Книж. Хр. Олчев, 1897.
4. Заимов С. Извънредния съд и неговото заседание на 11 август 1876 г. Мисъл, 1894, IV, с. 742–758.
5. Заимов С. Миналото: Очерки и спомени из деятелността на българските тайни революционни комитети от 1869–1877. София : Издателство на БЗНС, 1983.
6. Иванов Х. Спомени. София: Издателство на Отечествения фронт, 1984.
7. Каравелов Л. Събрани съчинения. Т. 11. София : Български писател, 1989.
8. Обретенов Н. Спомени. София : Издателство на Отечествения фронт, 1983.
9. Раковски Ц. Образи на българската памет. Велико Търново : Фабер, 2004,
10. Свинтила В. Дискусионно за Стоян Заимов по случай 130-годишнината от рождението му. *Народна култура*, 1983. Брой 34 от 26 август, с. 7.

Бойчева Мая. ПЕРСОНАЖ И НАРАТИВ: БЕРКОВСЬКИЙ У «МИНУЛОМУ» СТОЯНА ЗАИМОВА

СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР ТОПОСУ РІКИ: ДНІПРО**Василенко Яна**

*кандидат філологічних наук, доцент,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
jana.wasylenko@gmail.com*

Немає ландшафту країни, де б не було малої чи великої ріки. Останні, існуючи природною, будучи суто органічною частиною краю, нерідко маркують його як внутрішні геотериторіальні, так і зовнішні державницькі межі / кордони. З давних-давен річні артерії були найбільш придатними та уживаними торговельними дорогами, якими відбувалася комунікація з закордонними землями. Як-от, знаменитий водний шлях із «варяг до греків», що не тільки сприяв обміну товарами, скільки поширенню культурних надбань, завдяки якому на дніпровські пагорби на початку нашої ери прибув апостол Андрій Первозванний — благовісник Євангелія на теренах Русі. Про ту подію і пов'язану з нею найранішу вітчизняну згадку про Дніпро йдеться в недатованій частині нашого першолітопису (1113 р.): «Дніпро впадає у Понтійське море; море це звать Руським. Уздовж його берегів навчав, як кажуть, святий Андрій, брат Петра. Коли Андрій навчав у Синопі і прийшов до Корсуня, він довідався, що від Корсуня недалеко гирло Дніпрове. І прибув він до гирла Дніпрового, а звідти вирушив угору по Дніпру. І сталося, що він прибув і зупинився під горами на березі. А ранком, уставши, промовив він до учнів, що були з ним: «Бачите ви гори ці? На горах цих засяє благодать Божа, буде місто велике і багато церков здвигне тут Бог». І піднявся він на гори ці, поблагословив їх, помолився Богу і зійшов з гори цієї, де пізніше виріс Київ» [«Літопис руський», с. 3–4].

Минуть віки й русичі-протоукраїнці вийдуть християнами з дніпрові купелі (988): «І став над Дніпром хрест, який своїми могутніми раменами обняв і з'єднав усі землі русичів хоробрих» [Лотоцький, 1962, с. 60].

Істотною була роль Ріки в духовному житті місцевого етносу, проявляючи себе в різноманітних формах тих чи тих феноменів світосприйняття — від архетипів, первісних вірувань, міфів,

легенд тощо [Афанасьєв, с. 68–73; Brodski J., s. 17–22] до (в пізніших часах) суто художніх феноменів відтворення її в літературі чи малярстві мовою символів найвищого семантичного рангу.

Є різні, несхожі на інших народи. І коли при всіх своїх етноментальних відмінностях вони постають у чомусь близькими, ідентичними собі, то це спостерігається лише на рівні фундаментального прояву цивілізаційної коекзистенції, тобто на рівні такої *першооснови*, глибше якої немає нічого, котра єдино й продукує всі інші вже похідні сфери духовного буття як такого. І тут і там бачимо породжене сивою давниною з тодішнім анімістичним сприйняттям природи, її обоготворенням пієтичне ставлення до Ріки, що апіорі надає їй сенсу Святині. [Кардаш; Шум; Margul, s. 44–52; Pociasek-Karteczka, s. 234–244]. Прийmemo ще до уваги, що жоден з природних феноменів так наглядно, так повно не унаочнює тривання часу, як Ріка. І коли Ліна Костенко пише «Усе іде, але не все минає // Над берегами вічної ріки» (вірш «Сосновий ліс перебирає струни») [Костенко, с. 24], то в тісноті поетичного ряду гранично повно акумулюються лексеми на означення категорії тривання: фізичної константи часу — *іти*, *минати*, *відбуватися*, *вічність*. На думку Ельжбети Домбровської, «існує зв'язок течії ріки з працею пам'яті» [Dąbrowicz, s. 108].

Не випадково французи сакралізують Сену, німці — Рейн, поляки — Віслу, угорці — Дунай, українці — Дніпро, не кажучи вже про ставлення єгиптян до Нілу чи індійців до Гангу тощо. Шанобливість жевріє не тільки в ставленні до найбільших рік, а й до регіональних, як-от: Десна [Онищенко; Степанишин], Дністер [Афанасьєв-Чужбинський], Либідь [Кардаш], Сіверський Дінець [Саратов], Буг [Жайворон], Трубеж [Середнюк], Базавлук [Головченко]. «Ріки стали сакральними об'єктами, передусім завдячуючи космогонічному началу, яким є вода, — пише польська дослідниця Йоанна Поцясек-Картечка. — У космогонії, міфах і ритуалах незалежно від культури вода сповнює ту ж саму функцію: вона першооснова кожного творення, віщує «нове народження», здобрює та зміцнює життєві засоби й потенцію творення, лікує, запевнює відродження після смерті. Ріки символізують потугу, життя, вічність; їх автономічний культ триває попри релігійні революції і як органічна складова духовності людини є пориванням до спілкування із сакральним» [Pociasek-Karteczka, s. 234].

Похідним такого ставлення стало олюднення Ріки, символічне набуття нею чогось рідного й близького, що водночас усвідомлюється та функціонує першоначалом, священним культом предків-пращурів, у чому проявляє себе константа сув'язі часів, де минуле одвічно породжує теперішнє і водночас стає заповіддю майбутнього. Тому вічноплинний Дніпро, чия назва походить від давньосхідноіранського «велика річка» — це Батько. Таким його іменує Феофан Прокопович, розпочинаючи свій латиномовний твір «Похвала Дніпру» (1733) шанобливим зверненням «Славен будь, отче великий...» [Українська література, с. 40]. І попри всі свої синонімічні топоніми, що пишуться й звучать інакше: по-грецьки *Борисфен* / *Бористен* — «той, що тече з півночі» (за Геродотом третя ріка світу після Нілу і Дунаю, за сучасною географією за своєю довжиною четверта після Волги, Дунаю й Уралу ріка Європи); *Данапріс* (латинський еквівалент); *Ілнарх* (з грецької — «ріка, що з'єднує потомків з предками, дає силу життя»; *Слаутич* / *Слаута* (давньослов'янська поетична назва «син слави»). При цьому маскуналізація образу Дніпра не зникає, знаково залишається незмінною та визначальною.

Як відомо, першу розгорнуту письмову реляцію про Борисфен-Дніпро зробив славетний давньогрецький історик й географ-мандрівник Геродот (V століття до н.е.), подаючи детальний прагматичний опис ріки, передусім в плані її придатності місцевому населенню [Геродот, с. 237–238]. Описами Дніпра — «вічної ріки» чи то побіжними згадками про нього рясніє вітчизняна література від найдавніших часів і до сьогодні. Образно кажучи, він потужно й нестримно тече в духовному просторі українського буття, де існує, живе власним буттям, набуває унікальних форм сприйняття та відтворення, отримуючи свої символічні значення та смисли, але водночас, зберігаючи онтологічний статус Ріки, залишається в повній відповідності з нею — великим, глибинним, широким.

Тут накладаються одне на одне, пересікаються, складно (бо багаторівнево) взаємодіють декілька взаємопов'язаних іпостасей Дніпра.

Останніх щонайменше три.

По-перше, Дніпро як Ріка в самому природному, першопочатковому значенні цього топоніма; як даність, що перебуває

в активній конотації з усім змінним, рухомим, безупинним, нестримним. Тут він є наочним втіленням філософеми буття, існування як такого (ріка як життя і життя як ріка), тобто є відповідником моделі, зумовленої міфологічним типом свідомості, націленим на відтворення виключно вічного (архетипного).

По-друге, разом зі столицею Києвом Дніпро, який набув символічності (знаковості) головної ріки, традиційно й беззаперечно сприймається основним складником поняття *Україна*. Останнє існує в суспільній та історичній свідомості не лише українців, бо й інших етносів, інших близьких чи далеких народів. Адже збірний (національний) образ українського краю заданий самими, сформований їхньою образно-семантичною специфікою.

А по-третє, не можна не побачити й, значить, не прийняти до відома, що вказані семантичні утворення багато в чому склалися на ґрунті (про)романтичного літературного дискурсу, чия специфіка кодована художньою свідомістю початків ХІХ століття чи пізніших періодів, його формами та проявленнями. Торкаючись цього аспекту, Дмитро Чижевський пише про «романтично-фантастичну трансформацію топосу Дніпра» [Чижевський, с. 181].

З українських романтиків раннього періоду до образу першої Ріки звернувся зв'язаний з харківською літературною школою Левко Боровиковський — «справжній батько романтизму в нашому романтизмі» [Єфремов, с. 142]. Твір Боровиковського «Дніпр» написаний на початку 1830-х рр. Прикметно, що його художній стрій містить практично повний набір романтичних реквізитів як образного антуражу, так і способів його представлення, котрі вже на ранньому романтичному етапі літературного життя України складаються на цілком розпізнавальний поетичний код:

*Дніпре, прадіду віків!
Срібним плеском хвиль глибоких
Розкажи мені дідів
Казку добристей високих.*
[Українські поети-романтики, с. 77].

Знаковим прикладом-розвитком написаного Боровиковським є початок Євангелії вітчизняного романтизму — «Кобзаря» (1840) Тараса Шевченка, де вже перший твір, балада «Причинна»

(1840), аналогічно анімізуючи Ріку, відкривається схожою екзальтованою сценою:

*Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.*
[Шевченко, с. 37].

Багатовимірність цієї сцени стане більш ніж очевидна, якщо прийняти до уваги таку обставину: з «Причинною», першою публікацією поета з дніпровською тематикою, надзвичай щемно кореспондує його останній вірш «Чи не покинуть нам, небого...» (1861), де екзистенційні за психологічною напругою думки про власну кончину ставлять в одному асоціативному ряду ріку-смерті Стікс та ріку-життя Дніпро.

*Або над Стіксом, у раю,
Неначе над Дніпром широким,
В гаю — предвічному гаю,
Поставлю хаточку, садочок
Кругом хатини насаджу...*
[Шевченко Т., с. 237].

Показово, що найближчим словом до лексеми *рай* є *Дніпро*, чий образ у нього вібує в явній антитезовій конфронтації з ріками підземного царства мертвих: Летою, Стіксом, Флегетоном. Тобто в уяві митця рай — це його батьківщина з усіма милими серцю прикметами; ось чому Шевченко, як і пізніший поет з української школи в польському романтизмі Юзеф-Богдан Залеський, благає Бога про одне — «дати йому Україну в небі».

Уся шевченківська поезія напоєна свіжим диханням дніпровських далей, що відчувається в її рядках як клімат рідної землі, передвісник бажаної волі. Топос Дніпра у автора багатовимірний. Асоціюється і з життям, і зі свободою, і з його краєм, і з власною смертю, і навіть з провіщуванням своїм духовним воскресінням.

Така амбівалентність сприяє встановленню певних паралелей з художніми рішеннями Миколи Гоголя, на рівні образів та їхніх імпліцитних смислів функціонує з пронизливою виразністю.

Йдеться про класичний опис Дніпра в одній із найбільш досконалих і разом із тим багато в чому загадковій — з непрочитаним до кінця ключем — повісті «Страшная месьт» (1832).

Висока художність відтворення Дніпра не має маскувати присутності у фабулі характерної для поетики тієї доби антитетичної рубіжності. Та наративна рубіжність-пороговість (за аналогією з реальними порогами в руслі ріки) миттєво збудує спокійну течію оповіді — з якогось невловимого моменту остання раптово й круто змінює свій напрям, і коли це стається, ідилія враз змінюється інфернальністю, спокій руйнується вторгненням катаклізму. Коли ж скористатися гоголевськими означеннями, можна було би сказати «Дніпро чудовий» в один момент стає «Дніпром страшним»: Чуден Днепр при тихой погоде, когда вольно и плавно мчит сквозь леса и горы полные воды свои. Ни зашелхнет; ни прогремит. Глядишь, и не знаешь, идет или не идет его величаявая ширина, и чудится, будто весь вылит он из стекла, и будто голубая зеркальная дорога, без меры в ширину, без конца в длину, реет и вьется по зеленому миру. (...) Редкая птица долетит до середины Днепра. Пышный! ему нет равной реки в мире (...) [п о р і г — Я. В.]. Когда же пойдут горами по небу синие тучи, черный лес шатается до корня, дубы трещат и молния, изламываясь между туч, разом осветит целы мир — *страшен тогда Днепр!*» [Гоголь, с. 132–133].

Пасаж зі «Страшної помсти», як й пов'язані з ним можливі спостереження, вагомі своєю розімкненістю на цікаві інтерпретаційні підходи. Тут немає нічого остаточного, усе, як і раніше, перебуває в заданому потужною течією гігантської ріки розвитку, тим-то сприймати це потрібно в категоріях безупинного руху, перемін, метаморфоз, іншими словами — тієї спрямованості до вічно недосяжного обрію, що і є самою сутністю ріки (адже, *помен омен — усі вони течуть*).

Дніпро як природний складник топосу України живе в різних художніх втіленнях. Його зображення незмінно поліваріантне, багате своєю естетичною парадигматикою. Наведені спостереження дають підстави для певних узагальнень.

Найважливішим є те, що Дніпро, рівно як Київ, в образному романтичному просторі відтворення краю сприймаються й відтворюються як центральні, головні географічно та водночас мак-

симально змістовні ідейно-художні феномени. Власне, з ними першочергово вступають у складну семантичну гру такі поняття, як «центр», «серце», «серцевина», «осердя» й под. Найбільш повно втілюючи українськість в її природно-натуральних (Ріка) та цивілізаційно-урбаністичних параметрах (Місто), вони становлять клас фундаментальних проявів, ключових інтерпретаційних конструктів, головних топосів. Щодо них усе інше в образно-пейзажних картинах України функціонує як периферія.

Література

1. Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу: в 3 т. Москва : Современный писатель, 1995. Т. 1. 257 с.
2. Афанасьев Чужбинський О. Нариси Дністра. Львів : Априорі, 2019. 524 с.
3. Геродот. Історії в дев'яти книгах. Пер. А. Білецького. К.: Наукова думка, 1993. 576 с.
4. Гоголь Н.В. Вечера на хуторі близ Диканьки. Миргород. Харків : Прапор, 1987. 347 с.
5. Головченко А. Архетип ріки як складова національної пам'яті в поезії Михайла Чхана. *Науковий вісник МНУ ім. М. О. Сухомлинського. Філологічні науки. (Літературознавство)*. № 2. (18). Листопад 2016. С. 75–79.
6. Єфремов. С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. 685 с.
7. Жайворон М. Буг завжди пам'ятає Бога. *Кримська світлиця*. 2020. 10.07.
8. Кардаш С. Либіль — священна ріка наших предків. *Рід і Віра*. 2016. 21.06.
9. Костенко Л. Над берегами вічної ріки. Поезії. Київ : Радянський письменник, 1977. 163 с.
10. Літопис руський. Пер. з давньоруського Л.Є. Махновця. Київ : Дніпро, 1989. 591 с.
11. Лотоцький А. Хрест над Дніпром. Нью-Йорк : Говерля, 1962. 62 с.
12. Онищенко О. Міфотворчість і художня спадщина О. Довженка. *Етика, естетика і теорія культури*. Вип. 37. Київ : Либідь, 1992. С. 85–92.

13. Саратов І. Ю. Слово про Сіверський Донець. *Вечірній Харків*. 1975. 15 травня.
14. Середнюк С. Живи, Трубіж. *Нове життя*. 1992. 12 листопада.
15. Скоць А. Дніпро в творчості Тараса Шевченка. *Дивослово*. 2000. № 10. С. 2–8.
16. Слухай Н. Архетипи в неосяжності Шевченкового космосу. *Слово і час*. 1999. № 3. С. 5–12.
17. Степанишин Б.І. Дивосвіт Олександра Довженка. Київ : Просвіта, 1994. 56 с.
18. Стронецький О. Гоголь. Дослідження стилю, філософії, методів та розвитку персонажів, Львів : Світ, 1994. 208 с.
19. Українська література XVIII ст. Поетичні твори, драматичні твори, прозові твори. Київ : Наукова думка, 1983. 694 с.
20. Українські поети-романтики. Київ : Наукова думка, 1987. 592 с.
21. Шевченко Т. Кобзар. Київ : Дніпро, 1969. 699 с.
22. Шум А. Ораторіальний літопис «Святий Дніпро». *Гомін України (Канада)*. 1996. 17 квітня.
23. Brodski J. Znak wody. Kraków: Znak, 1993. 104 s.
24. Dąbrowicz E. Rzeki historyczne / rzeki pamięci. Kilka przykładów z literatury polskiej pierwszej połowy XIX wieku. *Świadectwa pamięci. W kręgu źródeł i dyskursów (od XIX wieku do dzisiaj)*. Białystok : Alter Studio, 2017. S. 93–116.
25. Margul T. Świąte rzeki świata Rzeki. *Kultura, Cywilizacja, Historia* 1995. T. 4. S. 55 - 73.
26. Pociasek-Karteczka J. Świąte rzeki: Przyroda – Nauka – Kultura. *Humanistyczny kontekst nauk przyrodniczych u progu XXI wieku*. Kraków : Instytut Botaniki im. W. Szafera, 2000. S. 234–244.

Василенко Яна. СЕМАНТИЧНО ПРОСТРАНСТВО НА РЕЧНИ ТОПОСИ: ДНИПРО

БЕСАРАБЦИ – ПРЕВОДАЧИ НА ПЪРВАТА ДРАМА НА БЪЛГАРСКИ

Налбантова Елена

доктор, професор,

Великотърновски университет «Св. Св. Кирил и Методий»

elena.k.nalbantova@gmail.com

Втората по време книжовна проява на българските преселници в Бесарабия е преводът от руски на едноактната комедия «Дворянски выборы» [Дворянски выборы, 1843]. Той е отпечатан през 1843 г. в Кишинев и е първото драматургично произведение на български език. Преведено е вероятно от братята Димитър и Стефан Панайотови от Болград. Те са учили в Кишиневското духовно училище през 30–40-те години на XIX в., а по-късно Стефан Панайотов е известен учител в Болградското църковно-енорийско училище [Грек, Червенков, 1993, с. 77–78]. Братя Панайотови са сред първите представители на зараждащия се бесарабски български интелектуален елит. За техните литературни интереси свидетелства фактът, че пиесата е преведена само година след появата ѝ на руски, което се случва през 1842 г. в Одеса. Става въпрос за непретенциозната пиеска «Добавление к дворянским выборам, комедия-водевиль, в одном действии, сочиненная автором Цапцарапкина». Днес вече е доказано, че нейн автор е Дмитрий Ив. Брайкевич (1810–1846) [Венедиктов, 1990, с. 39]. Сред спомоществователите на оригинала от 1842 г. са одеските българи Васил Априлов, Стефан Тошкович и Николай Ст. Палаузов.

Дмитрий Ив. Брайкевич е майор в оставка и провинциален помещик, който притежава крепостни селяни в Южна Русия. Макар и казани по повод на по-известната му комедия «Цапцарапкина», издадена през 1836 г., следващите думи можем да отнесем и към преведената на български «Дворянски выборы»: «Фабулата [...] е несложна, но авторът притежава комичен талант» [Венгеров, 1897].

За завръзка на фабулата служи мечтата на помещика Белокосов да стане «уездный съдия» в «земский съд» на Приморски

уезд¹, за да има карета и да се ожени, въпреки своите 60 години. Помещикът Беззъбов вижда в него идеалния кандидат за съдия, почти неграмотен и готов да получава «взятки»². «[Този] е прав — пее във второ действие Белокозов — който сос (д)жба ни е сват». Репликите на всички герои в пиесата разкриват състоянието на корупция, показност и насилие, коио характеризират живота в руската провинция. Както казва една от персонажите, «който е богат и на должност, нему ся кланят».

Част от имената на героите разкриват черти от техния външен вид или от характера им. Тук няма да подлагам на анализ прехода от алегоризма на Просвещението към типологизма на Натуралната школа, тъй като интересът ми не е към качествата на Дмитрий Брайкевич като автор, а към резултатите, които постигат българските преводачи. Те са се справили както с превода на цялата творба, в която има много необичайни за българския бит и административен опит понятия, така и с предаването на българско звучене на имената. Както пише единственият учен, спирал се досега на този въпрос, «в комедията има всичко 12 лица. От тях преводачът оставя без изменение презимената само на трима». Останалите променя така, «че тяхната вътрешна форма да бъде понятна на българския читател, по същия начин, както на руския читател са понятни имената, дадени в оригинала» [Венедиктов, 1990, с. 42]. Освен «заслужений дворянин» Беззъбов и Белокозов, това са помещиците Младина 1 и Младина 2, търговецът Чукан, кандидатите за пристави на станове³ «титулярните советници»⁴ Грабкин, Лаплайлов и Мишкоед, който мечтае да стане «попечител» на «хлебните амбари», приятелката

¹ Русия се дели на губернии, губерниите — на уезди. Уездният съдия е вторият по власт чиновник в уездните градове след градоначалника. [Федосюк б.г.] Цит. по: <https://azbyka.ru/fiction/chto-neponyatno-u-klassikov-ili-enciklopediya-russkogo-byta-xix-veka-yurij-fedosyuk/> (12.05.2022)

² Взятка — подкуп (рус.).

³ Стан е част от уезд, след 1837 г. е полицейски окръг. Приставът е управител на стан.

⁴ По Таблица на ранговете титулярният съветник е чиновник от IX клас, по-скоро ниска длъжност и извън дворянството, което започва от VIII клас.

Чевръста, «бунтовшиките дворяне» Рови и Едно-око, които се противопоставят на избора на Белоков за уезден съдия и пр.

В изискванията на жанра водевил голяма част от репликите са в стихотве, а в ремарка се уточнява, че героят пее. Появяват се нови и непознати дотогава за българския език думи като квартет, симфония, кантата, субординация, «да протанцувам галопа наймодния» и др.

От днешна гледна точка особена стойност има разположеният на пет страници в края на книгата списък с «Почетните имена на родолюбивите помагатели». Той включва абонати от Одеса, ученици «българи» от Одеската семинария, от «Кишново», чиновници в Болград, свързани с попечителството на преселниците, болградски ученици, както и колонисти от Болград, Катаржино, Кубанка, Малък Буялък, Паркани и Терновка. Изброените селища са сред основаните при ранните преселения, което подсказва, че преселниците от 1830 г. все още не са били в състояние да отделят средства за подпомагане на книжнината. Списъкът на спомоществователите започва с ген. Ив. Инзов, който е предплатил осем екземпляра, и включва одеските български търговци Васил Априлов, Никола Палаузов, Стефан Тошков, Стефан Тошкович, Димитър Коколанов и др.

Сред българските ученици от Одеската семинария виждаме имената на бъдещите възрожденски книжовници и учители Захарий Княжески, Ботьо Петков, Димитър и Никола Михайловски, Иван Момчилов, Никифор Попконстантинов, като за последните четирима е отбелязано, че са от Елена, «Добри Чинтулов от Сливен», «Илия Грудов от Габрово» и др. общо 16 души. Този списък е важен за уплътняване на представите ни за контактите на изброените в него хора с преселниците в Бесарабия. От спомените на Натанаил Охридски знаем за по-късни ангажменти на Захарий Княжески с разпространяването на книжнина сред тях [Жизнеописание, 1909, с. 15]. Целият списък «на родолюбивите помощници» включва 255 спомоществователи, които са предплатили 272 броя от бъдещата книга.

Още веднъж ще подчертая, че това е първото драматургично произведение на български език и като съдим по сюжета, можем да заключим, че появата му е провокирана от живота в новата родина. За същото говори и липсата на интерес към него сред

балканските българи, които се вълнуват от появилия се през следващата 1844 г. превод на историческата драма «Велизарий». В нейния сюжет те откриват връзка с българското минало. За разлика от това комедията «Дворянски выборы» въвежда преселниците в колизия, възможна единствено в държавата, на която те отскоро са поданици. Появата почти едновременно на двата превода свидетелства, че към началото на 40-те години на XIX в. българите от двете страни на Дунава духовно все още се движат в близки коловози.

Література

1. Венгеров С. А. Русские книги. Москва, 1897. URL : <http://forum.genoua.name/viewtopic.php?id=4239> (12.05.2022)
2. Венедиктов Г. Българистични студии. София : Наука и изкуство. 1990.
3. Грек И., Червенков Н. Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще. София : ИК «Христо Ботев», 1993.
4. Дворянски выборы. Комедія-водевиль в едно действе. Преведена от рускійат език. Кишново : Тип. А. Попова, 1843.
5. Жизнеописание митрополита охридо-пловдивскаго Натанаила (автобиографични бележки). *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, Дял историко-филологичен, кн. VII (XXV)*. София : Държавна Печатница, 1909, с. 4–78. URL : <http://www.promacedonia.org/bmark/no/index.html> (12.05.2022)
6. Федосюк, Ю. А. Что непонятно у классиков или Энциклопедия русского быта XIX века. Москва : Флинта, 2022. URL : <https://azbyka.ru/fiction/chto-neponyatno-u-klassikov-ili-enciklopediya-russkogo-byta-xix-veka-yurij-fedosyuk/> (12.05.2022)

Налбантова Елена. БЕСАРАБЦІ — ПЕРЕКЛАДАЧІ ПЕРШОЇ ДРАМИ БОЛГАРСЬКОЮ

У ПОШУКАХ ВЛАСНОГО «Я»
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «БУБА» БАРБАРИ КОСМОВСЬКОЇ)

Грицак Наталія

доктор педагогічних наук, кандидат філологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
grycak78@ukr.net

Дискурс про «Я» / «Інший» є одним із ключових у сучасних гуманітарних студіях, адже справедливо констатує Д. Семенова, що «розуміння Себе починається не з усвідомлення Свого, а в зіткненні з Чужим. Дитина, яка проходить «стадію дзеркала», модерний самосвідомий суб'єкт мислення чи народ, який постає як дискурсивна єдність в історіософському обґрунтуванні власної культурної автентичності, — подібним чином вони приходять до конституювання Себе, наштовхуючись на щось, чим вони не є» [Семенова, с. 81]. Подібний шлях проходить і героїня польського роману «Буба» Барбари Космовської, що належить до підліткової літератури та має чималий успіх в українських читачів. Утім розмову про становлення / розуміння власного «Я» Агнешки (Буби) слід передусім розпочинати з окреслення змістового наповнення «Я» / «Інший».

Слід пам'ятати, що образи *Свій / Чужий (Інший)* належать до архетипних уявлень, саме тому бінарна опозиція *Я — Інший* є своєрідною універсальною категорією, що віддзеркалює існування особистості, комунікацію з Іншим індивідом. Ця бінарна опозиція сприяє первинній структуралізації навколишньої реальності на свій (добре знайомий) і чужий (незрозумілий) світ, на свій та інший простір, на свою і чужу культуру. Проте парадоксально, що образи *Свій* і *Чужий* є взаємопов'язаними та взаємозумовленими, окрім того, існування образу свого апіорі неможливо без наявності образу чужого, оскільки ««Я» створює іншого, щоб забезпечити своє існування, — і навпаки» [Алієва, с. 699]. У цьому контексті В. Будний зазначає, що «зустріч з Іншим, його прийняття чи неприйняття, підпорядкування йому, панування над ним чи діалог із ним — спонукає до вслухання у власне «Я», відкриття в ньому досі незнаного, переосінку й оновлення, коли перебудо-

вуються позиції, у яких «своє» існує відносно «іншого» й «універсального», загальнолюдського» [Будний, с. 54]. Натомість межі образу чужого розпливаються в процесі його пізнання. Для образу «Чужий (Інший)» також притаманна еволюція, оскільки кожна історична епоха, суспільство, культура створює свій образ Чужого (Іншого).

Розмірковуючи про сутність «Я» / «Інший», варто звернутись також до представників філософської думки. Так, привертає увагу наукова позиція О. Лісового, адже він розглядає самоідентифікацію як вагомий складник процесу соціалізації, результатом якого є формування власного «Я». Має раціє дослідник, що самоідентифікація — це прагнення кожної людини визначити свою приналежність до якоїсь конкретної суспільної групи. Натомість особистісна самоідентифікація, зазначає О. Лісовий, передбачає виокремлення й усвідомлення унікальності «Я» [Лісовий, с. 8]. Аналізуючи процес пошуку власного «Я» Буби у творі, ми послуговувались думкою О. Лісового, що самоідентифікація органічно пов'язана з розкриттям й реалізацією внутрішнього потенціалу особистості, адже самоідентифікація насамперед передбачає саморозвиток й особистісний саморух [Лісовий, с. 9]. Як бачимо, гра підлітка в бридж значною мірою сприяла саморозвитку й формуванню впевненості у власні можливості та здібності. У контексті заявленої теми привертає увагу й міркування О. Лісового, що самоідентифікація пов'язана також із духовно-культурними цінностями, моральними ідеалами, способом мислення людини, моделями поведінки, «смісловиттєвими орієнтаціями» [Лісовий, с. 9].

Відтак ідентичність інтерпретуємо як феномен, що виникає як наслідок взаємодії особистості й оточення. Самоідентифікація в нашому розумінні — це складний динамічний особистісно-зорієнтований (емоційно насичений) процес усвідомлення й осягнення власного «Я». Процес самоідентифікації залежить від сукупності зовнішніх (соціокультурних) чинників, до переліку яких відносимо професійні, вікові, конфесійні, гендерні, національні й інші ознаки, стратегію, норму й форму поведінки, культурний досвід, історичне минуле тощо, так і від особистісно-індивідуальних — темпераменту, творчих здібностей, типу мислення, особистісних цінностей й ідеалів та ін.

Студіювання наукових джерел дає змогу увиразнити ключові напрями досліджень співвідношення «Я» та «Інший», зокрема екзистенціально-філософський, герменевтико-діалогічний і постструктуралістський. Прихильники екзистенціально-філософського підходу «Іншого» персоніфікують, наділяючи його тілом, емоціями, свідомістю тощо. У такому форматі моделюється ситуація взаємного спостереження та рефлексії. Натомість герменевтико-діалогічний напрям, послуговуючись насамперед ідеями Г.-Г. Гадамера та М. Бахтіна, пропонує «Іншого» розглядати крізь призму діалогу, адже «лише в спілкуванні, у взаємодії людини з людиною розкривається й «людина в людині», як для інших, так і для самого себе» [Бахтін, с. 294]. Постструктуралістське відображення проблеми «Я» та «Інший» сфокусовано на процесі самоідентифікації, самототожності «Я» через різноманіття «Іншого».

У художньому творі ймовірним варіантом реалізації окреслених типів відношень між «Я» та «Інший» є такі типи: «Я» та «Інший» (соціум); «Я» та «Інший» (зовнішній світ); «Я» та «Інший» (внутрішній світ). У контексті нашої теми привертає увагу реалізація цих типів у романі «Буба» Барбари Космовської. Слід зазначити, що під час аналізу окреслених типів доцільно пам'ятати, що мова йде про становлення підлітка, а відтак увесь процес ідентифікації автоматично набуває швидкоплинності в зміні поглядів, переконань і світогляду героїні.

Перший тип співвідношення «Я» та «Інший» у художньому творі відображає стосунки Буби з її батьками, дідусем Генриком, бабусею Ритою, сестрою Олькою, сусідами Вальдеком і Віолетою Маньчак, хатньою робітницею Анею Бартошовою та друзями з класу. Важливо, що розповідь у романі ведеться від третьої особи. Обрана Барборою Космовською стратегія оповіді, на нашу думку, сприяє певному дистанціюванню автора / Буби / читача й дає змогу увиразнити стрижневу тему роману: підліток й оточення. Підтвердженням цієї тези слугують рядки роману: *«Буба не була ані дуже вродливою, ані негарною. Не була й надто високою, хоча низенькою її теж не назвеш. Можна було б сказати, що вона товста, проте насправді гладкою вона також не здавалася. Деякі продавчині навіть зверталися до неї «крихітко», коли дівчина приміряла чергову пару джинсів. Бо Буба ходила лише в джинсах»* [Космовська, с. 3].

Завдяки такій оповідній манері читач має можливість начебто зі сторони подивитися на Бубу, провести паралелі з власним емоційним станом, замислитися над проблемами підліткового життя. Окрім того, створюється своєрідний ефект об'єктивізації зображуваних подій, критичне сприйняття персонажів твору, відкриваються нові ракурси психологічного тлумачення становлення підлітка.

Отже, ланцюжок *Буба — родичі — друзі — сусіди* демонструє не лише специфіку стосунків шістнадцятирічної Агнешки з людьми зі свого оточення, але й насамперед сприяє увиразненню сутності найгостріших питань підліткового життя.

Другий тип «Я» та «Інший» (зовнішній світ) віддзеркалює ставлення Буби до навчання та гри в бридж. Саме в цих заняттях дівчинка знаходила своєрідний порятуюнок від батьківської байдужості, складних і заплутаних стосунків із однокласниками. Кожна перемога Буби в бридж допомагала їй самоствердитись, повірити у власні сили, не засуджувати дорослих, а спробувати зрозуміти їхні вчинки.

Утіленням третього типу «Я» та «Інший» (внутрішній світ) є стосунки Буби із самою собою. Слушно констатує І. Лисий, що ідентичність є «результатом інтеграційного акту/процесу та співвіднесення себе з самим собою. Тому в ній ідеться як про належність до когось, так і про буття кимось» [Лисий, с. 45]. У цьому контексті промовистим фактом є особистісне сприйняття підлітком того, як до неї звертаються її рідні: *«Дівчина не раз замислювалася, чи хтось у сім'ї знає, як її звать насправді. Про всяк випадок нікому не задавала цього незручного питання. Зрештою, байдуже, яке її справжнє ім'я, якщо його взагалі не використовують»* [Космовська, с. 5]. Про глибину підліткових думок свідчать роздуми Буби щодо права залишатися «собою», не копіювати батьків, не уподібнюватися їм, ламати загальні стереотипи, які існують у суспільстві: *«Коли поруч були батько з матір'ю, вона перетворювалася на об'єкт суворої критики численних шанувальників їхніх талантів, котрі були гірко розчаровані тим, що Буба виглядає так, а не інакше, а до того ж не настільки розумна, дотепна й вродлива. Якби ж то йшлося лише про вроду! Буба відчувала, що від неї очікують усього, чим природа обдарувала її батьків аж надто щедро. А може, навіть трохи більшого. Вона швидко зрозуміла, що мусить боротися за власне право*

залишитися Бубою. Подобається це комусь, чи ні. Тому щоразу, коли вона не признавалася до свого відомого прізвища й тим самим відмовлялася дати комусь автограф, дівчина відчувала себе знаменитою актрисою після чергової вдалої вистави» [Космовська, с. 125].

Перше невзаємне кохання, боротьба між совістю й серцем, думка про самогубство, розчарування, нове (справжнє) кохання — це той перелік тем, над якими підліток замислювалася. Важливо, що Буба долає всі перешкоди, навчившись радіти миттєвостям, цінувати родинний затишок, берегти справжні почуття: «Дівчина насолоджувалася картиною. Сиділа й намагалася запам'ятати ці чудові миті, які поселилися в очах найрідніших для неї людей. Усе це стало її щастям. Проте це важко було кому-небудь пояснити. Хоча, подумала Буба, Мілош відразу б її зрозумів! Мріяти про нього теж було приємно, зокрема через те, що ніхто їй у цьому не заважав» [Космовська, с. 166].

Отже, у межах регламентованого обсягу зробили спробу розкрити типи відношень між «Я» та «Інший» у романі «Буба» Барбари Космовської. Процес самоідентифікації дівчиною-підлітком різновекторний, зокрема стосунки із рідними, знайомими, сусідами; сприйняття зовнішнього світу; занурення у внутрішній світ.

Література

1. Алієва З. Образ «Я» / Інший як проблема імагології. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство*. 2013. № 13. С. 697–700.
2. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского. Москва : Советская Россия, 1979. 320 с.
3. Будний В. Розгадка чарів Цірцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної етноімагології. *Слово і Час*. 2007. № 3. С. 52–63.
4. Космовська Б. Буба. Львів : Урбіно, 2012. 240 с.
5. Лисий І. Концепт національної ідентичності в дослідженнях культури. *Tertium non datur: проблема культурної ідентичності в літературно-філософському дискурсі XIX–XXI ст. : колект. монографія*. [В. Агеєва та ін. ; наук. ред., упоряд. В. Моринець]; Нац. ун-т «Кієво-Могилянська академія. Київ : НаУКМА, 2014. С. 41–52.

6. Лісовий О. Соціокультурна самоідентифікація особистості: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.04. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. 21 с.
7. Семенова Д. «Чуже» та «Інше» в дослідженні національно-культурної ідентичності в літературних творах. *Tertium non datur: проблема культурної ідентичності в літературно-філософському дискурсі XIX–XXI ст. : колект. монографія.* [В. Агеева та ін. ; наук. ред., упоряд. В. Моринець]; Нац. ун-т «Киево-Могилянська академія. Київ : НаУКМА, 2014. 2014. С. 80–97.

Грицак Наталия. В ТІРСЕНЕ НА СОБСТВЕНОТО СИ «АЗ» (ПО РОМАНА «БУБА» НА ПОЛСКАТА ПИСАТЕЛКА БАРБАРА КОСМОВСКА).

**ST. ALEXIUS, MAN OF GOD — THE PATH
OF HOLINESS BETWEEN EAST AND WEST**

Illiev Ivelin

*candidate for doctor's degree at Ruse University Angel Kanchev,
Department — Silistra
boticheli@mail.bg*

Therefore you are all God-bearers and temple-bearers,
Christ-bearers and light-bearers, in every respect
decorated with the commandments of Jesus Christ.

St. Ignatius the Godbearer

1. Saint's Life as a source of socio-cultural information.

The study of holiness in hagiographic literature can be done from linguistic, historical, theological, sociocultural and literary, as well as from many other points of view. The life of the saints is a source and reconstruction of the social and theological views of the age in which the saint, the author of the hagiography, and its copyists lived — presents

their Christological and theological ideas of holiness, salvation and deification. In the socio-cultural aspect, the hagiographies allow to reconstruct the nature of the language development and spirituality, the social parameters of the public life, the religious and cultural ideas of the society.

This is what the Lord God says: When I gather the house of Israel from the nations to which I've scattered them, I will show them my holiness before the watching world, and they will live on the land that I gave to my servant Jacob. Ezekiel 28:25

Иезекиил 28:25 ISV — This is what the Lord GOD says: «When — Bible Gateway» (ISV — International standard version — международна стандартна версия).

In summary, hagiographies constitute perhaps the most extensive part of Christian literature, which has its own models of development, evolution of structural and content parameters, and in this regard they are the subject of literary and philological consideration.

2. About the motives and topos in the hagiography of St. Alexius

St. Alexius, Man of God is one of the most revered saints in Christianity. Reverence for him originated before the Great Schism and is not limited to a single Christian confession.

It is believed that during his lifetime Alexius lived in Edessa, where for a long time the people were healed by «St. Urbus» (the image of God, also called «Spas Non-Handmade», «Miraculous Mandilion» and «Ceramidion»). He stood on the walls of the city of Edessa for a long time and thus protected its inhabitants. Alexius spent seventeen years in Edessa, begging for alms in the narthex of the Church of the Virgin.

The utterance of the icon is a common motif in the hagiographies of saints. Once the icon of the Mother of God spoke to the church pastor: *Usher in the man of God, he is worthy of the Kingdom of heaven, and the spirit of God rests on him, and his prayer rises like fire before the face of God.*

Everyone is wondering who the Mother of God is talking about — she explains to the pastor that poor Alexius is the righteous, the man of God. From that moment on, the people of Edessa began to venerate him as a saint. Embarrassed by the unexpected glory, St. Alexius left the city and went to Cilicia, the city of Tarsus, where Apostle Paul was born — the supreme apostle together with St. Peter. But he never reached

Tarsus, but Rome. It was in Rome that the storm took him (a symbol of the vicissitudes of life, and the ship is the holy Church). As a result of the journey of St. Alexius, the Man of God is accepted as a citizen of the world, uniting East and West.

A miracle happened in the cathedral church *St. Apostle Peter* in Rome. A voice from above was heard from the throne: «*Seek the man of God to pray for Rome and all its people*». All people fell to their knees. Believers in the cathedral prayed to the Lord to reveal the man of God to them – and a voice was heard from the throne: «*In the house of Euthymian – man of God, look there*». At the same time, the Roman Emperor Honorius (395–423) and Pope Innocent I (402–417) were present in the temple. Everyone expected Euthymian to say the name, but he knew nothing. Then a servant of Euthymian told everyone in the temple about the righteous way of life of St. Alexius, the Man of God.

Euthymian ran to him, but did not find him alive. «*The face of the deceased saint was shining, he was holding a scroll tightly in his hand*».

The body of St. Alexius was carried with due honours. The emperor and the pope knelt, begging the saint to bless them. And he fulfilled their request.

The scroll with the hagiography of St. Alexius, the Man of God, was read in front of everyone in the church. Father, mother and wife who had remained faithful to him all those years, paid their last respect, weeping over his dead body. The body of St. Alexius, the Man of God, was placed in the central square of Rome. People flocked to his relics to be purified and cured of various diseases.

9 So she had a talk with her husband. “Look here! I’ve learned that this is a holy and godly man[a] who comes by here on a regular basis.

Четвърта Царства 4:9 ISV — So she had a talk with her husband. — Bible Gateway

Carried from Syria to Byzantium, the scroll spread throughout Slavdom. In the only prologue to the hagiography of Alexius, he is compared to the earthly angel. [Savova, 2014, p. 15–74].

6 Then the woman went to tell her husband. She said, “A man of God appeared[a] to me. He looked like what an angel of God would look like — very frightening.[b] I didn’t ask him where he had come from and he didn’t tell me his name.

Съдии 13:6 ISV — Then the woman went to tell her — Bible Gateway

This is a confirmation of the intercession and the idea that the life of a saint is not so much a biography as his soteriological path, the very dynamics of salvation and the path to the Heavenly Jerusalem. This kind of «ladder» connects earthly and heavenly life. Representatives of this connection, which strongly emphasizes holiness, are the angels. It is no coincidence that in his life ***a parallel was drawn between his parents and Abraham and Sarah. He was promised as a gift for God before he was born.*** The martyr is the «living example» and repeats Jesus's victory over death and enters, like him, into the Kingdom of Heaven. According to Christian hagiology, it is through this «thanatotherapy» that the saint intercedes with God for the human race.

21 She will give birth to a son, and you are to name him Jesus,[a] because he is the one who will save his people from their sins. Matthew 1:21

3. On the Syrian origin of the hagiography

The Syrian origin of the hagiography is probably due to the great influence of St. Bishop Ravula of Edessa. The Eastern bishops, while he was still alive, saw Ravula as a holy man and a «pillar» of faith in these lands.

Developing his spiritual activity at the centre of Syrian civilization — Edessa, Ravula contributed to the entry and systematization of a number of Syrian hagiographic texts, some of them strongly influenced by the teachings of Marie and Adai. (This teaching changes the essence of the Eucharist, unlike all other Christian denominations, in the Assyrian Church the words «eat, this is my body, drink, this is my blood» are not used.

In the hagiography of Alexius, Bishop Ravula is depicted as a supporter of the idea of fighting against enrichment in the Church. He also made an attempt to systematize the monastic life (there are preserved parts from his treatise on monasticism in Greek language). He is also a translator and lecturer at the Persian School. This explains his interest in Syrian hagiography. We learn about his relationship with the Man of God from the Syrian text, according to which he introduces himself to Ravula and is glorified. That is why the ***topos where the young man renounced wealth and luxurious life and marriage*** is extremely important in the hagiographic text. St. Alexius, the Man of

God, stands for the realization of St. Ravula's ideas of deprivation of wealth and leading an ascetic life.

The other probable reason for the spread of the cult of St. Alexius, the Man of God, must be sought in the close ties of St. Ravula with St. Cyril of Alexandria, who was a Roman citizen born in the province of Didosia, a prominent polemicist and ascetic. Together with St. Ravula, they are the most recognizable clergymen of their time. It is completely natural that in their hagiographies indirect references are made to St. Alexius, the Man of God. Cyril of Alexandria tried to please the Constantinople emperor Theodosius II Calligrapher by dedicating his Easter table to him. This is another proof of the close ties of the Edessa clergy with Constantinople.

All these facts show us the cultural ties between the spiritual elite of Edessa and Constantinople and Rome, which ***favoured the spread of the Syrian version of the hagiography into the Eastern and Western Roman Empires.*** Both Ravula and Cyril of Alexandria are fierce opponents of Nestorianism. In the spirit of this polemical tradition, the ***«Man of God» is also called Alexius*** (Ἀλεξίτας), which translated from ancient Greek means «one who reflects, protector, patron». At the same time, ***another major hagiographic topos is emphasized – the advocate of the Christian faith.***

4. The cult of St. Alexius, Man of God

One of the main reasons for the emergence of the cult of holiness of Alexius, the Man of God, in the Christian West and East is the arrival in Rome of Syrian clerics fleeing the Muslim invasion. In 977 the church *St. Boniface* was handed over by Pope Benedict VII to Bishop Sergius of Damascus.

St. Boniface became famous (like St. Alexius) with his march from Rome to the east, where he was sent by his mistress and lover Aglaida to seek the relics of a saint and he received enlightenment.

Sergius of Damascus founded a monastery near the church, where he allowed the liturgy to be read in Eastern and Western rites. This monastery became a symbol of holiness and was even called the «Abode of the Saints». It is home to many missionaries from Eastern Europe. The relics of St. Alexius, the Man of God, are laid under the main throne of the monastery on the Aveto hill. Then the relics of St. Alexius, Man of God, were separated. The head was transferred by Manuel II Palaeologus to the monastery St. Lavra in the town of

Kalavrat. Thus the saint *continued his «geography of holiness» even after his death.*

The cult of St. Alexius gives us many physical markers that remind us of holiness as the main goal of our lives. Many arts: iconography (frescoes, stained glass, miniatures, etc.), architecture (churches and monasteries), folk songs and fiction, remind us of the feat and holiness of the Man of God.

1.

Литература / Literature

2. Иванова Кл. (съст. и ред.). Стара българска литература. Житиеписни творби. Т. 4. София, 1986. С. 424–429. [Ivanova, Kl. (syst. i red.). Stara bylgarska literatura. Zhitiepisni tvorbi. T. 4. Sofia, 1986, s. 424–429]
3. Пайкова А. В. Легенды и сказания в памятниках сирийской агиографии. Палестинский сборник, 30, 1990, 101–107. [Pajkova, A.V. Legendy i skazaniia v pamiatnikah sirijskoj agiografii. – Palestinskij sbornik, 30, 1990, 101–107]. URL: http://krotov.info/acts/05/marsel/alexu_bozh.html
4. Полякова С. Жития византийских святых. СПб., 1995. С. 321–332. [Poliakova, S. Zhitiiia vizantijskih sviatyh. SPb., 1995. P. 321–332.]. URL: http://krotov.info/spravki/1_history_bio/20_bio/1994poly.html
5. Православная энциклопедия. Т. 2, Москва, 2001. [Pravoslavnaia enciklopediia. T. 2, Moskva, 2001].
6. Савова В. Житието на св. Алексий, Човек Божи, като пример за трансформация в християнски контекст – В: Годишник на Асоциация «Онгъл», Т. XIII, София, 2014, с. 15–74. [Savova, V. Zhitieto na sv. Aleksij, Chovek Bozhi, kato primer za transformaciia v hristiianski kontekst – V: Godishnik na Asociaciia «Ongyl», Т. XIII, Sofiia, 2014, s. 15 74]. URL: <http://www.pravenc.ru/text/114016.html>

Ілієв Івелін. СВ. ОЛЕКСІЙ, ЧОЛОВІК БОЖИЙ – ШЛЯХ СВЯТОСТІ МІЖ СХОДОМ І ЗАХОДОМ

Илиев Ивелин. СВ. АЛЕКСИЙ, ЧОВЕК БОЖИ – ПЪТЯТ НА СВЕТОСТТА МЕЖДУ ИЗТОКА И ЗАПАДА

ПЕРЕКЛАД БІБЛІЇ ЯК ЛІНГВІСТИЧНО-ГЕРМЕНЕВТИЧНА ПРОБЛЕМА

Левченко Наталія

доктор філологічних наук, професор,

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
natlevchenko@meta.ua

Першими зразками тлумачення Біблії в давньокиївській літературі, поза сумнівом, є її перші переклади. За відомою легендою слов'янський переклад Святого Письма з грецької мови був зроблений святими рівноапостольними братами болгарського походження Кирилом і Мефодієм у другій половині IX ст. Хрещення Русі за часів князя Володимира сприяло поширенню цього перекладу в новостворених церквах Русі. Насправді старослов'янський переклад комплекту біблійних книг був так само, як і у випадку з перекладом Септуагінти, довготривалим процесом, що розтягнувся на кілька століть, від IX до XII [Thomson; Алексеев]. Цим і пояснюється те, що тривалий час старокиївські книжники не мали комплексного, цілого старослов'янського перекладу Біблії, а лише окремі книги чи фрагменти, зокрема такі, як Остромирове Євангеліє (1056–1057), Архангельське Євангеліє (1092), Псалтир, Апостол та ін., що, з одного боку, ускладнювало, а з іншого — заохочувало розвиток біблійної герменевтики. Та як би там не було, а поширення християнства, зміцнення релігійної цілісності й ідентичності громади потребувало входження в життя українського народу Святого Письма.

Біблія поступово формувала ієрархію системи текстів київської доби й, зрештою, стала її ключовою фігурою з огляду на те, що «Писання, — наголошував свого часу французький православний мислитель Олів'є Клеман, — втілює в собі Слово, а втілення Слова довершує перетворення слухання читання слова в святу Євхаристію» [Клеман, с. 95].

Отож перекладена Біблія була покликана забезпечувати утвердження й поширення християнства в Київській Русі. Однак українське Середньовіччя практично не знало Біблії в її цілісній формі. Вона функціонувала як віртуальне явище, була представлена в реальному церковному й культурному побуті кількома

типами збірок, що, звісно ж, спонукало до активізації тлумачення Святого Письма з огляду на те, що фрагментарність змісту ускладнювала його розуміння.

Функцію роз'яснення Святого Письма взяла на себе біблійна герменевтика, яка розцінювала текст як низку знаків, організовану в систему подібностей і відмінностей, тому розуміння цих символів перекладачем було запорукою успішного перекладу тексту внаслідок його правильного тлумачення. Кілька століть по тому німецький філософ, засновник «філософської герменевтики» Ганс-Георг Гадамер писав таке: «У будь-якому разі герменевтичний підхід до тексту полягає в тому, щоб зосереджуватися не стільки на ступені перекладності тексту, скільки на ступені його неперекладності» [Гадамер, с. 145]. Отже, першочерговим завданням перекладача було, є і буде правильне розуміння тексту, що передбачає його пояснення, тому переклад, розуміння та тлумачення стали спорідненими поняттями й вибудували закономірний логічний ланцюжок у галузі перекладу й герменевтики Біблії в літературі старокиївської доби.

Історія перекладу має глибоке коріння. Першими свідченнями використання перекладу, наприклад, І. Карс називає написи, датовані III-ім тисячоліттям до н. е., знайдені на гробницях правителів Елефантини часів VI династії, які жили у двомовному прикордонному регіоні давнього Єгипту [Kurz, с. 213–216]. Дж. Файнген згадує про глиняні таблички з написом вавилонською й урійською мовами, які було знайдено в Ноузі (бл. 2500 р. до н. е.), про двомовну шумерську лексикографію [Finegan, с. 66–67]. Він стверджує, що аккадсько-шумерська двомовність зародилася під час запозичення аккадцями шумерської мови бл. 1900 р. до н. е., коли шумерські писарі, що вже звикли складати переліки слів однією мовою, почали додавати до шумерських слів аккадські переклади, унаслідок чого виникли перші двомовні словники. А під час археологічних розкопок в Угариті було знайдено вже чотиримовний шумерсько-аккадсько-хурритсько-угаритський словник [Hoof, с. 229–241].

Знаходимо підтвердження наявності володіння кількома мовами й навичок перекладу також у самій Біблії, зокрема в II Книзі Царів, де єврейські парламентарі звертаються до урядовця царя Ассирії Санхериба з проханням: «Розмовляй, будь ласка, із твоїми рабами по-арамейському, бо ми розуміємо цю мову; не говори

до нас по-юдейському, щоб не розуміли люди, оті на мурі» (II Царів 18: 26). Схоже прохання повторюється й у Книзі Пророків: «Говори, будь ласка, із твоїми слугами по-арамейському, бо ми розуміємо! Не говори з нами по-юдейському вголос для людей, що на мурі» [Ісаї 36, с. 11]. Згадані біблійні цитати засвідчують, що асирійські воєначальники знали гебрайську, арамейську й рідну асирійську мови. Тим часом біблійна історія зустрічі Йосифа із його ханаанськими братами в Єгипті зображає картину спілкування за допомогою перекладача: «Вони ж не знали, що Йосиф розуміє їх, бо між ними був перекладач» [Буття 42, с. 23].

Переклад певний час вважався мистецьким творчим процесом, який досягнути теоретично просто неможливо. З огляду на це, попри теоретичне осмислення сутності процесу перекладу в роботах Е. Доле [Dolet], А. Тайлера [Tyler], А. Севорі [Sevori], переклад довго не ставав об'єктом пильної уваги лінгвістів.

Таким чином, можна зазначити, що перекладознавство як окрема галузь лінгвістики почало формуватися лише в середині ХХ століття, коли з'явилися ґрунтовні праці із загальної теорії перекладу В. Коміссарова [Комиссаров, 2001], Л. Бархударова [Бархударов], О. Швейцера [Швейцер] та ін., з окремої та спеціальної теорії перекладу В. Гака, Б. Григор'єва [Гак], О. Чередниченка [Чередниченко], В. Карабана [Карабан] та ін.

У фахових дослідженнях із перекладознавства розроблялися загальнотеоретичні проблеми, серед яких важливе місце посідали еквівалентність й адекватність, теорія перекладацьких відповідностей, класифікація типів текстів, мети й завдання перекладача, характеру передбачуваного реципієнта з погляду вимог до здійснення перекладацької діяльності, проблеми семантичної та прагматичної адаптації тексту, проблеми синтаксичного варіювання, лексичних і граматичних трансформацій у перекладі тощо; розробляли також й окремі проблеми перекладу текстів того чи іншого типу, стилю, підстилю, жанру залежно від конкретної пари мов, проте недостатня увага приділялася перекладу канонічних текстів, який надає перевагу ідеологічному змісту мови тексту, виводить переклад за межі лінгвістики.

Переклад Біблії виходить за рамки традиційної практики перекладу й накладає на перекладача додаткову відповідальність за відтворення не так словникового значення мовної одиниці, як її

релігійного змісту. Божі слова, подані мовою оригіналу, часом не знаходять цілком адекватного аналога в якійсь іншій мові. З огляду на це основним завданням перекладача Святого Письма стає максимально точно тлумачення ідейного змісту релігійних вірвань.

«Сучасна теорія перекладу, — зазначає М. Лановик, намагається вирватися за межі власної проблематики та включитись у загально культурологічну філософську парадигму, у якій переклад розглядається як інтердисциплінарний феномен» [Лановик, с. 15].

Новаторство ідей М. Лановик ґрунтується на усвідомленні кожного перекладу як виду інтерпретації, що свідчить про відносність будь-якого перекладу, навіть авторського. Виникла потреба глибокого, зокрема й філософського, осмислення цього процесу. Висловлюючи власну позицію у філологічній дискусії, авторка чітко окреслює головні розбіжності в поглядах на проблеми в мовознавчому та літературознавчому підходах і всебічно обґрунтовує літературознавчу парадигму художнього перекладу. Вона переконливо доводить, що сприйняття красного письменства як специфічної «метамови» в семіотичному, а не лінгвістичному аспекті переорієнтовує розгляд феномена художнього перекладу у сферу інтерпретації.

У своїх міркуваннях М. Лановик виходить з того, що проблема інтерпретації у ХХ ст. стала ключовою для гносеології, логіки, філософії мови, семіотики, теорії комунікації, методології наук, що зумовило звернення до герменевтичних принципів, інтенсивний розвиток яких спровокувала поява Септуагінти — виконаного в II–III ст. олександрійськими богословами перекладу єврейської Біблії грецькою мовою з єврейської й арамейської мов, якими були написані книги Старого Заповіту. С. Аверінцев слушно назвав це подією всесвітнього культурно-історичного значення, попри те, що Септуагінта була створена передовсім для потреб юдейської громади в Єгипті, де грецька мова функціонувала в ролі *lingua franca* всього середземноморського регіону.

Цей перший переклад Біблії містив у собі неточності, суперечності, що потребували тлумачення в межах релігійного канону. Спостерігалось значне розходження стилю й лексичних шарів у тексті П'ятикнижжя та деяких інших книг Старого Заповіту [Номіг, с. 87]. На думку М. Марголіса, це було пов'язане з тим,

що текст Септуагінти формувався досить тривалий час: аналіз мови показав, що Тора, або П'ятикнижжя Мойсея, була перекладена наприкінці III ст. до н. е., під час царювання Птолемея Філадельфа (285–247 до н. е.), а інші книги — у II ст. [Margolis, с. 112; пор.: Bleddyn, с. 198].

Реконструкція первісного, вільного від ревізій і додавань тексту Септуагінти є складною текстологічною проблемою. Збереглося кілька сотень рукописів, які містять деякі частини тексту оригіналу Септуагінти. За таких умов текст першого перекладу Біблії є надзвичайно цікавим для герменевта з огляду на різноманітність його технічного виконання, яка була викликана різним ступенем адекватності та буквализму різних зразків перекладу.

По-перше, він технічно виконаний досить варіативно, що дає підстави говорити про різні рівні адекватності й буквализму й, зрештою, про різновиди перекладу — від калькування до перекладу-тлумачення. По-друге, він ознаменував універсалізацію юдейської думки. Як зазначав свого часу С. Соболевський: «Септуагінту швидше тлумачать, аніж перекладають» [Соболевский, с. 644].

Важливу роль Септуагінта відіграла й у справі християнізації Київської Русі. Перенесення на слов'янський ґрунт християнської культури вимагало перекладу з грецької мови, необхідного для богослужінь зводу книг Старого й Нового Заповітів. Перші переклади біблійних книг не були перекладом «із грецької чи болгарської мов у сучасному розумінні цього слова» [Сліпушко, с. 130], а були прагненням «осмислити нову літературу, інтерпретувати її, дати власне розуміння та оцінку, а головне — вписати її у контекст руського духовного життя та світогляду» [Сліпушко, с. 130], не порушуючи водночас канону, норм і правил перекладу й тлумачення Біблії.

У Київській Русі, куди біблійні тексти імпортувалися з Візантії через болгарське посередництво, вони потрапили під потрібну функціональну класифікацію: у службових реєстрах вибрані з канону тексти розташовувалися в тому порядку, у якому вони читалися під час богослужіння впродовж року, четв'ї — включав повний текст відповідної книги, структурований згідно зі встановленим порядком, а тлумачний текст розбивався на дрібні фрагменти, що їх супроводжували коментарі Отців Церкви. Кожен із названих

зразків мав своє спеціальне призначення, склад, особливості тексту, власну історію виникнення й побутування.

Досить багато питань слов'янської бібліїстики досі не з'ясовано. Серед невирішених проблем залишається співвідношення слов'янської Біблії з грецьким текстом. Складності додає ще й та обставина, що на слов'янських землях, і в старій Україні зокрема, паралельно існувало кілька видів біблійного тексту: службовий, четій і тлумачний. Отже, не тільки можна припускати, але й стверджувати, що різні перекладачі брали в роботу відмінні версії оригіналу — списки, що походили від різних гілок текстуальної традиції [Алексеев, с. 117–120].

Зважаючи на те, що з усіх книг поширеного в Київській Русі біблійного зводу маємо лише критичне видання четієго тексту Книги Буття та службового (паремійного) тексту Книги Вихід [Лукашевич, с. 604], ще й досі не з'ясовано, яка саме група грецьких списків використана під час його створення, а характеристика перекладацької праці подана в загальних рисах [Пичхадзе, с. 10–21].

Проблема ускладнюється ще й тим фактом, що богослужбові книги збереглися в порівняно пізніх списках, а це здебільшого робить їхню текстологічну зв'язку з тим чи іншим авторським твором, у якому наявні зразки біблійної герменевтики як структурианти поетики, практично неможливою.

Варто також пам'ятати, що біблійні цитати пронизували майже всі перекладні твори, якими користувалися давньокиївські книжники. Недарма П. Білоус називає наших давніх авторів «садівниками», котрі «дбали про свій сад, хоч і висаджений частково із привезених з чужини дерев» [Білоус, с. 295].

Часом неможливо навіть визначити, чи користувався автор якимось невідомим слов'янським перекладом Біблії, її оригінальним грецьким текстом, патристичними, богословськими чи богослужбовими текстами, значна частка яких складалася із біблійних цитат, чи відтворював Святе Письмо з пам'яті. Тим часом зіставлення вихідних текстів церковно-канонічної, агіографічної та проповідницької літератури, а перш за все Святого Письма, з відповідними старослов'янськими й давньоруськими перекладами дозволило б відтворити точні значення окремих слів і фразеологічних одиниць, так само, як і той понятійно-категоріальний апарат, яким користувалися давньоруські книжники й за допомо-

гою якого вони сприймали й описували навколишній світ і події, що змінюються. Однак з огляду на відсутність оригінальних перекладів Святого Письма старокиївського періоду на сьогодні зробити це майже неможливо. У такому разі виникає необхідність послуговуватися перекладами Біблії пізніших часів.

Відсутність повного перекладеного тексту Біблії в давньокиївській культурі загалом, і в літературі зокрема, компенсувалася зверненнями до церковного Передання, патристики, апокрифів й інших творів християнсько-релігійного змісту візантійського та староболгарського походження. Звісно, засвоєна майже на рівних правах така різноманітність творів мала посутній вплив не лише на формування методів тлумачення Святого Письма, а й безпосередньо на характер пізнання світу й буття.

Література

1. Алексеев А. Текстология славянской Библии. Санкт-Петербург : Издательство «Дмитрий Буланин», 1999. 257 с.
2. Бархударов Л. Язык и перевод (вопросы общей и частной теории перевода). Москва : Международные отношения, 1975. 240 с.
3. Біблія. Книги Святого Письма Старого та Нового Завіту. Пер. ієромонаха Рафаїла (Романа Турконяка). 4-ий повний переклад з давньогрецької мови. Київ : Українське Біблійне товариство, 2011. 1214 с.
4. Білоус П. Літературна медієвістика. Вибрані студії: У 3 т.: *Зародження української літератури* : Монографія. Житомир, 2011. Т. 1. 376 с.
5. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика : Вибрані твори. Пер. з нім. Київ : Юніверс, 2001. 288 с.
6. Гак В., Григорьев Б. Теория и практика перевода : Французский язык. Санкт-Петербург : Интердиалект, 2000. 457 с.
7. Карабан В. Переклад англійської наукової технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми: посібник-довідник для студ. вищ. навч. закл. Вінниця : Нова книга, 2002. 562 с.
8. Клеман О. Истоки. Богословие отцов Древней. Церкви : Тексты и комментарии. Москва : Путь, 1994. 383 с.

9. Комисаров В. Современное переводоведение : Учебное пособие. Москва : ЭТС. 2001. 424 с.
10. Лановик М. Теорія відповідності художнього перекладу: літературознавчі проєкції. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. 470 с.
11. Лукашевич А. Вифлеемские младенцы. *Православная энциклопедия*: В 30 т. Ред. Алексей II. Москва: Церковно-научный центр, 2004. Т. 8. С. 604–605.
12. Пичхадзе А. К истории четьего текста славянского Восьмикнижия. *Труды Отдела древнерусской литературы*. Ленинград : Академии наук СССР, 1996. Т. 49. С. 10–21.
13. Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя : доба Київської Русі (X–XIII століття). Київ : Аконт, 2002. 400 с.
14. Соболевский С. Койне. Богословская энциклопедия. Санкт-Петербург, 1908. Т. IX. Стб. 644.
15. Чередниченко О. Про мову і переклад. Київ : Либідь, 2007. 248 с.
16. Швейцер А. Глазами переводчика. Москва : Стелла, 1996. 97 с.
17. Bleddyn J. Roberts. *The Old Testament Text and Versions*. Cambridge, 1951. 342 p.
18. Dolet E. *La manière de bien traduire d'une langue en autre*. Lyon, 1540. 48 p.
19. Finegan J. *Light From the Ancient Past*. London : Oxford University Press, 1967. 652 p.
20. Homig G. *Die Anfänge der historisch-kritischen Theologie*. Gottingen, 1961. 356 s.
21. Hoof H. van. *Translators through History / Eds.: J. Delisle, J. Woodsworth*. Amsterdam and Philadelphia : John Beniamins, 1995. 241 p.
22. Kurz I. *The Rock Tombs of the Princes of Elephantine : Earliest References to Ineterpretation in Pharaonic Egypt. Babel*. 1985. Vol. 31 (4). P. 213–216.
23. Margolis Max L. *The Hebrew Scriptures in the Making*. New York, 1922. 298 p.

24. Seвори T. The art of translation. London, 1952. 276 p.
25. Thomson F. The Slavonic Translation of the Old Testament. *Interpretation of the Bible*. Ljubljana, 1998. P. 605–920.
26. Tyler A. Principles of translation. London. 1790. 239 p.

Левченко Наталя. ПРЕВОДА НА БИБЛІЯТА КАТО ЛИНГВИСТИЧНО-ГЕРМЕНЕВТИЧНА ПРОБЛЕМА

**ПРИКАЗКАТА ЗА «ХЕНЗЕЛ И ГРЕТЕЛ» В СЕРИАЛА
«ИМАЛО ЕДНО ВРЕМЕ» — ТРАДИЦИОННИ МОТИВИ
И ФИЛМОВА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ**

Маринова-Панова Мария

*д-р, главен асистент, Софийски университет «Св. Климент
Охридски», Факултет по славянски филологии
m_marinova@slav.uni-sofia.bg*

Основната теза на В. Я. Проп в книгата му «Исторически корени на вълшебната приказка» е, че приказката по своята същност представлява десакрализиран мит. Според него тя пази много следи от обреди и обичаи [Проп, с. 28]. Той отбелязва, че може да се срещне пълно съответствие между приказка и обред или обредът да се преосмисли в приказката, като някои негови елементи се заменят с други [пак там]. Понякога елементите на обряда могат да се появят по обратния начин — нещо, което в обряда се случва задължително, в приказката е избегнато [Проп, с. 29]; «сюжетът възниква понякога от отрицателното отношение към съществуващата историческа действителност» [пак там]; «сюжетът възниква не по еволюционния път на прякото отразяване на действителността, а по пътя на нейното отричане. Сюжетът съответства противоположно на действителността» [пак там].

В. Я. Проп определя мита като «разказ за божества или божествени същества, в реалността на които народът вярва» [Проп, с. 31]. Разликата между мита и приказката според него е в социалната им функция, а не във формата им [пак там].

В контекста на това преосмисляне, което се случва в приказките, е особено интересно да се поставят множеството им интерпретации в ХХI век. От една страна, се появяват редица възражения срещу страшното в приказките, които се мотивират с уплахата на децата. Теза, която е отречена от психолозите. От друга страна, приказките са все по-широко експлоатирани в различни форми и формати.

Приказни мотиви и сюжети залягат все по-широко в основата на различни филми, сериали и дори риалити формати. Сред всички тях особено място заема сериалът «Имало едно време» («Once upon a time»), продукция на ABC Studio, който излиза от 2011 г. до 2018 г.

В рамките на първия сезон са въведени основните действащи лица, като централно място сред всички тях заемат Снежанка и Чаровният принц. Трябва да се отбележи, че това не е сериал по приказката за Снежанка, при това по няколко причини. На първо място, сюжетът е коренно различен от това, което знаем за героите от тази особено популярна приказка. На второ място, което е и по-важно за целите на настоящия доклад, в сериала са вплетени персонажи от различни приказки, основно с женски протагонист по теорията на В. Я. Проп за седемперсонажната система [Проп, 1995, с. 103-104]. Някои от тези персонажи участват в почти всеки епизод на първи сезон, други се срещат и в голяма част от епизодите от следващите 6 сезона. Трети участват само в отделни епизоди. Такава е ситуацията с приказката за Хензел и Гретел, интерпретирана в епизод 9 от първи сезон.

Преди да се пристъпи към сравнителен анализ на епизода и на приказката обаче, трябва да се направят още няколко уточнения за сериала. Във всеки епизод успоредно са разказани две истории — едната се развива в приказния свят, където властва магията, а другата — в съвременността, но не съвсем. Оказва се, че приказните герои са изпратени на «ужасно място», на което щастлив край не може да има. Или поне така твърди сериалът. Те са се озовали там след черна магия, направена от Злата кралица от приказката за Снежанка, и не помнят кои са. Живеят нов, нещастен живот без спомен за приказния свят и за случилото се с тях там.

Градчето, в което живеят всички приказни герои, се казва Сторибрук и е изолирано от целия останал свят. Определени елемен-

ти от двата живота на персонажите се преплитат, разкриват се по-степенно и дори се допълват. Сюжетите обаче, даже в приказния свят, не са такива, каквито ги познаваме. В основата залягат популярни текстове, основно публикувани от Братя Грим, но до голяма степен видоизменени.

Според добре познатата приказка «Хензел и Гретел» на Братя Грим в едно бедно семейство нямали какво да ядат и майката настояла да изпратят и двете си деца в гората, за да не умрат всички от глад. Хензел и Гретел обаче чули плановете на родителите си. Момченцето излязло и събрало камъчета, които пускало след себе си на следващия ден. През нощта, следвайки камъчетата, децата се прибрали у дома. След време ситуацията се повторила, но този път Хензел не успял да излезе, защото вратата била заключена. Той натрошил хляба си и пускал трохите след себе си, надявайки се по тях да намери пътя към дома. Оказало се обаче, че птиците изкълвали трохите и двете деца се загубили в гората. Открили къщичка, цялата от хляб и сладкиши, и докато ядели, отвътре се показала старица, която започнала да угоява Хензел. Когато тя решила да го изяде, Гретел я надхитрила и я пъкнала във фурната. Вещицата изгоряла, а Гретел спасила брат си, двамата събрали скъпоценности от къщичката и се върнали при баща си [Грим, 2016, с. 116–125].

В сериала «Имало едно време» приказните сюжети са представени като част от книга, с идентично заглавие. Чрез нея се осъществява преплитането на двете сюжетни линии — героите живеят два живота — един в приказния свят, който е описан в книгата, и втори — в Сторбрук. Двете истории се развиват успоредно, допълват се и дори някои елементи в съвременността намират своето обяснение чрез приказките.

Така в книгата Хензел и Гретел не са изоставени от баща си поради бедност, а той се оказва отвлечен от Злата кралица от приказката за Снежанка. Преди това обаче бащата е дал на децата си специален компас, който може да събере семейството. Причина за отвлечането на бащата е намерението на Злата кралица да принуди децата да откраднат отровната ябълка, пазена от Сляпата вещица (със същата ябълка в друг епизод ще бъде приспана Снежанка). Децата са изпратени в Захарната къщичка при Сляпата вещица, Хензел не спазва забраната да не вкухва от сладкишите, поради което и двамата са обречени на стотвяне за вечеря от ве-

щицата. Смелата и съобразителна Гретел, подобно на класическата приказка, успява да пхне вещицата в пещта. На преден план в приказния сюжет е изведен стремежът към събиране на семейството, демонстриран както от децата, така и от бащата, което вбесява Злата кралица.

Във втория сюжетен план Хензел и Гретел живеят сами в омагьосания град Сторибрук и са принудени да крадат, за да се хранят. Майка им е починала, а баща им живее в същия град, но дори не подозира за тяхното съществуване. Заловени да крадат, те са откарани в дома си от шерифа (Ема Суон). За да не бъдат предадени на социалните, децата се опитват да излъжат, но лъжата им е разкрита. Кметът на града (Реджина Милс, която е съвременният образ на Злата кралица от приказния свят), се свързва със социалните и шерифът трябва да ги откара в Бостън, където ще живеят в различни семейства. Развръзката се осъществява благодарение на двама персонажи, които отсъстват в приказките, а са измислени от създателите на сериала — Ема Суон и синът ѝ Хенри Милс. Те са двигатели на действието в съвременния свят в продължение на целия сериал. В конкретната серия Ема открива бащата на децата с помощта на Хенри, опитва се да го убеди да се грижи за тях и когато той ги вижда, начинанието ѝ се увенчава с успех.

Тук трябва да се обърне малко повече внимание на образа на Ема Суон. Тя е плод на любовта на Снежанка и Чаровния принц. Родена непосредствено преди да ги застигне проклятието на Злата кралица и изпратена в нашия свят чрез чудесен сандък, Ема трябва да спаси всички приказни герои от ужасната им съдба. Това тя може да постигне единствено с чужда помощ. На 28-мия ѝ рожден ден при нея пристига Хенри — 10-годишно момче, което тя е родила и оставила за осиновяване. Отгледала го е Реджина Милс, Злата кралица, която е кмет на създадения от нея град. Хенри чете книгата с приказки и успява да открие героите в лицата на обитателите на Сторибрук.

Приказката за Хензел и Гретел се откроява на фона на всички останали популярни приказни сюжети. Обикновено приказките развиват мотива за мъжката или за женската инициация и поради тази причина има два основни вида текстове съответно с мъжки или с женски протагонист. При «Хензел и Гретел» обаче се наблюдава отклонение от всички останали приказни сюжети. Това се

дължи на факта, че тук са обединени разнополови протагонисти — нещо, изключено в исторически план.

Тази особеност вероятно идва да докаже тезата на В. Я. Пропп за размиването между обред и приказка. На пръв поглед, тук обредът е до такава степен избледнял, размит и неразпознаваем, че може да се предположи битовият характер на този сюжет. Съществуват обаче някои елементи, които недвусмислено насочват към един макар и много слабо запазен мит. В основата му е именно яденето — децата са обречени да станат храна за вещицата, защото са си позволили да се нахранят от нейната къщичка. Към този мотив насочва и причината да бъдат в изоставени в гората — те са обречени на гладна смърт поради бедността на семейството си.

Както отбелязва В. Я. Пропп, храната е особено важен елемент от приказката — героят трябва да докаже, че може да яде храната на вещицата в горската къщичка, като по този начин демонстрира, че има природа на мъртвец [Пропп, с. 67–68]. Храната в мъжкия дом също има своето значение, тъй като порциите са еднакви за всички, а братята трябва сами да се грижат за прехраната си [Пропп, 1995, с. 117; 120]. Не бива да се пренебрегва и чисто социалната функция на храненето. Трапезата като социализиращ елемент присъства в редица обреди.

Всичко това поставя приказката за Хензел и Гретел в контекста на важни митологични системи и недвусмислено доказва митологичния ѝ произход.

Мотивът за храненето обединява двата сюжетни плана в сериала. В Сторибрук те крадат, за да се нахранят. Друга сцена ги показва на масата в дома на Снежанка и Ема, което е само фон за развитието на сюжета. В приказния свят лакомията на Хензел поставя и двамата в смъртна опасност. Така един древен митологичен елемент е поставен в центъра на интерпретацията на приказния сюжет.

Литература

1. Грим Братя. Детски и домашни приказки. София : Дежа Book, 2016.
2. Маринова М. В. Рефлексии на традиционната семейна обредност при раждане на дете и създаване на семейство в периода на социализма и днес (трапезата като социа-

- лизиращ фактор). *България в XXI век: между традицията и иновациите*. София: Национално издателство «Аз-буки», 2016. С. 37–45.
3. Проп В. Я. Морфология на приказката. София : ИК «Христо Ботев», 1995.
 4. Проп В. Я. Исторически корени на вълшебната приказка. ИК «Прозорец», б. г.

**Маринова-Панова Марія. КАЗКА «ГЕНЗЕЛЪ И ГРЕТЕЛЪ»
У СЕРИАЛИ «БУВАЛИ ЧАСИ» — ТРАДИЦИЙНИ МОТИВИ И КИНО-
ИНТЕРПРЕТАЦИЯ**

**ИЗ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРО-УКРАИНСКИТЕ
ЛИТЕРАТУРНИ ВРЪЗКИ ПРЕЗ XVI–XVIII ВЕК**

Милтенова Анисава

*професор, доктор, Институт за литература,
Българска академия на науките
amiltenova@gmail.com*

Сборниците със смесено съдържанне, популярни в късносредновековната литература, представляват едно от най-интересните явления в историята на славянските литератури както по отношение на своите особености като тип ръкописна книга, така и като отражение на познавателните интереси и естетическия вкус на обществената среда, в която се създават и преписват. Те се разпространяват в българската, сръбската и молдо-влахийската книжнина през XV–XVII в. в преобладаваща степен, наравно с превода на «Съкровище» (Θησαυρός) на гръцкия книжовник Дамаскин Студит (Δαμασκηνός Στουδίτης) (XVI в. — ок. 1580). Съдържанието им е извънредно богато и разнообразно — в тях се поместват апокрифи, белетристични творби, патер откъси от Физиолог, гадателни книги, както и поучителни слова

и агиографска проза¹. Те не са свързани пряко с богослужението, а носят спецификата на народни учителни книги, предназначени да просвещават и възпитават читателите и слушателите.

Представлявайки продължение на такива сборници от старобългарската епоха като поп Драголия сборник от XIII в. и Берлинския сборник от XIV в. и др., сборниците със смесено съдържание в най-ранните си преписи, известни досега, са засвидетелствани в балканските ръкописи още в края на XIV и началото на XV в. По-късно, през XVI в., сборниците със смесено съдържание достигат връхната точка на своята популярност и биха могли да се нарекат доминанта на литературния живот от тази епоха. По това време, до появата и по-широкото разпространение на дамаскините, те отразяват най-типичните историко-литературни и идейно-естетически процеси и представляват най-характерното явление в балканската книжнина. Усилено се преписват и съставят сборници със смесено съдържание и през първата половина на XVII в., когато все повече се популяризира преводът на Дамаскиновото «Съкровище». От друга страна, по това време, а особено много през втората половина на XVII и през XVIII в., в българските земи се засилва компилаторската работа на книжовниците, в резултат на която към типичния състав за сборниците със смесено съдържание се прибавят и Дамаскинови слова.

Особен интерес представляват някои украински сборници, които по състав са сходни с южнославянските сборници със смесено съдържане. Тук ще бъдат разгледани следните ръкописи²:

1. Сборник от XVI–XVII в. № 4713 от сбирката на Иван Франко, Институт за литература, Киев³.

¹ Miltenova, A. South Slavonic Apocryphal Collections. София, Издателски център «Боян Пенев», Изток-Запад, 2018.

² Имах възможност да работя de visu с ръкописите в Киев и Львов през 1982 г. по време на научна командировка. Резултатите от проучванията си съобщих по време на Славистичния конгрес в Киев, 6–14 септември 1983 г. По-късно разширих проучванията си през 2005 г.

³ І. Франко. Из старих рукописів. – Житіє і слово, 3, 1895, 307–312. Апокрифи і легенди з українських рукописів. І. Львов, 1896, 19–23, 105–106, 86–89. А. И. Яцимирский. Библиографический обзор апокрифов южно-славянской и русской письменности. Петроград, 1921, с. 80, 93–94, 117.

2. Сборник от 1743 г., № 4719 от сбирката на Ив. Франко, Институт за литература⁴.

3. Сборник от XVIII в., № 4760 от сбирката на Ив. Франко, сбирката на Ив. Франко, Институт за литература, Киев⁵.

4. Сборник от XVIII в., № 213 от сбирката на Петрушевич, Народния дом в Лвив⁶.

Какви предположения могат да се правят по отношение произхода и формирането на състава на изброените ръкописи?

Литературният поток на сборниците със свесено съдържание, разчленен от структурна гледна точка, дава **три типа** ръкописи според техния състав, които типове се основават и върху генетическите връзки между отделните им представители. Основата се на теоретичните заключения, направени въз основа на повече от 40 южнославянски ръкописа, в структурните модели на типовете могат да бъдат обособени ядро от текстове и обкръжение на това ядро. Структурното ядро представлява относително устойчиво съчетание от статии с характерни текстологически белези, които играят роля на смислов и композиционен център на ръкописа. Тъй като ядрото на всеки конкретен ръкопис (освен на напълно съвпадащите по подредба и съдържание) се различава от останалите, то всеки сборник носи свои индивидуални черти, своя, отличаваща го в сравнение с всички други «физиономия».

От друга страна, ядрото на определен тип сборници според техния състав представлява абстракция на общите за група ръкописи структурни и редакционни особености, без да се покрива е отделен ръкопис, с предполагаем протограф или хипотетичен протосборник. В този смисъл и понятието «обкръжение» има

⁴ I. Франко. Причинки до истории руской литературы XVIII веку. — Зоря, 1886, 9, 155–256; I. Франко. Апокрифи і легенди з українських рукописів. I. Львов, 1896, 23–26, 31, 273–274. А. И. Яцимирский. Библиографический обзор апокрифов..., с. 80, 183.

⁵ I. Франко. Из старих рукописів. — Житіє і слово, 2, 1894, 81–82, 224–237; 3, 1895, 137–142; Апокрифи і легенди з українських рукописів. I. Львов, 1896, 86–88, 104–105, 272–273, 277–278; . А. И. Яцимирский. Библиографический обзор апокрифов..., с. 94, 115–116, 180, 183–184.

⁶ И. Свенцицкий. Опис рукописів Народному дому во Львові в колекції Петрушевича. 2. Львов, 1911, 221–227; Яцимирский. Библиографический обзор апокрифов..., с. 91, 92, 117, 183, 198.

по-обобщен, по-абстрактен смисъл: в рамките на определен тип сборници. Близостта в състава, или по-точно на общото ядро от статии предполага определен кръг от произведения, които задължително съпровождат присъщото ядро на този тип. Съответствието между ядро и обкръжение се осъществява на няколко равнища — тематично, функционално, композиционно, езиково-стилистично, естетическо.

Първият тип сборници включва произведения за библейски лица и събития, които са съставени или преведени в ранния старобългарски период: първите редакции на апокрифният цикъл разкази за Авраам, на апокрифа за Адам и Ева, на цикъла разкази за кръстното дърво, приписван на Григорий Богослов; Сказанието за написването на Псалтира е в най-ранния си вариант (слято с апокрифа за цар Давид), а при по-късните представители се среща разказът «Псалтира в морето» заедно със вторичната редакция за написване на Евангелието. Съпровождат ги произведения със сюжет от Стария завет (напр. разказът за пророк Самоил) и, също така, историко-апокалптични съчинения, сред които най-разпространен е апокрифният апокалипсис (Въпроси на Йоан Богослов за последните времена).

Ръкописите с украински езикови особености № 4719 (Дрогобицьки) ИЛ — Киев и № 213 от сбирката на Петрушевич, Народният дом в Львів, и двата от XVIII в., следват традицията на втория тип сборници със смесено съдържание. Вторият тип състав се е оформил (за разлика от първия тип) в една по-късна епоха (XIII–XIV в.), когато текстовете в ядрото от апокрифи са претърпели известни изменения. От една страна тези изменения се заключават в промени, настъпили вследствие продължителното преписване на произведенията, а, от друга, са резултат на целенасочено прередактиране на някои от текстовете. За този тип сборници са характерни следните редакционни и структурно-типологически особености: цикълът разкази за Авраам е във втора редакция; апокрифът за Адам и Ева във втора редакция; цикълът разкази за кръстното дърво във втора и трета редакция⁷; Сказанието за Псалтира в морето

⁷ Miltenova, A. South Slavonic Apocryphal Collections. София, Издателски център «Боян Пенев», Изток-Запад, 2018, 149–172.

и на Евангелието в първа редакция; апокрифът за Давид във втора редакция; апокрифът за Соломон и жена му; разказът за Стария Александър (за Троянската война) и др. Сред представителите на втория тип сборници са запазени два ръкописа с молдавски произход: сборник № 740 от XVI в., Държавен архив в Букурещ и сборник 13.2.25 от XVI в., сбирката на А. И. Яцимирски в Библиотеката на РАН, Санкт Петербург. Може да се заключи, че този тип сборници са били познати във молдо-влахийската литература от това време. Твърде възможно е през Влашко и Молдова ръкописната традиция да е достигнала до украинските земи, където през XVII и XVIII в. се появяват посочените ръкописи.

Като трета група ръкописи могат да се обособят сборник № 4713 (о. Теодор от Дубивец), Институт за литература, киев, XVI–XVII в. и сборник № 4760 (о. Яремецки-Билахевич), Институт за литература, Киев, XVIII в., в които основният състав на сборниците от втория тип е контаминиран с отделни статии от първия тип. С други думи, на съставителите им е бил познат архетип и от двете разклонения на традицията. Вероятно контаминацията е извършена на местна почва в украинските земи, при което са съчетани редакции на протографи, проникнали както от Влашко и Молдова, така и възхождащи към древна традиция запазена в Подкарпатието. Така например сборник № 4713 съдържа разказа за Измаил (обрисуван като родоначалник на нехристиянските народи-измаилити – турци, татари, араби, сарацини и др.), преписан в съответствие с втората редакция на апокрифния цикъл за Авраам; първата редакция за написване на Псалтира, втората редакция на апокрифа за Адам и Ева, но също така — интерполираната редакция на апокрифния цикъл за кръстното дърво, в която е вмъкнат разказа за кражбата на Сатанаил от рая и неговото прогонване. Текстът на този разказ представлява специален интерес, тъй като се среща и в състава на въпросо-ответни съчинения от Късното средновековие.

Преписите в украинските ръкописи на интерполирана редакция на цикъла апокрифи за кръстното дърво намира паралел с определена група южнославянски сборници. Вторичната редакция на цикъла, в която има интерполирани текстове с насока отричане на дуализма, е характерна за ръкописите № 4713 (о. Теодор от Дубивец), XVI–XVII в. и № 4760 (о. Яремецки-Билахевич), XVIII в. Те възхождат към архетип, запазен в среднобългарски

ръкопис от XV в. (№ 13.6.13, Библиотека на РАН в Санкт Петербург)⁸. Една допълнителна преработка, типична за молдо-влахийската традиция на цикъла, е преписана в ръкопис № 1743 (Дрогобицьки), като архетипът е засвидетелстван е от XV в. — идентичен с препис ръкопис № 12 (38) от втората половина на XV в., Научна библиотека в Одеса, сбирката на Виктор Григорович⁹, ресавски правопис. Цитираните български по произход ръкописи могат да бъдат следа за хронологията на проникването на състава в украинските земи — вероятно не по-рано от края на XV в. Към такава следа насочва още един ръкопис — № 241 от Държавния архив в Букурещ, XV–XVI в., писан от книжовник, който използва смесен правопис с руско-украинско влияние¹⁰.

Наред с очертаването на пътя на сборниците със смесено съдържание от българските земи през Влахия и Молдавия към Украйна, може да се набележи и друга възможност за пренасяне на архетипа им. За това свидетелства ръкопис № Акс. 2743 от сбирката на Гръцко-католическия капитул в Пшемисъл, днес в Народната библиотека във Варшава, XVI и XVII в. Този сборник, който по произход е от Бонарувка (Подкарпатска област, деканат Дукла), съхранява преписи на впечатляващ брой старобългарски съчинения: Азбучна молитва (с предполагаем автор Константин Кирил Философ или Константин Преславски), Поучение за светите тайни и за св. апостоли Петър и Павел от Климент Охридски, извадка от Слово против богомилите на Презвитер Козма и редица преводни съчинения (Йоан Златоуст, Василий Велики, Йоан Дамаскин и др.)¹¹, които без съмнение възхождат към най-древ-

⁸ Miltenova, A. South Slavonic Apocryphal Collections... 61–63.

⁹ Miltenova, A. South Slavonic Apocryphal Collections...57–61.

¹⁰ Илиев, И. Иполитовото тълкувание на Книга на пророк Даниил в ръкопис 741 от Букурещкия държавен архив. – *Bulgaria Mediaevalis*, 4-5, 2014, 31–42. Илиев И. И. Тълкуванието на Книга на пророк Даниил от Иполит Римски в старобългарски превод. София, 2017, 197–200.

¹¹ Калужняцкий, Е. Обзор славяно-русских памятников языка и письма, находящихся в библиотеках и архивах Львовских. – Труды третьего археологического съезда в России. Киев, 1878, с. 283. Куев, К. Азбучната молитва в славянските литератури. София, 1974, 254–257; Милтенова, А. Erotapokriseis. Съчиненията от кратки въпроси и отговори в старобългарската литература. София: Дамян Яков, 2004, с. 198.

ния период на славянските литератури. В сборника са включени и историко-апокалиптични творби, въпросо-ответни текстове, както и редица апокрифи¹². Сред тях са и тези, които съставляват ядрото на южнославянските сборници със смесено съдържание и дават възможност за реконструкция както на композицията, така и на функцията на текстовете.

Разгледаните украински сборници все още не са обект на съвременен проучване и публикуване, като трудовете на Иван Франко и бележките на Александър Яцимирски не са изгубили своята актуалност. Един първоначален анализ показва, че текстовете се схождат с българските първообрази без особени трансформации, а в съдържанието на отделните произведения не се забелязват текстуални изменения с редакционен характер. В езика и правописа са запазени отделни българизми, които биха представлявали специален интерес за специалистите-езиковеди. Украинските ръкописи, подобно на българските, сръбските и молдавските са се популяризирали като дидактична книжна, отговаряща на образователните и естетически потребности на низшето духовенство. Просветителската функция на сборниците се е допълвала от произведения на народната духовна поезия, т. нар. украински вирши. В сборник № 213 от колекцията Петрушевич, XVIII в. са вплетени в апокрифния състав вирши за Възкресение Христово, Рождество Христово, за Богородица и др. В този контекст разглежданите ръкописи представляват един вид народни енциклопедии, в които литература и фолклор се преплитат и допълват, без да губят своята специфика.

¹² Stradomski, J. *Rękopisy i teksty: Studia nad cerkiewnosłowiańską kulturą literacką Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony Polskiej do końca XVI w.* Kraków: Wydawnictwo Scriptum, 2014. (KrakowskoWileńskie Studia Sławistyczne, 10); Страдомски, Я. Произведения триодного цикла Климента Охридского в славянских рукописях, хранящихся в Польше. – Старобългарска литература, (53–54), 2016, 82–100. Stradomski, J. Cykl apokaliptycznych egzegez wizji proroka Daniela w kontekście doktrynalnego sporu wschodniego chrześcijaństwa z judaizmem (na materiale kodeksu BN 12245). – *Slavia Meridionalis* 17, 2017, 1–37; Страдомски, Я. Произведения триодного цикла Климента Охридского в славянских рукописях, хранящихся в Польше. – Старобългарска литература, (53–54), 2016, 82–100.

Проблематиката добре ілюструє специфіката в рецепцията на апокрифите и апокрифните цикли на широка територия. Въпросите около мащабите и същността на това явление, както и вписването на състава на ръкописите в предвъзрожденското литературно движение през XVII и XVIII в. в украинските земи, предстоят да бъдат задълбочени след по-детайлни изследвания и издирване на нов ръкописен материал.

**Мілтенова Анісава. З ІСТОРИЇ БОЛГАРСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ
ЛІТЕРАТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У XVI–XVIII СТ.**

**ВОЛОДИМИР ДРОЗД. ПОВІСТЬ «ІРІЙ»:
АБСУРД У СТРУКТУРІ ХИМЕРНОГО ТВОРУ**

Муслієнко Олена

*кандидат філологічних наук, доцент,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
ev.muslienko@gmail.com*

Повість В. Дрозда «Ірій» (1974) розглядається літературознавцями в контексті української «химерної» прози. Іронія, гротеск, театральність з елементами фольклорної та міфологічної поетики, метаморфози персонажів, трансформація хронотопу, гумор — далеко не повний реєстр жанрових ідентифікаторів, які формують художньо-сміслові площини цього твору.

Ці компоненти є ключовими маркерами абсурду також, адже у своїй універсальній сутності абсурд є результатом творчого акту, орієнтованого на поєднання в тексті різних дискурсів, ця його специфіка стає механізмом від/творення смислу «на межі» між ними. Абсурд функціонує як сукупність виражальних прийомів (оксиморон, гротеск, антиномія, алогізм, парадокс та інші), як фігура мови, які утворюють поетику абсурду і власне як література абсурду.

Поняття «абсурд» традиційно входить до числа найбільш проблемних у визначенні низки гуманітарних дисциплін. В історичній перспективі до ХХ сторіччя розвиток абсурду йшов у двох основних напрямках: синтез варіантів абсурдного гумору та різноманітних проявленнях ірраціонального — від казкових елементів до зміщеної логіки, характерної для сну чи марення. Світ абсурду включає існування незбагненого.

У сучасній гуманітаристиці абсурд розглядають не тільки як художню категорію, але і як особливий культурний феномен, який заперечує завершену форму і сприяє оновленню художньої картини світу, пропонує нові стратегії породження/відчитування смислу. Продуктивним для інтерпретації та коментування художніх текстів у сучасній гуманітаристиці є визначення абсурду як «універсального феномену, який виникає в кризові моменти історії, стає в літературі й в історії культури трансформаційним механізмом переходу із буденної сфери у сферу нову й несподівану, зі звичних форми і смислу — в інноваційні» [Буренина, с. 16].

Абсурд генетично пов'язаний із проблемою смислу та розуміння. В екзистенційній філософії абсурд окреслений як відчуття метафізичної приреченості розуму, одержимого пізнанням сутності людини і буття, на трагічну антиномію визнання власного безсилля і бунт проти його очевидності. На шляху від ясного до таємничого традиційна мисленнева стратегія не вдовольняє людину, у результаті світ втрачає свою психологічну комфортність, стає загадковим, чужим. Свідомість руйнує сталі поняттєво-мовні конструкції, у межах яких уже не можна індукувати мисленневий процес. Подібний специфічний тип світовідчуття ідентифікується поза традиційними логічними схемами та структурами.

Можливість адекватного відчитування творів із присутнім компонентом абсурду формується у продуктивній зоні семіосфери тексту — на межі інтерпретаційних методик. Однак специфіка текстів подібного типу не передбачає віднаходження єдиного смислу, який був би сталим і безсумнівним. Щоразу новій ситуації нерозуміння реципієнт змушений відшукувати інші стратегії від-творення смислу. Відтак, цілісність розуміння митецьких творів досягається не шляхом вивчення зовнішньої логіки, а проникненням у внутрішню логіку єдиної, цільної конструкції.

Саме цю функцію абсурду акцентують у багатьох концептуальних дослідженнях вітчизняні та зарубіжні науковці, як-от: Т. Гундорова, Р. Багрій, М. Тарнавський, В. Подорога, М. Мамардашвілі, Ж.–Ф. Жаккар, Р. Лаут та ін.

Витоки химерної традиції в українській літературі дослідники пов'язують із періодом бароко, творчістю І. Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка, М. Гоголя, О. Стороженка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, М. Йогансена та ін., відповідними продуктивними моделями у європейській літературі, репрезентованими у романах Ф. Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель», Сервантеса «Дон Кіхот», Лоренса Стерна «Трістам Шенді», Е. Т. Гофмана «Життєва філософія kota Мура» та ін.

Ідеологічним імпульсом до появи химерної прози став спротив українських письменників панівному соцреалістичному канону, який посутньо обмежував творчу свободу митців, та «хрущовська відлига», яка дала ілюзію творчої свободи. Визначеними жанровими ідентифікаторами химерної прози є розкутість письма й уяви, елемент фантастичності і сміху, вільна цілеспрямована деформація часово-просторових моделей, «неосаяжність сюжетного часу, несподіване переплетення різних стилістичних шарів — лірики, гротеску, патетики, іронії» [Кобилко, с. 23].

У лірико-химерній повісті В. Дрозда «Ірій» умовно-метафорична форма зображення повністю підпорядковує собі сюжетно-композиційну організацію твору. Сюжет побудований на химерному переплетінні реального і неймовірного, фантастичного. Сюжетну структуру повісті «Ірій» визначає не послідовна низка подій, а їх особливе зчеплення. Ця взаємодія відбувається шляхом чергування неймовірних ситуацій, побудованих на основі народних небилиць з реальними буденними фактами: «Дядько Денис одяг капелюха, узяв грушу за хвостик і урочисто підніс до рота, окресленого рожевими, мов щойно начинені ковбаси, губами; проте груша затріпотіла крильми, кукурікнула сиплим голосом молоденького півня та, залишивши в дядьковій долоні хвоста, пурхнула на вербу. Слідом, обсипавши мене жовто-рожевим пір'ям, з корзини шугонули, лементуючи й лопотячи крильми, усі до однієї груші і табунцем понеслися низько над городом» [Дрозд, с.112].

Деформація каузальних зв'язків є її ключовою характеристикою поезики химерної прози: «Я спускаюся по заінених сходах

мурованого льоху. (...) Я наберу корзину картоплі і вже прямцюватиму назад на світло дверей, коли ненароком штовхну муровану стіну і опинюся в холоднім, хмурім казематі, в потаємних печерах, що існують під Ирїєм з часів татарських набігів, і побачу в напівтьмі скрині з коштовностями та золотом, скарби прадавніх ирїйців і три чорні тіні в німецьких касках біля скринь зі скарбами, залишки німецького легіону, що загубився в льохові Солом'яників» [Дрозд, с. 33]. Подібна структура хронотопу як невідповідна реальності та конвенційним уявам про світ і його закони викликає сум'яття абсурду.

Загальна концепція твору спирається на відкриту автором цілісну модель світу. Дрозд у стихію фантастичного залучає кожного пакульця чи ирїйця, який або сам зазнає дивних перетворень, або стає їх свідком. Деякі дива трапляються неначе принагідно, випадково, а деякі через повторюваність привертають увагу як смислова одиниця.

Автор реалізує в повісті й естетичні моделі карнавальної культури середньовіччя, змішуючи різнопланові поняття — «високе» й «низьке», «трагічне» й «комічне», «справжнє» і «штучне». Досить виразно ця позиція автора втілена у главі «Вознесіння святого Кіндрата».

Зовнішній план дії в главі послідовно підпорядкований карнавальним принципам, реальна дія подається як театральна декорація, характерна для карнавальної культури логіка «вивернутості навиворіт», безперервних зміщень «гори» та «низу», перевага матеріально-тілесного начала у житті (тіла, їжі, питва) проявлена досить різнопланово. Епізод, у якому асенізаційний обоз нарешті випускає вміст бочок на колгоспні поля, фокусує ідею природності та взаємозв'язку гори та низу, високого та низького: лайно сприятиме зростанню картоплі, валкарі ж відразу починають їсти, забезпечуючи фізіологію колообігу органічних речовин : «Дзенькнули ланцюжки, якими припнуто до бочок затички, заплюскотіло, задзюрчало, задзюрило. Дядько Денис застелив передок бочки газетою і викладав з сумки буханці хліба, перекладені куснями печеного сала, цибулю, кислі огірки, рогалики, пиріжки з капустою і пиріжки з горохом. <...> Валкарі на сусідніх бочках теж апетитно й дружно плямкали, жвакали, чавкали, аж по той бік Стрижня завалували потривожені пси...» [Дрозд, с. 55].

Михайло, «сидячи на тряскій бочці з фекаліями, що хлюпотіли, бовталися, позіхали, подумки йшов по захмарних вершинах своїх мрій, яких не в силах була зчесати, приземлити навіть суворя солом'янська реальність [Дрозд, с. 22–23].

Абсурд функціонує в художній практиці українського митця В. Дрозда й інтерпретується сучасними дослідниками як амбівалентна програма, мета якої не тільки демонструвати катастрофічну деструкцію світу й смислу, трагічну приреченість людини на існування в ситуації відчуття/переживання відсутності онтологічного наповнення, але й виступати продуктивною стратегією, скерованою на пошуки нових форм комунікації; бути трансформаційним механізмом переходу в нові сфери формування й трансляції смислу.

Повість В. Дрозда «Ірій» є яскравим зразком української химерної прози, яка у своїх структурно-семантичних компонентах посутньо корелює із базовими модусами літератури абсурду. Трансформація, зіткнення та руйнування стабільних мисленневих структур з метою активізації креативної діяльності реципієнта. Зокрема, автор деструкує стандартні уяви про світ та реальність, моделі і способи ключового наративу за рахунок формування химерного хронотопу, увиразнення метафори та народно-образних кліше, включення їх у художню структуру тексту.

Література

1. Буренина О. Что такое абсурд, или по следам Мартина Эсслина. *Абсурд и вокруг*: Сб. статей / Отв. ред. О. Буренина. Москва : Языки славянской культуры, 2004. С. 7–72.
2. Дрозд В. Г. *Ірій* : Повісті, оповідання. Харків, 2008. 318 с.
3. Кобилко Н. А. Особливості химерної прози в контексті української літератури другої половини ХХ століття. *Сучасна філологія: теорія і практика. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 20–21 березня 2015 року). Херсон, 2015. С. 20–23.

Муслиенко Олена. ВОЛОДИМИР ДРОЗД. ІСТОРІЯ «ІРИЙ»: АБСУРД В СТРУКТУРАТА НА ХИМЕРНО ПРОИЗВЕДЕНИЕ

УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКЕ КУЛЬТУРНЕ ПІДНЕСЕННЯ В ХІХ СТ. У КОНТЕКСТІ «СЛОВ'ЯНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ»

Нестеренко Наталя

*кандидат філологічних наук, доцент,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
nattapetta@gmail.com*

Взаємозв'язки української й болгарської культур мають багатовікову традицію, коріннями сягаючи доби Київської Русі. Період ХІХ ст. став часом значного піднесення й урізноманітнення контактів представників обох народів у галузях історії, літератури, фольклору в контексті «слов'янського відродження». В умовах боротьби за національну незалежність у ХІХ ст. особливу роль набуває література, у якій яскраво розкривалися слов'янський і національний пафос, патріотичні мотиви. Постановка загальнонаціональних завдань робила літературу важливим чинником пробудження національної свідомості.

Мет студії — дослідити специфіку творчого обміну між болгарськими й українськими літераторами, громадськими й науковими діячами в ХІХ ст. для спільного пошуку оптимальних шляхів національного відродження.

Тема українсько-болгарських літературних зв'язків ХІХ ст. неодноразово висвітлювалася в літературознавчих й історичних студіях як вітчизняних (П. Сохань, В. Чорній, Т. Поліщук, Н. Григораш, В. Полек, Д. Шелудько, Є. Кирилюк, В. Москаленко, В. Дмитрук та ін.), так і болгарських науковців ХІХ–ХХ ст. (І. Шишманов, С. Чілінгаров, І. Конев, С. Русакієв, П. Атанасов, С. Каракостов, К. Дінчев, Л. Терзійська, Т. Влайков, М. Бичваров та ін.). Одним із основних напрямів вивчення став вплив творчості українських письменників, зокрема Тараса Шевченка, Лесі Українки та Івана Франка, на болгарську літературу II половини ХІХ ст.

Г. Вервес, розглядаючи слов'янське відродження ХІХ століття, яке виникло на хвилі національно-визвольних рухів, видає два етапи: просвітницький (кінець ХVІІІ – початок ХІХ століття), романтичний (20–40 рр. ХІХ століття) [Вервес]. Суголосні процеси можна простежити й в українському відродженні ХІХ століття:

історично-патріотичне самоусвідомлення, розвиток романтичної літератури, репрезентоване творчістю «Харківської школи романтиків», Т. Шевченка, П. Куліша. На другому етапі, на думку Г. Вервеса, «під впливом і з участю романтичної літератури, насамперед Т. Шевченка, проходить активний процес формування нації й національної моделі культури» [Вервес, с. 11].

Як і в епоху бурхливого виникнення в Європі численних національних держав, так і в сучасному світі національна ідея — хоча змінюється її зміст і форма — залишається опертям для тих народів, які опинилися перед історичним вибором. XIX століття сучасний американський історик Г. Кон назвав «віком націоналізму». XIX століття позначене інтенсивним процесом зародження й розробки концепції національної ідеї в усіх слов'янських народів.

Із середини XVIII ст. в Болгарії розпочався процес національного відродження. Формування нації, національної культури, ідеології було найважливішими елементами цього процесу. Підвалини для цього явища заклали соціально-економічні зміни, боротьба проти османського поневолення й асиміляторської політики вищого грецького духовництва. Представники болгарської інтелігенції здобували освіту за кордоном і продовжували свою діяльність здебільшого поза межами Болгарії, насамперед у Валахії, Молдові, Україні. Усе це справляло значний вплив на розвиток історіософських праць, що стали важливою ланкою національно-визвольної ідеології [Марченко, с. 164]. У Болгарії розробку болгарської ідеї здійснюють перші ідеологи болгарського відродження: П. Хілендарський, автор «Історії слов'яноболгарської» (1762), що своєю патріотичною спрямованістю сприяла прискоренню процесу формування національної свідомості народу, ідеологічній підготовці національно-визвольного руху, і його наступники С. Врачанський, Н. Бозвелі [Забужко].

Головними джерелами для П. Хілендарського стали твори середньовічних болгарських письменників Є. Тирновського, Г. Цамблака, а також «Книга історіографія» й «Королівство слов'ян» далматинського історика початку XVII ст. М. Орбіні й «Діяння церковні і цивільні» ватиканського хроніста XVI ст. Ц. Баронія. Не менш важлими джерелами праці дослідника стали «Синопис» — підручник російської та слов'янської історії, уперше опублікований у Києві 1674 року, звід житій Димитрія Ростовського, «Стема-

тографія» — допомога зі слов'янської геральдики, опублікована 1741 року вихідцем з Македонії Х. Жефаровічем. П. Хілендарський, сприймаючи історію як повчальну дисципліну, підготував до книги вступ «Про користь історії», що мав яскраве патріотичне забарвлення. Він намагався з'ясувати «причини завоювання Болгарії османами, розглядаючи його як національну трагедію» [Марченко, с. 165].

«Історія слов'яноболгарська» розходилася в списках і компіляціях по всій країні. Продовжувачем справи й традицій П. Хілендарського був видатний болгарський просвітител С. Врачанський. Переховуючись у Валахії від переслідувань османів, діяч пропагував ідею визволення Болгарії. Найвизначнішим твором просвітителя є автобіографія «Житіє і страждання грішного Софронія» (1803–1805). О. Марченко зазначає, що «у ній міститься важлива інформація про соціальний, культурний, духовний розвиток болгарського народу в умовах османського поневолення» [Марченко, с. 165]. Хоча в праці С. Врачанського чітко не сформульована ідея опору іноземному гніту, проте виразно звучить і підтекст книги.

Болгарські історичні твори XVII – XVIII ст. відіграли важливу роль у зміцненні життєвої ідеї національної єдності етнічних земель на підставі спільної історичної долі та єдиного етнографічного складу. Автори добре розуміли роль нового історичного пізнання в індивідуалізації, відокремленні, емансипації народів в етнічно різномірних, релігійно неєдиних державах.

Друга чверть — середина XIX століття позначені в Україні початком розробки української ідеї як теоретичної самосвідомості українського національного відродження. Цей процес відбувається як складова частина загальнослов'янського, ширше — всеєвропейського руху, спрямованого на пізнання минулого з метою усвідомлення сутності й сенсу існування свого народу, тобто «самості» етносу.

В Україні розробку концепції української національної ідеї започатковують члени Кирило-Мефодіївського братства — таємної організації, що була створена в Києві у грудні 1845 році та проіснувала до березня 1847 року, коли її було розгромлено царським урядом. Це була перша українська політична організація з яскраво вираженою національно-визвольною програмою. Ідеї заснувати Кирило-Мефодіївське братство зародились у середовищі інтелі-

генції, яка гуртувалася навколо Київського й Харківського університетів. Організаторами були М. Костомаров, В. Білозерський, М. Гулак, згодом до складу товариства увійшли П. Куліш, Т. Шевченко, М. Савич, А. Маркович [Розумний, с. 122].

Програмовим твором Кирило-Мефодіївського товариства були «Книги буття українського народу», автором якого вважають М. Костомаров. Найважливіші з положень містилися в тексті під назвою «Закон Божий». Написаний у дусі романтизму й ідеалізму того часу, пройнятий шануванням християнських цінностей і панславійськими елементами, цей твір зазнав сильного впливу польських моделей, зокрема «Книг польського народу й польського пілігримства» (1832) А. Міцкевича, у яких викладено ідею польського месіанізму, закликав до перебудови суспільства на засадах справедливості, рівності, свободи, братерства [Астаф'єв, с. 14].

На думку В. Піскіжової, найбільш визначною подією в українсько-болгарських літературних відносинах першої пол. XIX ст. стало видання 1829 року в Москві першого тому книги вченого-енциклопедиста закарпатського українця Ю. Гуци (Венеліна) під назвою «Колишні й нинішні болгари в їх політичному, народописному, історичному й релігійному відношенні до росіян» [Піскіжова]. У цій книзі Ю. Венелін уперше обґрунтував теорію спільного походження східних і південних слов'ян. У результаті відрядження до Болгарії в 1830 році Ю. Венелін напрацював значний фактичний матеріал (записи народних пісень і приказок, описи обрядових дійств тощо), який використав у книгах: «Грамматика нинішньої болгарської говірки», «Про характер народних пісень у слов'ян задунайських» (1835), «Про зародження нової болгарської літератури» (1838–1841 рр.), «Критичні дослідження щодо історії болгар» (1849). Праці Ю. Венеліна набули значної популярності в середовищі тогочасної болгарської інтелігенції, що пізніше буде визнано зарахуванням його особи до плеяди діячів болгарського національного відродження [Піскіжова, с. 4].

У другій пол. XIX ст., болгаристичні студії посіли головне місце у вітчизняній науковій літературі, а їхній розвиток відбувався за двома основними напрямками — історичним і літературознавчим. У цьому контексті варто звернути увагу на творчий доробок у царині літературознавчої болгаристики О. Бодянського, М. Максимовича, І. Срезневського, Я. Головацького, О. Потєбні, М. Сум-

цова, М. Халанського, М. Попруженка, В. Григоровича, К. Радченка, М. Драгоманова, І. Франка та ін. В. Піскіжова відзначає, що «ці автори досліджували історію розвитку українсько-болгарських літературних відносин, зокрема процеси взаємопроникнення та взаємовпливу української й болгарської літератур» [Піскіжова, с. 4]. Так, М. Максимович видає працю «Історія давньоруської словесності» (1839), у якій значна увага приділялася темі впливу староболгарської словесності на розвиток давньоруської. І. Срезневський надрукував «Огляд книгодрукування у Болгарії» (1846) — перший бібліографічний покажчик болгарських творів. Наукові інтереси Я. Головацького були зосереджені на дослідженні творів болгарських просвітителів, що знайшло відображення в праці «Коротка відомість о рукописах слов'янських і руських» (1873).

Автором перших у Болгарії досліджень з історії українсько-болгарських літературних зв'язків ХІХ ст. став І. Шишманов. Його зацікавленість цією темою вмотивовувалась і тісними творчими, товарицькими й родинними стосунками з М. Драгомановим. Починаючи від середини 80-х років, І. Шишманов у більшості праць торкався різноманітних аспектів українсько-болгарських літературних відносин. Г. Бушко відзначає важливу роль, яку відіграв І. Шишманов у становленні болгарської україністики [Бушко, с. 1]. Уже в першому ґрунтовному науковому доробку «Значення та завдання нашої етнографії» (1889) дослідник активно залучав український матеріал від народних билин, дум до сучасних праць таких, як «Пояснення малоруських та споріднених народних пісень» О. Потебні, «Про історичне значення південноруської народної поезії» М. Костомарова, «Релігійні легенди болгар» і «Політичні пісні українського народу» М. Драгоманова, «Український народний орнамент, зразки вишивок, тканин і писанок» О. Косач тощо [Бушко].

Від початку ХІХ ст. у Болгарії й Україні інтенсивно розвивалася оригінальна література з утвердженням у ній напряму романтизму, а згодом і художнього реалізму, що стали суттєвими ознаками становлення нового болгарського і, відповідно, українського письменства. Синхронність і стилістична подібність розвитку літературної діяльності певною мірою зумовлювалася тим, що чимало болгарських митців, серед яких такі відомі прізвища, як І. Вазов, (Р. Жинзифов, Л. Каравелов, П. Славейков, Х. Ботев деякий час працювали в Україні [Вікіпедія]. Найбільшим болгарсь-

ким культурно-освітнім осередком в Україні була Одеса. Це місто відіграло значну роль в історії культурного відродження Болгарії завдяки налагодженій тут видавничій справі, а також активній творчій діяльності болгарської інтелігенції. У період із 40-х до 60-х рр. XIX ст. в одеських видавництвах надруковано понад 30-ти книг болгарською мовою, серед яких навчально-педагогічна, наукова, критична й художня література. Серед них твори Н. Герова, І. Вазова, Н. Козлева та ін.

Розвиток українсько-болгарських культурних взаємин кінця XIX ст. тісно пов'язаний зі спільними творчими зусиллями двох видатних науковців — М. Драгоманова й І. Франка. На думку О. Шорсткіної, «значною мірою завдяки М. Драгоманову болгари ознайомилися з творчістю І. Франка, а також інших українських письменників — М. Старицького, С. Воробкевича, І. Нечуя-Левицького, Олени Пчілки, Лесі Українки» [Шорсткіна].

У 90-ті роки XIX ст. І. Франко захопився ідеєю написання серії розвідок із теми взаємовпливу пісенного фольклору слов'янських народів, зокрема староболгарського на давньоукраїнський. Результатом цього проекту стала найбільша фольклористична праця дослідника «Студії над малоросійськими піснями» (1907), де основним об'єктом студіювання став конкретний пісенний сюжет в усіх його відомих на той час варіантах [Піскіжова].

У фундаментальній праці «Історія української літератури» І. Франко ґрунтовно дослідив староболгарське письменство у контексті впливу на розвиток слов'янських культур, зокрема української.

Отже, як для України, так і для Болгарії означений період «слов'янського відродження» характеризувався піднесенням національної свідомості народів, їхнім прагненням до національної самоідентифікації. Практично всі слов'янські народи, особливо ті із них, національні права яких обмежувалися, прагнули віднайти своїх ідейних прихильників серед інших слов'ян, налагоджуючи з ними творчі контакти. Національне становище болгар під владою Туреччини й національне питання українців у Російській і Австро-Угорській імперіях були однаково проблематичними. Саме ця подібність послужила поштовхом для активного творчого обміну між болгарськими й українськими літераторами, громадськими й науковими діячами для спільного пошуку оптимальних шляхів національного відродження, творчого вираження ідей національної свободи.

Література

1. Астаф'єв О. Творчість Тараса Шевченка та Адама Міцкевича як діалог культур. *Слово і час*. 2006. № 6. С. 7–15.
2. Бушко Г. Роль Шиманова у становленні болгарської україністики. URL: <https://www.academia.edu/17883213/>
3. Вервес Г. В єдиному русі (від Київської Русі до Шевченка). *Слово і час*. 2000. №4. С. 7–11.
4. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. Київ : Факт, 2006. 156 с.
5. Марченко О. Болгарське національне відродження в джерелах XVII–XVIII ст. *Наукові записки КДПУ*. Серія: Історичні науки. ред. Б. О. Ачканазі [та ін.]. Кіровоград : КДПУ, 2013. Вип. 18 : Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченій науково-викладацькій діяльності професора В. М. Філоретова. С. 161–167. URL: <http://drpace.cuspu.edu.ua/jspui/handle/123456789/320>
6. Період національного відродження. Болгарська література. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
7. Піскіжова В. Особливості українсько-болгарських літературних зв'язків у XIX ст. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Piskizhova_Vladyslava/Osoblyvosti_ukrainsko-bolharskykh_literaturnykh_zviazkiv
8. Розумний Я. «Чи зійдемося знову?» Кирило-Мефодіївське братство з перспективи 150 років. *Сучасність*. 1998. № 12. С. 121–135.
9. Шорсткіна О. Українсько-болгарські культурні контакти крізь призму творчої співпраці Михайла Драгоманова та Івана Франка. *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку (До дня слов'янської писемності і культури) (Київ, 21 травня 2015 року)*. Київ : Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/44>

Нестеренко Наталя. УКРАїнсько-БЪЛГАРСКИЯТ КУЛТУРЕН ВЪЗХОД ПРЕЗ XIX В. В КОНТЕКСТА НА «СЛАВЯНСКОТО ВЪЗРАДЖДАНЕ»

МОРАЛНИ И ПРАВСТВЕНИ НОРМИ В НАЧАЛОТО НА БЪЛГАРСКАТА БЕЛЕТРИСТИКА

Пилева Мария

*доктор, литературен сътрудник, Институт по литература,
Българска академия на науките
marywinny@abv.bg*

Васил Друмев и Илия Блъсков произлизат от едно от основните гнезда на българската белетристика — Шуменското. Като голям средищен, административен, търговски и военен център на Османската империя в средата на XIX век, с разнородно етническо население, Шумен създава предпоставки за развитие на духовни, културни и литературни връзки между различните общности. Присъствието на чехи, поляци, унгарци, спомага за организиране на публични събития — театрални представления, музикални прояви др. Интересът на американските мисионери към града също не е случаен — А. Лонг и У. Претиман избират през 1857 г. именно от тук да започнат своето дело на север от Стара планина, като обръщат особено внимание на образованието. Самите българи се стремят с всички сили да се припознайм от правителството за особен народ ... Защото тогава ще се наречем народ на света. «В това заклинателно постановление са концентрирани градивни енергии с огромен обществен заряд твърди» [Бонева].

Библейската основа на моралните и нравствени стандарти при двамата белетристи е ясно разпознаваема. Друмев и Блъсковса от първите творци, които осъзнават нуждата от самобитни български произведения, а не голо подражателство. Функцията на писателя през Възраждането съвместява в себе си тази на духовника, на просветителя, на културния деятел, т. е. тя е «полицултурна» [Игов, с. 165]. Васил Друмев е със солидно богословско образование. През 1858 г. получава стипендия и заминава да учи в Одеската семинария, а през 1865 г. постъпва в Духовната академия в Киев, която завършва през 1869 г. със степен «кандидат на богословието». Това, според Олга Водинчар, е периодът на нейния разцвет, характеризиращ се с ярко изразена етическа ориентираност, а темата за нравствения дълг заема централно

място наред с учението за добродетелите и идеята за моралното благо [Водинчар, с. 108–109].

Илия Блъсков «още преди Кримската война той бива закърмен, като П.Р. Славейков, с черковно-славянска култура, следва православната традиция, добива мирогледа на българската килия. Не случайно през времето, когато трае войната, той има за свой утешител и наставник евангелието, книгата на Божията изповед. Неговата набожност го заставя да бъде добър син на черквата, да търси в черковните служби и слова утеха и просвета. Той сам изпитва силата на своята черковна проповед. А и сам пее в черква в Шумен» [Йоцов, с. 174]. Двамата творци и общественици се посвещават да въплътят библейския светоглед в първите оригинални български белетристични текстове, след като освободят религията от абстрактни философски концепции и предадат посредническа роля на литературата, за да възпита етика и морални добродетели у читателите. Такъв подход удовлетворява рецептивните им потребности, след като те вече са се запознали с редица преведени и побългарени творби. Домът и родът остават ядрото на пространствената система, от където тръгва пътят на българската белетристиката. А връщането в дома и в родното може да се съотнесе с връщането към Бога и копнежа по изгубения рай.

Васил Друмев или **Климент Браницки и Търновски** съвместява качествата надуховник, писател и историк, философ и педагог, театровед и филолог, социолог и обществен деятел, подобно на повечето от писателите от Възрожденската епоха — П. Берон, П.Р. Славейков, Добри Войников. Литературата за него е «най-доброто огледало на душевното състояние на цял народ» [Друмев, с. 11]. Когато се установява като учител в Браила, основава заедно с Марин Дринов и В.Д. Стоянов «Българското книжовно дружество» и се откроява като значим критик на епохата. Друмев се обръща към фолклорната поетика, така че, наред с религиозните, включва и много фолклорни мотиви в своето творчество. Разглеждайки забележителната роля на богомилството, като израз на народното светоусещане, философия, основана на славянския дуализъм и прабългарската езическа традиция, творецът признава, че то «разклати и разбуди и човеческата мисъл, отърва я от оковите на религиозни и нерелигиозни авторитети, даде

й надлежната свобода, а заедно и такъв силен подтик на общочеловеческият напредък» [Друмев, с. 138].

Една от основните религиозни теми в творчеството на Друмев е критиката срещу фанариотството — отразена както в курсовата му работа *Нравствени недостатъци на българското духовенство* (1865), така и в *Ученик и благодетели* (първата част от която се появява на страниците на в. «Съветник» през 1864), в драмата *Иванко* (1872) и в много статии, засягащи злоупотребата със сана, пиянството, дрязгите между свещениците и др. През юни 1873, след дълго колебание, осъзнал нуждата от просветени църковни служители, които да доведат борбата за църковна независимост докрай и да служат на народа, Друмев приема духовен сан. Той успява да съчетае духовните с просветителските принципи — публикува проповеди в сп. «Духовен прочит» против невежество в различните му форми: предразсъдъци, суеверия. На тези принципи основава работата си на преподавател и ректор на Петропавловското училище, което потвърждава фразата на Тадея Българина: «Библията и евангелието са републиканския кодекс в устата на умелите тълкуватели» [Чемоданова, с. 61]. Друмевата активност в политическия живот в освободена България, за съжаление, го ангажира дотолкова, че той оставя много недовършени произведения: *Богдан и Златка*, *Защо*, *Царица Евдокия*, *При Царевец*, *Цар Иван Александър*, *Цар Тодор Светослав*, *Избавление* (всички писани извън пределите на България).

Нещастна фамилия, започната от Друмев в Одеса и публикувана в сп. «Български книжици», 1860, юлий, ч. II, а в отделна книжка през 1873, въвежда в атмосферата на ужаса и страданията чрез загадъчност, тайнственост, разкрити и в заглавията на главите. Написана под влияние на поезията на Д. Чинтулов и поемата на Г. Раковски *Горски пътник*, с нея се съизмерват всички белетристи след него. Предисловието предупреждава не само за нещастията на едно българското семейство, подложено на всевъзможни мъчения, но и за погубването на жителите на Преслав и Жеравна — всенародно страдание и нещастие. Така задава кода на възрожденските «сюжети на изпитанието, разгърнато като низ от физически и духовни авантюри» [Кръстева, с. 10]. Събитията не са описани в хронологичен ред — концепцията за сюжета първо съобщава следствието, а по-късно и причината.

Особено важно е мястото на спомените¹ и на мотива с *пророческите сънища*, чрез които се предвкузва нещастieto (двамата братя ги налитат безобразни създания, които с клюнове пробиват главите им) — те имат възлова сюжетна функция. Персонажите в повестта *Вълко, Рада, Влади, Петър* са изпълнени с дълбоки религиозни чувства, отдадени на *молитви*, уповават на *Божията милост и възмездие*, вярват във вечния живот. В същото време изпъкват мотивите за *суеверията, проклятието, наказанието*. Библейски препратки към евангелието се откриват на страниците на повестта: «радост след печал», «без да щем, правим зло» и др. Златният кръст (като дар) в сандъка на Алиевата майка също е значещ. Повестта е издавана два пъти до 1878 г. и драматизирана на два пъти — през 1884 и 1925 г. Тя не само става метафора на робската съдба, но и фундамент на националната белетристика, влиза в канона на българската класика.

В *Ученик и благодетели* (1864–1865) се наблюдава движение към реализма и са отразени идеалите на българските просветители; духовният живот и формирането на интелегенция през 60-те години на XIX в. [Чемоданова, с. 99]. Основните теми са свързани с *жертвата* в името на отечеството, с моралните качества на Райко и съответно на ученика Живко, като е засегната *мисията* на интелегенцията и *чистата съвест*². В тази творба се откриват голяма част от мотивите от *Нещастна фамилия*, като тук са добавени и християнските качества смирение и търпение, мотивите за *добрия самарянин, чудното изцеление, провидението*. Като лъжепастириса представени онези владици, които не ги е грижа за «стадото». В тази творба — «своеобразен свод на предсвобожденската литература» до голяма степен е преодолян мотивът за нещастната фамилия от първата повест [Аретов, с. 104–105].

¹ Спомените на четиримата наблюдатели — Петър, Влади, Джамал бей и Рада — Мила Кръстева свързва с разказите на четиримата евангелисти за делата на Христос [Кръстева, с. 135].

² За тези, които са готови да се отрекат от своята националност и дават децата си да учат в небългарски училища, Друмев смята, че са загубили божествената искра на огъня [Друмев, с. 72].

В подобна посока се развиват и останалите прозаични творби на Друмев — кратки разкази, свързани със социални противоречия в обществото (*Из Одеской жизни, Из жизни студентов в России*³). В тях личи съчувствието на писателя към онеправданите, показва се несъответствието между думи и дела на аристократичното общество, празният живот, който водят мнозина от тях. Белетристичното творчество на Друмев със своите нравствени опори оказва силно влияние на Ил. Блъсков за написването на *Изгубена Станка*, на И. Вазов, както и на повестите, появили се до Освобождението, а и дълго след това — напр. на творбите на Антон Страшимиров⁴.

Илия Блъскове книжовник, формирал своята култура изцяло в български условия, без пряк досег с чужда културна среда. Първоначално учи при баща си Райко Блъсков (който, от своя страна, е обучаван от о. Константин в метоха на Клисура), по-късно в Русе, а в Шумен се дообразова. С учителската му практика в Шумен са свързани първите мупреводни издания на основата на черковно-славянската традиция: *Тълкуване на десетте Божии заповеди* (1857) и *Живот на светаго Ивана Предтеча и на светаго Игнатия Богоносца* (1863). В тях Божият закон се разглежда като набор от етични правила и чрез това Блъсков цели приобщаване на българския читател към християнския модел на поведение. Той е автор и на множество преработени и побългарени произведения: *Азаил и неблагоприятний селенин* (1869) с мотиви, свързани с *Божия пратеник* (Ангел); *Две сестри Добра и Грозданка* (1869), *Радаклюкарката* (1873). Превежда от руски (Гогол), сръбски (М. Милович), редактор е на сп. «Памятник» (1895–96). Самият Блъсков представя десетгодишния си опит като учител по вероучение в поредица статии⁵ набляга на практическата полза от вярата.

За впечатляващата книжовна продукция на Ил. Блъсков (над 60 заглавия) са правени редица изследвания, особено на пър-

³ Съчинения. Т. 1. 1926.

⁴ Вж. Страшимиров, А. Един колос — бащата на българската историческа повест. България. IV, 1901, бр. 94.

⁵ Сп. «Вяра и разум», 1898, бр. II, с. 14–18, бр. III – IV, с. 40–46, бр. VI – VII, с. 72–79.

вите му повести *Изгубена Станка*⁶ (1865) и *Злочеста Кръстинка* (1870), изложението на които изобилства със стихове и цитати от Библията, чувство на справедливост и неизбежно възмездие над всяко зло. Творческият импулс за написването на първата от тях дава разказът изповед на хайдутина Жеко по време на великите пости [Блъсков 1976, с. 73], станал прототип на главния герой. В центъра на Блъсковата творба е положен библейският мотив за *изгубената овца / монета*, като се откриват още мотивите за *силата на молитвата, клетвата, Божия гняв*. Четиримата спасители на похитените девойки Станка и Неда не само успяват да ги спасят, но и да ги върнат на мястото, където принадлежат. Господ е разкрит в образа на опърпан просяк, който се явява и наказва онези, които не са го приели, а фанариотите⁷ са подложени на безкомпромисна критика, «отвън предадени богу и съвсем свети, а отвътре пълни с подлости и черна корова душа» [Блъсков, 1985, с. 33]. Усилията на Петър да освободи своята любима чрез помощта на владиката по мирен път остават напразни. Акцентирано е на противопоставянето между «кривия» и «правия» път в творбата. Блъсков внушаване променения нравствен модел на поведение на дядо Иван чрез символиката на пътя. «Въпреки екстремността на ситуацията, той не забравя, че «днес е света неделя» и като «всеки християнин» извършва обичайния религиозен обряд, макар и на зелената морава и пред импровизирания върху едно дърво олтар. Тези действия, повтарящи въпреки всичко установения от традицията ред, са залогът за по-нататъшна сполука» [Налбантова, с. 77].

През 1870 г. повестта бива драматизирана от Богдан Манчев, играна в Болград за пръв път през юли същата година, а после в Букурещ и така започва нейното битие сред българската еми-

⁶ Първото и второто издание, съответно от 1865 г. и 1867, са публикувани с името на бащата Рашко Блъсков. Още за въпроса относно принадлежността на текста, вж. Налбантова, с. 12.

⁷ Българските духовници са представени като контрапункт на гръцките — като истински Божии и народни служители, които правят всичко възможно да предотвратят злото.

грация в Бесарабия и Румъния, докато Вазов не я увековечава в своята повест *Немили-недраги*.

Още със заглавието на втората Блъскова повест изпъква мотивът за безмерното *страдание* и в края се разкрива обрнатият мотив за *блудния баща*. Затова тук са подсилени моралните устои на персонажите, религиозното им упование в Бога и в Неговия праведен съд. «За разлика от «Изгубена Станка», където пътят рисува преместването в пространството на етически неподвижни герои, още в началото на «Злочеста Кръстинка», дори преди включването на героите в сюжета, в образа на пътя е потърсен знак за дълбоките социално-психологически и нравствени изменения, които настъпват в българския космос» (Налбантова, с. 90). Творбата представя физическата разруха сполетяла семейството поради *бащините грехове*, в основата на което стои библейската старозаветна идея, че децата страдат заради греховете на своите родители. Множество моралистични аспекти са разкрити чрез образа на отец Константин. Интересен паралел между творбата и Проповедта на планината открива Звезделина Братанова [Братанова, с. 93 – 96]. Едни от важните мотиви, представени тук, включват *поклонението; Божията грижа; неръкотворната черква; тайната изповед; бягството от Содом и Гомор, Йосифовото благословение, Добрият пастир*. След като разглежда причините за зло с мотивите за *свинята в тинята; лъжливата теглилка; Каиновият принос, братоубийството*, повестта завършва с мотива за *наказанието*, с което въздейства върху читателите: една «морална присъда на страдащите над виновника, който плаче и проклина. И някаква неизразима прелест постига Блъсков в края: младите отиват оттатък Дунава, в Бесарабия за «нов живот», а Лулчо и Костадин в Рилския манастир за покаяние и «смърт». Чистото сърце трябва да живее, грешната душа трябва да се очисти, преди да отmine от тоя свят» [Йоцов, с. 183]. А *изкуплението* може да се постигне чрез сълзите, самовглъбяването, оставането насаме с Бога и с природата.

Повечето от останалите разкази и повести на Илия Блъсков също са със сюжети от народния живот (в подзаглавията назовани истински истории), разглеждани от позицията на патриархалната нравственост и морално-етичните норми. Творецът въплътява идеи за борба със суеверията, пороците и недъзите

и продължава линията на употреба на библейски образи и мотиви. Йоцов нарича неговия реализъм «етичен», сравнявайки го с романтичния реализъм на Друмев и революционния на Каравелов [Йоцов, с. 201]. Несъмнено благотворно влияние върху творчеството на синаоказва бащата Рашко Блъсков, но и върху други от първите български повести, в които наред с фолклорните и народни мотиви изобилстват библейски и религиозни. А критиците признават своеобразното влияние на друмевско-блъсковската повествователна традиция дори и върху романа *Време разделно* цял век по-късно [вж. Ничев, с. 53].

Отделните персонажи, които стоят в центъра на повествованието в първите български разкази и повести, често са разкрити още в заглавията им: *Станка, Кръстинка, Дончо, Неда* и т. н. Героите Желю и Никола на Блъсков; Пометко, Иван и Влади на Друмев са безстрашни хайдути, родеещи се с фолклорни и библейски образи на борци, сторили чудеса от храброст. Други са образовани и търсещи път към просветата, неизменно свързвана с нравствеността. Онези, които не следват моралните и етични норми, винаги изпадат от социума, остават извън дома и рода, понесли греха и тежестта на извършеното престъпление. Самите автори също са герои на сюжета — «Друмев не одобрява поведението на приморските българи и заявява позицията си в дълги лирико-публицистични отклонения. Те са и оценъчната му гледна точка за добрите и благодетелни хора. Така постъпва и Блъсков; той не толерира поведението на Лулчо и показва това, цитирайки Библията» [Кръстева, с. 94]. В тези първи повествователни творби са използвани познати религиозни теми и мотиви и е заложен зародишът на романа в българската литература от по-ново време. Духовните сблъсъци както с друговерци, така и с представители на своя род, дават тласък за развитието на белетристиката, въпреки че предстои събитието, което да промени живота на нацията и да роди по-голямата жанрова форма. Основата с етичните и морални норми обаче е стабилно положена.

Литература

1. Аретов Н. «Ученик и благодетели» или преодоляването на мотива «нешастна фамилия». Жанр и възприемател през

- Възраждането. В. Търново : УИ «Св. Кирил и Методий», 1991. С. 100–106.
2. Блъсков И. Спомени. София : Издателство на Отечественния фронт, 1976.
 3. Блъсков И. Повествования за възрожденското време. София : Издателство наБЗНС, 1985.
 4. Братанова З. «Християнски религиозни идеи в повестта «Злочеста Кръстинка» на Илия Блъсков». В : *Научни трудове на Русенския университет*. 2008. Том 47. Серия 9.
 5. Бонева В. Българското възраждане в Шумен и Шуменско. Църковно-национални борби и постижения. Варна: *LiterNet*, 2007. URL: https://litenet.bg/publish8/vboneva/bylgarskoto_vyzrazhdane/30.htm [последно посетен на 05.05.2022]
 6. Водинчар О. Християнската етика в Киевската духовна академия през втората половина на 19 век. *Религия, образование, общество за един мирен свят*. Сборник от Международна научна конференция. Кърджали : ДЪГА ВК, 2003.
 7. Друмев В. Съчинения. Т. 1–2. София : Български писател, 1967–1968.
 8. Игов С. История на българската литература. София : Сиела, 2010.
 9. Йоцов Б., Илия Р. Блъсков. Български писатели. Живот — творчество — идеи. Т. III. Под ред. на М. Арнаудов. Т. III, София : Факел, 1929. URL: <https://litenet.bg/publish10/bjocov/iblyskov.htm>
 10. Кръстева М. Сюжетът в българските възрожденски повести. София : Култура, 1995.
 11. Налбантова Е. Прозата на Илия Блъсков: Между високата и популярната литература. Шумен : Алтос, 1999.
 12. Ничев Б. Методологически проблеми на българската литературна история. *Литературна мисъл*. 1976. №5.
 13. Чемоданова М. Творчество Васила Друмева и становление болгарской национальной литературы. София : БАН, 1987.

Пілева Марія. МОРАЛЬНІ Й ЕТИЧНІ НОРМИ НА ПОЧАТКУ БОЛГАРСЬКОЇ БЕЛЕТРИСТИКИ

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ПІДЛІТКІВ: ПРОБЛЕМА ЖАНРУ

Радченко Яна

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.01 Середня освіта (Українська мова і література), Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди yanaradchenko69@gmail.com

Враховуючи розвиток дитячої літератури, її масову появу на книжковому ринку, і надалі залишається актуальною проблема жанру творів для дітей та юнацтва. На це може впливати характерна природа та визначення самого поняття жанру, що є доволі умовним. Також важливим фактором є різноманітність тематики, жанрів, стильових напрямів, представлена в літературі для підлітків, які потребують окремої уваги та дослідження.

За жанровими різновидами підліткову літературу традиційно поділяють на фантастичну, пригодницьку, казкову прозу, у межах якої можна виокремити багато модифікацій та метажанрів [Гнідець, с. 27]. На ніші підліткової літератури здебільшого поширеними є пригодницькі твори, адже героїка завжди захоплювала юних читачів, також це пояснюється особливістю психіки цього віку — прагненням до небуденного, до самоствердження і подвигів, бажанням прославитись тощо. Підліток, таким чином, у художній літературі шукає взірця для наслідування, високого і яскравого ідеалу [Вовк, с. 242].

Сучасна пригодницька література для підлітків має свої особливості у визначенні жанру, бо важливим фактором є поєднання пригодницького сюжету з жанрово-тематичним різновидом (фантастичний, детективний, історичний тощо). У чистому вигляді немає творів конкретних жанрів, зазвичай, це змішування жанрів, розвиток жанрових форм, їхня модифікація. У результаті з'являються оновлені жанри: філологічна повість, фентезі, графічні романи, фанфікшен, ельф-панк, романний серіал для підлітків, пригодницько-фантастичні, пригодницько-детективні твори, роман-утопія тощо [Гнідець, с. 25–26].

Варто звернути увагу на популярний жанр у підлітковій пригодницькій літературі — детектив. Попри його попит, він досі не став предметом ґрунтовного вивчення. Певно, проблема

дитячого детективу в тому, що це явище багатовимірне, тому швидко реагує на зміни в житті суспільства та на нові вимоги, які в результаті створюють сюжетні варіативності, тяжіння до жанрової дифузії [Качак, с. 202]. Це сприяє тому, що не існує єдиної жанрової моделі детектива, яка б змогла повністю відповідати всім творам. Українська дослідниця Л. Кицак у своїй праці «Жанр детективу в сучасній українській літературі» зазначає, що дитячий детектив «як особливий різновид детективу, призначений для дітей певної вікової категорії, пригодницька література, в якій розкривається певна таємниця, пов'язана зі злочинном, а головними героями зазвичай є діти» [Кицак, с. 190]. Отже, у дитячому детективі відбилися майже всі традиційні жанрові канони як детективу взагалі: «стереотипність образів, типовість головних героїв, актуальні проблеми, детективні формули» [Кизилова, с. 178].

Упродовж останніх років вийшли книги А. Кокотюхи «Колекція гадів», «Страшні історії», «Мисливці за привидами», «Полювання на золотий кубок», «Клуб боягузів», «Гімназист»; Наталії та Валерія Лапікурів «Детектива!»; Є. Кононенко «Бабусі також були дівчатками»; А. Птіцина «Посмішка азовського крокодила»; Наталії та Олександра Шевченків «Привид у Домі Гукала», «Як не скарб, то пожежа», «Все в шоколаді»; Б. Жолдака «Коли генії плачуть»; О. Ільченка «Чорне озеро кохання», «Смертельний круїз», «Медгоспіталь», «Пастка для геймера», які засвідчили розвиток саме детективної прози для дітей та юнацтва [Гнідець, с. 30–31].

Оглядаючи сучасні українські дитячі детективи, можемо виділити низку особливостей: чіткий поділ персонажів за характером; головний герой — дитина (юнак, дівчина, підліток); може бути присутній елемент фантастики; наділення героїв надприродними здібностями; анімалістка в оповіді; мета головного героя — встановити справедливість; дорослі відіграють у творах другорядну роль; дитина-герой не уподібнюється дорослим, а залишається дитиною (з дитячими бажаннями, страхами, безпосередністю); унікальні методи ведення розслідування; пропагування людських цінностей (чесність, порядність, відвертість), мужності, здорового способу життя тощо [Кицак, с. 190].

Отже, література для дітей та юнацтва зумовлена специфічною комунікативно-психологічною адресністю, особливістю рецепції, що провокує формування, розвитку, модифікації жанру.

Твори підліткової літератури визначаються насамперед віковими особливостями читацької аудиторії. Вони жанрово набагато простіші від дорослої літератури, спрямовані на прояви емоційності та виховання молодшого покоління.

Література

1. Вовк О. В. Основні завдання української дитячої літератури (роздуми над проблемою). *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст.* 2009. Вип. XX. С. 249.
2. Гнідець У. С. Концептуалізація розуміння сучасної літератури для дітей та юнацтва в світлі наукової критики [Електронний ресурс]. *Література. Діти. Час.* 2011. Вип. 2. URL: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/46>.
3. Качак Т. Сучасна українська реалістична проза для підлітків : зміна естетичної парадигми. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. Випуск 67. Частина 2. С. 211.
4. Кизилова В. В. Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс: [навчально-методичний посібник для студ. вищ. навч. закл.]. Старобільськ : Вид-во ДЗ «Луцький національний університет імені Тараса Шевченка», 2015. 236 с.
5. Кицак Л. В. Жанр детективу в сучасній українській літературі : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2013. 195 с.

Радченко Яна. ЛІТЕРАТУРА ЗА ТИНЕЙДЖЕРИ: ПРОБЛЕМАТА НА ЖАНРА

ДЕКОНСТРУКЦІЯ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОСТМОДЕРНОГО РОМАНУ: СІМЕЙНА САГА ОЛЕГА КОЦАРЕВА «ЛЮДИ В ГНІЗДАХ»

Румянцева-Лахтіна Оксана

*здобувачка ступеня доктора філософії кафедри української
літератури та журналістики імені професора Леоніда Ушкалова,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди.
roksik2911@gmail.com*

Останні десятиліття в українській літературі знаменували появу сімейних саг. Серед письменників-романістів цей жанр став надзвичайно популярним, а серед реципієнтів — затребуваним, адже з давніх-давен людину цікавили розповіді про родовід. Якщо в ХІХ–ХХ столітті у вітчизняній літературі були популярні сімейні хроніки, то на сьогодні поширеним серед письменницької аудиторії стали сімейні саги.

«Сімейна сага — це великий роман мінімум на 500 сторінок, в якому описується життя кількох поколінь родини на тлі історичних подій певної країни чи місцевості. Пишучи сімейну сагу, письменник переосмислює різні періоди національної історії та показує, як змінювалися умови життя впродовж епох» [Рикун, 2018].

Українська література вищезазначеного періоду (початок ХІХ століття), формуючись під впливом складних внутрішніх та зовнішніх процесів, характеризується активним художнім пошуком. Серед калейдоскопічної зміни світоглядних систем, суспільних катаклізмів, зростаючого науково-технічного потенціалу, появи нових засобів комунікації література не могла залишатися на застарілих позиціях [Підопригора, 2018].

Сучасна мистецька доба спонукає письменників до нових пошуків, художніх експериментів у літературі. 2017 року друком вийшов сімейний роман О. Коцарева «Люди в гніздах». Крім сімейної саги, у «Людах в гніздах» можна побачити ознаки історичного епосу, детективу, пригодницького та соцреалістичного роману, а також елементи англійської сатиричної прози, роману доби романтизму, оніричних та сюрреалістичних модерністських експериментів [Ківа, 2018].

«Українські літератори написали чимало родинних саг, і їх видання подекуди починає ставати схожим на конвеєр. Деякі на-

працьовані прийоми та правила повторюються, а творчі знахідки зустрічаються дедалі рідше. Не дивно, що автори, схильні до критичного погляду на літературу та пародій, до яких належить і Олег Коцарев, убачають у цьому привід для кепкування. Тому новий його роман «Люди в гніздах» можна вважати літературним жартом, або й шаржем» [Шинкаренко, 2018].

Автор роману Олег Коцарев більш відомий як поет, перекладач і літературний критик, але в цьому романі він розповів історію власної родини від XVII століття (від Устименків, Глова, Крамаренків) до сьогодні, зробивши персонажами себе, дружину й маленьку доньку. Основні події відбуваються у XX столітті, де наша історія була сповнена протиріч. «Це — історія про цупке тривання, виживання цієї сім'ї у революційному буревії, що прокотився Україною сто років тому; про життя, повне страху перед комуністичним терором і нацистською окупацією. І попри те, що Олеговій бабусі Валі не надто солодко велося через вчинок свого батька, що погодився бути мером при нацистах і висилати євреїв з їхніх помешкань, щодо комуністів вона теж була непохитною. Як розповідала Олегові уже його мама, «радянських патріотів у тій родині не було [Кабачій, 2019].

Сам автор в інтерв'ю зізнається, що найважче йому було писати роман «Люди в гніздах»: «...я використав чимало родинних історичних легенд, із різних родин, але найбільше зі своєї родини. Звісно, я їх радикально переробив, один із головних сенсів роману це фрагментування, розпад, деконструкція таких легенд. Але все одно це дуже емоційна, дуже чутлива матерія, тож навіть у найіронічніших епізодах залишається добрячий сентиментальний дух» [Чамлай, 2020].

Автор вдало експериментує зі змістом і формою сімейного роману, використовуючи метод деконструкції. Деконструкція — поняття, що окреслює ситуацію відношення до тексту, в межах якої деструкція поєднується з реконструкцією для подолання замкненого та «логоцентричного» характеру цього тексту. Деконструкція як певний методологічний ракурс була запропонована Дерридою, що трактував її як адекватний переклад поняття «Destruction» Гайдеггера. Деконструкція постає фундаментальною ознакою філософії постмодернізму, навіть більше — усієї культури постмодернізму. Принциповим моментом деконструкції є її ретро-

спективний характер — вона є передусім стратегією не творення, а витлумачення вже наявних текстів [Соболь, 2002, с. 145].

«Коли я запитав Олега Коцарева, чи не була його мета деконструювати жанровий конвеєр, зупинити його, засунувши в коліщатка лом або сокиру, він відповів мені, що так, приблизно так виглядало одне з його художніх завдань. Звісно, конвеєра це не зупинить, але принаймні створить враження альтернативи» [Шинкаренко, 2018].

На початку роману є важлива художня деталь-символ — старий годинник, яким хоче погратися хлопчик Алі. Хлопчик довго роздумує: чим же краще погратися — старим годинником чи військом пластикових курей? Урешті-решт, він береться за годинник, але зібрати все до купи знову не може — це і є натяк на деконструкцію щодо інтерпретації тексту роману: розібрати — зібрати, а потім подивитися: запрацює чи ні?

— Алю, головне розкласти все в тому ж порядку, в якому ти виймав, а потім так само вставити назад. — Ма, і що, все складалось? — Не просто складалось, а й працювало. — Я не вірю. — Ну, не вір! [Коцарев, 2018, с. 3].

«Розібрати — подивитися, як зроблено — зібрати назад — та ще й так, щоб не просто працювало, а працювало краще, ніж було. І при цьому розуміти, що таку саму процедуру повторити знову один-в-один не вдасться ніколи. Це і є деконструкція, хоч вір, хоч не вір. Родинна історія, яка включена в новий контекст, перестає бути просто родинною історією. І за шаблонами «автор згадує елегійне дитинство» може стояти щось цікавіше, підказують нам. Деконструкція — це провокація, завжди» [Улюра, 2018].

Роман написано в іронічно-гумористичній манері. «Люди в гніздах» — це історія кількох поколінь родини Устименко-Глова-Крамаренків-Коцаревих, що починається від XVII століття й триває до наших днів. Усе починається досить конвенційно, немовби в романах Юрія Сороки: писар Петро Устименко та лікар Ігнацій Глова потрапляють у полон до ляхів, і ті їх страчують. Коцарев буквально копіює інтонацію з роману Сороки «Іван Богун»: «Мушкетний залп громом прокотився під низькою стелею світлиці, і одразу ж усе заволокло густим та ядучим димом». І перший же ж лом у конвеєр саг — сама манера страти: обох саджають на палю. Повторення цієї сцени породжує відчуття, що читаєш не

стандартну драматургійну схему із підручника «Як за три дні написати сценарій на мільйон доларів», а розглядаєш якийсь чудернацький візерунок. Бо що таке ці двоє на палях? Не що інше, як симетричний елемент орнаменту, «ворота» в текст. «Настромлені на палі український козак і польський шляхтич були і залишилися найкращими символами Непорушної Дружби Обох Народів» — це ж просто картинка з листівки чи аверсу сюрреалістичної монети! І відчуття орнаментальності подій не покидає до самого кінця книжки. До того ж автор його час від часу підживлює, іноді навіть прямо кажучи: «Кожен стиль, час і місце мають свою неповторну геометрію» [Шинкаренко, 2018].

Сам текст роману можна читати уривками й з будь-якого місця, з будь-якої частини, бо вони мають рівноцінне значення, адже через деякий час читач може заплутатись у родинних зв'язках і сімейних історіях, які репрезентує автор. «Це — роман-печворк, одна така історія — але з яскравих уривків, одірваних і пришитих, і перепришитих навмання гудзиків та кишень, мотузок та клаптів, така дуже дизайнерська ряднина, в яку можна загорнутися, як у ту зігріваючу ковдру, що її накидають рятувальники на когось щойно витягнутого з якоїсь катастрофи» [Герасим'юк, 2018]. Наприклад, цікавою є вставна новела «Фортепіано. Вставна новела, взята зі збірника “Київ у слов'янських літературах”». Йдеться про експропріацію більшовиками фортепіано, його хотіли забрати в родини Устименків, але голова родини вирішив поборотися за інструмент, а коли родина вивезла інструмент на вокзал, але у вирі революційних подій під час переїзду до Харкова фортепіано забули на київському вокзалі. Отже, власність у часи революції втрачає свою цінність: фортепіано, яке так довго рятували від експропріації, ризикуючи навіть власним життям, врешті просто забули на вокзалі. І тут на сцені роману з'являється ще одна стратегія автора: фальсифікація історичної правди. Сам цей термін «історична правда» є доволі сумнівним, оскільки мало хто з дослідників історії може із стовідсотковою впевненістю сказати, що ж відбувалося насправді.

Тому ми можемо говорити лише про панівну на даний момент версію подій, щодо якої суспільство дійшло певної згоди. Саме тому терміном «історична правда» в західній традиції послуговуються не тільки історики, а й психоаналітики. Зігмунд Фройд вва-

жав, що історична правда — лише симптом, який вказує на певне захворювання. Тобто потрібно спитати психічно хворого, що саме на його думку відбувалося, аби дізнатися, чим він захворів. Тому ми не можемо говорити про якусь єдину історичну правду, а лише про різноманітні версії її фальсифікації з метою вказання на певний симптом [Шинкаренко, 2018].

Над доволі серйозними фактами (голод під час німецької окупації й пограбування складу з консервами в Харкові) автор говорить жартівливо: «Люди вискакували на вулицю, гублячи трофеї, вслід їм лунала автоматна авангардна музика. Але діти експериментальної доби більше не хотіли експериментів — навіть без правильних вказівок згори їм тепер милішою була струнка класика з лагідним романсом» [Коцарев, 2018, с. 121]

У той час, коли насичена пафосом історична література змушує читача пишатися одними своїми родичами і зневажати інших, книга Олега Коцарева показує інший шлях: прийняття і примирення не лише з тим, ким були вони, але й з тим, ким є сам читач (частиною якого роду, людиною з якого «гнізда») [Гладун].

Найширше у романі описано події ХХ століття. Один із героїв того часу — Віктор Коцарев, єфрейтор Червоної армії, він постійно запізнювався (до дніпропетровського військкомату він запізнився через те, що луснув ремінь). Віктор брав участь у Другій світовій Як не дивно, але йому врятувало життя вміння свистіти. Поранений Віктора було покинуто на полі бою, чоловік свистом відігнав вовків. «Але похоронка вже була написана і відправлена», тож на монументі загиблим фронтовикам ще за його життя викарбували «Коцарев В.Ю.».

На іншому боці в цій війні опинився професор Олексій Крамаренко (колаборант, обербургмістр Харкова, який служив німцям). Син професора, Олег Крамаренко, якого ледь не репресували за перстень із лірою, під час Другої світової стає подвійним агентом-шпигуном, за що потім й був розстріляний. «Ну, аякже! 1909 рік народження, Олеже Олексійовичу, накладає свої обов'язки. Героєм тут мало кому випаде стати, а от актором універсального плану має бути практично кожен» [Коцарев, 2018, с. 116].

Навіщо Олег Коцарев розповідає ці, здавалося б, не дуже приємні сюжети, у чомусь навіть табуйовані історичною пам'яттю? І чому однаково спокійно змальовує козаків і поляків, чер-

воноармійців, колаборантів і шпигунів? Бо всі вони — частина приватної, родинної історії. І замість того, щоб заперечувати їх існування, гніватися і засуджувати за ті чи інші вчинки або ж, навпаки, намагатися виправдати, автор приймає їх з усіма вадами і «хворобами». Персонажі тут насамперед — люди, у всіх значеннях слова, а вже потім — громадяни, представники того чи іншого руху або політичної течії [Гладун].

Автор з повагою ставиться про своїх родичів, але не забуває про висміювання їхніх окремих вад. Наприклад, пластикові кури, про яких згадано в пролозі, відіграють символічну роль двічі. «Перша історія — про батька, якого баба Приня-ворожка навчила, як водити курячою кісткою по пухлині на нозі. Тим дитя врятувалося від каліцтва. Друга історія: невільного (по-дурості) дезертира сестра викупила зі штрафбату, притаскавши товаришу начальнику повну сумку їдла, і серед всього — смажену курку, шматок котрої прилип до щоки військового-хабарника. Так він і посміхався — усією куркою (і це не кострубатий поетизм, це пряме посилення). Ті кури — обереги, тому вони і не іграшка; їх не просто не цікаво розбирати, як годинник; цього в жодному разі не можна робити! Сакральне не надається до аналізу, сакральне не надається до деконструкції. У «Людах в гніздах» важливі якраз ті, про кого «забувають» нам розказати. Бо насправді цінним не граються» [Улюра].

У той час, коли насичена пафосом історична література змушує читача пишатися одними своїми родичами і зневажати інших, книга Олега Коцарева показує інший шлях: прийняття і примирення не лише з тим, ким були вони, але й з тим, ким є сам читач (частиною якого роду, людиною з якого «гнізда») [Гладун].

Цікавим є фінал роману, коли родичі приходять до автора (чи то в сні, чи то в напівмаренні) поговорити про художній метод роману, що нагадує епізод з комедії «Мина Мазайло» М. Куліша, але декого він навіть не впізнає. «З фіналом в «Людах в гніздах» — біда катастрофічна, прямо скажу, але саме цей момент — із незнайомцями, котрі прийшли висказати своє «фе» за (не)написані про них історії — виглядає симпатично і глибоко. Бо цей елемент розповіді, зокрема, розшифровує, чим в просторі цього роману-спогаду є, власне кажучи, пам'ять. Згадувати/пам'ятати тут — не моральний обов'язок перед жертвами, не вшанування героїв, не данина

померлим чи щось таке. Оповідач Коцарева згадує своїх рідних не тому, що мусить, а тому, що може» [Улюра].

Пейзажі й портрети героїв в романі мають орнаментальний характер: «...інженер-хімік Олексій Іванович Крамаренко, родом з Єлисаветграда. Нашорошена зачіска, закручені догори вуса, що згодом переростуть у гітлерівські “лапки”. Кирпатий ніс. Позаду і попереду Харківський технологічний інститут, книжки, карти, вино, вірші, жінки, гоїдалка почерку, кераміка, скло, запуск заводів, кафедри, Київ, Буди, Часів Яр, Ізюм, Кам'янець, Харків, переїзди, скандали з начальством...» [Коцарев, 2018, с. 23]. Це вказує на те, що твір можна віднести до експериментальної прози. «В українському літературознавстві поняття «експериментальна проза» часто паралельно вживається з іншими термінами та означеннями (авангардна, деструктивна, «химерна», нова, дивна, синтетична, гібридна, альтернативна, антитрадиційна), може звужуватися або розширюватися. Експериментальну прозу позиціонують як надзвичайно варіативне, рухливе, неоднорідне художнє явище, в якому митці сміливо експериментують із традиційними етичними та естетичними приписами, намагаючись створити оригінальний та інноваційний художній твір [Підопригора, 2018].

«Люди в гніздах» формують новий режим колективної емоційності, котрий потребує зниження патетики щодо такого любого нам міфу про «багатовікові страждання українського народу». Це не історія однієї кумедної сімейки (бо це не так). Але — демонстрація способу, у який ми можемо сміятися разом із ними, страждальцями, — не над ними, а саме разом з ними [Улюра].

Отже, у романі «Люди в гніздах» О. Коцарев використовує метод деконструкції, експериментуючи зі змістом і формою, розширюючи межі жанру сімейного роману. Звісно, автори оригінальних родинних саг могли би закинути автору цієї книжки-деконструкції відомий контр-аргумент: «Ламати — не будувати» [Шинкаренко]. Але автор протистоїть узвичаєному світосприйняттю, відмовляючись від належних норм, умовностей та традицій.

Література

1. Герасим'юк О. Книга року BBC: для тих, хто випав із гнізда. BBC NEWS/Україна, 2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46505374>

2. Гладун Д. Прийняти історію і жити далі. Складні й табуйовані теми у книжці Олега Коцарева «Люди в гніздах». Газета День, 08. 02. 2018. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinci-chytayte/pruunyaty-istoriyu-i-zhyty-dali>
3. Кабачій Р. Сага про відчуття родини. *Наше слово. Рецензії та огляди*. 2019, №4. Електронний доступ: <https://naszeslowo.pl/saga-pro-vidchuttya-rodini/>
4. Ківа І. «Люди в гніздах»: роман-калейдоскоп. Часопис «Критика», 2018. Пік XXII, число 1–2 (243–244). URL: <https://krytyka.com/ua/reviews/lyudy-v-hnizdakh>
5. Коцарев О. Люди в гніздах. Київ : Видавничий Дім «КОМОРА», 2018.
6. Підпригора С. Українська експериментальна проза кінця ХХ початку ХХІ століть: «Неможлива література». Монографія. Миколаїв : «Іліон», 2018.
7. Рикун Е. Сімейна сага як культурний феномен у світі та Україні. *Weche?* 2018. URL: https://www.weche.info/blog/iavishcha-47/post/simeina-saga-iak-kulturnii-fenomen-u-sviti-ta-ukrayini-5697#blog_content
8. Соболев О. Деконструкція. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002.
9. Улюра Г. Наступного разу, цур, військо пластмасових курей! *Збруч*, 2018. URL: <https://zbruc.eu/node/76803>
10. Чамлай К. 10 питань Олегу Коцареву. *PEN Ukraine* :#PEN_TEN: Інтерв'ю з Олегом Коцаревим, 2020. URL: https://pen.org.ua/pen_ten-interv-yu-z-olegom-kotsarevym
11. Шинкаренко О. Люди в гніздах: токсична реакція на родинні саги. *ЛітАкцент*, 2018. URL: <http://litakcent.com/2018/02/08/lyudi-v-gnizdah-toksichna-reaktsiya-narodinni-sagi/>

Румянцева-Лахтина Оксана. ДЕКОНСТРУКЦІЯ В ІНТЕРПРЕТАЦІЯТА НА ПОСТМОДЕРНІЙ РОМАН: СЕМЕЙНА САГА НА ОЛЕГ КОЦАРЕВ «ХОРА В ГНЕЗДАТА»

ОБРАЗ «ЧУЖОГО» В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ (НА ОСНОВІ МАТЕРІАЛІВ ПРО НІМЕЧЧИНУ)

Слободян Назарій

*асистент кафедри німецької філології та методики навчання
німецької мови, аспірант кафедри української і зарубіжної
літератур та методик їх навчання,*

*Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка
nazariy.sln@gmail.com*

На сьогоднішній день імагологія як наука розширила межі свого дослідження в різних гуманітарних дисциплінах: літературознавство, фольклористика, історія, соціологія, етнологія та ін. Вона розглядається як розділ і метод культурології, який вивчає уявлення народу один про одного в сфері культурного діалогу, а саме образ «іншого», «чужого» (по відношенню до сторони, яка сприймає) етносу, культури, країни.

Завдяки своєму міждисциплінарному характеру наука імагологія використовує матеріали з найрізноманітніших джерельних баз. Водночас дослідження в області імагології спрямовані на розробку певної загальної моделі сприйняття іншомовної культури або культури представників іншої держави, нації.

Як зазначає В. Будний у своїй розвідці про національні образи та стереотипи, одним із перших, хто почав ґрунтовно досліджувати взаємні культурні уявлення народів, зокрема образи певного етносу у свідомості й літературі іншої нації, був французький компаративіст Даніель-Анрі Пажо (Daniel-Henry Pageaux). Він розгорнув свої порівняльні дослідження в бік оновленої *psychologie du peuple* («національної психології») [Будний, с. 53]. Працювати в цьому напрямі продовжив бельгійський компаративіст Гуго Дізеринк (Hugo Dyserinck), який на основі вивчення колективних уявлень про інші етноси та культури, намагався висвітлити основні завдання імагології як компаративної дисципліни [Dyserinck].

Розглядаючи фольклорну імагологію, бачимо, що саме вона в разі своєї умовності, чітко та яскраво відтворює характери людей, їхні ціннісні орієнтири, манеру мовлення, міжособистісні відносини, стереотипи повсякденного поведіння, сформовані в тому чи іншому соціокультурному середовищі. У той же час

дослідження в межах імагології вимагають запозичення та залучення відповідних знань, а також методологічної бази з різних сфер науки: історії, етнопсихології, культурології тощо. Український дослідник компаративістики Д. Наливайко доводить, що сучасна методологія дослідження міжнародних образів ґрунтуються на філософії взаємин між «Я» та «Іншим», яку імагологія проектує на сферу міжкультурних процесів [Наливайко, с. 93]. Саме міжкультурні та суспільно-політичні процеси стали ґрунтом для формування етностереотипів в усній народній творчості, серед яких чітко простежується образ «німця». Особливо активно цей пласт фольклору почав поширюватися в період політичних і соціальних катаклізмів таких, як Перша та Друга світові війни, хвилі еміграції та заробітчанства. Тому в наш час панує велика кількість різних думок, стереотипів й упереджень стосовно Німеччини та німецького народу, які завдяки соціальному контексту та масовості стали елементами фольклору.

Матеріалом для нашого дослідження стали записи бесід, виконані за методикою наративного інтерв'ю, яка передбачає фіксацію інформації на цифрові носії, а потім розшифрування (транскрибування) згідно з існуючими вимогами зберігати лексичні, граматичні та синтаксичні особливості мовлення оповідача. Основою нашого дослідження стали близько 50 наративних інтерв'ю, які були записані та розшифровані впродовж останніх двох років. Нашими респондентами стали люди різного віку: починаючи від свідків Другої світової війни й закінчуючи представниками сучасної молоді (заробітчани, студенти), життя яких так чи інакше пов'язане з темою Німеччини.

Текстологічний аналіз із урахуванням семантико-структурного підходу засвідчив, що фольклорний портрет соціостереотипного образу німця наділений виразними домінуючими рисами. Власне саме збірне поняття «німці», не беручи до уваги темпорально марковані константи, які були характерними для досліджуваного нами народу в ХХ столітті, у наш час інтерпретується зазвичай в позитивному ключі. Наступні приклади це ілюструють: *Найбільше запам'яталися, напевно, визначні місця та сама родина, у котрій я жила. Родина дуже ввічлива, дуже до мене добре ставилася. На питання «Чому, кажуть, що там усе не так?» я не знаю, що відповісти. Ось не так і все! В них свої традиції, свої якісь обов'язки, але я можу сказати, що діти*

більш такі спокійніші, вони ніколи не кричали, завжди слухали мене (Записано 13.04.2021 від Ж. Л. В., м. Тернопіль).

В Німеччині я не була. Але мій чоловік працює далекобійником і часто бував у Німеччині по роботі. Він завжди із захопленням розповідав про цю країну. Казав, що там дуже акуратно, чисто, що скрізь порядок. Декілька днів він навіть проживав у родині. Його приймали дуже гостинно. І він має позитивні спогади про їхню дружню сім'ю (Записано 24.04.2021 від К. О. В., м. Дубно, Рівненська область).

<...> І люди інші, зовсім інші: менталітет, культура. Ну я можу багато що сказати. Перший випадок: жінка пішла в магазин, купила там дещо і виходить. Тут за нею вибігає німкеня і щось говорить, а та не розуміє мови, тільки бачить, що та простягає кошельок. Перше — чесні люди.

<...> І їдеш ранком по трасі. Бачиш, магазин. Привозили молоко чи інші продукти. Магазин ще закритий, хоч ранком вже рух. Продукти привозять, продукти під дверима поставили, накладну положили і все. І ніхто того не зачіпає. То вже менталітет. Порівняти? Не хочу говорити, але в нас трохи не так воно все (Записано 25.05.2021 від Б. Г. В., с. Загір'я).

Дуже часто фраза «типовий німець» стає зрозумілою співрозмовникам і не потребує додаткових тлумачень [Будний, с. 53]. Це пояснюється тим, що респонденти, створюючи у своїй уяві певний етнічний образ «іншого», «чужого», звертаються до стереотипізації — процесу формування стійкого уявлення або образу будь-яких людей, подій, явищ. С. П'ятаченко зазначає: «Національна ментальність передбачає нормативно-оціночний бік свідомості, яка виробляє національні духовно-ціннісні орієнтири в життєдіяльності етносу. Деякі з цих орієнтирів набувають вигляду стійких формул — стереотипів. Український фольклор у сукупності різножанрових творів формує певні стереотипи сприйняття представників інших етносів, що має значну цінність для самоусвідомлення українцями власної національної самобутності» [П'ятаченко, с. 236].

Для такого роду стереотипізації характерним для респондентів є ідеалізування представників іншого етносу. За нашими спостереженнями, значну увагу респонденти приділяють рисам характеру, на основі яких вибудовується образ «іншого», «чужого». З точки зору структури це одна з найбільш поширених сцен наративів про Німеччину.

З розповідей старших людей, які побували в Німеччині, зрозуміла, що німці взагалі дуже дисципліновані і вони привчають до дисципліни своїх дітей. Німці культурні і ввічливі люди. (Записано 30.05.2021 від Т. С. М., с. Залізці)

Я знаю, що в Німеччині все гарно виглядає на вулицях. Німці всі працюючі, організовані, надзвичайно толерантні, акуратні і відповідальні. (Записано 02.05.2021 від Д. Л. С., с. Межигори)

Коли ти будеш іти по вулиці, навіть якщо ти не розмовляєш — ну ось я німецькою не спілкуюся — але навіть якщо я йду одна, або дідуся везу (бо він на візку, він не ходить сам), то люди просто так вітаються, посміхаються і немає такої, знаєш, озлобленості. Якщо ти до когось привітаєшся, то тобі обов'язково у відповідь посміхнуться і скажуть: «Hallo!», «Guten Morgen!», «Gute Nacht!». Люди якісь такі добріші, немає такої озлобленості (Записано 20.05.2021 від П. О. Л., м. Бремен, Німеччина).

Слушно робить висновок сучасна дослідниця фольклору О. Кузьменко, що конотація «чужого» в усній народній творчості сприймається через ознаку «негативного», наділеного шкідливими магічними діями, дивного, нерозумного, аморального [Кузьменко, с. 349]. Проте в усних нарративах про Німеччину та німців стосовно цього твердження ми простежуємо антонімію, яка проявляється в сюжетній колізії «ми / вони». За нашими спостереженнями, у розглянутому співвідношенні образ «чужого» наділений позитивними конотаціями. Це ще раз підтверджує тезу про те, що така стереотипізація допомагає в самоусвідомленні українців власної національної ідентичності.

Я вважаю, що українці і німці надзвичайно різні: українці вважають, що головне — це гроші, мати достаток, а німці — навпаки: навіть коли вони бідні, можуть відчувати себе багатими, і навіть не зважаючи на гроші, вони будуть добиватися всього своїми власними силами (Записано 30.10.2020 від Д. І. М., с. Старий Скалат).

Німці дуже педантичні, акуратні, дуже економні. Чітко дотримуються законів і не ухиляються від відповідальності.

<...> Ну спільне, напевно, те, що наші люди дуже працелюбні, і вони працелюбні. А відмінне — гостинність. Українці дуже гостинні. У нас як гості, то, як кажуть, столи мають ломитися. А у німців, коли пригостили чаєм, то вже дуже добре (Записано 24.04.2021 від К. О. В., м. Дубно, Рівненська обл.).

Німці володіють чесністю. Вони добиваються все самі. В нас, в Україні, батьки більше допомагають дітям. Там вони дітям менше допомагають. Діти стараються самі собі допомагати.

Вони дуже чесні. Там можна залишити велосипед посеред вулиці, і ніхто його не візьме. Або ж забула сумочку на зупинці, то прийдеш, і та сумочка так буде стояти. Вони чесні і порядні. (Записано 26.01.2021 від М. Л. Г., м. Дубно, Рівненська обл.)

Отже, значне місце в наративах про Німеччину належить розповідям про «німця», образ якого є однією з найбільш виразних етико-естетичних домінант не тільки в історичній пам'яті, але й в сучасному наративі. Він входить в ядро структури семантичного поля «чужий», для якого характерна виразна стереотипізація, темпорально марковані константи, що в наш час зазвичай інтерпретуються в позитивному ключі, та сюжетна колізія «ми / вони», у котрій респонденти, створюючи ментальну характеристику, вдаються до протиставлення, значною мірою ідеалізуючи образ «іншого», «чужого».

Література

1. Будний В. Розгадка чарів Цірцеї: національні образи та стереотипи в оновлені літературної етноімагології. *Слово і час*. 2007. № 3. С. 52–63.
2. Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн) : монографія. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2018. 728 с.
3. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістики. Київ : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2006. 348 с.
4. П'ятаченко С. Іноетнічні образи та стереотипи їх сприйняття в українському фольклорі. *Матеріали до української етнології*. Випуск 6 (X), 2007. С. 235–241.
5. Dyserinck H. Imagology and the Problem of Ethnic Identity. *Intercultural Studies: Scholarly Review of the IAIS*. 2003. №1 (Spring), pp. 285–294.

Слободян Назарий. ОБРАЗЪТ НА «ЧУЖДЕН» В СЪВРЕМЕННИЯ УКРАИНСКИ ФОЛКЛОР (НА ОСНОВА НА МАТЕРИАЛИ ЗА ГЕРМАНИЯ)

КИРИЛ И МЕТОДИЙ ВЪВ ВЪЗРОЖДЕНСКАТА ПАМЕТ: СПОДЕЛЕНИ ФИГУРИ НА СПОМЕНА

Спасова Андриана

*главен асистент, доктор, Институт за литература
при Българска академия на науките
andriana.spasova@gmail.com*

Изследователският интерес е насочен към културно-историческите измерения на делото на св. св. Кирил и Методий през Българското възрождане¹. Фигурите на славянските първоучители са припознати, от една страна, като надежден символен капитал за реабилитирането на българското национално наследство, приобщено към православната и славянската общност, а от друга, като мощен противовес на гръцкия църковен въпрос.

Заниманията с ръкописното наследство на възрожденския книжовник и общественик Найден Геров (Фонд 22 в Български исторически архив на Национална библиотека «Св. св. Кирил и Методий») допълват и потвърждават водещата роля на новобългарското образование при формирането на култа към създателите на славянското писмо. Кирил и Методий започват да функционират в българската памет като етногенетичен маркер, който картографира границите на «своето». Едновременно с това просветителската им дейност се превръща в ключов културно-исторически ресурс, към който неизбежно се обръща и съотнася «другият».

Възрожденският читател на Геровия препис на „История славянобългарская» [Ф. 22, а. е. 622, л. 1–70] и на почти неизвестния ръкопис „Българска история» [Ф. 22, оп. I, а. е. 603, л. 1–92] култивира в себе си определен тип историческо осмисляне на процесите, конфликтите и политическите употреби на родното в контекста на чуждата (славянска, европейска, световна) цивилизация. Разгръщането на историческите перспективи за възрожденската епоха откъм световното културноисторическо наследство минава

¹ Написването на настоящия текст стана възможно благодарение на подкрепата на Министерство на образованието и науката за изпълнение на Национална научна програма „Млади учени и постдокторанти“, одобрена от РМС # 577 / 17.08.2018.

през едни от основните ѝ функции — просветно-педагогическата (историята като урок по патриотизъм) и социалнополитическата (историята като идеологически митонаратив).

В Найден-Геровия учебник по българска история, озаглавен «Съчинение. История Крум», попаднах на непознат досега мемоарен документ, носещ името «Кога и как сж станжлы извыстны въ Българско имената на Българскыты просвытителы св. Кирила и Методия» (Ф. 22, а. е. 603, л. 67–67б). Този документ внася нов ракурс към многократно повдиганата и разисквана от литературните историци тема за първото отбелязване на празника на славянската писменост. Приема се, че по инициатива на Найден Геров като главен учител на първото класно училище в Пловдив през 1851 то е наименувано на солунските първоучители и по-късно в тяхна чест в въведен и училищния празник (1856/7). Мотивировката за първостепенната необходимост от дарения (под формата на изпращане на пари, книги, стипендии в чужбина) за Пловдивското училище залага на имената на светите първоапостоли и тяхната мисионерска дейност. Ролята на учебното заведение постепенно се утвърждава като водеща културна институция през Българското възраждане.

Търсенето на спомоществатели за развитие на Пловдивското епархийско класно училище е причината, по която Н. Геров в края на 1856 г. в Одеса се обръща към княз Виктор Иларионович Василчиков: «Честь имею доложить Вашему сиятельству, что дело об училище будет иметь успех. Старосты училища «Св. Кирилла и Мефодия» в Филиппополе рады, что получают возможность поставить это получают возможность поставить это заведение на такой ноге, как предполагалось при самом основании его, т.е. чтобы образован е нем учителей и священников. Теперь нет тех препятствий к этому, какие встречались прежде» [РБНОД, 1987, I, 1, № 38: 100].

В писмото си от 27 декември 1856 Н. Геров, освен че описва актуалното училищно състояние, поема инициатива да изготви официална записка за княз В. И. Василчиков, в която да изложи мотивирано молбата си «Св. Кирил и Методий» да се превърне в централно училище. Учебната му програма е насочена едновременно навън — усвояване на чуждестранни нови предмети (точни и хуманитарни), изучаване на чужди езици и въвеждането

на чужди автори, и навътре, към засилване на българските дисциплини — език, история, култура. Главната цел е подготвените български кадри (учители и свещеници) не просто да покриват определен минимум от знания и компетенции, но да бъдат оценени високо и да изместят гръцките представители, заемащи водещи позиции във възрожденските църкви и училища.

Мемоарният разказ за патрона на Пловдивското епархийско класно училище е художествено разгърнат в проведеното интервю. В него Н. Геров поставя на преден план единственото категорично изискване на училищния настоятел Салча Чомаков – патронът да е на български светци «Изредихми нѣколко имена на светци и други, ала чорбаджи Салчо не останѣ доволенъ ни отъ едно отъ тѣхъ. — Нѣмами ли, — каза той нетърпѣливо, «и ние българитѣ нѣкой светецъ български, та на него да го кръстимъ» [Плачков 1894, с. 55]. Найден Геров отговаря на предизвикателството, като извиква фигурите на Кирил и Методий като «фигури на спомена» [Асман, 2001, с. 36]. Мемоарният фрагмент е емоционално наситен и осмислен през ресурсите на националното име — «Чорбаджи Салчо, колкото слушаше, по се възхитяваше, та най-сѣтнѣ извика: що сми сѣднѣли да трѣсимъ други имена, на ви име!» [Плачков, 1894, с. 55].

Пример за синхронизиране на училищната мобилизация, въпреки нейната разпръснатост и липсата на единна държавна институция, е заразителният модел на подражание: «По приѣмра на пловдивчани на много мѣста изъ България по-послѣ захванѣхъ да наричатъ своитѣ училища по името на двамата свети братия» [Плачков, 1894, с. 55]. Изготвените от Хр. Йонков списъци за възрожденските отбелязвания на 11 май и за избора на патрон на Кирил и Методий [Йонков, 1964, с. 411–428] документират масовото поддържане на този култ като ясно застъпена тенденция в българското съзнание. Включването им в празничния календар отразява «колективно преживяното време» [Асман, 2001, с. 36]. Откриването на специални топоси за тази споделимост е начинът те да бъдат материализирани под формата на «пространствени споменни рамки, които споменът съхранява като „родина“ именно при отсъствието им» [Асман, 2001, с. 37].

Историко-краеведската карта на Кирило-Методиевата мисия до голяма степен следва очертанията на национално-идеологи-

ческата карта. Възрожденското реабилитиране към «средновековните форми за почит спрямо Кирил и Методий» [Симеонова, 1994, с. 43] и тяхното преосмисляне пресъздават една своеобразна топография на българската нация: Арнабаси, Белград, Битоля, Браила, Букурещ, Варна, Велес, Копривщица, Калофер и много др. Възрожденците постепенно осъзнават своето включване в нововъведените не-делнични дни като отстояване на идентичността си. Погледът към възрожденската кирило-методиевска проблематика предполага насочване към културно-обществения контекст. Българите и на локално (селищно) и национално ниво започват да «осъзнават тези тържества не само като почит към грамотността, а и като демонстрация на българското присъствие в източноправославната християнска общност» [Кирилова, 2016, с. 11].

Големият брой новооткрити училища и църкви, наименувани на двамата равноапостоли, е целенасочената възрожденска политика за етническо обособяване на българите и разпространението на национализма като въобразена общност [Андерсън, 1998]. Приелите и осъзнали се като консолидатори и инициатори (като Паисий Хилендарски, Неофит Рилски, Н. Геров, Й. Груев, П. Р. Славейков и др.) за проява на националната идея насочват вниманието си към възпроизводимостта на колективната памет. Кирил и Методий са подобен тип устойчиви фигури, които могат да оправдаят очакванията на българската нация за попълване празните полета на две симптоматични за Българското възрожденско парадигми — месианистичната и идентификационната. Припознаването с подобни ярки образци и идеали става възможно посредством придърпването и актуализирането на средновековното книжовно наследство като общоразпознаваем културен код на православната канонична традиция. Разгръщайки идеята на Морис Халбвак за «социалната обусловеност на паметта», Ян Асман обособява трите признака на фигурите на спомена: «конкретната съотнесеност с време и пространство, конкретната съотнесеност с някаква група и възпроизводимостта като самостоятелен метод» [Асман, 2001, с. 33, 36].

От средата до края на XIX век усилията на българската интелигенция са насочени към колективно реабилитиране и популяризиране на светите братя, като за целта е постигнат максимален институционален обхват. Ангажирани са както редица училища,

църкви, читалища, общини, благотворителни дружества, така и словесността (книги, учебници, периодичния печат, календари). Първоначалният възрожденски интерес към славянските равноапостоли и средновековната празнична традиция се появява главно под влиянието на сборника с жития «Четъи-минеите» на св. Дмитрий Ростовски, но и на славистичните изследвания на Дурих, Добровски, Погодин и др. [Велев, 1961, с. 15; Симеонова, 1994, с. 53]. Един от първите читатели на Ростовското издание е Неофит Рилски, който споделя за книгата в кореспонденцията си със своя ученик Н. Геров (1841). Като част от преподаването си в Халкинското богословско училище (1847–1848) Неофит Рилски включва и житието на св. св. Кирил и Методий, което по-късно (1852) публикува в известната си «Христоития славянскаго языка» [Кирил, 1956, с. 52–57]. Заедно с нея Апелът на Велко Р. Каролеев в «Месецослов или календар вечний за 1853» са едни от първите писмени паметници за периодичното провеждане («всякое лето») на възрожденския празник на славянската азбука.

Сред литературните историци има разминаване и оспорване около първото училищно честване на св. св. Кирил и Методий като училищен празник през XIX век, като основните аргументи са липсата на документи и несъответствието между различни възрожденски източници. Факт е обаче, че архивите на Н. Геров съдържат текст, който затвърждава една от хипотезите за 1851 като най-ранната година на честването. Проучването на един кратък документ, неизваден до този момент от ръкописното наследство на Н. Геров, позволява да се преосмисли в известна степен подхвърленото научно колебание. Става дума за споменатия по-рано текст «Кога и как сж станжлы извыстны въ Българско имената на Българскыты просвытителы св. Кирила и Методия» (л. 67). В него още в първото изречение се въвежда конкретния исторически момент: **«Въ 1850 лѣто са отвори за пръвъ пѣтъ въ Пловдивъ Българско училище»** и малко по-нататък **«Това прѣдложение са приало и въ вторѣтъ учебнѣ година на 11-й мая училището вече празнувало деня на своиты покровители <...> Днесъ празнуваме това посвѣщението»**. В края на докладната е изведен цитат от словото на Н. Геров по случай просветителската роля на св. св. Кирил и Методий и продължаването на тяхната традиция с дейността на възрожденските учители — цитат, който по-късно срещаме

и в други слова. Публицистичният характер на текста с хронологично изведени акценти и елементите на тържествено слово навежда на мисълта, че ръкописът представлява записка. Вероятно е изготвен за изпращане в периодичния печат, като например в «Цариградски вестник», където руският дипломат често публикува.

Интересно наблюдение е, че в зависимост от началния период на преподаване на водещия учител (дали е Найден Геров, или Йоаким Груев) в Епархийското училище се променя и годината на първото отбелязване: според спомена на Н. Геров е 1851 г., а според спомена на Й. Груев е 1857 г. Прицелването в прецизното посочване на историческата година не преосмисля в дълбочина и перспектива възрожденския култ към светите братя и съпътстващите потребности на българското общество. Възрожденските мемоаристи като участници на събитието имат и емоционална памет или още колективна памет, с която пренареждат по особен начин фактите, не винаги точни и хронологични. Тъкмо защото е наситена с емоция, паметта прави подмени. Вероятно по-изкушаващо се оказва за изследователите да проследят подвижния спомен на възрожденците, около който историческото събитие се видоизменя.

Българският празник на писмеността през XIX век се реконструира както спрямо изразителя на колективната памет, така и спрямо неговите по-рани или по-късни спомени. Найден Геров и Йоаким Груев документират в различен период своите различни разкази, като техните следосвобожденски мемоари могат да бъдат доближени до поетиката на народническата литература у нас от 80-те и 90-те години на XX век. Още повече изиграват роля високите им политически и културни позиции, които заемат преди и след Освобождението — Н. Геров е руски вицеконсул и губернатор в Свищов, а Й. Груев става директор/министър на народното просвещение на Източна Румелия, член-съветник на Върховния административен съд и др.

Първостепенното място на двете аксиологизирани фигури Кирил и Методий като мощен идентификационен катализатор на българското съзнание изяснява и досегашните продължителни дискусии около възрожденския празник: за годината (1813, 1849, 1851, 1857), мястото (Пловдив, Шумен, Калофер, Цариград)

инициатора (Найден Геров, Константин Геров, Йоаким Груев, Неофит Рилски), характера (училищен, църковен, светски, явен, таен, единичен, последователен). Актуализирането на темата по повод предстоящи годишнини отваря пространство за нови проучвания, извадени от хранилищата неизвестни документи (надеждни и недотам потвърдени), научното им коментирание или сензационното им въвличане. Но дори и наличието на неточна информация или нейното национално/регионално «разчитане» говори за механизмите за осъществяване на въобразената среща с фигурите на спомена.

В заключение бих искала да завърша с един цитат от следосвобожденското интервю с Н. Геров, който с известна носталгичност към един повратен исторически период подчертава значимостта и функцията на възрожденските форми на почитане на славянската писменост: «Сегашното праздване „Св. К. и М.“ нъма ни сѣнката на праздванието прѣз турско врѣме. Въ турско врѣме се праздваше въобще по-весело и по както подобава» [Плачков, 1984, с. 56]. Прочитът на част от ръкописното наследство на общественика и просветител Н. Геров допълва и потвърждава водещата роля на новобългарското образование при формирането на култа към св. св. Кирил и Методий.

Литература

1. Андерсън Б. Въобразените общности. Размишления върху произхода и разпространението на национализма. прев. Яна Генова. София : Критика и хуманизъм, 1998.
2. Асман Я. Културната памет. Писменост, памет и политическа идентичност в ранните високоразвити култури. Прев. А. Димова. София : Планета – 3, 2001.
3. Велев Г. Култът към славянските равноапостоли през Българското възраждане. *Духовна култура*. 1961. 5. С. 8–21.
4. Из архивата на Найден Геров. Писма, доклади и материали за възраждането на бълг. народ. Кореспонденция с частни лица (ИАНГ). Кн. 1–2. Под ред. на Т. Панчев. София : БАН, 1911–1914.
5. И. П. П. [Плачков Ив.] «Праздникът на българското възраждане. (Изъ единъ разговоръ съ Найденъ Геровъ)». *Българска сбирка*. 1894. 1. С. 54–56.

6. Йонков Хр. Празникът на Кирил и Методий по време на Българското възраждане. Известия на Института за история. 1964. 14–15. С. 411–428.
7. Кирил, Патриарх Български. Екзарх Антим (1818–1888). София : Синодално издателство, 1956.
8. Кирилова, А. Някои бележки по въпроса за първото честване на Св. св. Кирил и Методий в Пловдив през Възраждането. *Минало*. 2016. 23, 2. С. 8–14.
9. Симеонова, Г., Денят на Кирил и Методий. София : Етнографски институт с музей при БАН, 1994.

Ползвани непубликувани ръкописи

БИА (НБКМ), Ф. № 22 (Найден Геров), оп. I и оп. II.

БИА, Ф. № 22, оп. I, а. е. 603, л. 1–92.

БИА, Ф. № 22, оп. I, а. е. 622, л. 1–70.

Спасова Андриана. КИРИЛО І МЕФОДИЙ У ПАМ'ЯТІ ВІДРОДЖЕННЯ: СПІЛЬНІ ФІГУРИ ПАМ'ЯТІ

КЪМ ТОПОГРАФИЯТА НА СРЕДНОВЕКОВНАТА БЪЛГАРСКА СТОЛИЦА ПЛИСКА

Стоянов Светлозар

доктор, доцент, Шуменски университет

«Епископ Константин Преславски»

s.p.stoyanov@shu.bg

Плисковското (Абобското) поле заема своето съществено средишно положение с площ от 736 кв.км (изчислена е с планиметър от Военния географски институт) в Североизточна България, като в тази равнина, заобиколена от склоновете на съседните плата, се разполага първата българска столица Плиска (Абоба). В много отношения Плисковското поле има военно-стратегическо положение. На юг от него е Ришкия проход, разположен в източната част на Върбишката планина. Той е северно продължение на Кар-

нобатския проход и свързва Ришката котловина, респ. долината на Брестова река (десен приток на Голяма Камчия), на север с долината на река Луда Камчия. През Ришкия проход, в миналото и днес, минава най-краткия път между земите северно и южно от Стара планина. Тук са се пресичали пътищата от двата най-големи градски центъра в тази част на Балканския полуостров — Одесос (Варна) и Доростол (Дръстър). [Момчилов, 1999, с. 11; Овчаров, 1981, с. 56–57; Рашев, 2006, с. 303–304; Шкорпил, 1930, с. 184].

Плиска е отдалечена от развалините на големите стари градове и е изградена върху необитаем, преди това, терен, а присъствието на едно ново, за балканските земи, население придава на цялостния ѝ образ и на характера на нейната култура специфичен и оригинален облик. Първата българска столица Плиска е построена като военен лагер с обособени самостоятелно укрепени два града: Външен град — защитен е със землено съоръжение; Вътрешен град — първоначално е защитен с ограда от нетрайни материали, изгорена през 811 г., впоследствие — с каменна стена. Най-вътрешната част на Плиска, т. нар. Цитадела, е укрепена със самостоятелна тухлена стена, положена върху каменна основа. Първите строежи в центъра на столицата Плиска са градени около края на VII в. и началото на VIII в. Това са дървени постройки с кръгла или четириъгълна форма, а опорните им стълбове са били положени в дълбоки ями, очертанятията, на които фиксират постройките по време на археологически разкопки. Цялостният план на най-старите сгради в Плиска не е уточнен, но е извесно, че някои от тях са били жилищни, а други с представителни функции. По този начин се оформя първоначалният Дворцов център, защитен от крепостна стена, изградена от две успоредно разположени редици от дървени стълбове. Пространството между тях е било запълнено със землена маса. В полето около укрепения Дворцов център на Плиска се заселва обикновеното население. Поселенията са разпръснати на значително разстояние едно от друго, но са обединени в единна селищна система чрез околновръстен земен ров и вал, ограждащи площ от 23000 дка [Витлянов, 2012, с. 110–111].

Първото българско царство преодолява политическата криза от средата на VIII в. и навлиза в етап на военен и културен подъем, който в столицата Плиска намира израз в преустройството на Дворцовия център, т. е. към края на VIII в. и в самото начало на

IX в. дървените постройкі са изоставени и заменени с каменни. Вероятно първоначално е била изградена голямата каменна сграда, известна днес с името Крумов дворец. Самото преустройство на Дворцовия център в Плиска е завършено през управлението на хан Омуртаг (814 – 831), когато на мястото на опожарения Крумов дворец е издигната нова тронна зала. Жилищните, стопанските и хигиенните сгради са оградени с висока тухлена стена, а Дворцовият център — с каменна. По нейното протежение са разположени четири порти. При хан Омуртаг е изграден и нов укрепен дворец (аул) на река Тича [Ваклинов, 1981, с. 133–134; Витлянов, 2012, с. 113].

Плиска е разположена в полска местност, която е леко наклонена на юг и същевременно е леко издигната на изток и запад. Пресечена е в северозападния си край от няколко потока, съединяващи се в един дълбок, наречен Асардере. Построеният на това равно място стан, в средата има вал от вътрешната страна и ров от външната, които ограждат столицата. Укрепителното съоръжение има форма на издължен трапец в ос север — юг с широката страна на север, а в средата му е изграден Вътрешния град, който е квартал на дворците. Ограден е във формата на трапец от каменна стена, която преди пожара от 811 г. е дървена ограда. Със стена е бил ограден и Малкия дворец в средата. В основата си тази стена е била каменна, а нагоре тухлена. Също с тухли са градени и първите постройкі, които тази стена огражда. Към строителния период преди 811 г. спада и т.нар. Крумов дворец, основите, на който са били от големи каменни блокове [Ваклинов, 1977, с. 86; Мавродинов, 1959, с. 36–38].

Вторият период на строежите в Плиска е при управлението на хан Омуртаг, когато българската държава се разширява. Тухленият градеж е изоставен, а сградите се строят от големи правоъгълни каменни блокове от варовик, доставяни от близкото дефиле. Към този етап спада голямата оградна стена на Вътрешния град, Големият дворец и Малкият дворец. От своя страна Големият дворец е бил представителната, приемната сграда в дворците, тронната сграда и сградата за пиршества. Граден е с големи каменни блокове при дълбоки основи, а правоъгълната тухлена стена, в която се намира Малкият дворец, е затваряла жилищните помещения. Те са били сринати до основи, след пожара от 811 г., а впослед-

ствие над тях са издигнати новите сгради. Самият Малък дворец се състоял от две, почти еднакви, сгради на поне три етажа [Ваклинов, 1977, с. 86, 92, 95, 104–111; Мавродинов, 1959, с. 40–42, 45–46].

Още в началото на периода от края на VII в. до 864 г. селищната територия на бъдещата столица Плиска придобива своята, запазена и в наши дни, рамка — земленото укрепление. Тук се установява главната част от водената от хан Аспарух (640–701) орда, която превръща Плисковското поле в свой постоянен стан и обиталище. С изграждането на владетелска резиденция в средищната част на земленото укрепление, Плиска придобива първостепенен военно-административен статут сред останалите селищни центрове на новосъздадената държава. Резултатът в градоустройствено отношение е превръщането на ханската резиденция в ядро, около което възниква верига от селища, обитавани от обикновеното население. Характерно за тези селища е, че те са в рамките на земленото укрепление, независимо, че са значително отдалечени от резиденцията. Тя се отделя от тях с масивна дървена ограда и с внушителни, също дървени, а и отделни тухлено-каменни постройки. Така Плиска представя своята градоустройствена самобитност на агломерация, обхващаща две пространствено обособени структури — укрепената ханска резиденция-аул (т. нар. Вътрешен град) и прилежащите ѝ селища (т.нар. Външен град). Селищата на обикновеното население са ситуирани равномерно в пространството на Външния град и са отделени едно от друго с незастроени терени. През периода селищата запазват своя планов облик, а динамичните и качествени промени са на територията на ханската резиденция, която придобива внушителен вид.

Първоначално е оградена със солидна стена от дърво и застроена с дворцови и жилищни постройки, повечето, от които са с дървена конструкция. На мястото на дървените дворци и жилища се строят каменно-тухлени, а след пожара от 811 г. дървената оградна стена е заменена със зидана от каменни квадри. Изграден е най-вътрешният, т.е. третият, укрепителен пояс — тухлената оградна стена, обособяваща жилищно-домакинската част на двореца и семейния владетелски храм в отделен архитектурен ансамбъл (т. нар. Малък дворец и Цитадела). Ситуирани непосредствено пред тухлената ограда, корпусите на Тронната палата и на големия езически храм, заедно с Дворцовия площад между тях,

оформят облика на представителната част от Дворцовия център [Димитров, 1999, с. 24].

Със строителните си конструкции и монументална архитектура, както и с развитата водопроводно-канализационна система, новият каменен аул в Плиска изразява нарасналите материални възможности и авторитет на българските владетели по времето на хан Крум (803–814) и наследниците му [Георгиев, 2008, с. 151].

Периодът 864–893 г. в градостроителното развитие на Плиска е характерен със строителството на архитектурни паметници (църкви), строителството на които би могло да се отнесе непосредствено след покръстването, т.е. при управлението на Борис I Михаил (852 – 889). Сред тях с общодържавно значение е издигнатата на мястото на Големия езически храм Дворцова базилика с двете ѝ преустройства, а във Външния град — Голямата базилика (нейното окончателно изграждане е към 875 г.), заедно с разположените в първоначалните ѝ дворове паметници. Тук следва да бъдат добавени поне част от т.нар. плисковски тип скъсени базилики, пръснати из всички райони на Външния град. Те вероятно отбелязват съществуването на старите селища без промени, фиксирайки техните култови средища. Би могло да се предположи, че градоустроителният модел в изграждането на Плиска не е бил нарушен до 893 г., когато столицата на българската държава е преместена в Преслав [Аладжов, 2008, с. 170–171; Димитров, 1999, с. 25].

Характерно за периода 893–971 г. е, че горепосочения градоустроителен модел е променен. В тази връзка Вътрешният град на Плиска загубва представителната си функция, своята сакралност и става достъпен за обитаване от обикновеното население. Дотогава то е живяло в селищата около резиденцията. Първоначалната му концентрация е далеч от дворцовите сгради, заемайки свободните площи край крепостните стени. На тези площи се градят жилища-полуземлянки, а и съоръжения за добив и обработка на желязо, стъкло и цветни метали. Пространството между крепостните стени и дворците започва да се застроява с имения, каквито се градят и на територията на Външния град. Тези имения, които са почти еднакви в планово-композиционно отношение, могат да бъдат определени като жилищно-стопански центрове на плисковски боляри, извършили преразпределение на земята на бившето лично ханско поземлено владение.

Някогашната столица се споделя между изолираните от властта и ненамерили място в новия столичен център Преслав боляри. Нахлуването им във Външния град на Плиска предизвиква засилено движение на население към укрепения градски център. В резултат на това, площите, заети от жилища-полуземлянки във Вътрешния град се увеличават, а част от земеделското, дотогава, население се заема със занаятчийско производство. Около Южната, Северната и Западната порта на крепостта се строят сгради и комплекси с търговско-занаятчийски характер, а първоначалната си недостъпност за обикновеното население на Плиска, запазва само пространството в рамките на тухлената оградна стена [Димитров, 1999, с. 25].

Засвидетелстваното в писмените източници завладяване на Плиска от византийците в периода от 971 г. (окончателно в 1000 г.) до втората половина на XI в. е свързано с нови промени в топографията ѝ. Вероятно, за определен период от време, т.нар. Цитадела запазва своята представителна функция, явявайки се резиденция на местния византийски управител, а кварталите около нея се разрастват и достигат стените ѝ. До тях се създават производствени съоръжения, които заемат части и от Дворцовия площад. Около началото на XI в. населението навлиза и в самата Цитадела, като използва запазените монументални сгради за живеене или строи върху руините им производствени пеши и изгражда в свободните площи традиционните си жилища-полуземлянки. В сравнение с предходния период Външният град е слабо заселен, а Вътрешният град е притегателен за почти цялото население на бившата столица, с тенденция да се обособи като единствен поселищен терен. По това време в пространството на Външния град се разполагат некрополите на многолюдното население, обитаващо крепостта, като при най-големите от тях са изградени малки гробнични параклиси. Край на тази тенденция слагат нашествията на т. нар. късни номади — печенегите и узи, в десетилетията след средата на XI в. [Димитров, 1999, с. 26; Константинов, 2015, с. 5, 8].

В залеза на своята поселищна история от градустроителна гледна точка Плиска е пълна противоположност на първоначалния модел. За нейния упадък способстват още и нашествията на руси, византийци, кумани. Така към средата на XI в. тази агломерация опустява [Жекова, 2020, с. 76].

Литература

1. Аладжов А. Християнски влияния в градоустройството на първата българска столица. *Християнската култура в средновековна България*. Велико Търново, 2008. С. 169–172.
2. Ваклинов С. Дворцовите центрове в Плиска и Преслав. *Плиска – Преслав*. 2. София, 1981. С. 133–137.
3. Ваклинов С. Формиране на старобългарската култура VI–XI век. София, 1977.
4. Витлянов Ст. Стопанският живот в Плиска и Велики Преслав през средновековието (Археологически аспекти). Шумен, 2012.
5. Георгиев П. Столиците на княз Борис-Михаил — хронология и типологическа характеристика. *Християнската култура в средновековна България*. Велико Търново, 2008. С. 146–168.
6. Димитров Я. Градоустройство. — *Първопрестолна Плиска, 100 години археологически проучвания*, София, 1999. С. 23–26.
7. Жекова Ж. Топография и периодизация на печатите от Плиска. *Материали от Шестата национална конференция по история, археология и културен туризъм «Пътуване към България»*. Шумен, 24–26.04.2018 година. Шумен, 2020. С. 71–77.
8. Йорданов И. Печати на византийската администрация в България (971–1118). Шумен, 2019.
9. Константинов К. Външният град на Плиска през Следстолничния период (893–971 г.). Шумен, Series ACADEMICA, 16, 2015.
10. Мавродинов, Н. Старобългарското изкуство. София, 1959.
11. Момчилов Д. Пътна и селищна система между Източна Стара планина и «Еркесията» IV–XIV в. (Върбишки, Ришки и Айтоски проход). Първо издание. Варна, 1999.
12. Овчаров Д. Старобългарско крепостно строителство. *Български средновековни градове и крепости*. I. Варна, 1981. С. 45–91.
13. Рашев Р. Преходът от землена към каменна фортификация в Първото българско царство. *Тангра*, 2006, София, С. 301–310.

14. Шкорпил К. Паметници от столица Преслав. *България 1000 години (927–1927)*. I. София, 1930. С. 183–275.

Стоянов Світлозар. ДО ТОПОГРАФІЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ БОЛГАРСЬКОЇ СТОЛИЦІ ПЛІСКИ

ОБРАЗ ВІЙНИ В ПОЕЗІЇ ДИМИТРА ПОДВИРЗАЧОВА

Цанов Страшимир

*доктор, професор, завідувач кафедри історії та теорії літератури
Шуменського університету імені Єпископа
Константина Преславського
strashimir9@gmail.com*

Війни, які Болгарія вела за національне об'єднання в 1912–1918 рр., зобов'язували болгарських письменників до реалізації патріотичної ідеї. Ідея звільнення від сербського та грецького поневолення болгар Македонії об'єднувала письменників, незалежно від різних естетичних і політичних пристрастей. За кількістю домінують тексти, у яких прославляли героїзм болгарських воїнів і зображували війну як засіб утвердження загальнонародних ідеалів. Найяскравіші особистості, які реалізують патріотичну тенденцію у військовій літературі другої половини ХХ століття, були Іван Вазов і Кирил Христов. Показовим є те, що за критиком А. Балабановим вони творять у «епоху Любомира Бобевського» [Балабанов, 1916, с. 5]. Популярність більш доступного «більш масового» автора пояснює логіку цього формулювання. Другу основну тенденцію у «військовій літературі» 1912–1918 рр. можемо визначити як екзистенціально-гуманістичну. Найяскравіше її відтворено в прозі Йордана Йовкова та у шістьох фронтних віршах Димчо Дебелянова.

Якщо для однієї літератури, створеної під час війни, патріотичний пафос є нормальним, обов'язковим, то гуманістичний є тільки можливим. Творці болгарського слова за шість років військових підйомів і падінь залишаються на моральній височині

людини мистецтва. Показовим є те, що в підпорядкованому штабу журналі «Отечество» ксенофобські виблиски у віршах трапляються не часто (зокрема в єдиного з відомих авторів — К. Христова).

У поезії часів трьох війн Димитр Подвирзачов займає своє особливе місце. Разом з К. Христовим, Й. Йовковим, Еліном Пеліном, Добрі Немировим, він був у складі редакції журналу «Отечество». Публікує лише 11 віршованих творів, у яких війна відтворена як тема або мотив. Але цих текстів достатньо для створення специфічної візії Подвирзачова щодо моделі *людина — війна*. Фронтові твори для автора можуть бути цінними і при дослідженні «психо-соціології інтелектуальної еліти у створеній таким чином екстремальній ситуації у 1912 – 1918 рр.» [Радев, 2013, с. 10]. Поезія Подвирзачова перш за все вражає опосередкованим зображенням війни. У ній немає батальних сцен, як апофіозу героїзму своїх і заперечення іншої ідеї. *Війна є відгуком, відтворенням у паралельному бутті мирного часу.*

Для ліричного світу Подвирзачова війна не є тотальним включенням в один історичний і екзистенціональний побутовий контекст усіх, нації як соціальної спільноти. Війна є розділенням, диференціацією людей на тих, хто у ній бере участь, і на тих, хто за нею спостерігає, говорить про неї, використовує її. Тексти поета навіюють думки про аморальність такого поділу, апріорі присутній цинізм щодо факту, що одна людина може бути на війні, у ситуації фізичного і духовного випробування, перед обличчям смерті, а друга — на відстані, сприймати інформацію про війну, коментувати війну. Для ліричного героя Подвирзачова цинічно доленосним є те, що відбувається з іншими. Для полегшення розуміння цих соціально-психологічних типів можемо назвати персонажі **воїна** і **глядача**, уточнюючи, що візія другого є певною мірою опосередкованою — він «бачить» війну через чутки і телеграми, «бере участь» у ній через інформацію, її аналіз і переживання. Переживання самі по собі є пародійними, тому що вміщують Історію у Побут, тим самим профанують її:

*Ний трябва телеграмите да знаем,
кои, какво, кога са го заели;
до кървав пот, по цели дни чертаем
по мрамора – световните предели.
(«В тила»)*

*Нам треба знати з телеграм,
хто,що, коли захопив;
до кривавого поту, цілими днями креслимо
по мурмуру – світові межі.
(«У тилу»)*

Тексти **поета-воїна** далекі від побутового, він скромний і марнославно йому не притаманне. Найпатетичнішою є його присутність у видінні, яке вибухає лютими кулеметами і криками від підступних осколків «тихим шумом» «святкового бульвару». Образ воїна умовно спроектований на його зустрічі з глядачем; умовність, яка не розхитує безумовність преклоніння перед героїчним:

*И сещам тежка, окървавена
ръка на някой властелин
над мен – и шепне реч сподавена:
«Послушай ги, несретен син! –*

*И колчем срещнеш обгорения
герой на четири войни,
снеми калпак – и със смирение
чело юнашко шелуни».
(«Видение по „Цар Освободител“»)*

*І відчуваю тяжку, окровавлену
руку якогось володаря
наді мною – і шепоче приглушено:
«Послухай їх, нещасний сину! –*

*І коли зустрінеш обгорілого
героя чотирьох війн,
зніми ковпак – і зі змирінням
чоло юнацьке поцілуй».
(«Видіння за „Царем Визволителем“»)¹*

¹ Цитатити з «Видение по „Цар Освободител“» і «Хроника в стихове» за виданням: Подвързачов, Д. Избрани съчинения. Книга първа. Стихотворения. София, 1938. Цитатити з усіх інших творів за : Подвързачов, Д. Избрани произведения. София, 1981.

Ліричний суб'єкт Дмитра Подвирзачова водночас ідентифікується з глядачем і відмежовується від нього, оскільки оціночно диференціює глядачів. Він є глядачем, не ідентичним воїну, який позбавляє себе права прославляти власні героїчні подвиги. Далека від екзистенційних випробувань на фронті, лірична людина занурена в дрібні почуття натовпу і може «бачити» болгарського бога не як такого, що благословляє ранні перемоги, а такого, що пильнує столичне місто: *усміхнений — над ажуррами та латами...* («Затишшя»).

Відмова представити *війну як безпосередню реальність*, не означає відмову від ідеї щодо сутності війни. У Подвирзачова ідея щодо сутності війни «розділена». По суті у віршах йдеться про **дві війни**. Одна конкретна — Балканська, Міжсоюзна або Перша світова. Розміщена в історичному контексті, вона експліцитно не оспівується, не позиціонується як визвольна, не опоетизована як у Вазова або Кирила Христова як героїчна. Але імпліцитно виправдана — як морально, так й історично. У найсокровенніших творах поета, опублікованих у розпалі Першої світової війни — «Моему сину» (ж-л. «Отечество», 1916, № 34–35) і «Загиблому товаришу» (ж-л. «Отечество», 1917, № 6) — немає відтінку гумористично-іронічного ракурсу, властивого поетизації патріотичної теми Подвирзачовим². Любов до батьківщини безумовно висловлена, вона є не тільки особистісною ідентичністю ліричної людини, але в ній розгортаються *сакральні* («Мій син») і *містичні* («Загиблій товариш») конотації³.

Їхня присутність достатньо серйозна, щоб зробити висновок, що поезія Подвирзачова фактично виправдовує *конкретні війни Болгарії* як морально необхідні та визвольні. Зовсім інакше став-

² Порівняй з віршем «Родина» («Батьківщина»), опублікованим вперше у «Смях», 1912, № 48.

³ Найбільш символічними є такі рядки з «На моя син» («Моему сину»):

*Отвърнат днеска – ти я виждаше
във бъдещето може би,
обтънала във лъчезария,
възкръснала като Христа,
земя на правдата света –
България!*

*Відповів сьогодні – ти її бачив
Можливо у майбутньому,
Занурену у сяйво,
возкреслу як Христос,
землю правди святої –
Болгарію!*

лення до війни розглядається з метаісторичної точки зору — як *до зла, плоду недосконалості людської природи, продукт моральної неадекватності людини взагалі*. Такими є послання у вірші «Війна». Текст побудовано як монолог землі-матері. Абстрактна символіка народжує апокаліптичні навіювання. Війну представлено як поругання над життєвими цінностями і позиціонується всемогутність смерті. Текст ідентифікує смерть як торжество Небуття, антилюдського початку. Через війну смерть здійснює всю повноту свого нелюдського (не)буття. У монологі землі-матері жах всемогутності руйнування зливається з потрясінням незбагненності, абсурдності того, що відбувається на фронті — людині іманентно чужа смерть, але вона її сама створює, приносячи себе в жертву ідолу війни.

Абсурдність війни у Подвирзачова має крім трагічного ще й комічно-еротичний ракурс. У фривольних текстах «Вопъл» («Воплі») і «Хроника в стихове» («Хронологія у віршах») прагнення до кохання дискредитує смисл війни. Вірш «Вопъл» («Воплі») ми можемо розглядати як типологічну антиципацію девизу американської контркультури 60-х років ХХ століття: *Make love, not war (Займайся коханням, а не війною)*. У цій фразі, яка стала особливо популярною через пісню Джона Ленона 1973 р. — *Mind Games*, можемо знайти зашифроване послання цілісної смислової структури «Вопъл» («Воплів») і особливо у фінальних віршах:

*И със оръжие, що не убива,
да поразим сърцата си смутени,
и във една взаимна офанзива
да паднеме, един от друг пленени.*

*І зі зброєю, яка не вбиває,
Вразимо наші серця тривожні,
І у взаємному наступі
впадемо, одне одного взявши у полон.*

Найбільш акцентована тональність у військовій поезії Подвирзачова не трагічна, не гумористична, а сатирична. Вона ділить образ глядача надвоє, ідентифікує два типи глядача. Один — це людина, для якої війна — розвага (*глядач, що розважається*). Він у безпечному просторі вулиці і морально потворний, бо для нього

трагічні події на фронті — це лише інформація, якою він заповнює порожнечу свого буття. Війна — це історія нації і доля воїна, яка вбачається через посередництво оптики побутово-пліткарського погляду на світ. Ставлення до *глядача*, що розважається пульсує між глузуванням і презирством, що виражене в текстах «В тила» («В тилу»), «Дни кървави» («Дні криваві») і «В тълпата» («У натовпі»). Назви, безперечно, символічні. Ефективним акцентом моральної убогості невійськової людини є його жалюгідна спроба у фіналі «Дни кървави» («Днів кривавих») ототожнити себе з героєм-воїном:

*На нож народните душмани!
Ще победим. Сам Бог е наш!*

*Ах, тези яростни закани
От асфалтираний паваж!
На ніж народних ворогів!
Переможемо. Сам Бог – наш!
Ах, ці люті погрози
Від асфальтованого шляху!*

«Да живеј войната» («Хай живе війна») і «Поет и воин» («Поет і воїн») представляють інший тип глядача — людину, яка не бере участі у війні, але отримує від неї вигоду (*глядач, що себе забезпечив, використав момент*). І у обох творах він сам сповідує свою цинічну філософію користюлюбства, сам себе викриває.

Мало творів, які Димитр Подвирзачов присвячує військовій тематиці, дають повноцінне естетичне бачення невійськової психології, поміщеної в контекст війни. Війна і мир у Димитра Подвирзачова існують одночасно й у різних просторах. Поетизація зв'язку між ними є ціннісною, тому що екзистенціально-розмежувальне буття і побут, війна і мир ідентифікуються у їх взаємному співвіднесенні. У людському мисленні вони, як системи образів і понять, містяться одне в одному — будь-яка війна ведеться в ім'я якогось миру в майбутньому; у будь-якому мирі наявне уявлення про можливу війну. І якщо війна є буттям не тільки для тих, хто «там десь», «з рушницями в ногах» («Затишие») («Затишшя»), але й для тих, хто «повзе по тротуарах» («В тълпата») («У натовпі»), непате-

тична її поетизація у творах Подвирзачова збагачує наші пізнання духовної атмосфери драматичних для Болгарії 1912–1918 років.

Непримиренний з моральною убогістю глядача війни і сам іронично підписуючи свої вірші псевдонімом «Нестроевая сволоч» («Нестройова сволота»), Димитр Подвирзачов є незаперечним прикладом морально піднесеної особистості письменника. Упродовж усього життя він пише афоризми. Два з них: один — про письменника й другий — про війну, здається, найбільш точно характеризують моральну ідентичність людини і творця Димитра Подвирзачова, відстоювану під час воєн:

«Мала людина може не бути великим письменником, але великий письменник не має бути малою людиною».

«Війна є батьком всьому, — говорив Геракліт. — Про матір не сказав нічого, але за всім видно, що це дурість».

Література

1. Балабанов А. Епохата на Любомир Бобевски. *Пряпорец*, 1916. № 223, 14 октомври.
2. Радев И. Българският писател и войните 1912–1918. Том Първи. Архив. Интерпретации. Велико Търново: Народна библиотека «П. Р. Славейков», 2013.

Цанов Страшимир. ОБРАЗЪТ НА ВОЙНАТА В ПОЕЗИЯТА НА ДИМИТЪР ПОДВИРЗАЧОВ

«COMPANIONS» OF GEORGY RAICHEV AND SYMBOLISM**Shalaverova Galina***doctoral student,**University of Shumen «Bishop Konstantin Preslavski»**todorova.galia@gmail.com*

Georgy Raichev's early work includes social themes and humorous-satirical poems, one drama and two prose works, one of which is defined as a poem in prose. They have no special artistic merits, they are not texts that remain in literary history. Unlike poems, prose and drama can be seen as paving the way for the significant and modern author of the 1920s. The three works are «Companions» («Our Life», 1907), «Sunset» («Zveno», issue 1, 1914), «Aglaida» («Zveno», issue 4–5, 1914).

This text is dedicated to the symbolism-related prose works of Georgy Raichev. «The Poem in Prose» «Companions» was published in «Our Life» (issue 8, 1907). Raichev, who has just turned 24, signs the text as M. Orlin. 1907 is the year in which Dr. K. Krastev divides Bulgarian literature into young and old artists, and Simeon Radev declares the young people from the «Thought» circle to be already old in his study «Dr. Krastev as a literary critic»; Pencho Slaveykov republishes «Epic Songs», and Yavorov divides the critical voices in two with his «Insomniacs». The previous year 1906 is associated with Slaveykov's «Dream of Happiness» (the title provokes an antithesis analogy with Yavorov's «Insomniacs») and with the dramatic experiments of Strashimirov («Mother-in-law», «Beyond»). Thus, Raichev turned out to be part of a turbulent and rapidly changing literary scene, and «Companions» is the text with which he declares his interest in modern literary trends.

Despite the faint signs of narrative, the plot in «Companions» is rather out of the question. The characters are only hatched, they are represented by their desire for reciprocity in love («merging of souls») and the impossibility of this happening. The short work relies on oppositions such as darkness and gloom and youth and old age. The nonlinearly represented time meets the man and the woman, whose «merger» does not happen.

The key image in the text is the shadow. It is a symbol of the impossible love between the man and the woman, of their doom to long

for reciprocity, for being in love and to experience the impossibility of this longing. The symbolic opposition light-darkness is meaning-generating for both Yavorov's «Shadows» (On a dark night the hour. I look outstanding/two dark shadows: there, behind the white curtain/ where the lamp burns, in a field of light/ two shadows of the night ...) and «Companions».

The shadow is a very «appropriate» symbol of the primordial impossibility of love, because it is an archetypal embodiment of the Soul, and in view of its physical reflective identity – of the illusory, the unreal. It is no coincidence that in «The Handbook of Symbols in Bulgarian Symbolism» Dobrin Dobrev notes: «A key symbol in the picture of the world are the wandering colorless shadows, thirsty for peace. These are the shadows of the deceptive vanity of earthly existence» [Dobrev, 1996, c. 236].

«Companions» intrigues as a text not in itself, but read and interpreted in the context of some of the other published works from the eighth book - «Our Life» («Chrysanthemums» – Trifon Kunev, «On a dream to come» – Iliya Ivanov, «Legend» - Iv. Ya., «Ghosts» – Orphan Wanderer). On page three we find the cycle «Chrysanthemums» by Trifon Kunev. In the same year, 1907, Kunev published a book of the same name, which was highly praised by Teodor Trayanov. In the same year, 1907, Kunev published a book of the same name, which was highly praised by Teodor Trayanov. In the pages of «Artist» he notes «the artistry and aesthetics in our literature» [Trayanov, 1906-1907, c. 30-31], and Kunev himself compares it with Verlaine. with «Companions» of Raichev. The cycle fits into the poetics of symbolism. The works present death as an alternative to the present. It is logical that the final poem turns the anaphoric «Let me sleep ...» into the leitmotif of the whole cycle.

After «Chrysanthemums» is «On a dream to come» by Iliya Ivanov (Remains in literary history as Iliya Ivanov-Black). The young writer, who has already published stories such as «A Dream Come True», «Random Confession», «Storm» and «Wedding» in «Our Life», is the only one of the writers and poets in the eighth issue of the magazine in which work we can talk about a realistic image. The beginning of the story includes imagery functionalized with the poetics of the Symbolists. Strange is also the servant of God Seraphim, who does not want to be next to others, only far from them he feels pure and holy.

However, it is not just a replica of the symbolist heroes fleeing the vanity of earthly life; an existential tragedy is revealed in his reflections, which distances him from love; in his thoughts and memories a conception of being as originally doomed is revealed. In the reviving twilight, in the vague threat, in the irrational and inexplicable darkness, the strokes of Georgy Raichev's characters from stories like «Sin», «Lina», «Death» — characters who shy away from darkness because they carry it within and even, trying to subdue her, they obey her. In the same way, after the meeting with God, Seraphim does not open his heart - neither for the pain, nor for the loneliness - «he squeezed small songs, spat in the loneliness and with a terrible laugh deafened the long night ...». In this sense, we can note that the points of contact between «Companions» and «A Dream Come True» exist — in both texts is problematized the motive for sleep, dreams, which are an alternative to reality.

Another «poem in prose» was published in the same issue of the magazine. It is entitled «Legend» and is signed with the initials Iv. Y., Behind which hides Ivan Yaney. The impossible meeting of the Man and the Woman is the main problem that the text poses, the narrative relies on the fairy tale; and the naming of mental states «dreaming», «sadness», «bitterness», «sobbing» is contextually connected with symbolic images visualizing them: a ringing harp, a mysterious forest, giants, abyss, black cloud.

There are several points of contact between «Legend» and «Companions». The motive for the failed meeting («Legend») or too late meeting («Companions») of lovers, men and women, reminiscent of mythological characters who, due to the whims of capricious fate, cannot achieve the love they long for.

The last literary text, placed before that of Georgy Raichev, is «Ghosts» by Sirak Skitnik. He seems to tell the same story, intertwining dreams, ghosts and autumn paintings. It is noteworthy that in «Legend», «Ghosts» and «Companions» the forest is the main topos — in «Legend» and «Companions» the action is entirely focused on the forest, while in «Ghosts» follows the movement from the steppe to the forest. This corresponds to the opposition Forest - field in one of the most emblematic for Bulgarian symbolism poems — «Forest» by Debelyanov. The imagery of the text of Sirak Skitnik is entirely symbolic, the plot is pale, difficult to trace. In terms of composition, it should be noted that the final part is graphically separated, which emphasizes

the message. It is in this final part that the suggestion crystallizes – a person's life is just a dream, the beauty and melancholy in him are untrue and short-lived; inexplicable evil forces, unnamed causeless cruelty, total loneliness rule in existence. Like «Dreaming Coming», here too the states of Raichev's characters are easily recognized from his later stories. What thoughts does this suggest?

«Companions» is the walk of Georgy Raichev in the world of Bulgarian modern literature. Strongly influenced by symbolism – especially by symbolist imagery and language, he created a text that stands on the border between poetry and prose. Lyrical prose is inherent in symbolism, lyricism is at the top of the genre hierarchy of the circle «Thought». The supranational contexts and especially the correspondences of Bulgarian symbolism with Russian symbolism are also important for the interest in the lyrical prose of the Bulgarian symbolists.

In his research «History of Russian Symbolism», Ronald Peterson traces the genesis of symbolism in Russia, noting the borrowing of ideas by French and Belgian poets, but emphasizing that «where the French are somewhat limited in their views on symbolism, seeing it primarily as an approach to writing, some Russian symbolists aim to turn their symbolist concepts into a whole philosophical system – a worldview that can encompass all thoughts. Thus, he explains the existence of symbolist novels and notes that this is a significant difference between Russian symbolists and Western ones. According to him, there are elements of traditional realism, romanticism, fantasy, religion, political and social thought and even lyrical poetry in the prose fiction created by Russian symbolists, which includes a fairly large volume of stories in addition to novels.

In conclusion, it can be noted that «Satellites» is a text that alone is not particularly important for the further development of Georgy Raichev as a writer. But when this «poem in prose» is read through the prism of the other works included in the eighth issue of «Our Life» for 1907, in a correspondent context with them, two main tendencies are noticed. The first is the undoubted lyricization of prose, the borrowing of symbolic imagery, common topos, images and problems. The second is related to the texts of Iliya Ivanov and Sirak Skitnik – they show interest in the demonic, the mystical, in obscure forces that threaten human life, but more the human psyche. As if this is a premonition

of one of the directions in which Bulgarian literature will take after the end of the First World War – to stare into the abyss of the unconscious, the instinctive, which transcends reason to turn man into an irrational, driven by passions and primary desires . And Georgy Raichev will still write on this topic

Literature

1. Dobrin D. The Handbook of Symbols in Bulgarian Symbolism. Shumen: Glauх.
2. Trayanov T. Literature Notes. *Painter*, Vol. 9–10. P. 30–31.

Шалаверова Галина. «СУПУТНИКИ» ГЕОРГІЯ РАЙЧЕВА І СИМВОЛІЗМ

Шалаверова Галина. «СПЪТНИЦИ» НА ГЕОРГИ РАЙЧЕВ И СИМВОЛИЗМА

**ОСВІТОЛОГІЯ.
МЕТОДИКА НАВЧАННЯ МОВИ В ЗАКЛАДАХ
ВИЩОЇ ТА ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

**ПРОСВЕТОЛОГИЯ.
МЕТОДИКА НА ЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ ВЪВ ВИСШИТЕ
И ОБЩООБРАЗОВАТЕЛНИТЕ ИНСТИТУЦИИ**

**ИЗУЧАВАНЕТО И ПРЕПОДАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
В ТАВРИЯ: ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ПЕРСПЕКТИВИ**

Корниенко Светлана

*кандидат по филологическите науки, доцент, докторант
в Харковския национален педагогически университет «Г. С. Сковорода»
kornienkosvetlana17@gmail.com*

Българите, преселени като бежанци от традиционните български земи, които са били под османското робство, в земите на съвременна Украйна в края на XVIII началото XIX в. на територията на украинската държава, живеят предимно в Одеска и Запорожка област. «Доброволната» русификация през 1944–1990 гг. обхваща два поколения. Засилването на асимилацията ги подтиква да положат максимални усилия за запазването и нормализацията на езика си. Функционирайки изолирано от книжовната норма, езикът на българската общност в Украйна не само е съхранен, но е основно средство за общуване на шест поколения — от времето на преселението и досега.

Българският език се използва в устната реч, затова придобива различни нови оттенъци във функционален план: форма за общуване на етноса; активно взаимодействие с украински, руски, румънски, гагаузки език; влияние от посочените източнославянски езикови системи (като последица — българите в Украйна стават билингви, трилингви); взаимодействие между писмената и книжовната форма на националните езици.

Българският език като предмет се изучава в Приморски многопрофилен регионален лицей (гр. Приморск, Запорожка област),

но броят на часовете всяка година намалява. Това, разбира се, негативно влияе на подготовката на кандидат-студентите, които постъпват във висшите учебни заведения на България, защото за таврийските българи Приморският лицей е единственото учебно заведение, където децата имат възможност на достойно равнище да овладеят родния си език.

Ако сравним изучаването на български език сега, в началото на ХХІ в. с изучаването му през осемдесетте години на ХХ в. — много десетилетия назад, може да се направи извод, че отдавна в Таврия българите са усвоявали езика си по-пълноценно, отколкото днес. На пръв поглед това е парадокс. Таврийските българи са живяли в три различни държави — Руската империя, Съветския Съюз и Украйна, която от посочените е единствената демократична независима държава, която позволява свободно и ефективно изучаване на майчините езици.

Отношението на Руската империя и СССР към идентичността на националностите е непоследователно и има негативни резултати. През 1875 г. от българите е открита «Преславската българска семинария», единственото средно училище на таврийските българи по това време. През 1885 г. руското правителство преобразува училището в руска гимназия, а българските учители са уволнени. През 1918 г. Преславската гимназия е преобразувана в Български педагогически техникум, който за осемнадесет години обучава около шестстотин учители по български език. След 1922 г. със заповед на правителството на Украинската ССР се откриват български училища във всички български села на Украйна. През 1936 г. националните училища в СССР са закрити. Този акт става основен фактор в тенденцията на русификация на българите в Запорожка област, последиците от която се усещат до сега.

Какво е сегашното състояние на изучаването на български език от българите в Запорожка област? Българите в Запорожка област изучават родния си език много по-слабо, отколкото българите в Одеска област. Там българският език е задължителен предмет в училищата с преобладаващ български контингент ученици и се провежда в инвариантната част на учебната програма. В Запорожка област българският език се изучава факултативно и в неделните училища, а в учебната програма присъства само в инвариантната част. Например, в Андровското училище само

осем часа седмично са за български език и българска история, а в училището в с. Трояни — девет часа седмично са забългарски език; в училището в с. Богдановка — 5,5 часа, в Анновски учебен комплекс — 2,5 часа, в училището в с. Преслав — 1 час. Защо има такава разлика в селата с приблизително еднакъв брой българи спрямо общото население? Обяснението е следното: първо, всичко зависи от директора на училището, неговото лично отношение към българския език. Второ, в някои села родителите и децата не искат да имат много часове по български език. Така, че без съмнение остава следното — българите в Запорожка област, за разлика от бесарабските българи, изучават родния си език непълноценно.

Как може да се промени ситуацията и действително такива промени са необходими — на това могат да отговорят българите граждани на Украйна. Ние смятаме за необходимостта се преподава български език като предмет задължително в училищата с преобладаващ брой на учениците българи. Това беше обявено за основна цел на Асоциацията на българите в Украйна от президента Антоном Кисе през 2010 г. на Събора на българите в с. Преслав.

За да се постигне тази цел е необходимо да се обединят усилията на българските обществено-културни организации и на украинските държавни образователни институции. Учителите по български език винаги могат да разчитат на методическа помощ от българските специалисти, изпратени от МОН в Република България. Качествено обучение по български език също може да бъде осигурено от кадри, подготвени от Бердянския държавен педагогически университет.

Оттук нататък има доста възможности за българите в Украйна пълноценно да учат родния си език, защото държавната политика е толерантна към етническото разнообразие и признава правото на всеки гражданин свободно да изявява и утвърждава националната си идентичност. Става въпрос, ще бъдат ли тези възможности използвани. Това преди всичко зависи от самите таврийски българи, от това как те се отнасят към своята си национална идентичност.

Посочената по-горе информация относно състоянието на изучаването на български език е резултат на наблюдението на пре-

подавателите методисти по български език, изпратените от МОН в Република България. Ние, етническите българи от Запорожкия край мислим, че тази позиция е субективна. Тези българи, които са в Одеска област имат повече представители в диаспората. Културно-просветителният център, медиите, президентът на Асоциацията, културният елит, лидерите, водещите институции също са там. Това обяснява осичко. Освен това основна част от българското население живее в селата, които младите хора напускат и този процес не спира.

По време на съветското правителство изобщо отсъстваше информация за висшите учебни заведения, в които има специалност «Българска филология». В българските села, където децата биха могли да се заинтересуват, изобщо не се е знаело за такива възможности. В бившите български културно-просветни центрове — Преслав, Молочанск след закриването на българските училища вместо тях са отворени специализирани заведения за умствено изостанали (не в замяна на училища, а в населените пунктове). Каква е била целта на това? Очевидно, за да изчезне паметта за българската просвета, а имената на населените пунктове да презизвикват съответна асоциация. За да се изтрие от лицето на земята това равнище на образованието, което българите са донесли със себе си от историческата си Родина.

И така, всички живееха заедно, интернационално, «по-руски» в Украйна, и дори не възникваше въпроса за родния език, а изобщо беше неудобно да признаеш, че си българин. Защото този страх, който е останал у нас от предците ни още от времената на преселването, репресиите, масовите унищожения, дълбоко се пази в подсъзнанието на потомците. Само когато посетиш историческата си родина България, започваш да изпитваш гордост за това, че принадлежиш към автентична, прекрасна нация и чувството за «неудобство» изчезва. За високото равнище на обучението в българските земските (окръжните) училища писа Н. А. Корф. Той подчертава, че за обучението на децата си българите са направили най-добрите сгради. Родителите не са очаквали подкрепата на държавата и сами са събирали пари за необходимите учебници и заплати на учителите. Документацията в българските училища се отличава с точност, подреденост, очевидна е и отговорността на тези, които я водят постоянно

контролират изпълнението на учебните планове в съответствие с изискванията.

Както беше вече отбелязано, българският език се изучава в регионалният многопрофилен лицей в град Приморск Запорожка област Това е единствената институция за българските деца, в която те могат на съответстващо равнище да овладеят с родния си език. Сега живем в свободна Украйна: няма подтисничество, всички решения се взимат според закона. Приморският лицей се назоваваше украино-български. И високите си резултати на обучението дължи на учителите-българи, които са командирани в Украйна с просветителска мисия. Лицеят станал прочут, когато децата почнаха да печелят призови места във регионални и всеукраински олимпиади по български език. Трета година поредот както лицейът е преименуван в регионален. Но названието няма голямо значение, нали?

През 2011–2012 учебна година броят на часовете започва да намалява, причините за което никой не обяснява. Може би има предмети по-необходими от родния език? Става дума за това, че учителите по български език, които имат само факултативни часове при нас в Запорожка област, постоянно трябва да изтъкват основанието за въвеждането на българския език в учебните планове като задължителен предмет. И трябва за това да се говори не само на семинари и конференции, а да се поставя този въпрос пред районните и областните отдели за образование. Трябва да се подчертае това, че ако децата и родителите не искат да учат родния си език, не трябва да се търсят виновни. Освен броя на часовете и позицията на ръководителя съществува човешкият фактор. Това е учителят по български език. Само със собственния си ентузиазъм, убедителната мотивация той може да върне на българите любовта им към родния език, историята, литературата и културата, както и да ги подкрепи в тяхното осъзнаване на българското си самочувствие, българската самоидентичност.

Литература

1. Петров А. Комуникативната компетентност на учителя по български език. Комуникативната компетентност в съвременния научен дискурс. София, 2005. С. 23–45.

2. Симеонова С. Проблемът за социокултурната компетентност — предизвикателство пред методиката на обучението по български език. URL: <http://liternet.bg.31.01.2006>.
3. Державин Н. С. Болгарские колонии в России. Язык. Т. 2. 1915. 424 с.
4. Кондов В. Помагало по българска фонетика за българите в Молдова и Украйна. Пазарджик : Беллопринт ООД, 2003. 136 с.
5. Русанівський В. М. Співвідношення літературної мови і діалектних етнічних груп. В. М. Русанівський. *Функціонування і розвиток словянських мов*. К., 1991. С. 24–31.
6. Стоянов І. А., Стоянова Е. П., Дадіверін І. Г. Мова болгар України. Одеса, 2002. 496 с.
7. Ткаченко О. Б. Проблемы диахронической социолингвистики. Київ : Наук. думка, 1992. С. 84–85.

Корнієнко Світлана. ВИВЧЕННЯ Й НАВЧАННЯ БОЛГАРСЬКОЇ МОВИ В ТАВРІЇ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

**ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ**

Криськів Мирослава

*кандидат педагогічних наук, викладач,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
mira.kriskiv@ukr.net*

Завданням сучасної вищої школи є формування всебічно розвиненої особистості, яка здатна постійно оновлювати наукові знання, володіти потенціалом гуманітарної культури, важливою частиною якої є мовленнєва культура. Особливо важливим стає навчання ефективного ділового спілкування, формування здатності до професійного використання виражальних ресурсів мови. Повною мірою це стосується майбутніх фахівців, методичні

аспекти формування особистості яких розробляються відповідно до соціального замовлення. Наші студенти мають навчитися логічно мислити, точно і ясно висловлюватися, а цього можна досягти лише на основі знання мови й знання про мову.

Вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» сприятиме формуванню орфографічної компетентності майбутніх учителів нефілологічних спеціальностей. Щоб успішно формувати мовну особистість майбутнього спеціаліста, треба передусім виявити можливості для формування орфографічної компетентності студентів й умови для їх реалізації в навчальному процесі.

Сучасна українська літературна мова має свої особливості й норми, дотримання яких сприяє успішному спілкуванню. Розуміння лінгвістичної природи орфографії має вагоме значення для оволодіння навичками та уміннями письма. Правопис української мови має певні принципи, які досліджували М. А. Жовтобрюх, А. П. Медушевський, І. С. Олійник, М. М. Пилинський, В. М. Русанівський, С. Я. Єрмоленко, М. П. Івченко, Г. О. Козачук, І. І. Дацюк та інші вчені.

Орфографія дуже важлива, оскільки уніфікація правопису сприяє розвитку спілкування. Крім того, вона сприяє вноормуванню літературної мови.

Слова в сучасній літературній українській мові пишуться за такими принципами:

- фонетичним (лексичні одиниці пишуться так само, як і вимовляються);
- морфологічним (складові частини слова позначаються на письмі незалежно від того, як вони вимовляються);
- історичним (традиційним);
- смисловим (диференційним).

Орфографія як засіб оформлення тексту сприяє ефективному спілкуванню в писемній формі. Розуміння комунікативної ролі орфографічних правил може викликати зацікавлення до вивчення правопису в поєднанні з пунктуацією. Адже володіння пунктуацією та орфографією має загальнокультурне значення і є показником розвитку мови та комунікативної компетентності людини. Орфографічні навички розвивають на основі розуміння орфографічних і пунктуаційних правил і взаємозв'язків,

що лежать у їхній основі, а також за допомогою системи орфографічних і пунктуаційних вправ формуються орфографічні уміння й навички. Процес оволодіння правописними уміннями та навичками має складну багатоопераційну та багаторівневу психологічну структуру, яка передбачає сформованість багатьох дій та операцій.

Формування правописних умінь і навичок є тривалим процесом і потребує використання системи орфографічних вправ. Важливою умовою ефективності цієї системи є розуміння викладачем її вимог, його вміння підбирати види вправ відповідно до етапу сформованості орфографічних навичок та лінгвістичної природи орфограм.

Орфографічні вміння та навички формуються за допомогою методів і прийомів навчання орфографії. Методика вивчення орфографії та пунктуації базується на таких методах: слово викладача (розповідь, пояснення); бесіда; спостереження; аналіз мовних явищ; вправи. Орфографічна грамотність є невід'ємною частиною загальномовної грамотності, що забезпечує точність вираження думки та взаєморозуміння. Вона формується на основі засвоєння теоретичних положень про мовні явища, практичні знання та вміння із фонетики, граматики, лексикології та синтаксису.

Методи й прийоми навчання орфографії сприяють формуванню орфографічних умінь і навичок. Методи навчання орфографії переважно включають такі прийоми: бесіда; спостереження та аналіз мовних явищ; слово викладача (пояснення, розповідь); вправи [Хом'як, 2015, с. 3].

Метод спостереження, аналізу явищ (з елементами проблемного навчання) поступово наближує студентів до самостійного розв'язання навчальних проблем. Спостереження за лінгвістичними матеріалами допомагає майбутнім фахівцям зрозуміти природу мовних фактів, явищ і процесів, зрозуміти їх взаємозв'язки та теоретичні висновки, зроблені з них. Аналіз, порівняння, виділення головного, встановлення причиново-наслідкових зв'язків, узагальнення, конкретизація — усі ці інтелектуальні прийоми найчастіше використовуються в процесі спостереження.

Проблемні ситуації виникають, коли студент відчуває, що йому недостатньо знань для вирішення поставленої задачі. Усвідомлення, що відсутність наявних знань вимагає додаткової інформації

ції, викликає пошук шляхів досягнення своїх цілей. Важливу роль для ефективного формування орфографічних умінь і навичок майбутніх фахівців відіграє метод вправ. Лінгводидактами розроблена спеціальна система вправ у навчанні орфографії [Пентиліук, 2004, с. 86].

Необхідними передумовами формування лінгвістичних узагальнень є сформованість таких операцій: порівняння, зіставлення, визначення спільного та відмінного, симультанний (одночасний, нерозчленований) та сукцесивний (послідовний) аналіз та синтез. Сформованість сенсорно-перцептивного рівня мовленнєвого сприймання є важливою передумовою засвоєння мовних узагальнень, необхідних для оволодіння орфограмами (перевірка ненаголошених голосних у корені також передбачає одночасне зіставлення кореневих морфем перевірного слова та слова, що підлягає перевірці).

Засвоєння правописних навичок відбувається згідно з теорією П. Я. Гальперіна, за етапами формування розумової дії. М. Р. Львов розробив та докладно описав модель процесу засвоєння правил правопису. Оволодіння орфографічними навичками можливе за умов достатнього розвитку таких психологічних процесів як: запам'ятовування, збереження та відтворення.

Також у психологічній літературі зазначено, що мислення, систематизація, узагальнення значно полегшують роботу пам'яті. Важливою передумовою вивчення орфографічних правил є підготовка студента до мовного розвитку. Мовлення відіграє важливу роль у пізнавальній діяльності дітей і дорослих. Формування усного мовлення впливає на засвоєння майбутніми спеціалістами писемного мовлення, орфографії.

Отже, розвиток орфографічних навичок базується на розвитку елементарних мовних узагальнень (фонетичних, морфологічних, синтаксичних), що утворюються шляхом зіставлення образів слів (слухових із зоровими, зорових із зоровим) та зіставлення лексичних і граматичних значень слів.

Крім того, узагальнення базується на активізації засвоєних знань і навичок (уміння розрізняти, голосні та приголосні, виділяти наголошений та ненаголошений голосний, наголошений та ненаголошений склад, змінювати форму слова, встановлювати зв'язки в словосполученнях та реченнях).

Узагальнюючи, можна зробити такі висновки:

1. Формування складових правописної навички визначає оволодіння всіма мовними системами (фонетичною, лексичною, морфологічною, синтаксичною).

2. Основними передумовами, що забезпечують формування правописних умінь та навичок є такі мовні та мовленнєві структури:

- фонематичне сприймання, яке відповідає мовним нормам;
- організація одиниць мови на всіх мовних рівнях;
- роль словотворчих і формотворчих мовних елементів;
- різні типи моделей словотворення;
- певний обсяг словникового запасу похідних слів.

3. Засвоєння мовних знань можливе лише під час формування певних практичних дій з мовними знаками, зокрема: фонетичного, морфологічного, семантичного й синтаксичного видів практичного мовного аналізу на різних рівнях (мимовільному і довільному); зіставлення та порівняння слів за значенням і звучанням; зосередження уваги на формальні одиниці мови.

4. Недорозвинене мовлення здійснює негативний вплив на формування знань, умінь та навичок орфографічно правильного письма. Становлення навичок правопису характеризується не лише збільшенням часу засвоєння орфографії, а й порушенням усього його перебігу. Унаслідок недорозвиненого мовлення, несформованості немовленнєвих функцій залишаються незасвоєними або до кінця неавтоматизованими ряд операцій, алгоритмів правописних дій.

Отже, мовний курс на нефілологічних факультетах мусить бути комплексним та охоплювати різні проблеми формування мовної особистості. Необхідно шукати ефективні технології поєднання різних аспектів навчання в цілісний процес як на кожному занятті, так і в опрацюванні всього мовного курсу.

Література

1. Горпинич В. О. Українська морфологія : навчальний посібник. Дніпропетровськ : ДДУ, 2000. 359 с.
2. Пентиліук М. І., Караман С. О., Караман О. В. та ін. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах :

- підручник для студентів філологічних факультетів університетів : за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2004. 400 с.
3. Хом'як І. Орфографічна компетентність як складник формування мовної особистості. *Дивослово*. 2015. № 11. С. 2–5.
 4. Яворська С. Система роботи над орфографічними помилками. *Дивослово*. 2008. № 3. С. 26–29.

Крискив Мирослава. ФОРМИРАНЕ НА ПРАВОПИСНА КОМПЕТЕНТНОСТ НА БЪДЕЩИ УЧИТЕЛИ ПО НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИ СПЕЦИАЛНОСТИ

**ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ЧИТАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ В ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ НА СЕРЕДНЬОМУ РІВНІ**

Марцин Світлана

кандидат філологічних наук, доцент,

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
martsin_sveta@ukr.net

Читання є важливим видом мовленнєвої діяльності, під час якої відбувається сприймання та розуміння тексту в письмовій формі.

Ніна Станкевич у своєму дослідженні «Види читання в курсі української мови як іноземної» зазначає, що «навчання читання — це складний і тривалий процес. Починають із читання з метою озвучити мовний матеріал, потренуватися у вимові, наголосі слів, виробити правильну інтонацію тощо, далі читання переслідує комунікативно прагматичні цілі, і поступово в студентів-іноземців виробляється ставлення до нього як до способу отримання інформації» [Станкевич, с. 191].

Як вид мовленнєвої діяльності читання має свої характерні особливості. Воно є рецептивним видом і належить до писемних видів мовленнєвої діяльності. Предметом читання постає закодований у тексті чужий продукт мислення, який потребує визначення.

Метою цієї розвідки є дослідити формування навички читання в студентів-іноземців на заняттях з української мови на середньому рівні.

Розрізняють два основних рівні розуміння тексту: рівень значення, який пов'язаний зі встановленням значень сприйнятих мовних одиниць та їх зв'язків, і рівень змісту — з розумінням змісту тексту як цілісної мовної одиниці. З огляду на це, навички і вміння розподіляють на дві групи. Перша група — навички, пов'язані з технікою читання, що формуються в усвідомленні графічних знаків та поєднанні їх з відповідними значеннями. Друга група — вміння, які пов'язані із розумінням читання, що передбачають осягнення тексту як закінченого мовленнєвого твору [Кудіна, с. 188–189].

Існує багато класифікацій видів читання, але науковці виділяють чотири основних: ознайомлювальне, навчальне, оглядове та пошукове.

Ознайомлювальне читання — це пізнавальне читання, під час якого основне комунікативне завдання полягає в тому, щоб в результаті швидкого прочитання всього тексту витягти основну інформацію, тобто з'ясувати, які питання і яким чином вирішуються в тексті, про що саме йдеться в ньому. Цей вид читання вимагає вміння розрізняти головну і другорядну інформацію.

Навчальне читання передбачає максимально повне й точне розуміння всієї інформації, що міститься в тексті та її критичне осмислення. Студент вдумливо й неспішно читає текст, аналізує зміст прочитаного з опорою на мовні та логічні зв'язки. Завдання навчального читання: сформувати в студентів вміння самостійно долати труднощі в розумінні української мови як іноземної. Об'єктом «вивчення» при цьому виді читання є інформація, що міститься в тексті, але ніяк не мовний матеріал.

Оглядове читання — це отримання загального уявлення, про що йдеться в матеріалі. Його мета: одержати загальне уявлення про тему й коло питань, що розглядаються в тексті. Це швидке, вибіркове читання, читання тексту за блоками для більш детального ознайомлення з його основними деталями й частинами. Воно також може завершуватися оформленням результатів прочитаного у вигляді повідомлення чи реферату.

Пошукове читання орієнтоване на читання публіцистики та фахової літератури. Таке читання спрямоване на знаходження в тексті конкретної інформації без детального аналізу. Під час його студент знаходить смислову інформацію, що не вимагає дискурсивних процесів і відбувається автоматизовано.

Для формування навички читання в студентів-іноземців більшість науковців схиляється до того, що тексти, які викладач обирає для занять, повинні містити інформацію, яка відповідає рівню знань студентів. На середньому рівні це можуть бути тексти, для формування лексичного запасу для успішної комунікації в різних сферах життя. На цьому етапі починається цілеспрямована робота над словом як двосторонньої одиницею, що має зовнішню оболонку й сенс, як одиницею з обмеженою сполучуваністю, як частиною фразеологічних і стійких зворотів. Основною проблемою студентів стає запам'ятовування великих списків частотних слів з різних сфер життя. Успішне оволодіння лексикою полягає у свідомій і вмотивованій роботі над словами, що вивчаються, в їх багаторазовому відновленні в різних видах навчально-мовленнєвої діяльності, від простих до складних, а також в поєднанні традиційного і (з обмеженнями) нетрадиційних способів запам'ятовування лексичних одиниць.

На середньому етапі вивчення української мови як іноземної доречним буде використовувати художні тексти, публіцистичні, фахові. Але на нашу думку, для студентів будуть цікавими тексти, у яких вони зможуть ознайомитися з культурою українців, історією, звичаями, традиціями. Це краще допоможе влитися студенту в культурне середовище українців, розширити лексичний запас та зрозуміти пареміологічний склад української мови.

Для формування умінь осмислення інформації тексту І.Є. Зогуля пропонує поділяти завдання на дотекстові (передтекстові), притекстові й післятекстові [Зогуля, с. 22].

Передтекстові — це вправи, спрямовані на прогнозування, побудову речень із запропонованих слів, вміння закінчити речення тощо. Вони необхідні для зняття будь-яких труднощів розуміння змісту тексту (лінгвокраїнознавчих, мовних, стилістичних, структурно-смислових). Робота з мовним матеріалом ведеться на етапі передтекстових вправ. На наступних етапах увага студентів має бути спрямована на розуміння інформації тексту.

Робота з притекстовими завданнями передбачає формулювання комунікативної мети і власне читання тексту. Метою притекстових завдань є вироблення умінь студентів орієнтуватися в тексті. На етапі виконання післятекстових завдань відбувається контроль розуміння тексту. Ці завдання спрямовані на підготовку студентів до відтворення тексту й до подальшого створення самостійних висловлювань.

Наведемо приклад роботи з текстом, присвяченим святкуванню Дня захисників і захисниць України, із розробленими до нього завданнями. Це свято збігається зі святом Покрови Пресвятої Богородиці, а також з Днем Українського козацтва. Тобто ми можемо розповісти іноземним студентам, чому ці свята пов'язані і чому саме 14 жовтня було обрано для такого важливого свята, як День захисника і захисниці України.

Розповідь викладача: *День захисників і захисниць України — це державне свято, що відзначається 14 жовтня. Започатковане воно з 2014 року і пов'язане з російською окупацією Криму та початком воєнних дій на території Донецької та Луганської областей. Безпрецедентні зразки мужності та відваги, виявлені нашими бійцями на передовій новітньої російсько-української війни, сотні відданих життів за Батьківщину потребували гідного шанування з боку суспільства й держави. 14 жовтня було обране для цього свята не випадково.*

У християн східного обряду свято Покрови Пресвятої Богородиці було введено тільки в X столітті й має під собою чи то легенду, чи то реальну подію, яка відбулася в стародавньому Царгороді (Константинополі). На ту пору місто було оточене чужинцями. Під церковним склепінням на всенічній службі у Влахернському храмі з'явилася Пресвята Богородиця в оточенні ангелів, пророків і апостолів і накрила вірян своїм дивовижної краси омофором. Це видіння було провістям перемоги – невдовзі ворог відступив, і місто було врятовано від знищення. Відтоді Покрова асоціюється із заступництвом і захистом від ворога як видимого, так і невидимого.

Особливо шанували Богородицю-Покрову запорізькі козаки. Вони мали на Січі церкву на її честь, а також ікону її Покрова. Ідучи в похід на ворога, козаки відправляли молебень до своєї Покровительки. Повернувшись щасливо з походу, складали їй подяку.

Завдання 1. Прочитайте, запишіть і запам'ятайте нові слова. *Покрова Пресвятої Богородиці, День захисника і захисниці України, Покровителька, Січ, козаки, християни.*

Завдання 2. Дайте відповіді на питання.

1. Коли святкують в Україні День захисника і захисниці?
2. З якими святами ще пов'язане це свято?
3. Чому саме на Покрову Пресвятої Богородиці 14 жовтня було призначено святкування Дня захисника і захисниці України?
4. Чому Богородицю-Покрову шанували козаки?
5. З якими історичними подіями в Україні пов'язане святкування Дня захисника і захисниці України?

Завдання 3. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовки.

За музиками їхало козацьке військо. Їхали козаки в рядах, різними відділами зі старшиною. Десять козаків — то був десяток, а коло них їхав отаман. Сто козаків — се була сотня, а старшим був сотник, і він їхав перед своїм відділом. Тисяча козаків — се був полк, а старшиною був полковник; але в деяких полках було й більше козаків, певно, по кілька тисяч. Так говорили люди, звідкись вже довідалися. Кожний старшина мав відзнаку своєї власті: полковники мали золочені булави, сотники тримали в руках менші булави, пірначі, а отамани мали прості палиці, тільки деякі були з булавами. Кожний відділ козаків мав свій знак: десятки мали малі прапорці, а називали їх «значками»; сотні мали більші прапори; а найбільші і найгарніші були полкові хоругви. Козацькі прапори були різної краски: деякі червоні, інші сині, ще інші — жовті. Гарно було дивитися, як ті хоругви маяли над військом, немов летіли горою якись дивні птиці. Деколи вітер відкривав цілий прапор, і можна було доглянути, що на нім намальовано. На кожному прапорі був інший знак: тут ангел з мечем в руці, там хрест, там знов хрест над півмісяцем; де-інде намальовано козака з рушницею через плечі; то знов руку з мечем, або якогось звіра, або птицю. Говорили люди, що се знаки різних міст і повітів, з яких прийшли козаки. Козаки були в різних одягах, найбільше мали на собі сині і червоні жупани, а на головах великі шапки. Але деякі були в залізних зброях, панцирах, а як їхали, залізо дзвеніло глухим голосом. Оружжя мали всіляке: стрільби і рушниці, шаблі, пістолети; деякі відділи мали в руках довгі списи, дерев'яні із залізними кінцями, інші були з луками через плечі.

Козацька кіннота їхала та їхала без кінця. Я почав був числити, скільки їх буде, але збився з рахунку і не міг дочислитися. Позаду за кожним полком везли військові гармати. Се були тяжкі, великі штуки з широкими чорними гирлами, — аж мороз ішов по шкірі, як на них дивитися. За гарматами їхали довгі вози з військовими припасами; везли кулі, порох у залізних скринях, всякі харчі — муку, сухарі, сушене м'ясо і рибу і всякі інші потрібні речі.

Дивився я на се, аж очі боліли. Забув про цілий світ, а тільки сидів на моїй черешні та глядів, як ідуть козаки. Аж підійшли до мене тато та й кажуть: «Іди вже, Васильку, до хати, вже захід сонця буде, треба худобу гнати додому з пасовиська». Аж тоді нагадав я собі, що треба вертатися; вже й їсти хотілося, бо я не полуднував нині. А все-таки жаль було кидати черешню. Але тато знов заговорили до мене, і я мусив злізти. Ще дивився хвилину на козацьке військо; але козаків було без числа, все їхали нові десятки, сотні і полки. І я пішов, не чекаючи, коли вони всі перейдуть. Казали люди, що кілька днів будуть переходити...

Скінчив Василь оповідання, а хлопці ще слухали б; не могли наслухатися про козаків. (За І. Крип'якевичем)

Завдання 4. Дайте відповіді на питання.

1. Що спостерігав Василько, сидячи на черешні?
2. Який відділ козаків очолював отаман?
3. Скільки козаків підпорядковувалося сотнику?
4. Які відзнаки своєї влади мали старшини в руках?
5. Якого кольору були прапори у козаків і що на них було зображено?
6. У що були одягнені козаки?

Завдання 5. Випишіть з тексту застарілі слова.

Наприклад: старшина, сотник, жупан, стрільба...

Завдання 6. Випишіть з тексту числівники. До якого розряду вони належать. Провідмініайте їх.

Наприклад: десять, сто, тисяча.

Завдання 7. Випишіть з тексту 10 дієслів і визначте в них час, спосіб, дієвідміну.

Наприклад: везли – минулий, дійсний, I дієвідм.

Завдання 8. Прочитайте міні текст, у якому порушено логічну послідовність речень. Відновіть її і запишіть утворений текст.

14 жовтня українці святкують одразу три свята. З 2014 року 14 жовтня є державним святом і неробочим днем — Днем захисника і захисниці України. Перше — Свято Покрови Божої Матері, друге — День українського козацтва, третє свято — День захисника і захисниці України. Зі святом Покрови співпадає святкування Дня українського козацтва, адже козаки глибоко й щиро шанували образ Покрови Божої Матері, вірили у її силу й урочисто святкували цей день. 14 жовтня православні християни святкують день Покрови Пресвятої Богородиці. Усі ці свята дуже взаємопов'язані і виникали послідовно.

Завдання 9. Підготуйте розповідь про державне або релігійне свято, яке святкується у Вашій країні. Укажіть інформацію про звичаї та обряди, яких ви дотримуетесь під час його святкування.

Науковець Б. Сокіл зазначає, що «кількість вправ диктує сам текст, його розмір, лексичне багатство, різноманітність морфологічних форм та синтаксичних конструкцій» [Сокіл, с. 196]. За допомогою вдало підбраного тексту можна поповнювати лексичний запас студентів, вправлятися в граматиці української мови, відслідковувати мовні явища.

Таким чином, робота над текстами будь-якого виду передбачає чітку систему завдань, спрямовану на осмислення змістовної сторони прочитаного, на відпрацювання й систематизацію умінь і навичок у такому виді мовної діяльності, як читання. Це допоможе студентам-іноземцям не тільки краще пізнати історію та культуру українців, а й за допомогою тексту розширити свій лексичний запас та вдосконалити граматичні навички.

Література

1. Зозуля І. Є. Навчання читання іноземних студентів україномовних текстів (початковий етап). *Закарпатські філологічні студії*. 5, (Т. 1), 2018. С. 20–25.
2. Кудіна Т. М. Формування лексичної компетентності української мови в іноземних слухачів підготовчих відділень: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2013. 24 с.
3. Станкевич Н. І. Види читання в курсі української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*: зб. наук. праць. Львів, 2013. Вип. 8. С. 186–193.

4. Сокіл Б. Дотекстові та післятекстові вправи: типологія та особливості побудови. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*: зб. наук. праць. Львів, 2011. Вип. 6. С. 196–203.

Марцин Светлана. ФОРМИРАНЕ НА УМЕНИЯ ЗА ЧЕТЕНЕ В ЧАСОВЕТЕ ПО УКРАИНСКИ ЕЗИК НА ЧУЖДЕСТРАННИ СТУДЕНТИ НА СРЕДНО НИВО

ФОРМУВАННЯ ІНФОМЕДІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 5–6 КЛАСАХ НУШ

Мельничин Наталія

*магістр факультету філології і журналістики,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
12021999rik@gmail.com*

Динаміка сучасного світу перетворює наше життя на безперервний процес адаптації, і саме від адаптаційного потенціалу особистості залежить її успіх, можливість самореалізації. Сучасна людина мусить критично мислити, знаходити шляхи розв'язання проблем у будь-якій ситуації, працювати в команді, бути здатною цілеспрямовано вирішувати, активно використовувати сучасні інформаційні технології, медійні ресурси.

З огляду на це, забезпечення всебічної підготовки учнів та молоді до взаємодії із сучасною системою медіа, формування медіаграмотності й медіакомпетентності школярів є надзвичайними завданнями сучасного вчительства. Специфіка розвитку та впровадження інфомедійної грамотності в освітній процес стала предметом зацікавленнь багатьох науковців, зокрема М. Антонченка, Л. Борбеля, О. Будник, Г. Бурковської, Т. Вододазської, В. Герман, Н. Глинянюк, Н. Дащенко, І. Зеленської, Ю. Зорі, Ю. Ку-

раса, Н. Курмишевої, О. Муратової, О. Мединської, Т. Началевич, Н. Поплавської, Т. Устименко, Ю. Філіп та ін.

На думку Н. Курмишевої, інфомедійна грамотність передбачає «вміння сприймати інформацію на основі критичного мислення і створювати медіапродукти, враховуючи динамічність подій навколишнього світу та спираючись на аналіз і оцінку медіатекстів відповідно до контексту функціонування медіа, а також до використання кодових і репрезентаційних систем» [Курмишева, 2020, с. 316].

Необхідність формування інфомедіаграмотності виражена в засадничих документах Нової української школи (далі — НУШ).

Згідно з вимогами Держстандарту базової середньої освіти, учні й учениці повинні:

- уміти працювати з інформацією, поданою в різних знакових формах (текст, схема, таблиця, фото, малюнок та ін.);
- використовувати критерії добору й способи пошуку інформації;
- визначати джерело інформації; достовірність, новизну, актуальність і несуперечливість інформації; надійність і ненадійність джерел інформації;
- розрізняти явну й приховану інформацію, факти й судження; маніпуляцію й пропаганду [Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 року № 898].

Відповідно до цього вчитель на уроках української мови добирає актуальні види навчальної діяльності.

Наприклад, учням й ученицям 5-го класу під час вивчення теми «Жанри мовлення» можна запропонувати :

- удома підготувати роздавальні картки (з одного боку — написати ключові слова з теми «Жанри мовлення»: комплімент, лестощі, похвала, прохання, умовляння, благання, пропозиція, запрошення, згода, відмова, вибачення, подяка, привітання; з іншого — їхні дефініції);
- удома підібрати фото, малюнки, що ілюструють жанри мовлення (комплімент, лестощі, похвала, прохання, умовляння, благання, пропозиція, запрошення, згода, відмова, вибачення, подяка, привітання тощо);
- у класі організувати роботу в парах: роздати по 3 картки з ключовими словами, щоб пара могла дібрати потрібні

ілюстрації й створити мінідіалоги відповідно до вказаних жанрів та зображених на світлинах чи малюнках життєвих ситуацій.

На уроці розвитку мовлення в 6 класі з теми «Особливості побудови опису природи. Усний твір-опис природи за картиною «Весна в лісі»» можна почергово запропонувати учням і ученицям такі завдання:

- зробити презентацію фото, картин природи, де буде зображено ліс у весняну пору;
- уявити себе персонажем картини;
- намалювати всі деталі, про які йтиметься в тексті;
- підготувати музичний супровід до складеного тексту-опису природи;
- зачитати його на уроці із застосуванням зображення та музики.

З метою увиразнення уроків доцільно використовувати такі онлайн-застосунки:

- Word Cloud Generation, Word Art, Answer Garden — для створення «хмаринки слів»;
- XMind, FreeMind, MindMap, MindJet Mindmanager, Edrow Mind Map, Visual Mind — для створення ментальних карт;
- Thinglink, Glogster EDU — для створення інтерактивних плакатів;
- Bitstrip, Canva, Write Comics, Pixton, Storyboard That — для створення коміксів.

Отже, виконуючи завдання, спрямовані на формування інфо-медіаграмотності на уроках української мови, учень поетапно змінює свою роль — від споживача, свідка, спостерігача до активного учасника й автора медіапроцесу; у нього формується система цілей, мотивів, установок, інтенцій, пов'язаних з правилами, тактикою комунікації в медіапросторі; а головне — учитися комунікативно виправдано користуватися мовними засобами української мови (стилями, типами, жанрами) в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо) для досягнення життєвого успіху, тобто формується як компетентний мовець інформаційної доби.

Література

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 року № 898. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/prodeyaki-pitannya-derzhavnih-standativ-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
2. Курмишева Н. Інфомедійна грамотність у педагогічній суб'єкт-суб'єктній взаємодії. *Збірник статей Восьмої міжнародної науково-методичної конференції «Критичне мислення в епоху токсичного контенту»*. Київ : Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2020. С. 315–318 .
3. Лозицька А. Медіаосвіта як ефективний засіб формування читацької грамотності учнів на уроках літератури. *Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи: збірник статей шостої Міжнародної науково-методичної конференції*. Київ : Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2018. С. 114–124.

Мелничин Наталя. ФОРМИРАНЕ НА ИНФОМЕДИЙНА ГРАМОТНОСТ В ЧАСОВЕТЕ ПО УКРАИНСКИ ЕЗИК В 5–6 КЛАСОВЕ НА НУШ (НОВО УКАИНСКО УЧИЛИЩЕ)

ПРОФЕСИОНАЛНОТО ПОРТФОЛІО НА ПЕДАГОГІЧЕСКИЯ СПЕЦИАЛИСТ – СЪЩНОСТ И ФУНКЦИИ

Миланова Евелина

доктор, главен асистент, Софийски университет

«Свети Климент Охридски»

milanova_e@abv.bg

Заркова Полина

доктор, Софийски университет «Свети Климент Охридски»

poli01@abv.bg

Атестирането в системата на средното образование у нас е свързано с професионалното портфолио на педагогическите специалисти, ангажирани с многоаспектния учебен процес. Изготвянето на съдържанието на тази своеобразна визитка, репрезентираща общите и индивидуалните дейности и постижения на педагогическите кадри, не бива да се свежда до елементарно колекциониране на онагледяващи нечия работа образци, а следва да се възприема като хронологично обосновано и логически подплатено селектиране на материали (дипломи, грамоти, сведения за открити уроци, разработване на учебна литература, поздравителни адреси и пр.) от съответния период на атестиране, чрез което да се онагледят най-вече «постигнатите компетентности в съответствие с професионалния профил на заеманата длъжност» (Наредба № 15 от 22. 07. 2019 г. за статута и професионалното развитие на учителите, директорите и другите педагогическите специалисти на МОН).

Предвид разпоредбите в горесцитирания документ професионалното портфолио на заетите в системата на средното образование трябва да отразява преимуществено информация за постигнатите високи образователни резултати от тяхна страна и от страна на техните възпитаници, както и за постъпателната градация в хода на професионалното им развитие. Като се има предвид специфичния бинарен фундамент, върху който се базира изготвянето на портфолиото на всеки едни от 12 типа педагогически специалисти (*учител, директор, заместник-директор, ръководител на направление «Информационни и комуникационни технологии», възпитател, психолог, педагогически съветник, ло-*

гопед, рехабилитатор на слуха и говора, корепетитор, хореограф, тренър по вид спорт), най-общо могат да се обособят четири основни функции, с които се характеризира дискутираният документ. Като първа би трябвало да се открие **представителната**, тъй като нейната роля се свързва с представянето на персоналната работна философия на педагогическия специалист и с неговите придобити до момента и през съответния период на атестиране образователно-квалификационни и научни степени, доказателствен материал за повишаване на квалификацията и под. Втората — **развиваща** — функция се отнася до онагледяването в професионалното портфолио на стремежа както към професионално усъвършенстване, така и към кариерно развитие, демонстриран чрез поредица от ясно дефинирани, времево детерминирани и практически изпълними цели. Третата по ред функция, наречена сполучливо **оценъчна**, цели да способства за по-лесното оценяване на актуалното равнище и релевантните на периода на атестиране постижения, реализирани от педагогическия специалист. Тази именно функция е от значение за формирането и развиването у подлежащите на атестиране на умения за себerefлексия и самооценка, произтичащи от обективно осмисляне на индивидуалните работни резултати. Четвъртата, **комуникативна**, функция спомага за обратната връзка със страните, имащи отношение към работата на педагогическите кадри в българското средно училище – колеги, преки ръководители, родители и настойници, експертни лица от МОН, РУО и др.

Съдържанието на професионалното портфолио следва да обхваща значими резултати (стандартно за период от четири години) сред множеството професионални изяви на атестирания, които да бъдат както негови лични, така и на учениците му. Подбраните постижения трябва да се отнасят до неговото ефективно участие в осъществяването на съвременните държавни образователни политики и на тези на наелото го учебно заведение, прилагане на иновативни методи за преподаване и оценяване, участия в обучения от вътрешноинституционален и от външноинституционален характер, впечатления от неговата работа, поднесени под формата на констативни протоколи, благодарствени писма, референции и т.н. Колкото и широкообхватна и разнолика да изглежда информацията, която следва да намери отражение

в портфолио на педагога, и нейното прецизиране и подредба да смущават с времеемкост, всъщност има ясни критерии, които да обуславят какво и как да намери място в съдържанието на документа. Обикновено се започва с лична информация за лицето, на което принадлежи портфолио: образование, допълнителни квалификации, общ и педагогически трудов стаж, заемана длъжност, месторабота, учебни дисциплини, които формират хориума му, дали последният е хомогенен или учителят преподава по повече от един предмет (напр. математика и информационни технологии, история и цивилизации и философски цикъл и др.), възложено класно ръководство и под. Изложението не бива да се отличава с хаотичност, а да цели привличане на внимание върху профила на специалиста; редно е да се направи обзор на заеманите длъжности от страна на подлежащия на атестиране от момента на постъпването му в системата на средното образование — така заинтересованите страни (бъдещ работодател, атестационна комисия, училищно настоятелство и др.) могат да добият представа и за персоналните качества и облик на педагога — планомерност, експедитивност, управленчески опит, научни постижения.

Личната философия, определяща отношението на специалиста към заеманата от него длъжност, също би трябвало да намери отражение в портфолио му, като това може да бъде реализирано чрез цитат, авторски текст, пословици и т.н. Необходимото внимание следва да се обърне и на доказателствения материал, проследяващ постиженията на атестирания и на подрастващите, с които работи. Те могат и обичайно са разнокалибрени (участия в честване на празници, високи резултати на НВО и ДЗИ, призови места на олимпиади и др.), затова е препоръчително към поетапното им прилагане да се подхожда детайлно и логиката на последователността им да е обозрима за ответната страна. Свидетелствата за професионалното израстване на педагогическия специалист също трябва да са адекватно йерархизирани, а подборът на учебниците и учебните помагала, с които е предпочел да работи преподавателят, следва да бъде мотивиран обективно и компетентно, като част от аргументите е резонно да бъдат съотнесени към настоящите държавни образователни стандарти. Материали от участие в семинари, научни конференции

и под., както и информация за лични творби (литературни произведения, скулптури, фотографии и пр.) и за собствения принос за подобряване на материалната база на учебното заведение също трябва да бъдат превърнати в част от съдържанието на портфолиото.

Прецизното изготвяне на професионално портфолио е свързано и с представата, че въпросният документ е с перманентно отворен край и винаги може да бъде актуализиран, макар и традиционно да се приема, че обновяването на съдържанието му се извършва двукратно през учебната година — в нейното начало и при завършека ѝ. В съдържанието на портфолиото трябва да бъдат залегнали стратегическите цели на МОН за извеждането на ученето през целия живот от идея в реалност, за повишаване на качеството на образованието и разгръщане на иновациите. Предвид тази негова специфика портфолиото следва да се интерпретира като надеждно средство за измерване на степента на адекватност на педагогическия специалист спрямо образователните политики и тенденции.

**Миланова Евелина, Заркова Полина. ПРОФЕСИОНАЛНО
ПОРТФОЛИО НА ПЕДАГОГИЧЕСКИЯ СПЕЦИАЛИСТ – СЪЩ-
НОСТ И ФУНКЦИИ**

ВЕРБАЛІЗАТОРИ КОМПЛІМЕНТАРНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ МІЖПЕРСОНАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Паланська Ганна

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.01 Середня освіта (Українська мова і література),
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
hannavpal@gmail.com*

Сьогодні важливими передумовами ефективних змін в освітньому процесі є практика довіри й уважності суб'єктів один до одного в шкільних умовах. Нині часто вчителі та учні незадоволені тим, що потрібно щоранку зустрічатися одне з одним у форматі офлайн чи онлайн. Атмосфера під час заняття — «Скоріше б день закінчився!» Але має бути інакше: учителі, задоволені своєю роботою, кожен урок проводять з ентузіазмом, а учні спілкуються з радістю з однолітками та вчителями. Саме це і є, на нашу думку, позитивною шкільною культурою, яка впливає не лише на взаємини між усіма учасниками навчального процесу, а й на навчання в цілому.

Вельми поширеною в людському спілкуванні є така комунікативна одиниця, як компліментарне висловлювання. І. Шкіцька в монографії «Маніпулятивні тактики позитиву: лінгвістичний аспект» (2012) слушно наголошує: «Компліментарні висловлювання містять позитивну оцінку адресата й уживаються мовцем із метою викликати в адресата позитивний емоційний стан. Різновиди компліментарних висловлювань становлять комплімент, похвала та схвалення» [Шкіцька, 2012, с. 32].

Комплімент як об'єкт лінгвістичного аналізу привертав увагу багатьох дослідників, свідченням чого є роботи Н. Вулфсон і Дж. Мейнз, Р. Герберта, О. Голубничої, Л. Кокойло, Н. Краснопірської, Б. Левандовської-Томашик, В. Міщенко, І. Шкіцької та ін.

Метою поданої розвідки є загальний коментар щодо вивчення особливостей компліменту як мовленнєвого жанру в міжперсональній комунікації підлітків. Матеріал проведеного дослідження охоплює 110 фрагментів діалогічних текстів 50 профілів підлітків від 12 до 16 років у соціальній мережі «Інстаграм» та анкетних

текстів 40 учнів 8–9 класів Харківської ЗОШ № 143 (анкета складалася з 20 запитань, які були пов'язані в тематичні блоки, питання одного з яких стосувалися компліментарної культури серед однолітків). Загальний корпус прикладів одержано методами суцільної вибірки, спостереження, аналізу та опитування.

Загалом культура компліментів не дуже поширена серед підлітків. У середній і старшій школі, де клас поділений на групи, спілкування між класом загалом майже не відбувається. А довгі компліменти, які ще недавно дарували одне одному представники минулого покоління, більшість підлітків замінили на лайки й «відгуки» смайлами. В інтернет-просторі «найдовшими» компліментами є односкладні прикметники на зразок: *чудесна, красива, ідеальна, мілашка, естетична, нереальна, діловий, красень*; такі вигуки, як *вау, ооооо, ніцьо так*; фрази з пісень: *«Ти моя альфа», «Твої зелені очііііі», «забери мене в полон»* — вираз позитивної оцінки щодо образу, краси.

Більшість компліментів, які дарують одне одному підлітки в офлайн-просторі й у школі загалом, торкаються зовнішнього вигляду або матеріальних речей: *«у тебе дуже виразні очі», «попа як горіх», «класні кросівки», «стильний лук [образ]»*. Фрази *«Де ти купила?»*, *«Чим ти миєш голову? класний запах!»* сприймаються підлітками як комплімент і позитивна оцінка їхніх надбань. Ці «компліменти-питання» можуть слугувати непрямую формою похвали й визнання. Наприклад, «комплімент-питання» *«Це ти сам зробив?»* уживається для вираження захоплення творчістю, правністю або талантом однолітка.

Для схвальної оцінки використовують сталі вирази або поширені вирази з мемів, як-от: *«Ну, ти й пацюк»* (фраза, що пішла в народ з однієї із серій «Камеді-клубу»), *«Та ти шо», «Ля ти яка», «Гаряча конячка»*.

Здатність бачити прекрасне одне в одному залежить ще й від морального й духовного розвитку підлітків. Одні можуть підкреслювати тільки фізичні чи зовнішні переваги, а інші здатні помічати й прояви характеру, сили духу, глибини потенціалу одне одного. Здатність висловлювати свої почуття й оцінки простими чи складними конструкціями залежить від рівня розвиненості підлітка, його начитаності й глибини стосунків з тією людиною, якій робиться комплімент. Наприклад, здатність помітити риси

характеру іншого більшість підлітків зазвичай проявляють через прості конструкції: «*ти дуже мила*», «*з тобою легко спілкуватися*», «*ти такий смішний*», «*ти дуже розумний*».

Для побудови компліментарних порівняльних конструкцій, підлітки зазвичай використовують згадку про відомих людей (політичних діячів, зірок шоу-бізнесу, тітокерів і блогерів): «*Ти як принцеса Діана*» (про фізичну красу), «*Ну ти й Ілон Маск*» (про здатність до фантазії чи розум), «*Ти часом не син Лапенка?*» (про почуття гумору).

Підлітки відрізняються від дорослих своєю прямою й здатністю говорити у вічі те, що вони думають, тому їхня оцінка часто щира й лаконічна.

Часто звучать компліменти під час командної гри. Наприклад, коли гравець забив гол, його напарники зазвичай щедро говорять компліменти та слова визнання, які б не сказали за звичайних обставин. Адреналін, почуття перемоги та вдячність за забитий гол сильніші, ніж власна сором'язливість або гордість. Тому на полі компліменти можна почути частіше.

Підлітки роблять компліменти тим, з ким узагалі не спілкувалися раніше, кого зневажали, за умови, якщо від цієї «непотрібної» людини залежить їхня перемога. Наприклад, якщо від останнього слабого гравця в команді залежить результат естафети, сильні гравці підтримують його такими висловленнями-компліментами: «*Ти зможеш! Молодець!*»

Як виявив аналіз анкет 40 учнів 8–9 класів Харківської ЗОШ №143, 85% учнів зазначили, що не чують компліментів від однокласників і не роблять їх самі. Вважаємо, що це обумовлюється психологічним аспектом підліткового віку. Учні 14–16 років схильні до критики й цинічності. У цьому віці вони стають особливо чутливими до оцінки людей, тому ці риси стають їх внутрішньою спробою захисту, проявом незалежності думки. Через це спроби висловити своє захоплення або схвалення набувають негативної або грубої конотації: «*Ти що, вже не бомж?*» (здивування, викликане красою), «*Що ти курив?*» (вираження схвалення творчості, креативності), «*Розкомандувалась!*» (жартівливе підкреслення лідерських якостей).

Аналіз анкет учнів Харківської ЗОШ № 143 свідчить, що 15% підлітків стверджують, що роблять компліменти й отримують їх,

проте в більшості випадків тільки від близьких шкільних друзів. Загальну ж атмосферу в класі 75% опитуваних характеризували такими словами, як *конкуренція, байдужість, неповага, приниження, стьоб*. Звісно, така атмосфера є однією з причин відсутності культури компліменту.

На нашу думку, ефективними у формуванні комунікативних здатностей підлітків говорити одне одному ласкаві й ніжні слова в спілкуванні, у вихованні в них уміння бачити гарні риси та відчувати душевний стан інших, робити добро іншим, є *заняття-тренінги*. Під час цих занять з метою засвоєння компліментарних висловлень для вираження похвали та поліпшення настрою варто запропонувати підліткам такі питання: 1. Як висловити ваше позитивне ставлення до співрозмовника українською мовою? 2. Що сказати близькій людині, коли вона має чудовий вигляд? 3. Як висловити своє захоплення другом після його здобутків? Після цього підібрати разом з ними 10 найкращих універсальних компліментів як для дівчат, так і для хлопців, які можуть використовуватися в будь-яких ситуаціях для вираження захоплення. При цьому важливо навести приклади реалізації вищезгаданих компліментів у звичних життєвих контекстах.

Також з метою формування в учнів загальнолюдських моральних цінностей, задля розвитку толерантних взаємин між усіма учасниками освітнього процесу варто провести «кольоровий» тиждень толерантності.

Окрім того, учителю якомога частіше треба починати урок з компліменту, похвали учнів, хоча таке «вступне» спілкування й не передбачене навчальною програмою.

Таким чином, здійснений аналіз особливостей компліментів як мовленнєвого вчинку підлітків-харків'ян дозволяє стверджувати, що культура компліментів не дуже поширена серед підлітків. Як правило, вони використовують прості компліментарні конструкції. Необхідно формувати комунікативні гнучкі навички підлітків, зокрема, уміння говорити одне одному компліменти, уміння бачити гарні риси та відчувати душевний стан інших, у навчальному процесі.

Перспективним вважаємо науковий розгляд компліментарних висловлювань як засобу свідомого стимулювання спілкування дев'ятикласників.

Література

1. Кокойло Л.О. Компліментарні висловлювання в сучасній англійській мові (структура, семантика, вживання) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Київ, 1996. 24 с.
2. Краснопірська Н.О. Мовні засоби вираження реакції на похвалу в українській мові. *Мова і культура*. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2009. Вип. 11. Т. VIII (120). С. 36–43.
3. Шкіцька І. Ю. Маніпулятивні тактики позитиву: лінгвістичний аспект: монографія / за наук. ред. проф. В.М. Бріцина. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2012. 440 с.

Паланска Ганна. ВЕРБАЛІЗАТОРИ НА КОМПЛЕМЕНТАРНАТА КУЛЬТУРА НА ТИЙНЕЙДЖЪРИ В ПРОЦЕСА НА МЕЖДУЛИЧНОСТНА КОМУНИКАЦИЯ

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА В УМОВАХ ВІЙНИ

Петришина Ольга

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови та методики її навчання,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
petryshyna@tnpu.edu.ua*

Воєнні події в Україні позначилися на всіх сферах суспільного життя, докорінно змінили його умови. У царині освіти й науки йдеться про зміну педагогічних умов, переформатування колективів, нестандартний менеджмент закладів вищої освіти, спроби забезпечити адекватний освітній процес у нестабільних, часто в екстремальних обставинах і, безумовно, про переосмислення змісту освіти. Нині гостро усвідомлюємо не лише роль ціннісних

орієнтирів в українському державо- й націотворенні, поступі, євроінтеграції, але передусім — їхній безпековий вимір, значущість у збереженні самоідентичності, національного буття загалом. Поняття «ціннісний орієнтир», зважаючи на досвід національних та особистих втрат упродовж останніх місяців, зазнає переосмислення з огляду на актуалізацію концептів «життя», «щастя», «мир», «добро» тощо.

Проблематику цінностей інтерпретовано дослідниками різних наукових галузей — педагогічної, психологічної, філософської, соціологічної та ін. Різні підходи, методології вивчення та вимірювання, розроблені типології ціннісних орієнтирів створюють багатовимірну візію цього складного поняття. Формування професійних цінностей педагога стало об'єктом наукових досліджень таких учених: О. Бадюл, В. Бобрицька, О. Дубасенюк, О. Копилова, Г. Мешко, О. Мешко, Н. Максимчук, Н. Федорова, В. Ємець, Н. Соколовська та ін. Лінгводидактичні засади професійної підготовки майбутніх філологів, формування їхньої творчої мовної особистості із відповідними фаховими компетентностями, якостями, цінностями вивчали: М. Вашуленко, Т. Донченко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Г. Дідук-Ступ'як, О. Караман, О. Копусь, Г. Корицька, О. Кучерук, О. Маленко, Л. Мацько, Е. Палихата, М. Пентилюк, О. Семенов, Т. Симоненко, І. Хом'як та ін.

Ціннісні орієнтири розуміємо як важливий компонент структури особистості, який відображає життєвий досвід, здобутий в індивідуальному розвитку, і формує серцевину свідомості, на основі якої вирішується багато важливих життєвих питань [Максимчук, 2000, с. 3].

Наш науковий і професійний інтерес викликають шляхи формування ціннісних орієнтирів здобувачів філологічних факультетів, зокрема майбутніх учителів української мови та літератури, у зв'язку зі зміною умов та переосмисленням низки завдань освітнього процесу через воєнні дії в Україні.

«Слід визнати, — ідеться в рекомендаціях МОН України «Ціннісні орієнтири сучасної української школи», — що й у суспільстві на сьогодні часто немає єдиної думки щодо умовного переліку та більш-менш узгодженого змісту тих цінностей, які мають об'єднувати суспільство, у зв'язку з чим повсякчас трапляються випадки переключування та маніпуляції категоріями патріотизму, гідності,

верховенства права чи свободи». Там саме знаходимо перелік засадничих цінностей сучасної освіти: гідність, рівність, справедливість, толерантність, турбота, чесність, довіра, верховенство права, нетерпимість до корупції та фаворитизму, патріотизм, екологічно-етична цінність, соціальна відповідальність, лідерство та самореалізація, свобода. У пропонованій парадигмі важко вмотивувати критерії й презентовану послідовність, особливо беручи до уваги військове протистояння, яке триває з 2014 року.

У стандартах за низкою педагогічних професій, зокрема «Учителя закладу загальної середньої освіти» [Професійний стандарт], сформульовано компетентності — інтегральну, загальні, спеціальні, — які маємо сформулювати в майбутніх педагогів-словесників під час навчання за відповідними освітніми програмами. Сучасні університети ставлять за мету через педагогічну, науково-дослідну, управлінську, проектну види діяльності виховати гармонійну мовну особистість філолога, сформулювати його мовну культуру, свідомість, систему цінностей, естетичних смаків через роботу з текстами, вивчення літературного процесу, аналіз художніх текстів, навички текстотворення тощо.

Наукова діяльність майбутніх учителів-словесників має бути пов'язана з дослідництвом у напрямі спростування стереотипів, підхоплення актуальних національних концептів і наративів, обґрунтування багатства, глибини, довершеності, самотності української мови й літератури, наукової думки. Із початком війни чимало зазначених проблемних питань виходять на-гора і потребують компетентних сучасних тлумачень, «у науковій царині, відповідно, їх варто обговорювати зі здобувачами, наприклад: чи коректно використовувати російські джерела й покликання під час агресії; чи варто брати участь у наукових заходах, комісіях, товариствах, продовжувати співпрацю загалом із російськими колегами; як комунікувати з російськомовними українцями й долучатися до популяризації рідної мови тощо. Українське суспільство потребує широкого просвітництва, передусім координованого прогресивними філологами та істориками зі спростування міфів, постколоніальних стереотипів...» [Петришина, 2022, с. 359–360].

Учитель-словесник працює зі словом і водночас працює за допомогою слова з вихованцями. Якісна філологічна освіта сьогодні — це перемога на невидимому, але визначальному фронті, де бо-

ротьба ведеться за розум, свідомість людей. Нині спостерігаємо, як змінюються настанови, мотиви, переконання, ставлення, смаки, тобто ціннісні орієнтири. У результаті проведеного нами дослідження структури цінностей майбутніх студентів-філологів ТНПУ, проаналізовано такі групи: професійні, статусні, особистісні, загальнолюдські, матеріальні, самовдосконалення, альтруїстичні [Максимчук, 2000, с. 11]. Серед групи загальнолюдських цінностей, які становлять 38% від загальної кількості обраних студентами в першій групі п'ять найчастотніших цінностей для здобувачів, це: мир в Україні, здоров'я; щасливе сімейне / родинне життя; кохання, комфорт і спокій. Аналіз інших показників засвідчує високий рівень відповідальності, мотивованості, громадянської зрілості здобувачів, усвідомлення своєї місії як педагогів, яким належить по-новому працювати й виховувати покоління свідомих українців.

Професійна підготовка майбутніх учителів-словесників в умовах війни зміщує окремі акценти у формуванні ціннісних орієнтирів. Категорія «ціннісний орієнтир» увиразнює національні інтереси нашої держави, морально-етичні засади етнокультури українців, безпековий вимір української мови, увиразнює її статус як національної разом із важливою ідентифікаційною функцією. Виховання свідомих професійних учителів-філологів передбачає відстоювання власних національних цінностей, захист державного суверенітету України, зміцнення її духовної та інформаційної безпеки.

Література

1. Максимчук Н. П. Психологічні особливості становлення ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2000. 21 с. URL : <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6076/Maxymchuk.pdf?sequence=1>
2. Петришина О. Формування мовної толерантності майбутнього педагога-словесника в умовах війни. *Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід: збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції, 13–14 травня 2022 року, м. Тернопіль. ТНПУ ім. В. Гнатюка*. Ред. кол.: Морська Н. Л., Литвин Л. М., Поперечна Г. А. Тернопіль : Вектор, 2022. С. 356–361.

3. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text>
4. Ціннісні орієнтири сучасної української школи. Міністерство освіти і науки України, 2019. 63 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentasia-Roman-Stesichin.pdf>

Петришина Олга. ФОРМИРАНЕ НА ЦЕННОСТНОТО ОРИЕНТИРАНЕ НА БЪДЕЩИЯ УЧИТЕЛ-ФИЛОЛОГ В УСЛОВИЯТА НА ВОЙНА

СИНТАКСИС І СЛОВОТВІР: МІЖРІВНЕВІ ЗВ'ЯЗКИ В НАВЧАННІ МОВИ

Пігур Мирослава

*кандидат педагогічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
pigur.muroslava@gmail.com*

Одним із пріоритетних напрямів сучасного мовознавства є комунікативна лінгвістика, що досліджує загальні закони спілкування людей за допомогою мови й базується на аксіоматичному розумінні: умови реального функціонування мови є головним чинником, який впливає на розвиток цієї мови. Отже, навчання мови — це відображення життя.

Модернізація системи освіти в Україні передбачає застосування принципу інтеграції в структуруванні навчального матеріалу. Тому слушними є зазначені в Концепції розвитку вищої педагогічної освіти України в XXI столітті закономірності в прогнозуванні змісту освіти: 1) поглиблення міжпредметних зв'язків; 2) створення інтегрованих курсів; 3) усунення дублювання навчального матеріалу [Любар, 1994, с. 76].

Ідея інтегрованого навчання є значним здобутком дидактики загалом, адже сьогоднішня стадія наукового мислення все більше характеризується здатністю розглядати не окремі ізольовані чинники, а їх взаємозв'язки. Розв'язання проблем в структуруванні навчального матеріалу під час інтегрованого навчання вимагає заміни репродуктивно-пояснювального типу навчання на продуктивне, яке стимулює до узагальнення і систематизації знань. Тут йдеться про інноваційні методи засвоєння знань блоками, модулями. Така система організації навчання дозволяє здобувачу освіти виділити в конкретному предметі базисну інваріантну частину його змісту, яку після самостійного осмислення і реконструювання можна використати на новому складнішому рівні або іншому розділі мови.

Модульна система організації вивчення мовного матеріалу зі словотвору дає можливість презентувати його так, що маємо можливість виводити семантичну і структурну похідність із синтаксичних конструкцій (словосполучення, речення), що є базою похідних і супроводжується конденсацією, компресією, транспозицією.

У лінгвістичних дослідженнях, зокрема у працях Н. Клименко, з таких позицій трактується поняття словотворення як розділу лінгвістичної науки, який вивчає творення і функціонування похідних одиниць, що є однослівними найменуваннями, вторинними за природою, мотивованими за змістом, структурованими, тобто такими, що виводяться за формою.

Найбільш репрезентативним з такого погляду є транспозиційний спосіб творення слів, який традиційно називають морфолого-синтаксичним (транспозиційна деривація — за термінологією Л. Невідомської). Мовознавець В. Горпинич конверсію вважає різновидом транспозиції. Вивчаючи цей спосіб творення слів, приходимо до висновку:

1. Основною причиною переходу слів з однієї частини в іншу є комунікативна потреба в цьому носіїв мови. Лексико-граматичною причиною такого переходу є дистрибуція, інноваційне синтаксичне і лексичне поєднання слів у реченні.
2. Перехід слів з однієї частини в іншу доводить, що в мові все взаємопов'язане і транспозиційний спосіб словотворення — це активний процес, при якому нові слова утворюються за моделями слів, які уже існують в мові.

3. Перехід слів з однієї категорії в іншу починається в мовленні і вже потім стає одиницею мови. Основою такого переходу є семантико-синтаксичні зрушення, які, виникаючи ситуативно, порушують, а потім і змінюють співвідношення лексичного і граматичного значення в слові.

Наступним продуктивним способом словотвору, що базується на синтаксичній основі є складання. Він об'єднує два різновиди: словоскладання і основоскладання. У підручниках для ЗВО виділено обидва різновиди. Для більш чіткого розмежування і розуміння словоскладання і основоскладання В. Горпинич пропонує термінологічну поправку у вигляді: складні і складені слова [Горпинич, 1998, с. 126]. Особливістю композитних дериватів є те, що вони безпосередньо є синонімами до відповідних їм словосполучень чи інших синтагм. У зв'язку з тим, процес утворення будь-якого слова, і складного зокрема, поділяють на два етапи:

1) утворення складного найменування (у результаті розгортання): не тільки словосполучення, але й більш розгорнутої форми: *той, хто має чорні крила*;

2) власне «універбізація» — створення слова-універба, тобто створення в процесі комунікації певної лексеми як одного із варіантів можливого: *чорнокрилий*.

Найбільшу групу композитів в українській мові складають прикметники, які мотивуються атрибутивним словосполученням:

$A + N \rightarrow$ *сіроокий, тоннокрилий*.

Другу групу слів (у кількісній характеристиці) складають композити з дієслівною опорною основою. Це слова з групи активно продукованих. Пояснюється це тим, що значна частина таких слів належить до спеціальної термінології, яка активно розвивається: *електрохід, космоліт, аерохід* і под. Саме на цій групі лексичних дериватів можемо прослідкувати синтаксичний механізм в утворенні лексем.

Особливістю складних слів є те, що в них наявний внутрішній синтаксис — специфічний порядок розташування їх елементів, їх зв'язок, а також зовнішній синтаксис — співвіднесеність з еквівалентними синтаксичними конструкціями. Складні слова потребують пояснення синтаксичної основи їх творення. Тому в складних чи складених словах основи синтаксично координуються: *хліб-сіль*, або синтаксично підпорядковуються: *чорнокрилий – той, що з чорними крильми*.

Внутрішній синтаксис складних слів, за твердженням Н. Клименко, свідчить, що вони здебільшого побудовані за словотворчими моделями з препозицією пояснювального члена [Клименко, 2014, с.84]. Якраз це створює передумови для подальшої декомпозиції складних слів і перетворення їх на морфологічно прості одиниці, в яких залишається та основа, яка відповідає пояснювальному члену композитного утворення: *чужоземець* → *чужак*. Причину декомпозиції аналітичних найменувань Л. Невідомська вбачає в «послабленні» предикації, її згортанні, що зумовлено потребами номінації: *наливка, виготовлена з груш* → *грушева наливка* → *грушівка* [Невідомська, 1999, с. 37]. Внутрішній синтаксис композитів, юстапозитів співвідносний з відповідними синтаксичними конструкціями. Тому одним із прийомів вивчення складних слів Н. Клименко вважає метод перифраз [Клименко, 2014].

Перелічені способи творення слів можна вивчати в одному блоці, оскільки саме таке групування матеріалу спрямовує до подолання ізоляції під час вивчення одиниць мови різних рівнів. Семантико-синтаксичний підхід до вивчення словотвірних явищ є необхідною умовою їх успішного засвоєння.

Література

1. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія: [навчальний посібник]. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет, 1998. 189 с.
2. Клименко Н. Ф. Вибрані праці / упоряд. Є. А. Карпіловська, А. О. Савенко. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. 728 с.
3. Любар О., Федоренко Д. Розвиток вищої педагогічної освіти України в ХХІ столітті: концепція. *Рідна школа*. 1994. № 8. С. 75–79.
4. Невідомська Л. М. Дери́вація та її основні види. *Науково-теоретичний журнал Інституту українознавства при Прикарпатському університеті ім. В. Стефаника*. 1999. № 1. С. 26–39.

Пигур Мирослава. СИНТАКСИС И СЛОВООБРАЗОВАНИЕ: ВРЪЗКИ МЕЖДУ РЪВНИЩАТА В ЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ

РОЗВИТОК УСНОГО МОВЛЕННЯ В УЧНІВ 5 КЛАСУ НА ІНТЕГРОВАНОМУ УРОЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Сергієнко Катерина

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.01 Середня освіта (Українська мова і література),
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
katarunochka@gmail.com*

Сучасна освіта — це процес постійних змін, переоцінок, що відбуваються на основі соціальних і системних змін, а також нового розуміння дитини, її внутрішніх можливостей, цінностей і набутих знань. Навчання в умовах сьогодення має бути спрямоване на стимулювання та активізацію пізнавальної активності учнів у процесі навчання, розвиток творчих настроїв та заохочування їх до різноманітної діяльності, ознайомлення їх із системою цінностей тощо. Одним зі способів втілення цих завдань є проведення інтегрованих уроків.

Інтегрований урок — це урок, який проводиться з метою розкриття загальних закономірностей, законів, ідей, теорій, відображених у різних науках і відповідних їм навчальних предметах. Інтеграція (від лат. *integer* – повний, цілий) — це об'єднання в ціле раніше ізольованих частин. Інтегровані уроки ставлять за мету об'єднати споріднені блоки знань із різних навчальних предметів навколо однієї теми з метою інформаційного та емоційного збагачення, сприйняття, мислення, почуттів учнів. Це дає можливість пізнавати явище з різних боків, досягнути цілісності знань [Чепіль, с. 35]

До питань дидактичних особливостей інтеграції в освітньому процесі у своїх дослідженнях зверталися видатні педагоги: О. Біляєв, Л. Варзацька, Т. Донченко, Ю. Колягін, В. Паламарчук, О. Савченко, Н. Светловська та інші. На сьогодні впровадження інтегрованих уроків у школі є предметом вивчення багатьох науковців, хоча досліджень з розвитку усного мовлення на інтегрованому уроці мови та літератури не достатньо, що й привернуло нашу увагу й стало предметом розгляду в студії.

Саме в концепції Нової української школи визначено ключову мету освітньої галузі «Мова і література» — розвиток особистості учня, формування в нього мовленнєвої і читацької культури, комунікативної і літературної компетентності, гуманістичного світогляду, національної свідомості, високої моралі, активної громадянської позиції, естетичних смаків і ціннісних орієнтацій [Кучеренко, 2014].

У контексті реформування української освіти було затверджено Державний стандарт базової освіти, відповідно до якого нині науковці й учителі розробляють модельні програми з усіх шкільних предметів як для першого (адаптаційного) циклу базової середньої освіти, тобто для 5–6 класів, так і наскрізні для 5–9 класів [Горошкіна].

Модельна навчальна програма — це документ, що визначає орієнтовну послідовність досягнення очікуваних результатів навчання учнів, зміст навчального предмета (інтегрованого курсу) та види навчальної діяльності учнів, рекомендований для використання в освітньому процесі в порядку, визначеному законодавством.

Виділимо модельну навчальну програму «Інтегрований мовно-літературний курс (українська мова, українська та зарубіжні літератури). 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Старагіна І. П., Новосьолова В. І., Терещенко В. М., Романенко Ю. О., Блажко М. Б., Ткач П. Б., Панченков А. О., Волошенюк О. В.), яка передбачає формування ключових компетентностей та розвиток природних здібностей, інтересів учнів.

Варто відзначити ще одну модельну початкову програму «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної). 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Яценко Т. О., Тригуб І. А.), яка передбачає розвиток компетентного учня-читача, а також формування усвідомлення, що українська література є частиною світової художньої літератури.

Кожна із двох названих нами програм має право на використання в практиці вчителів-словесників. Ми надаємо перевагу першій проаналізованій програмі, через доцільність взаємопов'язаного навчання всіх видів мовленнєвої діяльності. Розвиток комунікативної компетентності учнів на подібних уроках відбувається наскрізно, адже створюються проблемні ситуації, що

вимагають вміння самостійно вирішувати поставлені завдання, забезпечується формування в учнів умінь вдумливо та критично читати й сприймати тексти художньої літератури.

Варто зауважити, що й форма проведення інтегрованих уроків має відмінності порівняно з традиційними уроками. Учителю мусять організувати такі навчальні ситуації, у яких учень постійно експериментує, діє, перевіряє, оцінює й таким чином набуває знання через особистий досвід, безпосередній контакт і роздуми. Учителю намагається бути партнером, радником і наставником, який допомагає учням долати труднощі, збагачує їх почуття гідності й цінності.

Використання художніх творів, текстів різних стилів, медіа текстів допомагає збагачувати словниковий запас учнів, розвиває їх вміння грамотно будувати речення.

Учитель на інтегрованому уроці може використовувати такі види завдань:

- 1) прочитати запропонований твір, значення нових слів записати до словничка;
- 2) доповнити текст (написання фанфіку, складання діалогів);
- 3) заздалегідь підібрані слова замінити на фразеологізми, синоніми або іншими мовними одиницями;
- 4) відредагувати неправильно побудовані речення (відпрацювання мовних тем) та ін.

Таким чином, інтегрований урок з української мови та літератури сприяє розвитку зв'язного мовлення учнів та набуття ними навичок комунікативної компетентності.

Література

1. Варзацька Л. Методика інтегрованого уроку мови. Дивослово, 2004. №3. С. 31–50.
2. Горошкіна О. М. Принципи побудови модельної програми з української мови для 5–6 класів закладів загальної середньої освіти: електронний зб. наукових праць ЗОІППО. №4 (46), 2021.
3. Інтегровані курси. URL: <https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/movno-literaturna-osvitnia-haluz/intehrovani-kursy/>

4. Кучеренко І. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі: [монографія]. Умань : Видавець ФОП Жовтий О. О., 2014. 410 с.
5. Чепіль М. М. Педагогічні технології : [навчальний посібник] Київ : Академвидав, 2012. 224 с.

Сергиенко Катерина. РАЗВИТИЕ НА УСТНАТА РЕЧ НА УЧЕНИЦИТЕ В 5. КЛАС В ИНТЕГРИРАНИЯ УРОК ПО УКРАИНСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА

**КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД У ВИВЧЕННІ ГРАМАТИКИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМИ-ІНОЗЕМЦЯМИ**

Фатєєва Яна

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 035. Філологія (Українська мова і література),
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
jane1992.2017@gmail.com*

На сьогодні більшість учених дійшли висновку, що під час вивчення української мови іноземними студентами важливим є формування мовленнєвої компетентності, а через мовлення формується граматична компетентність. Тому під час викладання української мови як іноземної важливим є формування вмінь спілкуватися українською й робити це граматично правильно. Комунікативний підхід орієнтований на розвиток комунікативної компетентності, тому більшість часу на заняттях приділяється різноманітним розмовним вправам, які залучають студентів до спілкування, а на традиційних заняттях надається перевага розвитку граматичної компетентності.

Засновниками комунікативно-діяльнісного підходу є методисти й викладачі іноземних мов І. Зимня, Є. Пассов, О. Біляєв, І. Бім та інші. Вони розглядають комунікативно орієнтоване навчання як поєднання двох структурних компонентів: екстралінгвістич-

ного (комунікативні наміри мовця й предметний зміст спілкування відповідно до ситуації) і лінгвістичного (мовний матеріал — фонетичний, граматичний, лексичний і мовленнєвий матеріал — зразки ситуативно й тематично обумовлених мовленнєвих висловлювань) [Бабій, 2009, с. 134].

Комунікативний метод розвиває всі мовні навички — від усного та писемного мовлення до читання й аудіювання. Граматика засвоюється в процесі спілкування: студент спочатку запам'ятовує слова, вирази, мовні формули й тільки потім починає аналізувати, що вони означають з боку граматики. Мета комунікативного підходу — навчити студента говорити іноземною мовою не тільки вільно, але й правильно [Becker, 1995; Müller, 2002]. У межах комунікативного підходу обов'язковими є принципи функціональності, тобто конструкції та мовленнєві засоби, які пропонуються студентам, орієнтовані на практичне застосування в мові. Також важливим є контекстуальна обумовленість, або ситуативність, що означає застосування мовленнєвих засобів ситуативно, у межах певного контексту.

Під час використання комунікативного підходу вважаємо за доцільне застосовувати різноманітні мовленнєві ситуації, діалоги, розмовні теми. Наприклад, діалогові теми «Давайте познайомимось», «Я та моя сім'я» допоможуть студентам розглянути використання особових займенників; розмовні теми «Моя кімната», «Я в університеті» удосконалять уміння використовувати в мовленні прислівники; тема «Мій день» допоможе студенту навчитися вживати числівники, а «Що я роблю у вихідний» — дієслова та форми дієслова. Комунікативне викладання мови передбачає максимально доступне подання граматики з метою чіткого розуміння слухачами, яку саме конструкцію й чому слід вживати в тому чи тому випадку.

Отже, під час викладання української мови для іноземців завданням викладача є ретельно продумувати кожне заняття, добирати такі теми спілкування, які допоможуть студентам розширювати не тільки комунікативні компетентності, а й удосконалювати їхні граматичні вміння.

Література

1. Бабій І. Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення рідної мови у професійно-технічних навчальних закладах. Молодь і ринок. 2009. № 9. С. 133–136. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/6510/1/%D0%9A%D0%94.doc.pdf>
2. Becker G. Handlungsorientierte Didaktik. Eine auf die Praxis bezogene Theorie. Beltz. 1995.
3. Müller F. Selbstständigkeit fördern und fordern: Handlungsorientierte und praxiserprobte Methoden für alle Schularten und Schulstufen (Beltz Praxis). Landau: Beltz. 2002.

Фатеева Яна. КОМУНИКАТИВЕН ПОДХОД ПРИ ИЗУЧАВАНЕТО НА УКРАИНСКА ГРАМАТИКА ОТ ЧУЖДЕСТРАННИ СТУДЕНТИ

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 5–6 КЛАСАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Ягнич Мар'яна

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету філології і журналістики,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
marianna2703marianna@gmail.com*

Актуальним вектором професійного розвитку сучасного вчителя-словесника є освоєння новацій, пов'язаних із імплементацією реформи «Нова українська школа», а саме: створення сприятливого освітнього середовища, упровадження компетентнісної парадигми, реалізацію діяльнісного підходу, цифровізацію освіти.

Проблему використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі — ІКТ) в освітньому процесі вивчали зарубіжні дослідники Д. Клементс, Т. Оппенгеймер, С. Пейперт, К. Хофман.

Її значущість підкреслювали українські вчені В. Бикова, О. Бондаренко, В. Заболотний, А. Коломієць, О. Міщенко, О. Пінчук. У своїх працях вони висвітлили окремі аспекти цифрової лінгводидактики й репрезентували вітчизняні моделі застосування ІКТ-технологій на уроках української мови в початкових класах.

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю широкого залучення вчителів-словесників до процесу цифровізації сучасного освітнього середовища.

Метою дослідження є розкриття можливостей застосування інформаційно-комунікаційних технологій на уроках української мови у 5–6 класах у процесі імплементації реформи «Нова українська школа» (далі — НУШ).

Провідні українські й зарубіжні лінгводидакти вважають, що суттєве збагачення системи методів навчання мови відбувається завдяки використанню засобів ІКТ з урахуванням системного, компетентнісного, лінгвокультурного, діяльнісного, ресурсного (інформаційно-технологічного) підходів.

За В. Биковим, «ІКТ-навчання — це комп'ютерно орієнтована складова педагогічної технології, яка відображає деяку формалізовану модель певного компоненту змісту навчання й методики його подання в навчальному процесі, яка представлена в цьому процесі педагогічними програмними засобами і яка передбачає використання комп'ютера, комп'ютерно орієнтованих засобів навчання й комп'ютерних комунікаційних мереж для розв'язування дидактичних завдань або їх фрагментів» [Биков, 2009, с. 141].

У Концепції НУШ «критичне застосування ІКТ для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією на роботі, у публічному просторі та приватному спілкуванні» є компонентом формування інформаційно-цифрової компетентності [Концепція НУШ, с. 11].

Серед різновидів сучасних інформаційно-комунікаційних технологій найбільшу популярність мають *програмні засоби навчання* (системи комп'ютерного тестування, комп'ютерні тренажери, бази даних різного типу й рівня, електронні підручники) і *мультимедійні технології* — засіб комплексної взаємодії аудіо-та візуальних ефектів з використанням сучасних ІКТ, що можуть інтегрувати в процесі навчання текст, звук, графіку, зйомку, відтворення тощо [Галецький, 2020, с. 74].

Використання методів комп'ютерного навчання (комп'ютерна гра, комп'ютерне моделювання, електронне «учнівське портфоліо», мультимедійні презентації, онлайн-тести тощо) у межах мовної освіти допомагає забезпечити актуальний рівень організації навчально-виховного процесу, що так само позитивно впливає на стимулювання й підтримання в учнів інтересу до навчання.

Оскільки навіть однакова за змістом інформація може бути представлена по-різному, актуальним є введення нових форм подання знань, наприклад, асоціативних малюнків, символів, схем, опорних слів і графічних організаторів, які сприяють згортанню, спрощенню, візуалізації тієї інформації, яку необхідно засвоїти [Інтерактивне навчання, 2007, с. 54].

На уроках розвитку мовлення для посилення пізнавальної активності школярів доцільно використовувати можливості мережі «Інтернет», наприклад, запросити дітей у віртуальні подорожі по музеях, бібліотеках, містах, країнах; продемонструвати їм відеочислайд-фільм з описом історичних пам'яток, процесів праці, запропонувати переглянути буктрейлери, застосувати ментальні карти, інфографіку тощо.

З метою формування потреб мовотворчого самовираження доцільно застосовувати методи, що передбачають складання історій за сюжетними малюнками, біномів фантазії, сенканів, добір асоціативної лексики, участь у живому спілкуванні, рефлексію творчої діяльності. Такий підхід дає змогу створити креативну ситуацію в навчанні, актуалізувати мовленнєвий досвід учня, творчий потенціал, критичне мислення.

Отже, застосування інформаційно-комунікаційних технологій на уроках з української мови сприяють розвитку особистісного успіху в навчанні, потреб самостійної навчально-пізнавальної діяльності, мовотворчого самовираження, забезпечують підтримку позитивної мотивації до уроків української мови. Збагачення системи методів навчання засобами ІКТ навчального призначення дає змогу розширити інформаційний простір для навчальної діяльності, ефективніше вплинути на мотиваційну сферу школярів, що посилює їхню зацікавленість у пізнанні мовної картини українців, забезпечує інноваційне середовище для розвитку творчого потенціалу.

Література

1. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти. Київ : Атіка, 2009. 684 с.
2. Галецький С. М. Формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів іноземних мов засобами інформаційно-комунікаційних технологій. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Житомир, 2020. 292 с.
3. Інтерактивне навчання на уроках української мови та літератури / упорядники Голобородько К. Ю., Ткаченко Н. П. Харків : Основа, 2007. 176 с
4. Концепція Нової української школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf> (дата звернення: 22.04.2022)

Ягнич Маряна. ИСПОЛЗВАНЕ НА ИНФОРМАЦИОННИ И КОМУНИКАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ В УРОЦИТЕ ПО УКРАИНСКИ ЕЗИК В 5-6 КЛАС НА НОВОТО УКРАИНСКО УЧИЛИЩЕ

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ

II Міжнародної славистичної конференції, присвяченої пам'яті СВЯТИХ КИРИЛА І МЕФОДІЯ

(18 травня 2022 року)

Українською, болгарською, російською, англійською мовами.

Доповіді представлені в авторській редакції.

Автори несуть відповідальність за стиль
і дотримання вимог академічної доброчесності.

Відповідальний за випуск (заг. редакція):

д. ф. н., проф. О. О. Маленко

Редактори-коректори:

к. ф. н, доц. Н. П. Нестеренко; к. ф. н, доц. О. О. Полозова

Редактор-перекладач з болгарської:

к. ф. н., доц. С. І. Корнієнко

Дизайн обкладинки, макет: к. ф. н. Т. Ю. Лисиченко

ISBN: Харківське історико-філологічне товариство

Підписано до друку 07.07.2022. Формат 60x90/16.

Папір офсетний. Гарнітура PT Serif. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 21,85. Наклад 100 прим. Зам. № 09-06.

Друк: Видавництво МОНОГРАФ

ФОП Іванченко І. С.

пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135

телефон: +38 (050/093) 40-243-50

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготівників

і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 4388 від 15.08.2012.

www.monograf.com.ua

